

Cumhuriyet'in İlanının 98. Yıl Dönümü Anısına

Ulusal Tarih Sempozyumu

29-30 EKİM 2021

Bildiri Özet Gönderme
Son Tarihi:
01 Ekim 2021

Kabul Edilen Bildirilerin
İlan Tarihi:
15 Ekim 2021

98.yiltarihsempozyumu.karabuk.edu.tr
98.yiltarihsempozyumu@karabuk.edu.tr

BİLDİRİ KİTABI

Editör: Prof. Dr. Barış SARIKÖSE

KARABÜK-2022

"Cumhuriyet'in Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve Silah Arkadaşlarına İthaf Olunur.."

ISBN: 978-605-9554-77-0

Dizi-Seri Bilgileri: Karabük Üniversitesi Yayınları-83

CUMHURİYETİN İLANININ 98. YILDÖNÜMÜ ANISINA ULUSAL TARİH
SEMPOZYUMU

www.98.yiltarihsempozyumu@karabuk.edu.tr

SEMPUZYUM

ON-LİNE YAPILACAKTIR

SEMPOZYUM TARİHİ: 29-30 EKİM 2021

BİLDİRİ ÖZETİ GÖNDERME SON TARİHİ : 01 EKİM 2021

KABUL EDİLEN BİLDİRİLERİN İLAN TARİHİ: 15 EKİM 2021

Sempozyum Onur Kurulu

Fuat GÜREL (KARABÜK VALİSİ)

Prof. Dr. Refik POLAT (KARABÜK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ)

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mücahit COŞKUN (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfullah KARA (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ (Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurgün KOÇ (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TEKİN (Kayseri Üniversitesi)

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Mücahit ÇOŞKUN (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ (Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurgün KOÇ (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Dilek BARLAS (Koç Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TEKİN (Kayseri Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan ALTINAY (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Murat ÖNTUĞ (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Selman YAŞAR (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)

Doç. Dr. Yenal ÜNAL (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Sait CANDAN (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Selma TURHAN SARIKÖSE (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Recep ARSLAN (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. İsmet SARIBAL (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Dr. Öğr. Üyesi Ersin KIRCA (Kocaeli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Günver Güneş (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Yazım Kuralı

1. Bildiriler Times New Roman 11 punto olarak yazılacak, tablo ve grafiklere numara ve isim verilecektir.
2. Bildiriler APA sistemine göre veya klasik sisteme göre yazılabilir.
3. Bildiri metinleri 15 sayfayı geçmeyecektir.

Sekreteryaya

Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ

Arş. Gör. Serhat SİPAHİ

Arş. Gör. Fatma ÖKSÜZ

Arş. Gör. Nejla DOĞAN

Arş. Gör. Ferdi GÖKBUĞA

Arş. Gör. Fatih FIRAT

**CUMHURİYET'İN İLANININ 98. YILDÖNÜMÜ ANISINA ULUSAL TARİH
SEMPOZYUMU PROGRAMI**

29 EKİM 2021

Saat: 10:00 Açılış ve Protokol Konuşmaları

I. Oturum (11:00-12:00)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Barış SARIKÖSE

1. Prof. Dr. Recep KARACAKAYA- Nazım YILMAZ, "Karabük İli Ovacık İlçesinin Tarihçesi ve Cumhuriyet Dönemi Demografik Yapısı".
2. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa CANLI, "Elizabeth ve Jakoben İngiliz Tiyatrosunda Türk'ün Resmedilişi".
3. Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU, "Türk Dış Politikasında Yeni Bir Açılım: İyi Niyet Heyetleri (1965)".
4. Prof. Dr. Barış SARIKÖSE, "Safranbolu'da XIX. Yüzyılda Narh Uygulamaları".
5. Suat POLAT, "1455-1485 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Ordu Yöresinde Zirai Üretim: Buğday-Arpa-Meyve".

II. Oturum (14:30-15:30)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nurgün KOÇ

1. Prof. Dr. Nurgün KOÇ, "Milli Mücadelenin Demokratik İşleyişine Bir Örnek: Sivas'ta Gerçekleştirilen Komutanlar Toplantısı (16-29 Kasım 1919)".
2. Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ, "Safranbolu Zımmiyân-ı Yazı Köyü Cizye Defterlerinin Karşılaştırmalı Tahlili (1846-1852)".
3. Arş. Gör. Dr. Enes ŞAHİN, "Osmanlı'da Selefî Var mı?: Birgîvî Mehmet Efendi ve Kadızâdeler Çerçevesinde İnşa Edilen Osmanlı Selefîliği Söyleminin Tahlili ve Tenkidi".
4. Öğr. Gör. Hamza ÜZÜMCÜ, "Osmanlılar'ın Kuruluş Döneminde Diplomasî-İstihbarat Görevlerini Yürüten Unsurlar ve Bunların Faaliyetleri Hakkında Bazı Mülâhazalar".
5. Selahattin KAYA, "H.1307/M.1889 Tarihli Muhacir İskân Cetveline Göre Mihaliç Kazası Muhacir Yerleşimleri ve Muhacirlerin Karıştıkları Suçların Analizi".

30 EKİM 2021

III. Oturum (11:00-12.00)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

1. Arş. Gör. Fatih FIRAT, "Bulgar Milliyetçiliği'nin İstanbul'daki Merkez Üssü: Balkapan Han".
2. Öğr. Gör. Fatma ERTEN, "Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Tasavvufi Cereyanların Etkisi".
3. Hayri ALKAN, "Kuzey Suriye'de Önemli Bir Kale Menbic".
4. Hamza YILDIZ, "Adana İnas Mektebi".
5. Anowr Khalid Sadeg YOUSEF, "Trablusgarp Eyaletinde Osmanlı Donanması".

IV. Oturum (14:00-15:20)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN

1. Doç. Dr. Selma TURHAN SARIKÖSE, "Yangın Sonrası Bartın Çarşısı'nın 1899'da Yeniden Tanzim Çalışmaları".
2. Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN, "Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklara Yönelik Bazı Haksız Uygulamalar ve İşlenen Suçlar (19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başları)".
3. Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI, "Hüdayar Han'a Yazılan Şiirlerde Hokand Hanlığının Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı Üzerine Bazı Tespitler".
4. Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ, "Sicil-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kratova Doğumlu Memurlar".
5. Arş. Gör. Ferdi GÖKBUĞA, "Sultan IV. Mehmed'in Avcılığına Dair Bir Araştırma".
6. Öznur ALKAN, "İbnü'l-Fakîh'in Buldân'ında Denizler".

Kapanış Oturumu (15:35)

Not: Bildiri süresi 10 dakikadır. Her oturumun sonunda soru-cevap ve tartışma için 10 dakika süre verilecektir.

"Sempozyumda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildirilerin yasal ve etik sorumlulukları yazarlara aittir."

İÇİNDEKİLER

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DEKANI PROF.DR. MURAT AĞARI'NIN SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI	8
SEMPZYUM DÜZENLEME KURULU ADINA PROF. DR. BARIŞ SARIKÖSE'NİN SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUMASI.....	9
“KUZAY SURİYE’DE ÖNEMLİ BİR KALE MENBİC”	10
“İBNÜ’L-FAKÎH’İN BULDÂN’INDA DENİZLER”	22
“SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU TÜRKMENLERİNDE TASAVVUFİ CEREYANLARIN ETKİSİ”	32
“HÜDAYAR HAN’A YAZILAN ŞİİRLERDE HOKAND HANLIĞI’NIN EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASİ YAPISI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER”	54
“OSMANLILAR’IN KURULUŞ DÖNEMİNDE DİPLOMASİ-İSTİHBARAT GÖREVLERİNİ YÜRÜTEN UNSURLAR VE BUNLARIN FAALİYETLERİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR”	74
“THE IMAGE OF THE TURK IN THE ELIZABETHAN AND JACOBAN DRAMA”	86
“1455-1485 TARİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ORDU YÖRESİNDE ZİRAİ ÜRETİM: BUĞDAY-ARPA-MEYVE”	93
“ BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ’NİN İSTANBUL’DAKI MERKEZ ÜSSÜ: BALKAPAN HAN ”	104
“SİCİL-i AHVAL KAYITLARINA GÖRE KRATOVA DOĞUMLU MEMURLAR”	117
“H.1307/M.1889 TARİHLİ MUHACİR İSKÂN CETVELİNE GÖRE MİHALİÇ KAZASI MUHACİR YERLEŞİMLERİ VE MUHACİRLERİN KARIŞTIKLARI SUÇLARIN ANALİZİ”	124
“OSMANLI DEVLETİ’NDE MUHACİR ÇOCUKLARA YÖNELİK BAZI HAKSIZ UYGULAMALAR VE İŞLENEN SUÇLAR (19. YÜZYIL)”	143
“SAFRANBOLU’DA XIX. YÜZYILDA NARH UYGULAMALARI”	153
“SAFRANBOLU ZİMMİYÂN-I YAZI KÖYÜ CİZYE DEFTERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ (1846-1852)”	162
“KARABÜK İLİ OVACIK İLÇESİNİN TARİHÇESİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ DEMOGRAFİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ”	185
“YANGIN SONRASI BARTIN ÇARŞISI’NIN 1899’DA YENİDEN TANZİM ÇALIŞMALARI”	221
“ADANA İNAS RÜŞTİYESİ”	230
“MİLLİ MÜCADELENİN DEMOKRATİK İŞLEYİŞİNE BİR ÖRNEK: SİVAS’TA GERÇEKLEŞTİRİLEN KOMUTANLAR TOPLANTISI (16- 28 KASIM 1919)”	242
“TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YENİ BİR AÇILIM: İYİ NİYET HEYETLERİ”	262

*Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Murat Ağarı'nın Sempozyum
Açılış Konuşması*

Cumhuriyetimizin kuruluşunun kutlanması amacıyla düzenlenen programlara biz de Edebiyat Fakültesi olarak bilimsel bir toplantı ile katkı sağlamak istedik. Bu bağlamda ulusal bir sempozyum düzenlemeye karar verdik. Sempozyumumuza değerli bildirimleri ile katkı sağlayan akademisyenlerimize teşekkür ederim. Sempozyumda sunulacak olan bildirimlerin bilim hayatımıza da önemli katkılar sağlayacağını düşünüyorum.

Edebiyat Fakültesi olarak ilerleyen tarihlerde farklı konularda sempozyumlar tertip etmeye devam edeceğiz. Karabük Üniversitesi olarak bilim dünyası ve akademik hayata katkılar sağlamaya devam edeceğiz.

Sempozyumun düzenlenmesinde başta Tarih bölüm başkanı Prof. Dr. Barış SARIKÖSE ve tüm emeği geçen arkadaşlarıma teşekkür ederim. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 98. Yıldönümü'nde Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü olarak düzenlediğimiz Ulusal Tarih Sempozyumuna katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim. Diğer sempozyumlarımızda görüşmek üzere sempozyumun başarılı geçmesini, akademik çalışmalarınız da başarılar diliyor, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Murat AĞARI
Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dekanı

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Sempozyum Düzenleme Kurulu Adına Prof. Dr. Barış Sarıköse'nin Sempozyum Açılış Konuşması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 98. Yıldönümü anısına Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü olarak on-line olarak bir sempozyum düzenlemeyi planladık.

Sempozyumda sunulacak tebliğler ilim hayatımıza önemli katkılar sağlayacaktır. Sempozyumumuzda dört oturumda toplam 21 bildiri sunulacaktır. Sempozyumda sunulan bildirilerin tam metinlerinden oluşan sempozyum bildiri kitabını e- kitap olarak üniversitemiz yayınları arasında çıkarmayı planlamaktayız. Bildiri yazım kuralları ilan metnimizde mevcuttur.

Sempozyum oturum başkanlığı için şimdiden; Prof. Dr. Nurgün KOÇ, Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU ve Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN'a ve tebliğleri ile sempozyumumuza değerli katkılarından dolayı akademisyen arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Cumhuriyet'i ülkemize kazandıran Mustafa Kemal ATATÜRK ve tüm silah arkadaşlarını saygı ve minnetle anarak, sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE
Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölüm Başkanı

“Kuzey Suriye’de Önemli Bir Kale Menbic”

Hayri ALKAN*

Özet

Şehir tarihi araştırmaları günümüzde yükselen bir ivme eğilimindedir. Bu panoramik anlayış çerçevesinde şehir ve tarihi birlikte aktarılmaya çalışılmıştır. Amaç şehri bütünsel yaklaşım ile ele alıp tarihi olaylar üzerindeki etkisini irdelemek ya da önemini ortaya koymaktır. Kuzey Suriye’nin önemli kalelerinden biri olan Menbic şehri bu anlayışla ele alınmıştır. Menbic, Eski Çağlar’dan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, nihayet medeniyetlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ele alınan coğrafi mekân, Fırat’ın batısında stratejik bir noktada yer alması, Halep ve el-Cezîre’ye açılan önemli bir kapı olması sebebiyle tarihin akışına etki eden birçok olaya tanıklık etmiştir. Aynı zamanda şehir kozmopolit bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden şehrin adı dil, din, beşerî ve kavmî olarak farklılık göstermektedir. Bu çalışmada Menbic şehrinin adının nereden geldiği, coğrafi konumu, toprağı, hava durumu ve tarihi (...-1228’e kadar) gibi önemli konulara değinilerek döneme özgü temel bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menbic, tarihi, coğrafi konumu, toprağı, şehrin adı.

Menbic’in Adlandırılması

Menbic şehrinin ismi ile ilgili birçok bilgi yer almaktadır. Menbic şehrine verilen tüm isimler dil, din, beşerî ve kavmî olarak değişiklik göstermektedir. Özellikle bu isimler şehirde oturan veya istila eden toplulukların konuştukları dillere göre farklılık göstermektedir.

Eskiden Asurlular Menbic’e “Nampigi”, Aramice’de ise “Nappigu” ismini vermişken daha sonra şehre “Mabug” veya “Nabbog” denildi. Sonra da “kaynak suyu” manasına gelen “Menba” denilmektedir.¹ Yunanca “Bambyke”, Roma Dönemi’nde ise “Hierapolis” diye adlandırıldı. H. 540/ M. 1145’te Bizans ile Sâsânî arasında yapılan savaşta Sâsânî Hükümdarı Kavaz (Kubâd) Menbic’i ele geçirerek burayı “Manbik” diye adlandırdı.² Ayrıca Menbic’in ismi ile ilgili birçok eserde farklı bilgiler yer almaktadır.

Lukiyanus es-Sümeysâtî “Nebze” adlı eserinde Menbic’in ismi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Hiarepolis el-Medineti’l-Mukâddes veya Kutsal Şehir olarak isimlendirildi.”³

İbnü’l-Adîm’in “Bugyetü’t-Taleb fî Tarih-i Haleb” adlı eserinde Menbic’in ismi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

1. “Menbic, daha önceleri ‘Süryas’, ardından ‘Abrûkâlis’, sonra da ‘Kisrâ Menbeh’ diye adlandırdı. En son oraya kelimenin Arapçalaştırılmış şekli ile ‘Menbic’ denildi.”¹

*Doktorant, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ABD, hayrialkan6527@gmail.com.

¹ Hüseyin Ali Bekkâr, *Menbic Sîretün ve Mesîretün*, (ty.), s. 10.

² Işın Demirkent, “Menbic”, *DİA*, C. 29, s. 123.

³ Bekkâr, s. 9.

2. “Acem dilinde Menbic bir şehir adıdır. el-Mebeciye elbiseleri kendisine nispet edilmiştir. Hadiste Menbic’e ‘el-Enbâciyye’ denildiği de rivayet edilmektedir.”²

Kâmil el-Gazzî “*Nehrü’z-Zeheb fî Tarih-i Haleb-I*” adlı eserinde Menbic’in ismi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Menbic, tarihte ‘Menbici’l-Cedîde’ yani ‘Yeni Menbic’ diye bilinmektedir. Süryanice bir kelimedir. Kaynak suyu manasına gelen ‘Menba’ kelimesi ‘Menbağ’ kelimesinden türemiştir.”³

Menbic Coğrafyası

Dördüncü iklimde yer alan ve Şam’ın körfez şehirlerinden biri olan Menbic,⁴ mimari olarak çok güzeldir. Verimli arazi üzerinde kurulmuş, çok fazla bağı bahçesi vardı.⁵ Burada aynı zamanda gül suyu ve ibrişim⁶ üretirlerdi.⁷ İbrişim için gerekli olan ipek böceği için çok fazla dut ağacı vardı.⁸ H. 131/ M. 748 yılının Şaban ayının ortasında meydana gelen deprem sonrası şehir eski güzelliğini yitirerek bir viraneye dönüşmüştür.⁹ Bu sırada önemli ibadet merkezi olan Yakubi Kilisesi yıkıldı.¹⁰ Bu olaydan yaklaşık dört yıl sonra H. 135/ M. 752 yılında Menbic ile el-Bâb arasında ortaya çıkan çekirge sürüsü şehre ayrı bir musibet yaşatarak dört bine yakın insanın ölmesine sebebiyet vermiştir.¹¹

Menbic, kâhinlerin ve taştan yapılmış surların şehri diye bilinmektedir. Şehri çevreleyen uzun ve sağlam bir suru vardır. Bu sur en kalabalık bir orduya bile geçit vermeyecek kadar dayanıklı olduğu için büyük önem arz etmektedir. İskender’in mirasçılarında Selevkos (Seleucus) Krallığı bu bölgeye geldiğinde sur harabe haldeydi. Daha sonra Selevkos Krallığı burayı restore ederek surun yıllarca şehri muhafaza etmesine yardımcı olmuştur.¹²

Menbic, çarşıları bayındır, ticareti çok, malları, yiyecekleri ve zahiresi bol bir şehirdir.¹³ Menbic’in hemen yakınında Sence¹⁴ denilen küçük bir şehir bulunmaktadır. Yanında da Sence Kantarası¹⁵ olarak bilinen taştan bir kantara¹⁶ vardır. Burası İslâm

¹ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb fî Tarihi Haleb*, C. 1, (Thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut Dârü’l-Fikr, 1988, s. 106.

² İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 107.

³ Kâmil el-Gazzî, “*Nehrü’z-Zeheb fî Tarih-i Haleb-I*”, C. 1, Dımaşk, Dâr’ül-Kalem, 1991, s. 509.

⁴ İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise*, (Çev. Ali Fuat Eker), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2017, s. 116, 125.

⁵ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 105.

⁶ İpekten oluşan ipliklidir. Bazı kaynaklarda “*Bombassino (Bombagio)*” olarak geçmektedir. Bkz. Demirkent, “Menbic”, s. 123.

⁷ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 106.

⁸ Ebü’l-Fîda, *Takvimü’l-Buldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2017, s. 229.

⁹ Bekkar, s. 61; E. Honigmann, “Menbic”, *İA*, MEB Yay., C. 7, s. 705.

¹⁰ Honigmann, “Menbic”, s. 705.

¹¹ Bekkar, s. 62.

¹² Bekkar, s. 24.

¹³ El-İdrisî, *Kadim Dünya Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2021, s. 106.

¹⁴ Adıyaman ile Kesyum arasında akan nehir kenarında kurulan bir yerleşim yeridir. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, *Mucemü’l-Buldan*, C. 3, (Yay. Ferit Abdülaziz el-Cündî), Beyrut, s. 265.

¹⁵ Tarihte *Singas* diye bilinen Sence Köprüsü, yakınlarında restore edilen Kızılın Köprüsü olmalıdır.

¹⁶ Kantara: Taştan yapılmış kemerli büyük köprü. Bkz. Kâzım Çeçen, “Köprü”, *DİA*, C. 27, 2002, s. 252.

dönemindeki en güzel kantaralar arasında yer almaktadır.¹ Ayrıca Menbic'te bir kantara daha vardı. Eskiden Cısr-i Menbic (Birecik) Köprüsü olarak da bilinen² Menbic Kantarası Fırat Nehri üzerinde³ ve Urfa'dan Şam'a geçişlerde büyük önem arz etmektedir. Bu kantara ile ilgili Yâkût el-Hamevî şöyle der: "Hemen yanında karşıdan karşıya geçilen bir köprü bulunmaktadır. Menbic köprüsüyle bilinmektedir. Harran'dan Şam'a gidecek bütün kabileler bu köprüden geçecektir."⁴

Menbic Tarihi (...-1228'e kadar)

Menbic, Kınnesrîn'in önemli rüsdâklarından⁵ biridir.⁶ Tarihi çok eskilere dayanan Menbic eski, büyük ve geniş bir şehirdir.⁷ Menbic şehrinin kuruluşu ile ilgili Yâkût el-Hamevî şöyle der: "Menbic, eski bir şehir olup sanırım Romalılar tarafından kurulmuştur."⁸ Ancak Menbic şehrinin tarihi Asurlular'a kadar uzanmaktadır. Asurlular'ın M.Ö. 14 yüzyılda bağımsızlığını kazandıktan sonra dönem dönem Suriye'ye seferler düzenleyerek şehrin tarihine etki etmiştir. Yahuda Devleti'ni ortadan kaldıran Babil Kralı Buhtunnâsr döneminin H. 50 / M. 670 yılında, Firavun el-Arâc, Mısır Kralı Yûyâkîm'i öldürerek Menbic'i ateşe vermiştir. Şehri tekrar imar edip şehre kâhinlerin şehri manasına gelen "Abrûkâlis" adını vermiştir.⁹ Ardından dini merkezi olarak Menbic seçilmiştir. Asurlular da Firavunların dininden etkilenerek kendilerine yeni bir din edindiler. Ancak bununla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Menbic'in kuruluşu tam olarak Hititler tarafından olmuştur. Hititler Anadolu'da hâkimiyetini sağlandıktan sonra Kuzey Suriye'ye seferler düzenleyerek Toros Dağları'nın güneyine yerleşmişlerdir. Burada Menbic ve şimdiki adı Cerablus olan bölgeleri ele geçirmiştir. Menbic'te Hititlerin kaldığına dair kanıtı ise Cerablus'ta olan Hitit eserlerinin benzerinin de Menbic'te bulunmasından anlamaktayız.¹⁰

Menbic, Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde toplanma merkezi idi. Kısra (Kubad), Menbic'i Şam tarafında iken inşa etmişti. O zamanlar oralar Rumların elindeydi. Daha sonra burası Menbeh diye adlandırıldı. Aynı zamanda orada ateşperest insanların tapacağı ateş evi inşa etti. Ardından Erdeşir b. Bâbek'in çocuklarından Yezdânyâr'ı vekil tayin etti.¹¹ Kendisi Fakîh Süleyman b. Mücâlid'in dedesidir.¹² Reşit halifelerden olan Hz. Ömer döneminde Menbic üzerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı görevlendirildi.¹³ H. 16/ M. 637 yılında Halep, Antakya ve Menbic saldırılara maruz kaldı. İbnü'l-Kelbî bu saldırılar

¹ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik (Ülkelerin Yolları)*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Yayın., 2015, s. 69; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 107.

² İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, 2017, s. 198.

³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 257.

⁴ Yâkût el-Hâmevî, *Mû'cemü'l-Buldân*, C. 3, s. 251.

⁵ Rüsdâk: Çarşı ve pazarı olan büyük köy. Bkz.: Hüseyin Remzi, "Rüsdâk", *Lügat-ı Remzî*, s. 589.

⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 72.

⁷ el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, C. 3, s. 305.

⁸ Hâmevî, s. 252.

⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 106.

¹⁰ Bekkâr, s. 12.

¹¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 106; Honigmann, "Menbic", s. 704.

¹² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 106.

¹³ İbnü't-Tıktaka, *el-Fahri*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Yayın., İstanbul, 2016, s. 67.

hakkında şöyle der: “Halep halkıyla sulh yaparak onlara bir mektup yazdı.”¹ Sonra Ebû Ubeyde, Halep ve Fırat’a dökülen Sâcûr (Sâcır) Nehri’ne geldi. Sahâbî ve aynı zamanda ünlü bir kumandan olan İyâz b. Ganm Menbic önüne gelmişti. Tam bu sırada Ebû Ubeyde, İyâz b. Ganm’e yetişti. Sâcûr (Sâcır) Nehri kenarında konaklayan Ebû Ubeyde,² Amr b. el-Âs’ı Menbic’e gönderdi. Amr b. el-Âs Antakya halkı ile yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşma yapınca şehir kendiliğinden teslim oldu.³ Böylece ilk olarak Menbic’te İslâm zaferi başlamış oldu.

Menbic, Kınnesrîn ve Antakya gibi kışla özelliği taşıyan bir şehirdir. Emeviler Dönemi’nde Yezîd b. Muâviye, Menbic’i Kınnesrîn cündüne bağladı.⁴ Ancak Emevî halifesi II. Mervan Zap Savaş’ında Abbâsi komutanı Abdullah b. Ali’ye mağlup olunca kaleyi ateşe vermiştir.⁵ Hârûn er-Reşîd sadece Kınnesrîn şehrine asker yerleştirip Menbic, Dülûk (Dülük), Ra’bân (Araban), Kurus/Korus, Antakya ve Tîzîn’i Kınnesrîn cündünden ayırarak bunları başkentler diye adlandırdı ve Menbic’i Avâsım bölgesinin merkezi haline getirdi.⁶ Müslümanlar savaş esnasında bu şehirlere sığınarlardı. Hârûn er-Reşîd Kınnesrîn ve diğer şehirlerden çıkmaya niyet edince rüyasında yanına birinin geldiğini görür ve kendisine şöyle der: “Menbic denilen şehre gideceksin. Bazı mescitlerde ezan okuyan 80 yaşında bir ihtiyara⁷ denk geleceksin. Kendisini çağır ve boynunu vurdur. Buradan çıktığın zaman şehrin temellerinin izlerine rastlayacaksın. Buraya bir şehir inşa et ve onu Hades diye adlandır.” Hârûn er-Reşîd Menbic’e gelince şehirdeki halka “Yanınızda mescitlerde ezan okuyan ihtiyar bir adam var mı?” diye sordu. “Evet, 104 yaşında ihtiyar bir adam var. Seksen yılı aşkın bir süredir mescitlerde ezan okur,” dediler. Reşîd adamın getirilmesini emretti. Adam geldiğinde boynunu vurmak için yaklaştı. Adam kendini korkuyla geriye çekti. Kendisini affetmesi için halifeye yalvardı ve diyet ödemeyi teklif etti. Çocuklarının olduğunu, kendisinin de yaşlı bir adam olduğunu söyledi. Halife Reşîd: “Bırak bunları! Ben emredildiğim şeyi yerine getireceğim. Şayet bana yaptığın hatayı doğru bir şekilde söylersen senin ailene bakar onları korurum. Yok! Doğru söylemezsen onlara da kötülük yaparım,” dedi. İhtiyar adam şu cevabı verdi: “Mademki böyle, o zaman sana söyleyeyim: ‘Ben 80 yıldır ezan okurken

¹ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 574.

² İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 321; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C.2, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayın., İstanbul, 1991, s. 455.

³ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 109; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 7, s. 121.

⁴ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 108; Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayın., İstanbul, 2013, s. 154; Kudâme b. Cafer, *Kitâbu’l-Harac*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., 2018, s. 36.

⁵ Nadir Karakuş, “Haçlı Seferlerinde Menbic”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3, (2018), s. 2073.

⁶ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 108; Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, s. 155; Yâkût el-Hâmevî, *Mû’cemü’l-Buldân*, C. 4, s. 238; İbn Hallikan, *Vefeyâtu’l-A’yân veenbâü Enbâi’z-Zaman*, C. 6, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sadır, s. 30; İbnü’l-Fakîh, *Kitâbu’l-Buldân*, (Thk. Yusuf Hadi), Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1996, s. 161; Corcî Zeydân, *Tarihu’t Temeddünni’l-İslâmî (İslâm Uygurlukları Tarihi)*, C. 1, (Çev. Nejdet Gök), İletişim Yayın., İstanbul, s. 380.

⁷ Bu ihtiyar adam şair el-Buhterî’nin dedesidir. Bkz.: İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 242.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

kendi kendime “Muhammed Allah’ın elçisi değildir!” diyerek onu inkâr ediyorum.” Halife Reşîd derhal ihtiyar adamın öldürülmesi için emir verdi ve adam öldürüldü.¹

H. 173/ M. 789 yılında Abdülmelik b. Sâlih b. Ali², Menbic’e yerleşti. Burada bir saray ve bahçe inşa etti.³ Halife Reşîd Menbic’e geldiğinde Abdülmelik b. Sâlih’e şöyle der: “Şehrin nasıldır?” Sâlih: “Tatlı suyu, serin havası, sert toprağı ve sağlıklı bir yaşamı vardır,” der. Reşîd: “Gece havası nasıldır?” deyince Sâlih “Hoş bir seheri vardır,” diye cevap verdi. Reşîd: “Güzel ve rahat bir yer midir?” Sâlih: “Seninle birlikte güzelleşti ve hoş oldu,” der. Günlerden bir gün kendisine: “Ey Abdurrahman’ın babası! Memleketiniz ne kadar güzeldir?” dedi. Bu sözün üzerine Sâlih şöyle der: “Nasıl güzel olmasın? Toprakları kırmızı, ürünleri sarı, ağaçları yeşil, gölgeleri bol ve dağları yemyeşildir.” Bunun üzerine Reşîd, Fadl b. Rebi’â’ya döndü ve şöyle dedi: “Bu güzelliği sözlerle vasfetmek kılıç sallamaktan daha zordur.”⁴

H. 264/ M. 878 yılında Türk-İslâm hanedanı olan Tolunoğulları’ndan Ahmet b. Tolun Menbic’i idaresi altına aldı. Menbic bu dönemde en refah dönemi yaşamıştır.⁵ Ancak IV. (X.) yüzyılda Menbic şehrinin Hamdânîler’in Halep kolunun ilk emîri olan Seyfüddevle b. Hamdân vali olarak Ebû Firâs’ı tayin etti. Bu dönemde birkaç kez Bizans’ın saldırılarına maruz kalan Menbic, H. 364/ M. 974 yılında Bizans İmparatoru İoannes Çimiskes tarafından zaptedildi. Avâsım’ın ilk merkezi olan Menbic’i H. 414/ M. 1024 yılında Mirdasîler’den Salih ele geçirerek kentte tekrar gaza ruhunu canlandırmıştır.⁶ Tam bu sırada Oğuzların yurt arayışı başta Anadolu olmak üzere Menbic’in kaderini değiştirmiştir.

H. 431/ M. 1040 yılında Oğuz Türkleri’nin Horasan’da Selçuklu Devleti’ni kurması ve İslâm Dünyası tek bir çatı altında toplaması Anadolu ve Suriye topraklarının kaderini değiştirmiştir. Bizans ile mücadele H. 451/ M. 1060 yılında Türkmenler’in Menbic yöresine toplanması ile başlamıştır.⁷ Kuzey Suriye’deki ilk Türk nüfuzunun temsilcisi Hârûn b. Han’dır. H. 457/ M. Ocak 1065 yılında Mirdasî Emîri Atiyye Bizans’a karşı mücadelede Hârûn b. Han’ı Halep’e davet etmiştir. Daha sonra Atiyye’nin baskısı sonrası rakibi Emîr Mahmud ile birlikte hareket etti. Emîr Mahmud’un Halep kuşatması sonrası H. 457/ M. Ağustos 1065 yılında Menbic, Azâz ve Rahbe Atiyye’ye, Halep ise Emîr Mahmud’a verildi.⁸

¹ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 241-242.

² Hâşimoğullarından Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbâs’ın oğludur. Annesine es-Su’de denilir. es-Su’de, Su’deoğulları diye bilinen bir çocuğun annesidir. Bu çocuk Şam bölgesinin Halep topraklarına yerleşti ve orada 17 erkek çocuğu dünyaya getirdi. Kimisi Halep’in açıklarında kimisi de Halep’in içindedir. Günümüze kadar on kişinin soyu devam etmektedir. Bunlar: el-Fadl b. Sâlih, İsmâîl b. Sâlih, İsâ b. Sâlih, Ali b. Sâlih, Abdülmelik b. Sâlih, Yakûb b. Sâlih, Süleyman b. Sâlih, Dâvûd b. Sâlih, İbrâhîm b. Sâlih, Abdullah b. Sâlih’tir. Bkz.: İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 529.

³ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 108, 529.

⁴ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C. 1, s. 109.

⁵ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm*, s. 163.

⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C.3, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul, 1987, s. 518; Gregor Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, C. 1, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1945, s. 266.

⁷ İlhan Erdem, “Haçlılar ile Mücadelede Menbic ve Emir Belek”, *TAD*, C. 37/64, (2018), s. 195.

⁸ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb’de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2014, s. 11; Ali Sevim, “Hârûn b. Han”, *DİA*, C. 16, s. 258.

Ardından bölgenin önemli kalelerinden olan Menbic, Selçuklu Emîri Umurtekin'in idaresine geçti.¹

H. 460/ M. 1068 yılında Bizans İmparatoru Dukas'ın ölümünden sonra başa H. 460/ M. 1 Ocak 1068 yılında IV. Romanos Diogenes geçti.² H. 461/ M. 1069 yılında Bizans İmparatoru Diogenes Anadolu'yu kurtarmak için Kayseri-Sivas-Divriği-Toroslar-Halep hattından harekete geçti. İlk olarak Kayseri'ye doğru ilerledi ancak Oğuzlar'ın Niksar'da hakimiyet sağlamaları üzerine imparator ilerleyişini Sivas'a doğru değiştirdi.³ H. 462/ M. 1070 yılında Diogenes, Selçuklu toprağı Menbic'i şiddetli muhasaradan sonra ele geçirdi.⁴ Halk şehri ve kaleyi terk edince Menbic'in yedi yıl⁵ Bizans İmparatorluğu'na bağlı kaldığı söylenir.⁶ Diogenes, Menbic Kalesi'ni onartmış ve kaleyi General Pharasmane'ye bırakmıştır.⁷ Ancak Malazgirt Savaşı öncesi imparator, sultana Malazgirt ve Ahlat'a karşı Menbic'i söz verdi⁸ ise de H. 463/ M. 26 Ağustos 1071 yılında Bizans'ın Malazgirt Savaşı'nda yenilgiye uğraması ile Menbic Selçuklulara iade edilmiştir.⁹ Bu yenilgi imparatorluğun Anadolu ve Suriye siyasetinin duraksamasına neden olmuştur. Ancak imparatorluk, Selçuklular'ın Anadolu'daki ilerleyişini fırsat bilerek Menbic'i tekrar idaresi altına almıştır. H. 468/ M. 1075 yılında Mirdasî Emîri Mahmud ölünce yerine oğlu Celâlüddevle geçti. Celâlüddevle, Süleyman Şah'ın Halep seferi sırasında Selçuklu emîri olduğunu bildirince H. 468/ M. 21 Eylül 1075 yılında Menbic'i Bizans'ın elinden aldı ve Rumları buradan kovdu.¹⁰ H. 470/ M. 1077 yılında Atsız'ın mektubu üzerine Sultan Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye'ye yönlendirmiştir. Bu dönemde Kuzey Suriye'nin Türkmen kuvvetleri ile dolu olması Tutuş'un işini kolaylaştırmıştı. Tutuş, Diyâr-ı Bekr'de

¹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 1987, s. 48; Demirkent, "Menbic", s. 124.

² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara, 2000, s. 137.

³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 123.

⁴ İbnü'l-Cevzi Sıbt, *Mir'âtüz-Zaman fi Tarihi'l-Âyan*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2011, s. 156; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaset (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayın., İstanbul, 2002, s. 269; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK, Ankara, 1971, s. 25.

⁵ İbnü'l-Adîm, 70 yıl olarak vermiştir. Ancak Eylül 1075 yılında Menbic'in Mirdasîlerin eline geçmesi ile bu rakamların doğruluğu sorgulanmalıdır.

⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb'de Selçuklular*, s. 19; C. Cahen, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt", (Çev. Zeynep Kerman), *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, (1971), s. 85.

⁷ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK, Ankara, 1971, s. 35.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1972, s. 51; Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, s. 248.

⁹ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1997, s. 54; John Julius Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, (Çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalıcı Yayın., İstanbul, 2013, s. 279; Eyice, *Malazgirt Savaşı*, s. 64; Ali Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, s. 228.

¹⁰ Erdoğan Merçil, "Mirdâsiler", *DİA*, C. 30, s. 151; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, (Haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 131.

kendisine katılan Türkmen beyleri ile birlikte Fırat'ı geçerek Mirdasoğulları'nın idaresinde olan Menbic'i ele geçirdi.¹ Ancak kısa bir süre sonra şehir tekrar Bizans'ın hakimiyetine girdi.

H. 470/ M. 1078 yılında Musul Hâkimi Hamdanî-Ukaylî Emîri Müslim b. Kureyş Menbic'i Bizans'tan aldı.² H. 476/ M. 1084 yılında Menbic Selçuklular'a bağlı Musul Hâkimi Müslim'in eline geçti. Sultan Melikşah H. 478/ M. Eylül 1086'da Halep seferi sırasında Menbic'i alıp³ H. 478/ M. 1086 yılında şehri Kasimüddeve Aksungur'a verdi. Ancak H. 484/ M. 1092 Melikşah'ın vefatı ile H. 486/ M. 1094 yılında şehir Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un eline geçti.⁴ Diğer yandan Antakya ve Urfa Haçlı orduları arasında meydana gelen gerilim Halep Meliki Rıdvân'ın Antakya Prinkepsi Tankred'e, Musul Valisi Çavlı'nın Urfa Haçlı Kontu Baudouin ve kuzeni Tell Bâşir⁵ Senyörü Joscelin'e destek vermesine neden olmuştur. Müslüman-Haçlı işbirliğinin ilk örneği olan bu savaşta⁶ iki Haçlı kuvveti H. 502/ M. 1108-1109'da Menbic'te buluştular.⁷ H. 513/ M. Haziran 1119 yılında İslâm dünyasının mücahitleri olarak bilinen Artuklu Emîri Belek b. Behrâm ve amcası Musul Emîri İlgazi, Haçlı kuvvetlerini Tell Afrin'de bozguna uğratmış olsa da Menbic'in yağmalanmasına engel olamamıştır. H. 514/ M. 1120 yılında Urfa Kontu Joscelin Menbic'te saldırılarını yoğunlaştırarak halka büyük zarar vermiştir.⁸ H. 516/ M. 1122 yılında Emîr Belek tekrar Kuzey Suriye'de tarih sahnesine çıkar. Ancak aynı yıl içinde amcası Musul Emîri İlgazi'nin ölümü üzerine Kudüs Kralı II. Baudouin Menbic'e kadar yöreyi yakıp yıkmıştır. Emîr Belek, H. 518/ M. 1124 yılında amcası İlgazi'nin oğlu Temurtaş'ı Menbic hâkimi olan Hassan b. Gümüştekin üzerine sevketti. Hassan ve kardeşi İsa saldırılara karşı kaleye çekilerek Frankların kontları olan Joscelin ve Geoffroya'dan yardım talep ederek, kendisine tâbi olacağını bildirmişti. Talep üzerine Joscelin Haçlı kuvvetlerini toparlayarak Belek üzerine harekete geçti. İki taraf H. 518/ M. 5 Mayıs 1124 yılında saldırıya tutuştular. Haçlı askerlerini kılıçtan geçiren Belek, Joscelin'in Tell Bâşir'e kaçmasına engel olamamıştır. Ardından Menbic'e doğru yürüdüğü esnada Haçlılar'ın Sûr'a hareket ettiğini öğrenince

¹ İlyas Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatimî Mücadelesi", *NEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, (2013), s. 100; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayın., Ankara, 2011, s. 133; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alp Arslan Dönemi", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 19/23, (1998), s. 33.

² El-Azimî, *Tarihü Haleb*, (Thk. ve Nşr. İbrahim Za'rûr), Dımaşk, 1985, s. 350.

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.10, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayın., İstanbul, 1991, s. 136; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 58.

⁴ Demirkent, "Menbic", s. 124; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s. 35; Erdem, "Haçlılar ile Mücadelede", s. 195-196.

⁵ Haleb'in kuzeyindeki iki günlük uzaklıkta kalesi bulunan bir kasabadır. Yakut, *a.g.e.*, s. 2, 47.

⁶ Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensiği (1098-1112)*, Pegem Akademi Yayın., Antakya, 2011, s. 97; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı (11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu)*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayın., İstanbul, 1999, s. 28.

⁷ Demirkent, "Menbic", s. 124.

⁸ Erdem, "Haçlılar ile Mücadelede", s. 200.

yerine Temurtaş'ı vekil bırakarak oradan ayrılmak istedi.¹ Ancak muhasara esnasında öldürüldü.² Bu sırada Sökmenoğlu Davud, Palu Kalesi'ndeki Hassan b. Gümüştekin'i serbest bıraktı ve Menbic'e geri döndü.³ Hassan, H. 520/ M. 1127 yılında Aksungur Porsuk ve oğlu Mes'ud'un ölümünden sonra çıkan hakimiyet kavgasına son verip Halep'i ele geçirmek istedi ise de başarılı olamadı. Halep'in yardım çağrısına Musul Valisi İmâdüddin Zengî karşılık verdi. Zengî Halep'e doğru ilerlerken H. 522/ M. 1128 yılında Menbic halkı kendisine itaatlerini bildirdi.⁴ Bu tarihten itibaren Hassan b. Gümüştekin, Zengîler'in kumandanı olarak hayatını sürdürmüştür. H. 548/ M. 1154 yılında Nureddîn Zengî bir medrese inşa ettirmiştir.⁵ Menbic Hâkimi Hassan'ın H. 549/ M. 1154-55 yılında vefatının ardından şehir oğullarına kalmıştı. İmâdüddin Zengî'nin oğlu Nureddîn Mahmud Zengî, Menbic hâkimi ve Urfa Emîri Seyfeddin Gazi ile birlikte Harim'i Haçlılar'ın elinden almak için harekete geçtiği esnada Seyfeddin'in isyan etmesi üzerine Nureddîn H. 562/ M. 1167 yılında Menbic'i zaptederek kardeşi Kutbeddîn Yinal b. Hassan'ı vali olarak tayin etmiştir.⁶

H. 571/ M. Nisan 1176 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî Halep seferi sırasında önce Buzaa'yı sonra da Menbic'i Kutbeddîn Yinal b. Hassan'dan aldı.⁷ Selâhaddîn H. 579/ M. 1183 yılında şehri kardeşi el-Melikü'l-Âdil'e bıraktı. Sultan, daha önce kendisine başkaldıran yeğeni el-Melik el-Mansûr'u affederek H. 588/ M. 1192 yılında şehri verdi.⁸ Sultan Selâhaddîn'in ölümü sonrası Halep, Hârim, Tell Bâşir, A'zâz, Derbüsâk ve Menbic el-Melikü'z-Zâhir'e verildi.⁹ Musul Hâkimi İzzeddin Mesud, Harran ve Urfa'yı almak için harekete geçti ise de ömrü yetmedi. Bu sırada el-Melikü'l-Âdil önce Suruç'u sonra H. 589/ M. 1193 yılında da Menbic'i ele geçirdi.¹⁰ El-Melikü'l-Âdil, Mısır'da yeğeni el-Melikü'l-Âzîz adına sultanlığını ilan etti. Ancak yeğenleri el-Melikü'z-Zâhir ve el-Melikü'l-Efdal bu duruma kızınca birlikte hareket etmeye başladılar. H. 594/ M. 1198 yılında el-Melikü'l-Âzîz

¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb'de Selçuklular*, s. 165-167; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayın., İstanbul, 1997, s. 77; Demirkent, "Menbic", s. 124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 10, s. 489; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayın., İstanbul, 2016, s. 122-123.

² Urfalı Mateos, "Emîr Belek'in ölümü ile ilgili iki nakil yapar. İlki muhasara esnasında Joscelin tarafından öldürüldüğünü; ikincisi ise kaleden atılan bir ok ile öldürüldüğüdür." Bkz.: Mateos, *Vekâyi-Nâmesi*, s. 241, 278; İbnü'l-Esîr "Haçlılarla savaşı kazanan Emîr Belek, Menbic kuşatmasına geri döndü. Kaleden atılan bir okla öldürüldü. Ancak oku kimin attığı belli değil." Bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.10, s. 489; İbn Kesîr ise "Emîr Belek'in Menbic'i kuşattığı sırada atılan bir ok gelip onun boğazına saplanarak ölümüne neden olmuştur. Bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 10, s. 363-364; Şihâbeddîn Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. 27, Dâru'l-Kütübî'l-Vesâki'l-Kavmiyye, Kahire, 1423, s. 77; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 105.

³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb'de Selçuklular*, s. 167; Demirkent, "Menbic", s. 124.

⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb*, C.2, (Thk. Sami Dehhan), Dımaşk, 1954, s. 242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 10, s. 514.

⁵ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayın., İstanbul, 1987, s. 325.

⁶ Işın Demirkent, "Hassân b. Gümüştekin", *DİA*, C. 16, s. 397.

⁷ Gregor Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 421; Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî*, s. 71; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.2, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 2008, s. 342.

⁸ Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî*, s. 175.

⁹ Abdülkerim Özeydın, "el-Melikü'z-Zâhir, Gazi", *DİA*, C. 29, 2004, s. 83.

¹⁰ Mustafa Kılıç, *Halep Eyyûbîleri (El-Melikü'n-Nâsır II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyûbîler Devleti)*, TTK, Ankara, 2019, s. 20.

ölümüyle el-Melikü'z-Zâhir amcası el-Melikü'l-Âdil'in sultanlığını zorla kabul etse de fırsat buldukça başkaldırıyordu. Özellikle el-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Efdal'ın hakimiyetinde olan Dımaşk'ın muhasarası esnasında el-Melikü'z-Zâhir birlikte hareket etmişlerse de Dımaşk'ı koruyamadı. el-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'l-Âdil'e karşı el-Melikü'z-Zâhir, Fahreddin Çerkes ve Cehaf ile yaptığı ittifak sonrası ilk icraatı Melikü'z-Zâhir'in Menbic'i alması olmuştur.¹ el-Melikü'z-Zâhir Gâzî b. Yûsuf b. Eyyûb H. 598/ M. 1201 yılında Antakya'yı fethedinceye kadar Menbic'in binaları ve caddeleri eski özelliğini yitirmemişti. Şehri fethettikten sonra kalesini tahrip etti. Bu esnada birçok yer zarar görmüştü. Yıkılan bina ve yerler inşa edilmiyordu. H. 613/ M. 9 Ekim 1216 yılında el-Melikü'z-Zâhir ölümü sonrası Rum Kralı Keykâvus² ve beraberinde el-Melikü'z-Zâhir'in kardeşi el-Melikü'l-Efdal Ali b. Yûsuf vardı. H. 615/ M. 1218, şehri işgal etti. Yıkılan yerleri tekrar restore etti. Daha sonra Tell Bâşir'i İbn Deldârim (Duldurum) kuşattı. Keykâvus'u teslim etmek için Atabey Tuğrul, el-Melikü'l-Eşref Mûsâ b. el-Melikü'l-Âdil'i Humus'tan çağırdı. O, askerle birlikte Halep kapısına geldi. Rumlarla savaşıyan Tuğrul, Rum komutanlarından bazılarını esir aldı. Böylece Keykâvus bu şehirden çıkarıldı. Daha sonra el-Melikü'l-Eşref tekrar şehri geri aldı. Bunun üzerine Atabey Tuğrul Menbic şehrini ve surlarını harabeye çevirdi. Temeller yıkıldı. (el-Melikü'l-Eşref) Atabey'in yolcular için yenilettiği hanı tekrar inşa etti. Yenilenen yer el-Melikü'z-Zâhir'in harabeye çevirdiği kalenin yeridir. Bunun üzerine şehir halkı kendi binalarını yapmak için yıkılan surların taşlarından aldılar. Ancak saldırıları önleyecek kadar taş kaldı.³ Menbic H. 625 / M. 1228 yılına kadar Eyyûbîler'in elinde kalmıştır.

Sonuç

Şehir tarihçiliği, bütünsel tarih yaklaşımının yansıması olarak da görülmektedir. Çünkü olaylar genel bir çerçeveye oturtularak tarihi olaylar üzerindeki ayrıntısı anlatılmaya çalışılır. Şehrin konumu, üretim araçları, ekonomisi ve kültürel gelişimi gibi alt başlıkların oluşumu stratejik ehemmiyeti ile paralellik göstermektedir.

Menbic, Şam bölgesinin körfez şehirlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Bu yüzden gerek medeniyet havzası sayılan Menbic şehrinin tarihi milattan önceki dönemlere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Şehrin sadece zaman içerisindeki isminde meydana gelen değişimine bakıldığında farklı kimliklere bürünmüştür. Şam bölgesinden Urfa şehrine geçişte önemli noktada olması hemen hemen tüm kervanların bu güzergâhtan geçmesine neden olmuştur. Bu yüzden şehir birçok devletin egemenlik yarışına sahne olmuştur. Stratejik konum sebebiyle şehir kozmopolit bir yapıda harmanlanmış ve yeni kültürel değişimlerin ana malzemesi haline gelmiş olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada şehir tarihinin siyasi tarih üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak coğrafyanın tarihi olaylar üzerindeki en somut hali olan Menbic, H. 16/ M. 637 yılında Hz. Ömer dönemi ile İslâm sınırları içine girmiştir. Haçlı-

¹ Kılıç, *Halep Eyyûbîleri*, s. 27.

² Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'tur. Bkz.: Faruk Sümer, "Keykâvus I", *DİA*, C. 25, s. 352-53; Osman Turan, "Keykâvus I", *İA*, C. 6, s. 631-42.

³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, C. 1, s. 105.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Müslüman ittifakına tanıklık etmesi ile ön plana çıkan şehir Emeviler, Abbâsiler ve Tolunoğulları gibi birçok devletin bölgeye hakim olma çabası tüm dikkatlerin Menbic üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. H. 431/ M. 1040 yılında Oğuz Türkleri'nin Horasan'da Selçuklu Devleti'ni kurması ve İslâm Dünyası'nı tek bir çatı altında toplaması ile başta Anadolu olmak üzere Suriye coğrafyasının da kaderini etkileyen önemli olayların yaşandığı bir coğrafya haline gelmiştir. Menbic, H. 457/ M. 1065 yılında Mirdâsiler'in hakimiyeti altına girdi. Ancak Haçlı Seferleri yıllarında Tell Bâşir Senyörü Joscelin şehre saldırarak halka zarar vermiştir. Bu sırada Joscelin'in Kudüs Kralı II. Baudouin'in ile yaşadığı sorunları fırsat bilen Belek emîrleri ve Zengîler Menbic şehrinin huzura kavuşmasına katkı sağlamışlardır. H. 571/ M. Nisan 1176 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından alınan şehir H. 625 / M. 1228 yılına kadar Eyyûbîler'in elinde kalmıştır. Kısaca şehrin sürekli olarak farklı medeniyetler tarafından el değiştirilmesi ne kadar önemli bir noktada olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bibliyografya

- Abu'l-Farac, Gregor, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. 1, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1945.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, (Haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.
- Bahadır, Gürhan, *Antakya Haçlı Prensiği (1098-1112)*, Pegem Akademi Yayın., Antakya, 2011.
- Bekkâr, Hüseyin Ali, *Menbic Sîretün ve Mesîretün*, (ty.)
- Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayın., İstanbul, 2013.
- Cahen, C., "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt", (Çev. Zeynep Kerman), *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, (1971), s. 77-100.
- Çeçen, Kâzım, "Köprü", *DİA*, C. 26, 2002, s. 252-255.
- Demirkent, Işın, "Hassân b. Gümüştekin", *DİA*, C. 16, s. 396-397.
- Demirkent, Işın, "Menbic", *DİA*, C. 29, 2004, s. 123-124.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayın., İstanbul, 1997.
- Dirimtekin, Feridun, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, s. 231-259.
- Ebü'l-Fîda, *Takvimü'l-Buldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2017.
- El-Azimî, *Tarihü Haleb*, (Thk. ve Nşr. İbrahim Za'rûr), Dımaşk, 1985.
- El-İdrisî, *Kadim Dünya Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2021.
- Erdem, İlhan, "Haçlılar ile Mücadelede Menbic ve Emir Belek", *TAD*, C. 37/64, (2018), s. 191-204.
- Eyice, Semavi, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK, Ankara, 1971.
- Gökhan, "İlyas, Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi", *NEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, (2013), s. 92-108.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı (11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğru)*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayın., İstanbul, 1999.
- Honigmann, E., "Menbic", *İA*, C. 7, MEB, , s. 704-708.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân veenbâü Enbâi'z-Zaman*, C. 6, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut, Dâru Sadır.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, 2017.
- İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, (Çev. Ali Fuat Eker), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2017.
- İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, C. 1, (Thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb*, C. 2, (Thk. Sami Dehhan), Dımaşk, 1954.
- İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara.
- İbnü'l-Cevzi Sıbt, *Mir'âtüz-Zaman fi Tarihi'l-Âyan*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2011.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, (Çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayın., İstanbul, 1991.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 3, (Çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yayın., İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 2, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayın., İstanbul, 1991.
- İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, (Thk. Yusuf Hadi), Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- İbnü't-Tıktaka, *el-Fahri*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Yayın., İstanbul, 2016.
- İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik (Ülkelerin Yolları)*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yayın., İstanbul, 2015.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yayın., İstanbul, 1972.
- Kâmil el-Gazzî, *"Nehrü'z-Zeheb fi Tarih-i Haleb-I"*, Dâr'ül-Kalem, C. 1, Dımaşk, 1991.
- Karakuş, Nadir, "Haçlı Seferlerinde Menbic", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3, (2018), s. 2072-2086.
- Kılıç, Mustafa, *Halep Eyyübîleri (El-Melikü'n-Nâsır II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyübîler Devleti)*, TTK, Ankara, 2019.
- Koca, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayın., Ankara, 2011.
- Kudâme b. Cafer, *Kitabü'l-Harac*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., 2018.
- Merçil, Erdoğan, "Mirdâsîler", *DİA*, C. 30, s. 149-151.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1997.
- Norwich, John Julius. *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, (Çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yayın., İstanbul, 2013.
- Nüveyrî, Şihâbeddîn. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. 27, Dâru'l-Kütübî'l-Vesâki'l-Kavmiyye, Kahire, 1423.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaset (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayın., İstanbul, 2002.
- Özeydın, Abdülkerim, "el-Melikü'z-Zâhir, Gazi", *DİA*, C. 29, 2004, s. 83-84.
- Remzi, Hüseyin. "Rüsdâk", *Lügat-ı Remzî*.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 2, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 2008.
- Sevim, Ali, "Hârûn b. Han", *DİA*, C. 16, s. 258.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 1987.
- Sevim, Ali, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, s. 219-231.
- Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK, Ankara, 1971.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alp Arslan Dönemi", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 19/23, (1998).

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1989.

Sümer, Faruk, "Keykâvus I", *DİA*, C. 25, s. 352-53.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayın., İstanbul, 1987.

Turan, Osman, "Keykâvus I", *İA*, C. 6, s. 631-642.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu Yayın., İstanbul, 1969.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara, 2000.

Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayın., İstanbul, 2016.

Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldan*, C. 3, (Yay. Ferit Abdülaziz el-Cündî), Beyrut.

Zeydân, Corcî, *Tarihu't Temeddünni'l-İslâmî (İslâm Uygarlıkları Tarihi)*, C. 1, (Çev. Nejdet Gök), İletişim Yayın., İstanbul.

“İbnü'l-Fakîh'in Buldân'ında Denizler”

Öznur ALKAN*

Özet

Irak Coğrafya Okulu'nun önemli âlimlerinden biri olan İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Buldân* adlı eseri ile tanınmaktadır. Ortaçağ Tarihi ana kaynakları arasında gösterilen *Kitabu'l-Buldân* adlı eserin verdiği bilgiler bu dönem şehirleri ve olayları için güvenilir bilgiler içermektedir. Eserin içerik taraması sonucunda tarih (fetihler), ekonomi (vergiler), din ve kültür (gelenek-görenek) gibi daha birçok bilgilerin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Ancak bu bildiriye denizler ve denizlerdeki tuhaf olaylar gibi konular ele alınacaktır. Bu bilgiler sayesinde eser sadece günümüz tarihçileri için değil, aynı zamanda Tarihî-Coğrafya'yı da anlamamızı kolaylaştırması noktasında da büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Buldân*, denizler, denizlerdeki tuhaf olaylar.

Giriş

İnsanoğlu, varoluşu ile çevresini anlamaya başlamıştır. Bu süreç mekânları anlama ve tasvir etme coğrafi bilgi birikiminin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Sümerlerle başlayan bu süreç Mısırlılar, Fenikeliler ve Yunanlılara kadar gelmiştir.¹ Bu birikim üzerine önce İskenderiye Coğrafya Okulu² ardından Antakya (Eskül) Okulu³ en son Harran (Ruha) Okulu⁴ kurulmuştur. Özellikle Harran (Ruha) Okulu döneminde yapılan çeviri faaliyetleri İslâm dünyasının coğrafya disiplini ile ilgilenmesine yol açmıştır. Harran (Ruha) Okulu'nun faaliyetlerinin azalması ile IX. asrın ortalarında Irak Coğrafya Okulu⁵ kurulmuştur.

Klasik İslâm coğrafyacılığının hamuru IX. ve X. yüzyılda oluşmuştur.⁶ IX. asrın ortalarında ortaya çıkan Irak Coğrafya Okulu'nun bu isimle anılmasının nedeni ilk iki temsilcisinin Bağdatlı olmasındandır. Bu okul Ekümenik (Yaşanabilir) Dünya'yı bir bütün olarak ele alıp dünyanın genel ve tasvirî coğrafyasına yönelmiştir.⁷ Bu okulun temsilcileri

*Doktorant, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ABD, oznuralkan27@gmail.com.

¹ Ali Ekber Gülersoy, “Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh Coğrafya Ekolü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9/11, (2014) , s. 233.

² Mohammadamin Shahjouei, “Harran in French Sources: Henry Corbin's (1903-1978) History of Islamic Philosophy as a Case Study”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa-I*, Şanlıurfa, 2017, s. 358.

³ De Lacy O'Leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (Çev. Hüseyin Yurdaydın-Yaşar Kutluay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 25; Şakir Gözütok, *İslâm'ın Altın Çağında İlim*, Nesil Yayın., İstanbul, 2012, s. 6.

⁴ Eyyüp Tanrıverdi, “Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Harran Okulu”, *I. Uluslararası Katımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa, C. 1, Şanlıurfa, 2006, s. 176.

⁵ Murat Ağarı, “Irak ve Belh Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kûbî ve İstahrî”, *TAED*, C. 34, (2007), s. 169.

⁶ S. Maqbul Ahmed, “Coğrafya”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1997, s. 51.

⁷ Ağarı, “Irak ve Belh Ekolleri”, s. 170; Ahmed, “Coğrafya”, s. 52.

arasında “İslâm coğrafyasının babası” olarak anılan İbn Hurdazbih (ö. 300/912)¹, Ya’kubî (ö. 292/905’ten sonra)², Mes’ûdî (ö. 345/958)³, İbnü’l-Fakîh (ö. 289/902-942)⁴, İbn Rüste/Rüsteh (ö. 300/913’ten sonra)⁵ ve Kudâme b. Ca’fer (ö. 337/948)⁶ vardır.

Bu çalışmada İslâm coğrafyacılarının önemli şahsiyetlerinden biri olan İbnü’l-Fakîh ve eserinin bir bölümü hakkında bilgi verilecektir.

İbnü’l-Fakîh’in Hayatı ve Eserleri

Künyesi Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî’dir.⁷ Ancak İbn Nedim ise sadece Ahmed b. Muhammed olarak vermektedir.⁸ Hayatı hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Müellif eserinde Hemedân hakkında detaylı bilgi vermesi nedeniyle Hemedân’da doğduğu düşünülmektedir. Sâ mânî Veziri Ceyhanî’den faydalandığına göre X. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı ve Abbâsi Halifesi Mu’tezid’in (902) ölümünden sonra vefat ettiği kabul edilmektedir.⁹ Ancak İbn Dîzîl el-Hemedânî, İbn Eyyûb er-Râzî, İbn Abdûs el-Cehşiyârî¹⁰ ve İbn Lâl el-Hemedânî gibi âlimlerle görüşmesinden yola çıkarak 869-942 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.¹¹ Müellifin babası Muhammed b. İshâk’ın İbnü’l-Fakîh dışında Ebu Ubeyd Ahbarî adında bir oğlu vardı. İbnü’l-Fakîh’in ise kendisi gibi İbnü’l-Fakîh olarak tanınan Ebu Abdullah Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İshâk Ahbarî adında bir oğlu vardır.¹²

İbnü’l-Fakîh’in birinci el kaynak olarak bilinen “*Kitâbu’l-Buldân*” adlı eseri 902’de telif edilmiştir.¹³ İbnü’l-Fakîh bu eserinde “*Yedi İklim*” metodu kullanmıştır.¹⁴ Eserin “*Kitâbu’l-Buldân ve ahbâruhâ*”¹⁵ ve “*Ahbâru’l-Buldân*”¹ gibi kullanımları vardır. Ceyhânî ve Câhiz gibi

¹ İbn Hurdazbih hakkında detaylı bilgi için bkz.: Murat Ağarı, “İbn Hurdazbih’in el-Memâlik ve’l-Mesâlik’i ve İçerdiği Motifler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 7/21, s. 237; S. Maqbul Ahmed, “İbn Hurdazbih”, *DİA*, C. 20, 1999, s. 78.

² Tarihi, coğrafyacı ve seyyah olan Ya’kubî hakkında detaylı bilgi için bkz.: Murat Ağarı, “Ya’kubî”, *DİA*, C. 43, 2013, s. 287; Carl Brockelmann, “Yâkûbî”, *İA*, C. 13, 1986, s. 352.

³ Mes’ûdî hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İşrâf*, (Çev. Mithat Eser), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2020; Casim Avcı, “Mes’ûdî”, *DİA*, C. 29, 2004, s. 353; Carl Brockelmann, “Mes’ûdî”, *İA*, C. 8, 1979, s. 144.

⁴ İbnü’l-Fakîh hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbnü’l-Fakîh, *Kitâbu’l-Buldân*, (Thk. Yusuf Hadi), Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1996.

⁵ İbn Rüsteh hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise*, (Çev. Ali Fuat Eker), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2017; S. Maqbul Ahmed, “İbn Rüste”, *DİA*, C. 20, 1999, s. 253.

⁶ Kudâme b. Ca’fer hakkında detaylı bilgi için bkz.: Kudâme b. Ca’fer, *Kitabü’l-Harac*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., 2018; Cengiz Kallek, “Kudâme b. Ca’fer”, *DİA*, C. 26, 2002, s. 311.

⁷ Cengiz Tomar, “İbnü’l-Fakîh”, *DİA*, C. 21, 2000, , s. 38.

⁸ Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002, s. 291.

⁹ Zeki Velidi Togan, “İbnü’l-Fakîh”, *İA*, C. 5/2, 1978, , s. 853.

¹⁰ *Kitâbu’l-Vüzerâ’ ve’l-Küttâb* adlı eser ile tanınan Abbâsi devlet adamıdır. Bkz.: Mustafa Fayda, “Cehşiyârî”, *DİA*, C. 7, 1993, s. 236.

¹¹ Tomar, “İbnü’l-Fakîh”, s. 38.

¹² Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı*, s. 291-292.

¹³ Zeki Velidi Togan, “İbn al-Fakîh’in Türklere Ait Haberleri”, *Belleten*, C. 12/45, (1948), s. 11.

¹⁴ Murat Ağarı, “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *AÜİFD*, C. 47/2, (2006), s. 198-199.

¹⁵ İbnü’l-Adim, *Bugyetü’t-Taleb fi Tarihi Haleb*, C. 1, (Thk. Süheyl Zekkâr), Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1988, s. 348.

mühim coğrafyacıların kitabındaki bilgileri çalmakla suçlanmış ve çok fazla eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak el-Makdisî, Yâkut el-Hamevî, İbnü'l-Adîm² ve Zekeriyâ el-Kazvînî gibi üstatlar İbnü'l-Fakîh'i İslâm coğrafyasının öncülerinden biri olarak kabul etmişlerdir. İbnü'l-Fakîh'in "*Kitâbu'l-Buldân*" adlı eserinin ilki Atıf Efendi Kütüphanesi'nde bulunan Ali b. Hasan Şeyzarî'nin yaptığı muhtasar ve ikincisi 1885 yılında ACES'in 5. kitabında yayınlanan M. J. De Goeje'nin yaptığı muhtasar olmak üzere iki nüshası vardır.³ Müellifin "*Kitâbu'l-Acâib*"⁴ ve "*Kitâbu Zikru's-Şuarâ u el-Muhaddisîn ve'l-Belâğa minhum ve'l-Mufhamin*"⁵ adlı eserleri vardır. Ancak bu eserler hakkında detaylı bilgi mevcut değildir.

Eser Yeryüzünün Yaratılışı ile başlar. Çin ve Sin ülkesi arasındaki fark, Mekke, Beytül-Haram (Kâbe), Tâif, Medine, Tihâme, Hicaz, Yemâme, Bahreyn, Yemen, Mısır ve Nil, Fustât, Şam, Dimaşk, el-Cezîre, Irak, Kûfe, Bağdat, Ahvâz, Kirmân, Nihavend, İsfahan, Kum, Rey, Taberistan, İrmenîye ve Horasan gibi şehir ve bölgelerin kısmen tarihi (fetihler), ekonomi (vergiler), din ve kültür (gelenek-görenek) gibi alanlarda birçok bilgiler mevcuttur.⁶ Eserin Türkler ile ilgili olan bölümü İbn Fadlan'ın "*Seyahatnâme (el-Rihle)*" adlı eserin son kısmında direkt nakledilmiştir.⁷

Denizler ve Dünya'da Kapladığı Alanlar

Dört deniz vardır.

Bahru'l-Kebir (Büyük Deniz): Dünyada kendisinden başka büyük deniz yoktur. Mağrib'ten başlar, Kulzüm (Kızıldeniz)'e oradan Çin (Sîn)'in Vakvâk⁸ bölgesine kadar uzanır. Burada zikredilen Vakvâk Çin (Sîn)'in olup, Yemen'in Vakvâk'ı değildir. Çünkü Yemen Vakvâk'ından kötü altın çıkmaktadır. Bu deniz Kulzüm (Kızıldeniz)'den başlar, Vadi'l-Kura'ya oradan Berber ve Umman (Oman)'a kadar uzanır. Sonra ed-Deybûl⁹, el-Mûltân¹⁰, oradan Çin (Sîn)'e Cebelü's-Sanf (Sanf Dağı)'na kadar uzanır.¹¹

Bahru'r-Rûm (Akdeniz): Bu deniz Antakya'dan Cezayir'e kadar uzanır, oradan Körfez (Haliç)'e yönelir. Buradan Endülüs'e oradan Süveyş el-Aksâ (Kızıldeniz)'e kadar uzanır. Bu denizin sahillerinde Tarsus, el-Massîsa (Misis)¹², el-İskenderiye ve Attrâblus¹

¹ Tomar, "İbnü'l-Fakîh", s. 38.

² İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 92.

³ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, s. 292.

⁴ Anas b. Khalidov, "Ebn al-Faqîh", *EIR*, C. 8, (1997), s. 23.

⁵ Ağarı, "Irak ve Belh Ekolleri", s. 292; Tomar, "İbnü'l-Fakîh", s. 39.

⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 55-649.

⁷ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2010, s. 48-61.

⁸ Çin (Sîn)'in doğu taraflarıdır. Burada kaliteli abanoz ağacı bulunmaktadır. Bkz.: İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayın., İstanbul, 2008, s. 65.

⁹ Pakistan'ın Sind Eyaleti'nde bugün mevcut olmayan eski bir liman şehridir. Bkz.: A.S. Bazmee Ansari, "Deybûl", *DİA*, C. 9, 1994, s. 262.

¹⁰ Hind ülkesinde yer alan Multân, Dicle gibi hatta ondan daha büyük olan Mehrân Nehri'nin ortadan ikiye ayırdığı bir bölgedir. Bkz.: İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 154; Şimdiki Pakistan'ın Pencap bölgesindeki tarihi şehirdir. Bkz.: Azmi Özcan, "Mûltan", *DİA*, C. 31, 2006, s. 548.

¹¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, (Thk. Yusuf Hadi), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1996, s. 63.

¹² Detaylı bilgi için bkz.: İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb*, C. 1, s. 153-167.

bulunmaktadır. Bu denizin uzunluğu 1.500 fersah² (9.000 km)'dir. Antakya'dan Cezayir'e kadar uzunluğu ise 500 fersah (3.000 km)'dir.³

Bahr-i Hazer (Hazer Denizi): Hazer, Mukân, Taberistan, Harzem ve Bâbü'l-Ebvâb Derbend)'dir. Cürcan Denizi'nden Hazer Körfezi'ne kadar olan mesafe on gündür. Eğer rüzgâr fazla esmiyorsa denizdeki süreleri sekiz gün ve karada ise iki gündür. Bu deniz ed-Devvaratü'l-Horasanıyye (Horasan Girdâbı) diye adlandırılır. Yarıçapı 100 fersaktır (600 km). Çevresi ise 1.500 fersaktır (9.000 km).⁴

Bahr-i Tûliye/Tıhye (Tûliye/Tıhye Denizi): Rumiyye ve Harzem arasında bulunan ve Tûliye diye adlandırılan bir adadır. Üzerinde asla gemi barınmaz. Arapların hükümdarı zamanında elinde 1.000 şehir bulundurmaktadır. En-Nûbe⁵ şehrinin hükümdarında 1.000 şehir, Çin (Sîn) hükümdarının elinde ise 400 şehir vardır. Ayrıca Çin (Sîn)'de küçük hükümdarların ellerinde 600 şehir bulunmaktadır.⁶

Fars⁷ Denizi ile Hind Denizi birbirine karışmayan tek bir deniz olarak görünür. Ancak bu iki deniz birbirine zıttır. Fars Denizi'nde, güneşin başak burcuna girmesi ve ilkbahar istivasına yaklaşması ile zorluk başlar. Denizin dalgaları ve suları güneş balık burcuna girinceye kadar kabarır ve deniz ulaşımı zorlaşır. En zor zamanları ise sonbahar vaktidir. Yani bu güneş, yay burcunda olduğu zamandır. Eğer ilkbahar istivası yakınında olursa dalgalar azalır ve deniz ulaşımı rahatlar. Bu durum güneş başak burcuna dönünceye kadar devam eder. (Denizin) en sakin olduğu vakit ilkbahardır. Zira güneş ikizler burcuna girmesinde de böyle devam eder. Fakat Hind Denizi bunun tam tersidir. Çünkü güneş balık burcunda ve ilkbahar istivasına yakın olduğunda karanlık çöker ve dalgalar şiddetlenerek çoğalır. Bu dönemde denizin karanlığından ve zorluğundan dolayı deniz ulaşımı yapılmaz. Zorluğu da güneşin ikizler burcunda olmasından kaynaklıdır. Güneş başak burcuna girdiğinde dalgalar yavaş yavaş azalmaya başlar, denizin yüzeyindeki zorluklar azalır ve deniz ulaşımı rahatlar. Bu durum güneş balık burcunda oluncaya kadar devam eder. Ancak Fars Denizi'nde yılın bütün vakitlerinde deniz ulaşımı yapılır. Fakat Hind Denizi karanlığından, zorluğundan ve dalgalı olmasından dolayı insanlar deniz ulaşımını sağlayamazlar. Kim Çin (Sîn)'e, Aden veya Şelâhit'e⁸ gitmek isterse Magrib

¹ Eski, görkemli, deniz kenarında olan bu şehri Amr b. As, Ömer b. Hattâb hilafetinde 643-644 senesinde fethetmiştir. Bkz.: Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yay., İstanbul, 2002, s. 118.

² Fersah, üç mile eşittir, her mil ise her biri dört şer'î arşın olan bin kulaç eder, yani yaklaşık altı km'dir. Bkz.: Walther Hinz, *İslâm'da Ağırlık Ölçüleri*, (Çev. Acar Sevim), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 76.

³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 63.

⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 63-64.

⁵ Nûbe, Afrika'da büyük kısmı Sudan'da, küçük bir kısmı Mısır'da kalan bölgedir. Bkz.: Nebi Bozkurt, "Nûbe", *DİA*, C. 33, 2007, s. 222.

⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 64.

⁷ Metinde Fâris şeklinde geçmektedir. Ancak biz, yaygın kullanıma uygun olarak Fars şeklinde kullanmayı tercih ettik.

⁸ Andamar Denizi'dir. Bkz.: Süleyman el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2018, s. 18; Doğuda, Harkand (Bengal) Denizi'nden sonra Seylan

yönünden yola çıkar, oradan Yemâme ve Umman (Oman)'a doğru devam eder. Sind'e gitmek isteyen biri Fars yönünden başlar Sîrâf'a¹ doğru hareket eder.²

Denizlerin Acâiblikleri

Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır: *"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi."*³ Hasan'dan şöyle rivayet edilir: *"Bu iki deniz Fars ve Rum denizleridir."* Süleyman b. Ebî Kerîme⁴ şöyle der: *"Süreyya yıldızı doğduğunda deniz dalgaları ve rüzgarlar esmeye başlar. Allah, cinleri sulara tasallut eder. Bu durumda kim deniz yolculuğu yaparsa Allah ondan kırk gün beri (uzak) olur."* Hz. Peygamber Efendimiz (sav.) şöyle buyurdu: *"Süreyya yıldızı doğduktan sonra deniz seferine çıkarsa Allah'ın zimmeti kendisinden beri (uzak) olur."* İbn Abbâs'a med ve cezir sorulduğunda şöyle der: *"Okyanustan sorumlu bir melek kanadını suya vurduğunda uzar, kanadını kaldırdığında kısalır."* Kâ'b⁵ şöyle der: *"Hz. Hızır (as.) meleklerden biriyle karşılaştığında med ve cezir olayını sorar." Melek şöyle der: "Büyük balık nefes aldığında su içer, suyu burnuna çeker, işte bu cezirdir. Sonra tekrar nefes alır, suyu burnundan çıkarır. O da med olayıdır."*⁶

Denizde el-Harâtîm (Hortum balığı) denilen bir balık vardır. Yılana benzeyip turna kuşu gibi gagası olup iki tarafı da keser gibidir. Ayrıca denizde el-Atmar adı verilen bir balık vardır. Üreme organı kadın organına ve yüzü de domuz yüzüne benzer. Bir kısmı yağ bir kısmı da etten oluşur. Denizde maymunlara benzeyen balıklar vardır. Derilerinden kalkanlar yapılırlar. Memeli olduğu söylenir. Aynı zamanda kaplumbağlar da bu özelliği taşımaktadır. Ayrıca ed-Duhas diye adlandırılan balıklar vardır. (Balıklar) boğulacak kişileri kurtarır. Yine içinde deniz dalgalandığı zaman denizin derinliklerinden çıkan balıklar vardır. Denizciler bu balıkları görünce denizin dalgalandığını anlar. Bu balıklar Basra'da olup el-Berestûc diye adlandırılırlar.⁷

Bu denizi Harkand⁸ diye adlandırılan deniz takip eder. Bütün denizlerin kamusu olduğu söylenir. Bu denizde Serendib Adası (Seylan/Srilanka Adası)⁹ bulunmaktadır. Hz. Âdem'in indiği dağ bu adadadır.¹⁰ Üzerinde Hz. Âdem (as.)'ın ayak izleri mevcuttur. Uzun ve büyük bir adadır. İçinde çeşitli baharatlar, kokular ve misk türleri vardır. Denizinde sedef tepesi bulunmaktadır. Bu adada üç ayrı kral bulunmaktadır. Kral öldüğünde dört

(Serendib/Srilanka) Adası'nın bulunduğu büyük denizdir. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 3, Dâru Sâdir, Beyrut, 1995, s. 357.

¹ İran'ın Basra Körfezi kıyısında bulunan limandır. Bkz.: el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, s. 10; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayın., İstanbul, 2017, s. 60.

² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 64.

³ *Kur'an-ı Kerim*, Rahmân Sûresi, 19. Âyet.

⁴ Dimyat'tan olup lakabı Beyrutî'dir. Bkz.: el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 1, s. 606.

⁵ Kâ'b el-Ahbâr, Benî İsrâîl'e dair rivayetleri ile tanınan tâbiîdir. Bkz.: M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, C. 24, 2001, s. 1.

⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 65.

⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 65.

⁸ Bengal Körfezi'dir. Bkz.: el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, s. 10.

⁹ Harkand Denizi'nde bulunur ve Çin (Sîn)'in en uzak noktasındadır. Bkz.: Zekeriyâ b. Muhammed Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*, (Tah. Fuat Sezgin), Göttingen, 1848, s. 28.

¹⁰ Bu dağ, bugünkü Srilanka'da bulunan Bâ Adası'ndaki Ruhum Dağı'dır. Bkz.: el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, s. 17.

parçaya bölünür ve ateşte yakılır. Adamları da ateşin etrafında çöker ve nefisleri körelinceye kadar beklerler. Er-Râminî¹ Adası'nın uzaklığı 800 fersah (4.800 km)'dir. İçinde ilginç şeyler bulunmaktadır. Şelâhit ve el-Harkand Denizi'ne kadar uzanır. İçerisinde pek çok krallar vardır. Ayrıca Kerkesen bitkisi ve Kâfûr ağacı vardır. Yine içinde altın madenleri vardır. Yiyecekleri narcil (portakaldan büyük, çok sert bir kabuklu yemiş)'tir. Erkekleri filleri yenecek kadar güçlüdür. Ayrıca içerisinde elle dikilen bakkam² ağaçları vardır. Semeresi harnuba benzer. Tadı ise acı olup yenilmez. Zehirlenen birinin bir saatte onun kökleriyle şifa bulacağı söylenir. Yine içinde bambu (Hint kamışı) ve büyük camuslar bulunur. Krallara has çeşitli baharatlar vardır. Örneğin; Es-Sandalin (Sandal) ve Besbâse (yaprağı koku ve lezzetçe havuca benzeyen bir ağaç olup insan ve hayvanlar tarafından yenir). Bunlar sadece onların özel yiyecekleridir. Ez-Zâbic (Jakarta/Java)'ta³ beyaz, kırmızı ve sarı papağanlar vardır. Arapça, Farsça, Rumca ve Hintçe öğretildiğinde fasih bir şekilde konuşurlar. Yeşil, alaca renk tavus kuşları, kırmızı ibikli şahin ve doğanlar vardır. Camus büyüklüğünde beyaz renkli maymunlar bulunmaktadır. Ayrıca yiyip içen ve insanlara benzeyen ancak anlaşılmayan dille konuşan yaratıklar vardır. Yine çeşitli renkte kediler vardır, kulakları yarası kanatlarına benzer ve kuyruklarına yapışık bir şekilde kanatları olan çeşitli renkte kediler vardır. Misk fareleri bazen Sind'den ez-Zâbic (Jakarta/Java)'ya taşınırdı. Misk kedisi (zebad yağı) miskten daha güzel kokuludur. Dişi olan miski getirip evde yürüdüğü zaman ev misk kokusuyla dolardı. Eğer eliyle dokunacak olursan elin misk gibi kokar⁴. Süleyman et-Tâcir şöyle zikreder: Çin (Sîn) gemilerinin çoğu Basra ve Umman (Oman)'dan getirilir ve Sîrâf'ta yüklenir. Nedeni ise bu denizde dalgaların çokluğu ve bazı yerlerinde suların sığ olmasındandır. Eşyalar yüklenince Maskıt (Muskat/Maskat) denilen yerden tatlı suyu temin ederler. Maskıt (Muskat/Maskat), Umman (Oman)'ın sonundadır. Bu yer ile Sîrâf arasında 200 fersah (1.200 km) mesafe bulunmaktadır. Bu denizin doğusunda olan Sîrâf ve Maskıt (Muskat/Maskat) arasında Seyf Benu Saffak şehirleri ve İbn Kâvân⁵ Adası bulunmaktadır. Batısında Umman (Oman) Dağları yer alır. İçerisinde Dürdüre/Dardûr (Anaför)⁶ diye adlandırılan darboğaz bulunmaktadır. Buradan küçük gemiler geçebilmekte Çin (Sîn) gemileri geçmemektedir. Ayrıca Küseyr ve Uveyr (Umeyr) denilen iki dağ vardır.⁷ Dağlar aşıldıktan sonra Suhar-ı Umman (Oman) denilen yere ulaşılır. Tatlı su ihtiyacı Maskıt (Muskat/Maskat)'ın içinde bulunan bir kuyudan giderilir.

¹ Sumatra'ya tabidir. Bkz.: el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, s. 18.

² Muhtemelen Battom ağacı kastedilmektedir.

³ Hind ülkesinin en sonunda, Harkand (Bengal) Denizi'nin ilerisinde Çin (Sîn) sınırında bir adadır. Bkz.: Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, s. 77.

⁴ Zekeriya b. Muhammed Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd* adlı eserinde buna benzer 30 metin nakletti.

⁵ Burası Lafet'tir. Bkz.: İstahri, *Ülkerlerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Yay., 2015, s. 113.

⁶ Umman (Oman)'dan 50 fersah uzaklıktadır. Bkz.: Hasan b. Ahmed b. Mühellebî, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Thk. Teysir Halef), Tekvin Yayın., Dımaşk 2006, s. 139.

⁷ Bunlar gerçekte Basra Körfezi ağzındadır. Bkz.: Ebü'l-Fîda, *Takvimü'l-Buldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2017, s. 296.

Yine burada, Umman (Oman) şehrinde, koyun otlatan çobanlar bulunmaktadır. Gemi buradan kalkış yaparak Hind memleketine doğru hareket eder. Sonra Kulumâlî (Kulemmeli)'ye doğru yönelir. İçerisinde Hind memleketine ait silahlar ve tatlı su vardır. Oradan tatlı suyu aldıktan sonra Çin (Sîn) gemisinden 1.000 dirhem ve diğerlerinden 10 ile 20 dinar arasında vergi alırlar. Mali, Hind şehirlerindedir. Maskıt (Muskat/Maskat) ile Kulumâlî (Kulemmeli) arasında yürüyerek bir aylık mesafe vardır. Kulumâlî (Kulemmeli) ile el-Harkand arasında yaklaşık bir aylık mesafe vardır. Daha sonra gemi Kulumâlî (Kulemmeli)'den el-Harkand Denizi'ne doğru ilerler. Oraları geçtikten sonra Kelehbar (Kalah Adası)'na varılır. Harkand Adaları içinde dilleri bilinmeyen, kıyafet giymeyen kadınlar olan ve Lenc denilen kavim yaşamaktadır. Amberi demir parçaları karşılığında satılmaktadır. Tüccarların yanına beraberlerinde narcil ağaçlarını (Hindistan cevizi (Cocos nucifera), palmyegiller (Arecaceae) familyasından) kayıklara yükleyerek adalardan çıkmaktadırlar. Narcilin şarabı beyaz olup bal gibi tatlıdır. Ancak bu şarap aynı günde içilmez ve bir gün daha terk edilirse sarhoşluk verir. Günlerce saklandığında ekşir ve demir karşılığında satarlardı. Dilleri bilinmediği için alışverişlerini işaret diliyle gerçekleştirirdi. Buradaki halk iyi yüzücüdür. Bazen de tacirlerden demiri alırlar ve karşılığında bir şey vermezlerdi. Daha sonra gemi Kelehbar (Kalah Adası) denilen yere hareket ederdi. Ez- Zâbic (Jakarta/Java) Memleketi Hind Ülkesi'nin sağ tarafında (doğusunda) bulunur. Başlarında kral vardır, havlu giyerler. Daha sonra gemi Tüyüma (Tiyumev/Toma) denilen yere doğru ilerler. İçerisinde tatlı ve lezzetli su vardır. Tüyüma (Tiyumev/Toma)'ya 10 günlük yoldur. Sonra içinde tatlı suyu olan ve 10 günlük mesafedeki Kedrenc (Kendurenc) denilen yere ulaşılır. Hind Adası'nın farklı yerlerinde kuyular kazıldığında tatlı su çıkar. İçinde Müşerref Dağı bulunmaktadır. Gemi önce es-San'el' ardından Sanderfulât denilen yere gelir. Sanderfulât denizde bir ada olup 10 günlük mesafedir. Oradan Sanc denilen yer gelip sonra Çin kapılarına doğru ilerler. Buranın denizinde dağınık dağlar bulunmaktadır. Her iki dağ arasında bir geminin geçeceği kadar açıklık vardır. Sonra Çin (Sîn)'e ulaşılır. Sanderfulât'tan Çin (Sîn)'e kadar bir aylık mesafe vardır. Gemilerin geçtiği dağlar yedi günlük mesafedir. Kapıları geçtikten sonra Hanfu (Kanton)² denilen tatlı suya varılır. Burada her gün, gece ve gündüz iki defa med-cezir olayı meydana gelir.³

Çin (Sîn)'in yakınlarında yer alan Sancî denilen yer denizin en dalgalı olduğu yerdir (Fazla dalga ve kabarıklar vardır. İçerisinde pek çok dağlar bulunmaktadır. Onları aşmak için muhakkak kayıklara binmek gerekir. Nitekim denizin dalgaları yükselince ve kabarıncı şahıslar ortaya çıkar). Bu şahıslar siyah renkli çocuklara benzer olup her birinin boyu dört karıştır. Gece vaktinde çıkarlar ve gemide bütün gece dolaşırlardı. Hiç kimseye

¹ Şimdiki Endonezya'dır. Bkz.: el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, s. 10; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 40.

² Bazı kaynaklarda Hansa ve Hanku diye geçmektedir. Üçüncü iklimdedir. 164° 40' boylamda, 23° 30' enlemedir. Bkz.: Ebü'l-Fîda, *Takvimü'l-Buldan*, s. 292; İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, (Thk. Anwar Mahmud Zenati), Kahire, 2008, s. 131.

³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 67-68.

zarar vermezlerdi. Sonra denize tekrar dönerlerdi. Onların görünmesi el-Hab denilen rüzgârın alameti olarak bilinir. En kötü rüzgâr olup (insanlar) eşyalarını saklar ve rüzgâra karşı hazırlıklarını yaparlar. Dediler ki: Bu yerde, gemi direği yüksekliğinde uçan bir kuşu gördüklerinde kurtuluşlarına işaret ederdi. Şüphesiz denizde Cerşî denilen kuş vardır. Sahile güvercinlerden daha yakındır. Kendisini güvercinlere benzer Cuvânekre denilen bir kuş takip eder. El-Cerşî denilen kuş ortaya çıkar çıkmaz Cuvânekerk gagasıyla yakalar ve yutar. Şüphesiz ez-Zâbic Dağı'nın yakınında kendisine yaklaşılması mümkün olmayan Cebel en-Nar (Ateş Dağı) denilen dağ bulunmaktadır. Gündüz duman tüter, gece de alevli ateş fışkırır. Dağın derinliklerinden soğuk, sıcak tatlı su çıkar.¹

Bertâyil Adası²: Ez-Zâbic Adası (Jakarta/Java)'na yakın bir adadır. Sakinlerinin yüzleri çekiktir, saçları iğdiş/damızlık aygırlarının kuyruklarındaki kıllara benzer. İçinde ayrıca gergedan vardır. Geceleri dağlarında davul, def ve korkunç sesler duyulur. Denizciler de Deccâl'in burada olduğunu ve buradan çıkacağını söylerler.³

İçerisinde karanfil yetişmekte olup buradan başka yerlere götürülmektedir. Nitekim tacirler bu adaya geldiklerinde getirdiği ticaret eşyalarını koyar ve gemilerine tekrar dönüp gece kalırlar. Sabahladıklarında eşyaların yanına döndüklerinde her eşyanın yanında bir miktar karanfil koyulduğunu bulurlar. Karanfilin miktarına razı olurlarsa eşyaları terk eder ve karanfili alırlardı. Ancak hem eşyaları hem de karanfilleri alacak olurlarsa aldıklarını mekânına iade etmeden gemileri hareket edemezdi. Eğer birisi karanfili az bulursa eşyaları bir gece daha terk eder, artırıldığını görünce karanfili alırdı.⁴

Bu adaya çıkan bazı tacirler, cin suratlı, yüzleri Türklerin yüzlerine benzediği, kulaklarının delik ve bedenlerinin saçlı mahluklar oldukları ve kadınlara benzediklerini anlatırlar. Ancak onları gördüklerinde kaybolduklarını da söylemektedirler. Bunu gördükten sonra tacirler eşyalarını sahile bırakmalarına rağmen hiç kimsenin çıkıp karanfil terk ettiğini görmemişler. Çıkmamalarının nedenini onları görmelerinden kaynaklandığını anladılar. Yıllar sonra eski adetlerine döndüler.⁵

Buradaki halkın giyeceği el-Lûf (Arum) diye adlandırdıkları ağaç yapraklarıdır. Semeresi yemekte kullanılır ve yapraklarını elbise olarak giyerlerdi. Yengece benzeyen bir hayvanı yerlerdi. Denizden çıkınca taşlaşır. Sonra bu taş cinsi ile sürme yapılmak meşhur bir hale geldi. Ayrıca balık, muz, narcil ve karanfili yerlerdi. Karanfili yaş olarak yiyen biri ne ihtiyarlar ne de saçları beyazlardı.⁶

Sonuç

İbnü'l-Fakîh tarihî coğrafya alanında önde gelen isimlerinden biridir. Bu alanda ön plana çıkan eseri "*Kitâbu'l-Buldân*"dır. İbnü'l-Fakîh'in Irak Coğrafya Okulu anlayışına sahip

¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 68.

² Mihrâc olarak adlandırılan Melik Zâbic'in ülkesi olarak geçmektedir. Şuan Çin (Sîn) Denizi'nde bulunan bir adadır. Bkz.: İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 63.

³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 69.

⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 69.

⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 69.

⁶ Bu bölüm Zekeriya b. Muhammed Kazvîni'nin, *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd* adlı eserinde geçmektedir. Bkz.: Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 53-54.

olduğu bilinmektedir. Irak Coğrafya Okulu öncüleri yaşanabilir dünyayı yer ve gök olarak yedi iklim bölgesine ayırırlar. İbnü'l-Fakîh'in hayatı ve eseri bu düşünceye dayandırılarak incelenmeye çalışılmıştır.

İbnü'l-Fakîh'in "*Kitâbu'l-Buldân*" adlı eserinde geçen denizler ve denizlerdeki acâiblikler bu bildirinin temel noktasını oluşturmaktadır. İbnü'l-Fakîh denizleri dört başlık altında açıklamıştır. Bunlar: Bahru'l-Kebir (Büyük Deniz), Bahru'r-Rûm (Akdeniz), Bahr-i Hazer (Hazer Denizi) ve Bahr-i Tûliye/Tihye (Tûliye/Tihye Denizi)'dir. Bunların dışında Fars Denizi ve Hind Denizi hakkında bilgiler vermiştir. Müellif denizlerin dünya üzerindeki yerlerini tasvir etmiş ve meydana gelen acâib olayları dini, astronomik ve değişik şekillerde tasvir edilen balıkların varlığına dayandırmaktadır. Yine med-cezir olaylarını açıklarken de bu ifadelerle değinildiği görülmektedir. Acâib olayların yanı sıra insanların fiziksel görünümü, gelenek-görenekleri, ticari hayatları denizlere karşı verilen yaşam çabaları gibi bilgiler yer almaktadır. Sîraf-Ummân (Oman) arasında işleyen ve Çin'e giden gemiler, Serendib Adası (Seylan/Srilanka Adası)'nda Hz. Âdem'in üzerine indiği dağ hakkında bilgilere yer verilmiştir. Verilen bu bilgiler İslâm coğrafyacılarının perspektifini yansıtması yönüyle büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ağarı, Murat, "İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *AÜİFD*, C. 47/2, (2006), s. 195-214.
- Ağarı, Murat, "Irak ve Belh Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî ve İstahrî", *TAED*, C. 47/2, (2007), s. 169-191.
- Ağarı, Murat, "İbn Hurdazbih'in el-Memâlik ve'l-Mesâlik'i ve İçerdiği Motifler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 7/21, s. 237-263.
- Ağarı, Murat, "Ya'kubî", *DİA*, C. 43, 2013, , s. 287-288.
- Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.
- Ahmed, S. Maqbul, "Coğrafya", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1997, s. 50-62.
- Ahmed, S. Maqbul, "İbn Hurdazbih", *DİA*, C. 20, 1999, s. 78-79.
- Ahmed, S. Maqbul, "İbn Rüste", *DİA*, C. 20, 1999, s. 253-254.
- Anas b. Khalidov, "Ebn al-Faqih, Ebu Bekr Ahmad", *EIR*, C. 8, 1997, s. 23-25.
- Ansari, A.S. Bazmee, "Deybül", *DİA*, C. 9, 1994, s. 262.
- Avcı, Casim, "Mes'ûdî", *DİA*, C. 29, 2004, s. 353-355.
- Bozkurt, Nebi, "Nûbe", *DİA*, C. 33, 2007, s. 222-223.
- Brockelmann, Carl, "Mes'ûdî", *İA*, C. 8, 1979, s. 144-145.
- Brockelmann, Carl, "Yâkûbî", *İA*, C. 13, 1986, s. 351-352.
- Ebü'l-Fîda, *Takvimü'l-Buldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 3, Dâru Sâdır, Beyrut, 1995.
- Et-Tâcir, Süleyman, *Doğunun Kalbine Seyahat*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2018.
- Fayda, Mustafa, "Cehşiyârî", *DİA*, C. 7, 1993, s. 236-237.
- Gözütok, Şakir, *İslâm'ın Altın Çağında İlim*, Nesil Yay., İstanbul, 2012.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Gülersoy, Ali Ekber, "Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh Coğrafya Ekolü", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9/11, (2014), s. 233-242.
- Hasan b. Ahmed b. Mühellebî, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Thk. Teysir Halef), Tekvin Yayın., Dımaşk, 2006.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ağırlık Ölçüleri*, (Çev. Acar Sevim), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.
- İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.
- İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, (Çev. Ali Fuat Eker), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2017.
- İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, C. 1, (Thk. Süheyl Zekkâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, (Thk. Yusuf Hadi), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1996.
- İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, (Thk. Anwar Mahmud Zenati), Kahire, 2008.
- İstahri, *Ülkerlerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yay., İstanbul, 2015.
- Kallek, Cengiz, "Kudâme b. Ca'fer", *DİA*, C. 26, 2002, s. 311-312.
- Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, C. 24, 2001, s. 1-3.
- Kazvîni, Zekeriya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*, (Tah. Fuat Sezgin), Göttingen, 1848.
- Kudâme b. Cafer, *Kitabü'l-Harac*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., 2018.
- Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, (Çev. Mithat Eser), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2020.
- Minorsky, V., *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.
- Mohammadamin Shahjouei, "Harran in French Sources: Henry Corbin's (1973-1978) History of Islamic Philosophy as a Case Study", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa-I*, Şanlıurfa, 2017, s. 358-365.
- O'Leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (Çev. Hüseyin Yurdaydın-Yaşar Kutluay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- Onay, Hamdi, "İslâm Felsefesinin oluşum sürecinde İskenderiye Akademisinin Rolü", *E-Journal of New World Sciences Academy*, C. 6/2, (2011), s. 223-233.
- Özcan, Azmi, "Mülân", *DİA*, C. 31, 2006, s. 548-549.
- Tanrıverdi, Eyyüp, "Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Harran Okulu", *I. Uluslararası Katımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa, C. 1, Şanlıurfa, 2006, s. 176-186.
- Togan, Zeki Velidi, "İbn al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri", *Belleten*, C. 12/45, (1948), s. 11-16.
- Togan, Zeki Velidi, "İbnü'l-Fakîh", *İA*, C. 5/2, s. 853.
- Tomar, Cengiz, "İbnü'l-Fakîh", C. 21, *DİA*, 2000, s. 38-39.
- Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yay., İstanbul, 2002.

*“Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Tasavvufi Cereyanların Etkisi”**

*Fatma ERTEN***

Özet

İslamiyet’i kabulle birlikte iki büyük göç dalgası ile Anadolu’ya giren Türkmenler kısa sürede bu coğrafyanın Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamışlardır. Türkmenler Anadolu coğrafyasına gelmeden önce sahip oldukları gelişmiş kültürel birikimlerini bu coğrafyaya beraberlerinde getirmişlerdir. Zaten bu birikim olmasaydı Türkmenlerin Anadolu’da kısa süre içerisinde meydana getirdikleri büyük medeniyet hamlesini açıklamak zor olurdu.

Anadolu’ya gelen Türkmenlerin bir kısmı Anadolu’da göçebe ve yarı göçebe geleneklerini devam ettirirken, bir kısmı ise yerleşik hayata kısa sürede adapte olmuşlardır. Anadolu’da göçebe ve yarı göçebe geleneklerini devam ettiren Türkmenler, daha çok kırsal ve uç bölgelerde yaşamışlar, şehirlerde yaşayan Türklerden farklı olarak kendilerine özgü bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Şehir kültüründen ve dolayısıyla şehirlerdeki medrese kültüründen uzak kalan Türkmenler, yeterli dini eğitim görme imkânından da mahrum kalmışlardır. Dolayısıyla bu Türkmenlerin, dini hayatı da şehirlerdeki soydaşlarından farklılık arz etmiştir.

Ayrıca bu Türkmenlerin sıkı bir devlet denetimine tabi tutulamayışı, şehirli halkın ve bazı devlet adamlarının Türkmenlere karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olması, bu arada Türkmenlerin yaşadığı bir takım ekonomik olumsuzlukların giderilemeyişi Türkmenlerle devleti karşı karşıya getirmiş, Türkmenlerin devlete başkaldırmasına neden olabilmıştır.

Anadolu Selçukluları zamanı, fikir hareketleri bakımından son derece renkli ve çeşitlidir. Bu renklilik ve çeşitlilik, büyük ölçüde birbirlerinden küçük nüanslarla ayrılan pek çok dinî zümreden kaynaklanmaktadır. Abdallar, Ahiler, Haydarîler, Kalenderîler, Mevlevîler, Babaîler, Bektaşîler, Şemsîler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler vs. bu dönemde Anadolu’da faaliyet gösteren dinî, siyasî ve fikrî zümrelerdir. Bu çalışmada Anadolu Türkmenleri üzerinde etkili olan tasavvufî akımların etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçukluları, Türkmenler, tasavvuf, din.

Giriş

* Bu bildiri yazarın, Karabük üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda 2013 yılında kabul edilmiş olan “Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Dini, Sosyo- Kültürel ve İktisadi Hayat” adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, fatmaerten@karabuk.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-0934-3347.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Anadolu Türkmenlerinin dini hayatı, Selçuklular dönemi Türkiye'si'nin dini hayatının önemli bir bölümünü teşkil eder. Çünkü Türkmenler, Anadolu'da daha çok kırsal ve uç bölgelerde yer almışlar ve şehirlerde yaşayan Türklere farklı olarak kendilerine özgü bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Zira, şehir kültüründen ve dolayısıyla şehirlerdeki medrese kültüründen uzak kalan Türkmenlerin, dini hayatı da şehirlerdeki Türklere farklılık arz edecektir. Bu da karşımıza, üzerinde ayrıca çalışılması gereken derin ve nazik bir konu olarak çıkmaktadır. Biz, burada öncelikle Anadolu Türkmenlerinde din olgusuna genel bir perspektiften bakmaya çalışacağız ve bu konudaki görüşlere yer vereceğiz.

Türkler XI. yüzyılda Anadolu coğrafyasına, yurt bulma ihtiyacını gaza ve cihat düşüncesiyle birleştirip, bir gaziler topluluğu olarak gelmişlerdir. Bu nedenle aralarında alimlerden çok, derin İslami bilgileri olmayan fakat gaza ruhuyla dolu insanlar vardır. Çoğu yerde ölenlerin dini esaslarda defnini sağlayacak din adamları bile bulunmamaktadır.¹ Yeni Müslüman olan Türklerin İslamiyet'i anlamaları yüzeysel olmakla birlikte, onlar bu dini samimi bir şekilde benimsemişler ve onu sonuna kadar da savunmuşlardır.

Anadolu Türkmenlerinin dini hayatını layıkıyla anlayabilmek için Türkmenlerin Anadolu'ya nasıl ve ne mahiyette bir dini telakkiyle geldiklerini ve ayrıca Anadolu sahasında da neler bulduklarını bilmemiz gerekir.² Anadolu'ya gelirken göç yolları üzerinde rastladıkları dağlara, nehirlere bile geride bıraktıkları vatanlarındaki isimleri verecek kadar geleneklerine bağlı olan bu Türkmenlerin dini hayatlarında da eski inanç sistemlerinin etkisini aramak gerekir.³

Anadolu Selçukluları zamanı, fikir hareketleri bakımından son derece renkli ve çeşitlidir. Bu renklilik ve çeşitlilik, büyük ölçüde birbirlerinden küçük nüanslarla ayrılan pek çok dinî zümreden kaynaklanmaktadır. Abdallar, Ahiler, Haydarîler, Kalenderîler, Mevlevîler, Babaîler, Bektaşîler, Şemsîler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler vs. bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dinî, siyasî ve fikrî zümrelere aittir. Bu zümreler Anadolu insanını teşkilatlandırmakla kalmıyor, bugünkü siyasî partilerin yaptığı gibi kültürel ve siyasî kadrolaşmayı da sağlıyordu. Her tarikatın ve dinî zümrenin cemaati, desteklediği şehzadeyi iktidara getirmek için faaliyet göstermekteydi. İşte bu faaliyetlerin sonucunda zaman zaman iktidar bunalımları ve iç çatışmalar meydana gelmekteydi.⁴

Türkler İslamiyet'i kabul etmekle birlikte yaşantılarında birtakım Şamanî geleneklerini de devam ettirmişlerdir. Selçuklu Devleti temel siyaset olarak kendisine Sünnîliğin müdafaasını seçmiştir. "Ancak Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki Türkmenler, bu siyasete göre eğitilmişler midir?" sorusu bugün hâlâ cevaplandırılabilmiş değildir. Özellikle göçebe Türkmen zümreleri, görünüşte gönülden İslamiyet'i kabul etmekle birlikte

¹ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi: XI.-XIV. Yüzyıllar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, s. 211.

² Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 45.

³ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 45.

⁴ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., Konya, 2003, s. 75.

eski geleneklerinin tesirinden kurtulamamışlar, İslam âlimlerinin, kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen izahlarından ziyade, kendi yaşam tarzlarına daha uygun birtakım cereyanların etkisinde kalmışlardır.

İlk Anadolu akınlarıyla birlikte Anadolu'ya Türkmen boylarıyla beraber birçok Türkmen "baba"larının; Orta Asya, Harezm ve Horasan sahâlarından Yeseviye Tarikatı'na mensup dervişlerin, Horasan Sufileri dediğimiz Melametiye şubelerine mensup şeyhlerin, Irak, Suriye ve İran'dan farklı dini akidelere mensup insanların geldiğini ve daha çok yeni kurulan İslam şehirleri ile yeni İslamlaşmaya başlayan yerlere yerleştiklerini görüyoruz.¹

Anadolu'ya gelen bu derviş zümreleri iyi bir tahsil gerektiren kitabî İslamı öğretmekten daha çok bölgedeki halkın ihtidasına önem vermişlerdir. Esasen bu dervişler uçlarda henüz İslamiyet'i tamamen sindirememiş olan Türkmenler veya Hıristiyan merkezlerine yakın yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşler, öncelikle bu kesimlerin ihtidaları için çalışmışlardır.²

Türkmenler Anadolu'ya Müslüman olarak gelmişlerdir. Ancak, göçebe hayatın icabı olarak henüz bu dini tam olarak öğrenme imkânı bulamamışlardır. Çünkü onlar şehirlerde yerleşen insanlar gibi, medreselerde öğrenim görme, cami ve mescitlerde hatipleri dinleme imkânlarından yoksun kalmışlardır. Bu nedenle onlar eski inanç ve geleneklerinin izlerini, şimdi bu yeni girdikleri İslami anlayışlarına da farkında olmadan taşımışlardır.

Baba İshak, Barak Baba, Sarı Saltuk ve sair Türkmen babaları bir Müslüman şeyhi kadar eski Türk kamplarının da devamı gibidir. Bu sebeple Şamanîlik, Müslüman Türklerin tarikatlarına da tesir edecek, ayinlerine girecek ve raks ile müzik, dinî bir vecd unsuru haline gelecektir. Müslüman âlimlerin mücadeleleri Türkleri bu dinî unsurlarından vazgeçiremeyecektir.³ Türkler, İslam çatısı altında birçok eski Şamanî yaşayış ve inanışlarını devam ettirmişlerdir. Nitekim, Haçlılar zamanında Şamanî geleneklerine göre ölülerini silahları ile birlikte gömen Türklere rastlanmıştır. Hatta Anadolu Selçuklu sultan ve vezirlerinin cesetlerinin XIII. asırda bile mumyalı olarak gömüldükleri görülmektedir.⁴

Türk oymakları, Türkistan'da olduğu gibi, Azerbaycan ve Anadolu'da da ancak kendilerinin anlayabildiği Türk şeyhlerini pir olarak tanımışlar ve dinî işleri onlardan öğrenmişlerdir. Sultanların da, mesela Şihabeddin Sühreverdî gibi sema ve raks ayinleri icra eden şeyhlere ilgi göstermeleri, kendilerinden ayrılmış oldukları Türkmenlerin ruhuna uymak ihtiyacı ile açıklanabilir.⁵

Göçebe Türkmen hayatında büyük bir mevki olan kadınların, fakihler tarafından müşterek hayat haricine çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla müştereken tertip edilen sazlı ve şaraplı şölenlerin dinen kabul edilmeyişi, oruç, namaz ve hac gibi göçebe

¹ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet* s. 48-49.

² Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 102.

³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 64.

⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 356.

⁵ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 220.

hayatta pek zor olan birtakım dinî gereklilikler, Türkmenlerin Anadolu'daki İslami anlayışlarının şehirlerdeki İslami anlayıştan farklı olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹

Anadolu Türkmenleri Üzerinde Tasavvufî Cereyanların Etkisi

Türkmenler daha Anadolu'ya gelmeden önce çeşitli tasavvufî cereyanların etkisinde kalmışlar, IX. asırda Buhara, Fergana ve Harezm sahâları şeyh ve dervişlerle dolmuştur. Türkistan bölgelerindeki çoğu göçebe Türkmen eski kam ve ozanların yeni bir tezahürü olan bu şeyh ve dervişlere kolaylıkla bağlanmışlardır. Böylece Türkler arasında İslamiyet'le birlikte tasavvuf cereyanı da hızlı bir şekilde yerleşmiştir.²

Yine yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleriyle birlikte tasavvuf da bu topraklara girmiştir. Özellikle Moğol istilasıyla birlikte gelen göçlerle tasavvuf, Anadolu coğrafyasına iyice sirayet etmiştir. Şüphesiz ki bunda, Anadolu Selçuklu sultanlarının mutasavvıflara kucak açması da önemli bir rol oynamıştır. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinden Anadolu'ya gelen bu mutasavvıflar arasında Bahaeddin Veled, Mevlana, Şems-i Tebrizî, Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî, Necmeddin Daye, Fahrüddin Irakî, Evhadüddin Kirmanî, Muhiddin-i Arabî, Hacı Bektaş-ı Velî, Sadreddin Konevî ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar sayılabilir. Görüldüğü gibi İslam dünyasında şöhret bulan tasavvufun birçok önemli siması Anadolu'ya akın etmiş ve buralarda tarikatlarını rahatlıkla yaymışlardır.³

Bu arada bir hususu gözden uzak tutmamak gerekir ki; Anadolu insanının içinde bulunduğu durum, tasavvufun Anadolu'da yayılmasını kolaylaştırmıştır. Haçlı seferlerinin Anadolu'da yarattığı sarsıntı, I. Alâeddin Keykubat'tan sonra devletin içine düştüğü buhran ve özellikle Moğol istilasının halkta yarattığı bezginlik Anadolu insanının mutasavvıflara yönelişini hızlandırmıştır. "Gerçekten onlar, bu dünyadan ümidini kesmiş insanlara ahiret hayatını gösteriyorlar ve bütün bu karmaşık hayattan onları sıyrarak, daha sade bir yaşam sunuyorlardı. Dolayısıyla sosyal düzenin yokluğunu gören, devamlı karışıklıktan bıkmış ve ezilmiş olan halk, kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti hiç olmazsa ahirette temin edebilmek için tekkelere ve şeyhlere koşarak tarikatların dünyasına giriyordu."⁴

Anadolu'daki tasavvufî hareketin önemli temsilcilerinden biri Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî'dir. Evhadüddin'in Türk asıllı olması, Türkmenler arasında Türkçe konuşması, onun ününü arttırmıştır. O, art niyetli olmadıkları ve samimi oldukları için Türkmenleri irşat etmenin daha kolay olduğunu, Türkmenlerin kısa zamanda tasavvuf yolunda ilerleyebildiklerini söylemektedir. Bu tasavvufî yol ve düşünce tarzı, Türkmenlerin yaşayış tarzına daha uygun olduğu için Türkmenler arasında daha fazla ilgi uyandırmaktaydı. Hayatı kırdı, bayırda, tabiatla baş başa, hayvan sürüleri ile göçebe olarak veya kırsal bölgelerde geçen bu insanların bu tasavvufî yolu tercih etmeleri gayet tabii idi. Bu yolun

¹ Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi (Anadolu İstilasına Kadar Türkler)*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 210.

² Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 195.

³ Seyfullah Kara, *Selçukluların Dinî Serüveni*, Şema Yay., s. 175.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 177.

Türkmenler tarafından kolay anlaşılır olması, kolay yayılmasına vesile olmuştur. Birçok Türkmen meşayih ve dervişleri, Maverâünnehir ve Horasan'da iken bu anlayışla yetişmişler ve bu anlayışı Anadolu'ya getirmişlerdir.¹

Anadolu'da etkili olmuş mutasavvıflardan bir diğeri Anadolu'da kısa bir süre kalmış olmasına rağmen burada etkisini hissettirmiş olan Şehabeddin es-Sühreverdî'dir (ö.1191). Anadolu'da II. Kılıçarslan'ın büyük iltifat ve himayesini görmüş olan bu sufi, Anadolu'da kendi felsefesini neşrederek epey öğrenci ve taraftar yetiştirmiştir.²

Anadolu'da etkisini gösteren mutasavvıflardan bir diğeri Abdülkadir Geylani (ö. 1166)'dir. Halifeleri ve dervişleri vasıtasıyla Anadolu'nun ihtidasında önemli bir rol oynamıştır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Anadolu'da Kadirî tekkelerinden söz eder ki, bu tekkeler Anadolu'nun dini hayatında etkili olacaklardır.³

Anadolu'ya bizzat gelmemiş de olsa Anadolu'da etkili olmuş mutasavvıfların bir diğeri Seyyid Ahmed er-Rıfâî'dir (ö.1182). Bir Şafii fakih olduğunu bildiğimiz Seyyid Ahmed er-Rıfâî'nin önemli mensupları Anadolu'ya gelmiş ve burada tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Zira Evliya Çelebi ve İbn Battûta seyahatnamelerinde Anadolu'daki Rıfai tekkelerinden bahsedilmektedir.⁴

Anadolu'da etkisini hissettirmiş olan sufilerden biri de, Necmeddin Daye'dir. "*Mirsad'ül İbâd*" adlı eserin sahibi olan Necmeddin Daye'nin Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya geldiğini Kayseri ve Sivas'ta yerleştiğini Anadolu'da Mevlana ve Sadreddin Konevi gibi önemli simalarla görüştüğü bilinmektedir.⁵

Anadolu'daki önemli mutasavvıflardan bir diğeri, Seyyid-i Sırdan lakaplı Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî'dir. Kendisi Bahaüddin Veled'in müridlerindedir ve Mevlana'nın atabeyi-hocası olarak bilinmektedir. Bu nedenle, Anadolu tasavvuf hayatına damgasına vuran Mevlana'nın fikir ve düşüncelerini etkileyen bir kişi olarak Anadolu din tarihinde mühim simalardan biri olmuştur.

Anadolu'ya gelerek Mevlana üzerinde etkili olmuş olan bir başka önemli sufi de Şems-i Tebrizi'dir. Gerek Anadolu halkı üzerinde gerekse Mevlana üzerinde fikirleriyle derin izler bırakmıştır.

Anadolu'da etkisini gördüğümüz bir diğer sufi, Baba Merendi'dir. Türkmenler arasında oldukça etkili olduğunu bildiğimiz Baba Merendi'den, Eflakî "*riyazet sahibi ve zahidlikte şöhrat bulmuş*" ihtiyar bir adam olarak söz etmektedir.⁶ Yine Eflâkî ünlü eserinde

¹ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine..*, s. 59.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII-XIII Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", III. *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1948, s. 289.

³ Kara, *Selçukluların..*, s. 179.

⁴ İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, (Çev. A.Sait Aykut), Y.K.Y, İstanbul. s. 417, 425; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IX. Kitap*, YKY, İstanbul, 2005, II, s.18.

⁵ Uzunçarşılı, *XII-XIII Asırlarda..*, s. 298.

⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l Arifin*, I, (Nşr. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 157.

Selçuklu Devleti'nin yok olmasının sebebini Sultan IV. Rûkneddin Kılıçarslan'ın Baba Merendi'yi himaye ederek onu kendisine "baba" edinmesine bağlamış ve bu durumu Mevlana'nın çok kıskanarak "Sa'd çok kıskançtır, ben Sa'd dan kıskancım, Tanrı da benden kıskançtır. Eğer sultan onu baba edindi ise bizde kendimize yeni bir oğul arayalım" dediğini bildirmiştir.¹

Anadolu din tarihinde etkili olmuş bir başka önemli mutasavvıf Şeyh Edebalı'dır (ö.1325). Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki etkisi herkes tarafından bilinen bu alim ve sufi, dönemin Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat ve Anadolu halkını kendisine bağlamıştır.²

Ahmed-i Yesevî

Anadolu din tarihinde son derece etkili olmuş bulunan bir diğer mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî'dir. O, etkisini bizzat kendisi Anadolu'ya gelerek değil, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri yoluyla göstermiştir. Orta Asya tasavvuf hayatına damgasını vurmuş Ahmed Yesevî, Vilayet-name'ye göre bir seyyiddir.³ Tahsilini Buhara'da Yusuf el-Hemedanî'den yapmış ve ona bağlanmıştır. Ahmed Yesevî'nin fikir ve inançlarını büyük ölçüde etkileyecek olan el-Hemedanî'nin hocası ise Şii akımlarına karşı Sünnîliği koruma amaçlı olarak kurulan ünlü Nizamiye Medreselerinin ilk hocası Ebu İshak eş-Şirazî'dir.⁴ Bu durum bizim için Ahmed Yesevî'nin dini-fikri temellerini doğru anlayabilmek için oldukça önem arz eder. Dolayısıyla Ahmed Yesevî tıpkı şeyhi gibi Hanefi mezhebine mensup bir fakih, bir şeriat alimi olarak karşımıza çıkar.⁵ Bu arada onun Karahanlıların hakimiyeti altındaki bölgelerde yaşadığını ve bu devletin de koyu bir sünnî-hanefi olduğunu unutmamak gerekir.

Bugün Ahmed Yesevî ve Yesevilik konusunda en çok tartışılan Yesevîliğin gayrisünnî olduğu ve Alevi temayüllerine gayet açık olduğu konusundaki görüşlerdir.⁶ Biz bu görüşlerin gerçeği yansıtmadığını düşünüyoruz. Zira yukarıda açıkladığımız gibi gerek Ahmed Yesevî'nin aldığı sünnî eğitim, gerekse yaşadığı çevrede baskın olan sünnî eğilim buna imkân verecek gibi görünmemektedir. Bizim için bu konuda en önemli ispat unsuru, onun meşhur "Divan" adlı eseridir. Bu eser incelendiğinde Kur'an ve sünnet ile amel edilmesi gerektiğine defalarca vurgu yaptığı görülmektedir.⁷

Ahmed Yesevî bir mutasavvıf olmaktan ziyade bir şeriat adamıdır. O, şeriatın hem özüne, hem de şekline ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak şekilde bağlıdır. O'na ümmet

¹ Eflâkî, *Menâkıbû'l Arifîn*, I, (Nşr. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 157-158.

² Kara, *Selçukluların..*, s.186.

³ *Vilayet-name*, (Nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 14.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 191.

⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Nşr. Orhan F. Köprülü), DİB Yay., Ankara, 1991, s. 71-75.

⁶ Köprülü, *Osmanlı Devoleti..*, s. 98; A. İslamiyet, s. 88'de dipnot 25; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 70.

⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, (Nşr. Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 57.

olabilmek için bu iki esasa uymak gerekir. Ehl-i Sünnet akidesine ve Hanefi Mezhebi'ne bağlı bir mümin olan Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e sonsuz bir hürmeti vardır. Çünkü, Hz. Peygamber kainatın yaratılmasına vesiledir.¹ Ayrıca Vilayet-name'de de onun bir an bile ibadetten geri kalmadığı vurgulu bir biçimde anlatılmaktadır.²

Bütün bunlara dayanarak şunu söylememiz mümkündür; Yeseviliğin düşünce ve aksiyonunun temelini Kur'an ve sünnete bağlılık oluşturmaktadır. Onun tasavvufî anlayışı, Kur'an ve sünnete tam olarak uygunluk göstermektedir. Yesevîlikte gayrisünnî (heterodoks) unsurların aranması, bizi bu tarikatla ilgili doğru neticelere götürmeyecektir.³

Daha öncede belirttiğimiz gibi Ahmed Yesevî Anadolu'daki etkisini bizzat kendisi gelmek suretiyle değil, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri ve Yesevî Tarikatı'na mensup insanlar vasıtasıyla göstermiştir. Burada Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerine birkaç örnek vermek istiyoruz: Merzifonda yerleşmiş olan Pir Dede, bir Türkmen lideri olarak Rumeli'ye yerleşen Sarı Saltuk (ö.1293)⁴, Tokat'a yerleşmiş olan Gajgaj Dede, Aksaray Sancağı'nda Pertev Sultan, Geyikli Baba, Şeyh Abdal Musa, Emir-i Çin Osman, Tokat Zile'de yerleşen Şeyh Nusred ve Hacı Bektaş-ı Velî onun ekolünün Anadolu'daki önemli temsilcileri olmuşlardır.⁵ Nitekim zikredilen bu kişiler birer Türkmen Dedesi oldukları gibi, dini irşadlarını daha ziyade Türkmenler üzerinde yapıyorlar ve onlar arasında yaşıyorlardı.

Hacı Bektaş-ı Velî

Hiç kuşku yok ki Anadolu'nun en etkin sufilerinden biri Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Firdevsî Rumî diye de anılan Uzun Firdevsî, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî (Velayetname) adlı eserinin önsözünde özetle şöyle demektedir: *"Türkler Anadolu'yu üç ayrı zamanda fethettiler. Birinci fetih Abbasîler döneminde Bizans sınırlarına (Avasım) yerleştirilen Türk askerlerinin Anadolu içlerine düzenledikleri akımlarla olmuştur. Battal Gazi ve Abdurrahman Gazi bu dönemde şehit düşen kahramanlardır. İkincisi Sultan Tuğrul ve Alparslan döneminde kitleler halinde Anadolu'ya yapılan Oğuz göçleri ile olmuştur. Burada Türklerin askerî bakımdan Anadolu'yu fethedişleri söz konusu edilmektedir. Üçüncü fetih ise, Yesevî dervişlerin büyük kalabalıklar halinde Anadolu'ya dökülüp gelmeleri, savaşçı olarak muhtelif yöreleri fethedip buralara yerleşmeleri ile olmuştur."* Kendisi, Hacı Bektaş'ı da bu Yesevî fatih dervişlerden saymaktadır. Bu üçüncü fetih, Anadolu'nun kültürel bakımdan fethidir.⁶

¹ Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmetten..*, s. 33.

² *Vilayet-name*, s. 14.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, *Selçukluların..*, s. 189-202; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, ilgili yerler; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul, 1988, ilgili yerler.

⁴ Sarı Saltuk Anadolu'da hem sünnî hem heterodoks zümreler tarafından kendilerine mal edilmiş, Anadolu'da önemli etki bırakmış bir simadır. Bugün bile Orta Anadolu'da Sarı Saltuk kültü oldukça yaygındır.

⁵ Kara, *Selçukluların..*, s. 198-202.

⁶ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine..*, s. 53.

Vilayet-name'ye göre Hacı Bektaş-ı Velî bir "*Seyyid*" dir.¹ Hacı Bektaş'ın ilk hocası Lokman-ı Perende'dir ve bu kişi Ahmed Yesevî halifelerindedir.²

Dolayısıyla o, Yesevî kültürüyle iç içe yetişmiştir. Bektaşîlik bu mensubiyetten ötürü, Yesevîlikten kaynaklanmış bir tasavvufî ekoldür. Bektaşîlik ekolü konusunda aydınlatılması gereken en önemli sorun, Hacı Bektaş'ın sünnî ya da gayrisünnî olup olmadığı hususudur. Onun gayrisünnî bir anlayışa sahip olduğunu söyleyenlerin dayanak noktaları Eflakî ve Aşıkpaşazâde'nin sözleri olmuştur. Eflakî ve Aşıkpaşazâde'nin sözlerine itibar edilirken şu husus unutulmamalıdır: Eflakî, Mevlana'nın mürididir ve Mevlana'ya rakip olarak gördüğü Hacı Bektaş'ı ve onun kerametlerini daima küçümsemiş, insanların gözünde onun değerini düşürmeye çalışmıştır.³ Dolayısıyla Hacı Bektaş'a hiç de hoş bakmayan Eflakî'nin sözleri tenkit süzgecinden geçirilmeden kullanılmamalıdır. Aşıkpaşazâde'nin ise dedesi olan Baba İlyas'ın isyanına katılmadığını bildiğimiz Hacı Bektaş'a pek de sıcak bakmadığını, bu nedenle onun da tarafgir olabileceğini düşünmemiz gerekir.⁴

Ayrıca Âşıkpaşazâde, Gelibolulu Mustafa Âli, Taşköprülüzade Ahmed, A. Vahid Çelebi ve Evliya Çelebi gibi Osmanlı tarihçi ve yazarları Hacı Bektaş hakkında verdikleri bilgileri tamamen Bektaşî rivayetlerinden ve doğrudan "*Vilayet-name*"den nakletmektedirler. Bu rivayetlerin doğruluğu ise tartışmalıdır. Zira bu rivayetler onun vefatından 200-250 sene sonra derlenmiştir. Aradan geçen bu uzun zaman zarfında rivayetlere birçok şey eklenmiş ve kerametlerle süslenmişlerdir. Dolayısıyla bu rivayetlerden doğru bilgiler elde etmek, Hacı Bektaş ve çevresindekileri doğru tanıyabilmek mümkün olmayacaktır. Bu bakımdan Hacı Bektaş ve çevresindekiler hakkında daha sağlam ve güvenilir bilgilere ve kaynaklara dayanmak zarureti vardır.⁵

Bizim için Hacı Bektaş'la ilgili en doğru bilgiye ulaşmanın yolu onun en önemli eseri "*Makâlât*"ı ve onu hayatını anlatan Menakıbnameleri incelemek olacaktır.

Gerek Hacı Bektaş'ın kendi eseri, gerekse onun ele alındığı Menakıbnameler ve kendisine yer veren Tabakat kitapları hiç de onun gayrisünnî olduğu izlenimini vermemektedir. Hacı Bektaş'ın eserlerine bir bütün olarak bakıldığı zaman, onun her zemin ve zamanda Kur'an-ı Kerim ve hadislerden hareketle yaşadığı görülür. Onun bütün ömrü insanları bu temel inanç sistemi içinde birlik ve beraberliğe davet etmekle geçmiştir.⁶

Vilayet-name'de onun abdest alıp namaz kıldığı, tarikat evradını okuduğu, son nefesini verirken Yasin okuduğu açık bir biçimde ortaya konulmaktadır.⁷ Yine Vilayet-name'de Hacı Bektaş'ın Kayseri'den Ürgüp'e gelirken yolda Sineson adlı bir Hıristiyan

¹ *Vilayet-name*, s. 1.

² *Vilayet-name*, s. 5.

³ Kara, *Selçukluların..*, s. 224.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 227.

⁵ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine..*, s. 152.

⁶ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 145.

⁷ *Vilayet-name*, s. 88.

köyüne ulaştığı, burada halkla beraber yemek yedikten sonra akşam namazı için abdest almaya kalktığı ve namaz kıldığı, halkın onu merak ve ilgiyle izlediği ve Hacı Bektaş'ın onlara namazın hikmetlerini izah ettiği anlatılır.¹ Dolayısıyla, onun gayrimüslimlerle de iyi ilişkiler içinde olduğunu ve Anadolu'nun ihtidasında önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Onun eseri olan "*Makâlât*" ta abidlerin ibadetleri şöyle sıralanmaktadır: Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekat vermek, seferberlik olunca gaza eylemek, cenabetten gusul ederek temizlenmek ve nefse ait arzuları istemeyip dünyayı terk ederek ahireti sevmektir.²

Hacı Bektaş'a göre şeriatın 7. makamı sünnet ve cemaat ehliinden olmaktır. Yine o burada Hz. Peygamber'in şu hadisini zikretmektedir. "*Cemaat ile kılınan namaz, yalnız başına kılınan namazdan 20 defa daha faziletli olur*".³ Yine o, aynı eserinde şeriatın 3. makamı olarak namaz kılmayı zikredecektir. Tevhid babında ise, insanoğlunun gençlik, ihtiyarlık vb. gibi dönemlerini namaz vakitlerine benzetecektir.⁴

Hacı Bektaş'a göre Muhammed başparmak, Ebu Bekir şahadet parmağı, Ömer orta parmak, Osman taharet parmağı, Ali küçük serçe parmak gibidir.⁵ Dolayısıyla bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Konya Mevlana Müzesi'nde Hacı Bektaş'a ait Farsça iki sahife hacminde bir risale vardır. Bu risaleden anlaşıldığına göre bazı yakınları Hacı Bektaş'a nafile namaz ve tatavvu orucu, şeyh ve mürid, varlık ve yokluk hakkında soru sormuşlar. Hacı Bektaş da bu soruya cevap verirken Hacı Abdullah-ı Ensarî'nin o konudaki görüşlerini, olduğu gibi naklederek kendisine sorulan bu soruya cevap vermiştir. Bu bize Hacı Bektaş'ın Hacı Abdullah-ı Ensarî'ye bağlılığını ve fikren ona yakınlığını göstermektedir. Hacı Abdullah-ı Ensarî, Hanbelî mezhebinden sünnî bir mutasavvıf olarak tanınır. Bu durum bize Hacı Bektaş'ın sünnî kökenli olduğunu göstermektedir.⁶

Makâlât'tan aldığımız bu birkaç örnek bize açıkça Hacı Bektaş'ın sünnî yönünü göstermeye yetmektedir. Hacı Bektaş'la ilgili Bektaşîlik araştırmalarının önemli ismi Hasluck'un tespitleri oldukça önemlidir. O, Hacı Bektaş Veli'nin gerçekte adını taşıyan tarikatın inançlarıyla hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmektedir.⁷ Dolayısıyla Bektaşîliğin Hacı Bektaş'tan sonra büyük bir kırılma yaşadığı anlaşılıyor. Nitekim bazı kaynaklar, Hacı Bektaş'tan sonra yaşanan bu kırılmaya işaret etmişlerdir.⁸

XVI. yüzyıl başlarında Abdülvahid Çelebi "*Menakib-i Hacı-i Cihan ve Netice-i Can*" adlı eserinde Anadolu'daki on tasavvufî taifeyi ele almakta, her taifenin başlangıçtaki şeklinden

¹ *Vilayet-name*, s. 26.

² *Makâlât /Hacı Bektaş Veli*, (Esat Coşan), (Sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990, s. 3.

³ *Makâlât*, s. 14.

⁴ *Makâlât*, s. 82.

⁵ *Makâlât*, s. 46.

⁶ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine..*, s. 165.

⁷ F.W. Hasluck, *Bektaşîlik Tetkikleri*, (Çev. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928, s. 55.

⁸ Kara, *Selçukluların..*, s. 233.

ne kadar uzaklaştığını yazmaktadır. Bu arada Bektaşîliği de ele almakta, kendi zamanındaki Bektaşîliğin; Hacı Bektaş zamanındaki şeklinden ne derece uzaklaştığını anlatmaktadır.¹

Bektaşîlikteki bu sapmalara rağmen bu ekol, Türkmenler üzerindeki etkisini Hacı Bektaş'tan çok sonraları da devam ettirmiştir. Zira Hacı Bektaş ve halifeleri, Anadolu'da özellikle Türkmenler arasında yaşamışlar ve halkı irşad faaliyetine girişmişlerdir. Hacı Bektaş'ın Türkmenlerle olan ilişkilerine Kadıncık Ana (Fatma Bacı) isimli bir kadın sufi ile irtibatını örnek verebiliriz. Hacı Bektaş Horasan'dan Sulucakarahöyük'e geldiğinde bu Türkmen hanımının evine yerleşmiştir.² Nitekim Aşıkpaşazâde eserinde Kadıncık Ana'dan bahsetmekte, Hacı Bektaş'ın kerametlerini ona gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Hatta Kadıncık Ana'nın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır.³

Vilayet-name'de de Kadıncık Ana'nın adı sık sık geçmekte, Hacı Bektaş'ın kendisini ziyaret ettiği ve kendisine saygı duyduğu bildirilmektedir. Kadıncık Ana'nın Erenler Meclisi'ne girdiği, erenlere sofraya hazırladığı, misafirleri ağırladığı anlatılmaktadır.⁴ Hacı Bektaş'tan çok sonraları derlenmiş olan Vilayet-name'de Kadıncık Ana'nın hatırasının yaşatılması ve hürmetle yâd edilmesi Hacı Bektaş'ın Türkmenler arasındaki yerini ve önemini bize göstermeye yetmektedir.

Mevlana Celaleddîn-i Rûmî

Anadolu'nun dini hayatında şüphesiz başrolü oynayan mutasavvıflardan biri Mevlana Celaleddîn-i Rumî'dir. Kendisinin hayatı ve eserleri ayrı bir inceleme konusu teşkil edeceğinden, biz burada kendisinden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

Mevlana Celaleddîn Anadolu'ya gelmiş önemli mutasavvıflardan Bahaeddin Veled'in oğludur ve ilk eğitimini de babasından almıştır. Onun ilim ve fikirleri Anadolu dışında da yayılmış, bu durum, önemli İslam merkezlerinden alim ve şeyhlerin kendisini ziyaret için Anadolu'ya gelmesine neden olmuştur. Bunun, Anadolu'nun İslamlaşmasına olan katkısı gayet açıktır.⁵ Anadolu'da yalnız Müslümanları değil, gayrimüslimleri de etkilediğini gördüğümüz Mevlana'nın, gayrimüslim kesimlerin ihtidasında rolü büyük olmuştur. Hakikaten farklı zümreleri etrafında toplayabilmiş olan Mevlana'nın cenazesi bunun en güzel ispatı olacak, cenazesine yalnız Müslümanlar değil, Hıristiyan ve Yahudiler de katılacak ve bu din mensupları onun cenazesi için kendi dinlerinde ayinler yapacaklardır.⁶

¹ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine..*, s. 165.

² *Vilayet-name*, s. 35.

³ Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 205'ten naklen; Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları: Bacıyan-ı Rum Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Bellekten*, XLV/180, (1981), s. 459.

⁴ *Vilayet-name*, s. 35.

⁵ Kara, *Selçukluların..*, s. 243.

⁶ Eflâkî, *Menâkıbû'l..*, II, s. 12-14.

Anadolu'da farklı kitleleri etrafında topladığını ifade ettiğimiz Mevlana itikadî açıdan sünnî bir mutasavvıftır. Hacı Bektaş ve Bektaşîlik konusunda bugün hâlâ tartışmalar devam ettiği halde, Mevlevîliğin Sünnîlik ekolüne bağlı oluşu herkes tarafından kabul edilmektedir. Burada yeri gelmişken şunu da belirtmekte fayda görüyoruz ki, esasen Mevlevî Tarikatı daha ilk zamanlardan beri heterodoks Türkmen zümrelerine hoş bakmamış, onları aşağılayıcı bir tavır takınmıştır.¹ Çünkü, Mevlevîler, yerleşik hayat yaşayanların dünya görüşlerinden oldukça farklı bir dünya görüşüne sahip, özgür ruh halleri ile kolay itaat altına alınamayan Türkmenleri yıkıcı bir unsur olarak görmüşlerdir.

Tarihte Mevlevîlik daha çok yüksek zümre mensuplarının, sultanların himayesini görmüş, bu gruplar Mevlevîliğe destek olmuşlardır. Bu durum da doğal olarak Türkmenlerin ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur.² Ancak Mevlana'nın Türkmenlere hoş bakmaması bu ekolün Anadolu'daki etkinliğini azaltmamıştır. Mevlevîliğin Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde en etkili tarikatlardan olduğu bir gerçektir.³

Yunus Emre

Yunus Emre tıpkı Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlana gibi Anadolu'ya damgasını vurmuş, etkilerini günümüze kadar ulaştırmış bir sufidir. Anadolu'nun Moğol istilası nedeniyle büyük bir buhran yaşadığı dönemde yaşamış olan Yunus Emre, ele aldığı konularla zamanın Türk insanına teselli kaynağı olmuş, onlara Allah'a giden yolu, anlayabilecekleri bir dille anlatmıştır.⁴ Bir tarikat mensubu ve sufi olan Yunus Emre'nin hangi ekole mensup olduğu zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Bugün kabul edilen görüş, Yunus Emre'nin şeyhinin Tapduk Emre olduğu ve Tapduk Emre'nin de Hacı Bektaş ekolüne mensup olduğu görüşüdür.⁵ Yunus Emre'nin mensup olduğu ekolün ne olduğu sorunu gibi, onun şeriata uyup uymadığı konusu ve fikirleri tartışma konusu olmuştur. O, "*Divan*"ında kendisine yönelik namaz kılmadığı yönünde ithamlar olduğunu bildirmekte ve;

"Bana namaz kılmaz diyen, ben kılarım namazımı

Kılar isem kılmaz isem, ol hak bilir niyazımı"

diyerek, bu eleştirilere cevap vermiştir.⁶

Hakikaten Yunus'un "*Divan*"ı onun dine bakışını çok güzel anlatmaktadır. Bu nedenle Yunus'u tanımak için, önce onun "*Divan*"ını okumak gerekir. Bu eser onun sünnîlik çizgisinde olduğunun en önemli göstergesi olacaktır. Nitekim Köprülü'de Bektaşîliğin gayrisünnî bir ekol olduğunu savunduğu halde, Yunus Emre'nin tıpkı

¹ Eflâkî, *Menâkıbû'l..*, II, s. 137.

² Köprülü, *Osmanlı Devleti..*, s. 95; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Y.K.Y., İstanbul, 2010, s. 47; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979, s. 343.

³ Kara, *Selçukluların..*, s. 247.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 262.

⁵ Kara, *Selçukluların..*, s. 266-270.

⁶ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (Nşr. Mustafa Tatçı), Ankara, 1991, s. 234.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Mevlana ve İbn'ül Arabî gibi sünnî çizgide olduğunu ifade etmektedir.¹ Nitekim Mevlana'ya ithaf edilen bir hikayeye göre Mevlana, "manevi mertebelerden hangisine ulaştıysam, şu Türkmen hocası Yunus karşıma çıktı" diyecektir.² Eğer bu rivayet doğru ise, Yunus Emre'nin Anadolu mutasavvıfları arasındaki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Hakikaten Yunus Emre, günümüze kadar gelecek şekilde Anadolu halkının kalbinde taht kurmuş bir sufidir. Anadolu'nun birçok yerinde Yunus Emre'ye ait mezarların var olduğunun iddia edilmesi, onun Anadolu halkı arasındaki değerini ortaya koymaktadır. Zira o, hayatının büyük bir bölümünü, Anadolu'da Türkmenler arasında dolaşarak onları irşad ile geçirmiştir. Onun şiirlerinde gurbet temasının işlenmesi bunun güzel bir ispatıdır.³ Nitekim o, Divan'ında Anadolu'nun çeşitli illerini ve Azerbaycan ile İran'ı dolaştığını söylemektedir.⁴ Anadolu'da ve Anadolu dışında diyar diyar dolaşarak, Türkmenlerin arasında, onların anlayabileceği bir dille, şeyhinin inanç ve düşüncelerini yaymaya uğraşarak Yunus Emre, bu görevini başarıyla gerçekleştirdiğine inanmaktadır. Bunu bizzat,

"Vardığımız illere şol safa gönüllere

Baba Tapduk manasın saçtık elhamdülillah"

mısralarıyla dile getirmektedir.⁵

Buraya kadar bahsettiğimiz mutasavvıflar, Anadolu din hayatında etkili olmuş mutasavvıflardan sadece birkaçıdır. Bunlardan başka, daha birçok sufi ve derviş Anadolu'da yaşamış ve hakikaten hem Anadolu'nun İslamlaşmasında hem de Anadolu kültür hayatında önemli olmuşlardır. Örneğin, Evliya Çelebi, sadece Aksaray Sancağı'nda 7.000'den fazla büyük evliyanın medfun bulunduğunu bildirmektedir.⁶ Bu rakamın abartı olduğunu düşünsek bile, Anadolu'daki tasavvufî zümrelerin sayısını göstermesi açısından bu tespit bizim için önemlidir. Anadolu'ya gelmiş olan bu sayısız sufi ve dervişler, Anadolu'daki en ücra köylere ve göçebe aşiretlerin arasına kadar girebilmeyi başarmış, bir nevi misyoner rolü üstlenmişlerdir.⁷

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, yukarıda da değindiğimiz gibi, Anadolu'daki bu sufi ve dervişlerin sünnî ya da gayrisünnî (heterodoks) olup olmadıkları hususudur. Anadolu'da adeta bir misyoner edasıyla çalışmış olan bu dervişleri iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri sünnî, diğeri heterodoks dediğimiz gayrisünnî gruptur.⁸

¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 326.

² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 279.

³ *Yunus Emre Divanı*, s. 188, 265.

⁴ *Yunus Emre Divanı*, s. 195.

⁵ *Yunus Emre Divanı*, s. 203.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname..*, III, s. 194.

⁷ Köprülü, *Osmanlı Devleti..*, s. 97.

⁸ Kara, *Selçukluların..*, s. 282.

Anadolu'ya gayrisünnî (heterodoks) sufi ve dervişlerin gelmediklerini iddia etmek elbette ki mümkün değildir. Anadolu'ya gelen zümreler arasında eski Şaman inançlarını muhafaza eden heterodoks dervişler de yer almış; bu dervişler İslamiyet'e henüz yeni girmiş olan Türkmenler arasında faaliyette bulunmuşlardır.

Burada şimdilik şu kadarını söyleyebiliriz ki; Anadolu'da Selçuklular Dönemi'nde (hatta Osmanlı Dönemi) hâkim unsur daima sünnîlik olmuştur. Bunda, Türk devletlerinin İslamiyet'i kabulde birlikte girdikleri sünnî ekolün daima ateşli savunucuları olmaları en önemli etken olmuştur. Hakikaten gerek Karahanlılar, gerek Gazneliler, gerek Harezmsâhlar, gerekse Selçuklular sünnî mezhebin en ateşli savunucuları olmuşlardır. Dolayısıyla, devletin resmî politikası gereği Anadolu'da hakim unsur da sünnîlik olacaktır.

Türkmenlerdeki Dini Eğitim Yetersizliği ve Bundan Kaynaklanan Sorunlar

Anadolu'da Türkmenler ile yerleşik ahali arasında İslam'a bakış açısı ve dini yaşantı konusunda farklılıklar vardı. Yerleşik şehirli ahali medreselerde öğretilen, devletçe desteklenen sünnî bir Müslümanlığı benimserken, medrese çevreleriyle yetersiz bir temas halinde bulunan göçebe Türkmenler ise kendilerine daha yakın buldukları bir takım Türkmen babalarının, sufi ve dervişlerin etki alanına girmişlerdi. Türkmenler arasında etkili olan bu sufi ve dervişlerin hepsinin gayrisünnî olduğunu ya da hepsinin sünnî olduğunu iddia etmek doğru değildir. Ancak, bu Türkmenler arasında gayrisünnî dervişlerin propagandalarının oldukça etkili olduğunu da burada belirtmek gerekir. Nitekim devleti uzunca bir süre uğraştırarak zor durumda bırakan, Anadolu heterodoksisinin en önemli hareketlerinden biri olan Babaîler Ayaklanması gibi toplumsal bir isyan hareketinin Türkmenler eliyle gerçekleştirilmiş olması bu etkiyi göstermektedir.

Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun önemli sorunlarından biri de; medreselerle tanışmış şehirlerde yerleşik yaşayan Türkmenlerle, göçebe Türkmenler arasında kurulması gereken, fakat kurulamayan köprü sorunudur.¹ Yukarıda açıkladığımız gibi yerleşikler ile göçebeler arasında bu bir türlü atılamayan köprü, farklılaşma konusunda dini hayatta da kendini gösterecekti.

Kentlerin dışında yaşayan Türkmenler, o dönemde toplumun ve kültürün dışında kalmış, daha doğrusu başka bir toplumu ve kültürü meydana getirmişlerdir.² Göçebe geleneklerinden ve eski Türk inanışlarından tamamıyla kopmamış, ama Müslüman yerleşik dünya ile ilişkileri sürecinde kendilerince yeni bir dil oluşturmuş "babalar", Türkmen obaları arasında dolaşarak onları sahip oldukları dini anlayışa uygun olarak irşat etmişlerdir. Kimi zaman göçebeler arasında, bazen de onlara yakın yerlerde zühd hayatı yaşayan bu insanlar, bir zamanların kam ve ozanlarının yerini almışlardır. Üzüntü ve

¹ Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1990, s. 96.

² Cahen, *Osmanlılardan Önce..*, s. 193.

sıkıntılarında kurtulmak isteyenler, dertlerine deva arayanlar, bilge kişi olarak gördükleri bu insanlara başvurmuşlardır.¹

İslam fakih ve kelamcılarının ortaya koyduğu İslam telakkilerini öğrenme imkânı bulamamış olan Türkmenler, Türkmen babalarının geleneksel hurafelerle karışık, kendilerine daha uygun gelen, tasavvufun basitleştirilmiş fikirleriyle yorumlanmış Müslümanlık anlayışına yöneliyorlardı. Selçuklu Devleti'nin medrese kültürü ve kitabî din kaidelerinin, esasen göçebe Türkmenlere hiç de kolay gelmeyeceğini anlamak zor değildir. İşte bu yüzden, bu Türkmenler kendi içlerinde yaşayan ve onlara hiç de yabancı olmayan gayrisünnî sufilerden çok kolay etkilenmişlerdir. Bu göçebe Türkmenler, İslamiyet'i kendilerine öğretilenlerin yaşamlarına uyumu noktasında benimsemişlerdir.

Büyük bir çoğunluğu okuma yazmadan yoksun olan bu göçebe insanların kafa yapıları, İslam dininin yüksek birtakım inanç esaslarını kavramaya müsait değildi.² Dervişlerin yaşamlarının çoğu; kır yollarında, köyler ve göçebe topluluklar arasında mekik dokuyarak geçerken, halkın verdiği yiyecekleri yiyerek; bahçıvanlık, çobanlık, ekin biçme gibi işlerde halka yardım ederek; akşamları da insanları irşad ederek, sohbetle geçiyordu. Uğradıkları köyler yalnızca Müslüman köyleri değildi. Hıristiyan köylerine de sıkça uğradıkları, aynı çağrıyı ulaştırdıkları yerler olduğu, Anadolu'daki ihtidallardan kolayca anlaşılabilir. Daha çok kırsal bölgeleri tercih eden bu dervişler, şehirlere pek yakın durmuyorlar ve tekkelerini şehirlerin dışında kuruyorlardı.³ Zira medresenin etki alanında faaliyet göstermek onlar için daha zordu.

Sözü edilen bu dervişlerin Türkmenler arasındaki faaliyetleri, şehir merkezlerinden farklı bambaşka bir İslam algısının yerleşmesine neden olmuştur. Geleneksel sünnî çizgiden ayrılan bu algı, Türkmenlerin kitabî İslam bilgilerinden yoksun bulunmalarının bir sonucu olarak, onlar arasında kolayca kendisine yer bulmuştur.

Türkmenler Arasında Sünnî Mezheplerin ve Sufilerin Etkisi

Bilindiği gibi Türkler İslamiyet'e girince sünnîlik ekolünü benimsemişler ve taassup derecesinde bu ekole sahip çıkmışlardır. Orta Asya'da, Türklerin İslamiyet'i kabulle birlikte büyük ölçüde sünnî ekolün etki alanına girdiklerini bildiğimize göre, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin de büyük bir bölümü, ister yerleşik düzene geçmiş olsun, isterse göçebe olsun sünnî telkinlerle karşı karşıya kalmışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, biz, Anadolu'da Türkmenler arasında gayrisünnî akımların hiçbir zaman yer almadığını söylemiyoruz. Bu savın oldukça mesnetsiz olacağını elbette biliyoruz. Ancak bizim asıl vurgulamak istediğimiz husus, Anadolu Türkmenlerinin tamamının gayrisünnî bir anlayışa sahipmiş gibi gösterilemeyeceği hususudur.

¹ M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası (Karacuk'tan Aziz George Koluna)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 189.

² Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 71-72.

³ Tuncer Baykara, *Selçuklular Devrinde Konya*, Ankara, 1985.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Göçebe halk kitlelerinin dini kültürlerinin, yerleşik halk gruplarına göre zayıf olması, onları gayrisünnî propagandalar karşısında zayıf bırakmış ise de, bu bizi bütün Türkmenler için bir genelleme yapmaya götürmeye yetmeyecektir.¹ Ayrıca, aynı Türkmenlerin Anadolu'da diğerlerinden daha fazla oranda sünnî propagandaların etkisinde kaldığını da unutmamak gerekir. Gerçekten Anadolu'ya gelen birçok aşiretin özellikle batı uçlara yerleşerek buralarda oluşturdukları beyliklerin, hiç de gayrisünnî bir karakter arz etmediği, bu beyliklerin buralarda kurdukları çok sayıdaki mescit ve cami ile bunların kitabelerinden açıkça anlaşılmaktadır.²

Beylikler Dönemi'nde, özellikle Anadolu'nun uç kesimlerinde seyahat etmiş olan İbn Battûta'nın verdiği bilgiler bizim için son derece önemlidir. İbn Battûta seyahatnamesinde Denizli bölgesi halkının mescitlerinin olduğunu, kadınlarının bulunduğunu, beylerinin namaz kıldığını söyleyerek, onların sünnî olduklarına dikkat çekmektedir.³ Yine, o, Sinop şehrinde karşılaştığı ilginç bir olayı anlatır. Sinop'ta mescitte namaz kılarken Maliki oldukları için iki ellerini yana indirdiklerini ve bu durumun halk tarafından yadırganarak kendilerinin Rafizî zannedildiğini ve Rafizî olmadıkları konusunda bir sınava tabii tutulduklarını anlatır.⁴ Yine, onun Seyahatnamesinde, gerek Balıkesir ve Bursa halkından, Hamitoğulları Beyliği'nden naklettiği hadiseler⁵ ve verdiği bilgiler, gerekse diğer kaynakların verdiği bilgiler, Anadolu beylerinin ve onlara bağlı bulunan Türkmen unsurlarının sünnî olduklarını açıkça göstermektedir.⁶

Yine İbn Battûta, Seyahatnamesi'nin bir yerinde aynen şu ifadeleri kullanmaktadır; *"Anadolu ülkesinin halkı genellikle İmamı Azam Ebu Hanife mezhebi üzerine olup Ehl-i Sünnet'tir. Aralarında Kaderî, Rafizî, Mutezilî, Haricî ve Bidat ehli bulunmayıp Allah onları bu faziletleriyle üstün kılmıştır"*.⁷

Kuşkusuz, İbn Battûta'nın bu ifadeleri biraz mübalağalıdır. Ancak XIV. yüzyılın ilk yarısının ortalarında, uzun zaman Anadolu'da hem de göçebelerin yoğun olduğu bölgelerde seyahat etmiş olan seyyahın, göçebe Türkmenlerle karşılaşmadığını, onlarla hiçbir diyaloga girmediğini söylemek mümkün değildir.⁸ Nitekim O, Manisa'dan hareket ettikten sonra geceyi, Manisa ovalarında meskûn bir Türkmen boyu arasında geçirdiğini söyleyerek⁹ bu ilişkiye işaret etmektedir. Demek ki seyyah, yukarıdaki görüşüne, karşılaştığı göçebe Türkmenleri de dikkate alarak ulaşmıştır.¹⁰

¹ Kara, *Selçukluların..*, s. 398.

² Kara, *Selçukluların..*, s. 398.

³ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 318.

⁴ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 337.

⁵ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 339, 340, 315-316.

⁶ Kara, *Selçukluların..*, s. 403.

⁷ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 310.

⁸ Kara, *Selçukluların..*, s. 405-406.

⁹ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 338.

¹⁰ Kara, *Selçukluların..*, s. 406.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Yine İbn Battûta, Denizli bölgesindeki halkın ahlakının pek iyi olmadığını söylemiş, ancak yine de onların sünnî olduklarına işarette bulunmuştur.¹

Selçuklu sultanları her şeyden önce Anadolu'nun Türkleşmesini sağlayan yurttaşları Oğuz Türkmenlerinin dini eğitimlerini düşünmüşler, göçebeler arasında İslam dinini pekiştirmeyi amaçlamışlardır.² Bu konuda sultanların oldukça da başarılı olduklarını Gümüşhane'nin Kürtün Kazası'nda ve köylerinde yaşayan Çepni'lerin ezici çoğunlukla sünnî inanca sahip olmalarına bakarak söyleyebiliriz.³

Nitekim Evliya Çelebi de eserinde Selçuklulardan birkaç asır sonra Anadolu halkının inançlarının gayet temiz olduğunu söyleyerek, bu görüşü destekleyecektir.⁴

Şüphesiz, Anadolu Türkmenlerinin dini hayatıyla ilgili önemli bilgiler edineceğimiz önemli bir kaynak da Hacı Bektaş Velî'nin Vilayet-name'sidir. Burada verilen bilgilerde Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'e gelişi şöyle anlatılır: “Akşam oldu, köylüler mescide gelip namaz kıldılar, dağıldılar. Yatsı vakti gene geldiler, namazlarını kılıp evlerine gittiler. Hiçbir Tanrı kulu hünkara kimsin nesin demedi”.⁵ Bu bilgi bize köyde bir mescidin olduğunu, köylünün namazını cemaatle kıldığını, dolayısıyla bölgenin sünnî yapısını gösteriyor. Yine Vilayet-name'de anlatılan bir başka olay, Türkmenlerin sünnî yapısını ortaya koyuyor. “Hacı Bektaş bir gün, Sulucakarahöyük'ün güneyinde, Alacık adlı bir köye varır. Akşam namazı vakti gelir; abdest alıp namaz kılacakları vakit, köyün Kara Fakı adlı imamı izin almadan hünkârın önüne geçer; imamlığa başlar. Tekbir alıp namaza durduğu halde Kur'an dan hiçbir şey aklına gelmez. Cemaat namazı bozar. Hünkâr imama: “Hakka giden hak uğrum, hakkı için erin önüne geçip imamlık edecek er görmedik. İzinsiz imamlığa geçiyorsun, her yanın kara olası der.” Burada da köyde bir imamın oluşu köyde bir cami veya mescidin olduğunu, halkın namazlarını cemaatle kıldığını gösteriyor.

Hayatının büyük çoğunluğu Türkmenler arasında geçmiş olan Hacı Bektaş-ı Velî'nin, “Makâlât” adlı eserinde haccın detayları ile ilgili bilgiler vermesi ve Türkmen kitlelerine bu konuda nasihatlerde bulunması, Türkmenler arasında hac ibadetinin önemsendiğini göstermektedir. Bu da bize Türkmenlerin hac ibadetine hiç de uzak olmadığını, dolayısıyla İslami kaidelerin uygulanması noktasında imkânları ölçüsünde gayret gösterdiklerini ispatlıyor.⁶ Görülüyor ki, Anadolu'da sünnî inanç mensupları büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Türkmenler Arasında Gayrîsünnî Sufilerin Faaliyetleri

Biz daha önce Anadolu'ya gelen ve burayı yurt edinen göçebe Türkmen kitlelerinin hepsinin heterodoks olarak vasıflandırılmayacağını söylemiş ve bunun böyle olmadığını

¹ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 318.

² V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1988, s. 314.

³ Faruk Sümer, Çepniler, *Anadolu'da Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul, 1992, s. 63.

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname..*, II, s. 36; Kara, *Selçukluların..*, s. 404.

⁵ *Vilayet-name*, s. 27.

⁶ *Makâlât (Esad Coşan)*, s. 45.

örneklerini de vermiştik. Ayrıca, Anadolu'da heterodoks unsurların bulunmadığı gibi bir iddia içinde olmadığımızı da belirtmiştik.

Gerçekten Orta Asya öteden beri nüfus, sosyal ve kültürel yapı, dini inançlar noktasında heterojen bir görüntü arz etmektedir. Türkmenler, Maverünnehir, İran ve Anadolu'ya gelmeden önce Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Mazdeizm ve Yahudilik gibi çeşitli inanç sistemleriyle temas içinde olmuşlardır. Ancak, bu inanç sistemlerinin hiçbiri, göçebe Türkmenler üzerinde eski dinleri ve gelenekleri kadar etkili olamamıştır. İslamiyet'i kabul eden bazı Türkmen kitleleri için de bu durum geçerlidir.¹ Hatta günümüz Anadolu'sunda bile bazı Orta Asya geleneklerinin yaşayan izlerini görmek mümkündür. Üstelik İslam hukukçuları İslam hukukunun kaynakları arasında dinin temel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla eski örf ve adetlere yer vermişlerdir.²

Esasen bu tür uzlaştırıcı inançlara sünnî olan kesimlerde de rastlanmıştır. Örneğin, sünnî yapısıyla bilinen Buhara bölgesinde bir sarayın yanma nedeninin halkın İslam öncesi geleneklerinden kalma bayramlarda odun yığınları yakma adeti olduğu anlaşılmaktadır.³ Dolayısıyla sünnî ve yerleşik kesimlerde bu tür eski gelenekler varlığını hâlâ sürdürebiliyorsa, şehirliler kadar eğitilme imkânı bulamayan göçebeler arasında eski inançların devam etmesi daha çok mümkündür.⁴ O halde Anadolu'da özellikle kırsal kesimde yaşayan Türkmenler ile göçebe Türkmenler eski inançlarından tamamen kopmamışlardır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında buraya gelen kitleler arasında farklı İslamî anlayış ve yaşayış biçimine sahip, İslamiyet'i tam olarak özümseyememiş kitleler de mevcuttur. Bunların Anadolu'ya gelişyle, Anadolu'da iki Müslüman kesimin meydana geldiği söylenebilir. Birincisi: Daha çok merkezlerde yoğunlaşmış, sünnîlikleriyle ön plana çıkan yerleşik kesim; ikincisi: Kırsal kesimlerde, dağlarda yaşayan göçebe ya da yarı göçebe veya yerleşik hayata yeni geçmiş, hâlâ göçebe geleneklerini, heterodoks⁵ olarak nitelenen inanç kalıntılarını koruyan kitlelerdir.⁶

Sufiliğin İslam dünyasında yerini almasıyla birlikte "Baba" ve "Ata" lakaplı sufiler bilhassa göçebe ve kırsal kesimlerde yaşayan Türkmenler arasında etkili olmaya başladılar. Bu sufiler, Türkmen kitleleri arasında İslam'ı anlatırlarken, İslam öncesi düşünce ve

¹ Kara, *Selçukluların..*, s. 412.

² Kara, *Selçukluların..*, s. 412.

³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara, 1990, s. 116.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 413.

⁵ Heterodoks sözcüğünün sözlük anlamı: "Kabul edilmiş dinî esaslara aykırı olan, umumî kurallara muhalif olan" demektir (*Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük*). Hilmi Ziya Ülken, bu kavramı "dinî cemaat dışında olmak" şeklinde tanımlamıştır (Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 1983, s. 346.). Osmanlı Türkçesinde "ehl-i bid'at" terimiyle Hz. Muhammed'in belirlediği kurallara yenilik getiren akımlar için, ehl-i sünnet karşıtı olarak kullanılır. Bu çalışmamızda "gayrisünnî" anlamında kullanılmıştır.

⁶ Kara, *Selçukluların..*, s. 418.

geleneklerden de bir şeyler taşıyorlardı. Eski gelenek ve inançlarının etkisinde kalan Türkmenler, bu sufileri Orta Asya'nın "ozan", "kam"larına benzeterek kendilerini onlara daha yakın hissediyorlardı. Böylece, onlara bir veli sıfatıyla inanıyorlar, söylediklerini hemen kabul ediyorlardı. Bu "baba" ve "ata"lar, kırsal kesimin insanlarına anlayabilecekleri bir dille hitap ederek İslamiyet'i anlatıyorlardı. Üstelik onların İslamiyet'i anlatış tarzı, fakihlerin kuralcılığından çok daha farklı, göçebelerin daha kolay anlayabileceği ve uygulayabileceği mahiyetteydi. Zira göçebelerin yaşadığı zor koşullar, onların, kitabî Müslümanlığın gereklerini yerine getirmesine çoğu kez imkân vermiyordu.¹

Anadolu'da çok çeşitli heterodoks dinî grupların başında Kalenderiye gelmektedir. Kaynağını Horasan Mektebi veya Melametiye denilen zümreden alan ve Cemaleddin-i Savî'den sonra Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu sahâlarında inkişaf eden bu büyük tarikat; ayinlerinin garipliğinden dolayı sünnî sufilerin şiddetli eleştirisine uğramıştır. Mensuplarının kıyafetleri, yaşayışları, ahlakî telakki itibarıyla biraz Hint dervişlerini hatırlatan bu tarikat; muhtelif zaman ve mekânlarda bazı farklar göstermekle beraber, "mücerredlik, fakr ve dilenme, melamet" esaslarına bağlıdır. Kalenderîler saçlarını, sakallarını, sakal ve bıyıklarını traş ederek kendilerine has bayraklar ve dümbeleklerle oldukça kalabalık zümreler halinde şehirden şehire gezerlerdi.² Bu ekol gerek ayinlerinin aykırılığı, gerekse mensuplarının İslamî kurallara dikkat etmemeleri nedeniyle sünnî sufilerin şiddetli hücumlarına uğramıştır.

Selçuklu Dönemi yazarlarından Mahmud bin Hatib, heterodoks dervişlerin bu dönemde en yaygın tarikatlardan olan Kalenderîlerin tecrübesiz gençleri kandırıp aralarına aldıklarını, camilere bile köpekleriyle girdiklerini, Mazdekîlere benzediklerini; derviş olduklarını iddia etmelerine rağmen doğaya, suya, aya ve güneşe taptıklarını yazıyor.³

Eğer İbn Hatip'in verdiği bu bilgiler gerçeği yansıtıyor ise bu, bize, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda henüz tam anlamıyla İslamlaşmamış zümreler olduğunu ve bu zümrelerin çeşitli inanç unsurlarının etkisine de açık olduğunu gösteriyor. Anadolu'ya aralıksız devam eden göçler düşünülürse, bunlar arasında dini alguları çok farklı ve İslamiyet'le tam bağdaşmayacak fikir ve inançlara sahip kesimlerin olabilmesi mümkündür. Ancak bu tür aşırı diyebileceğimiz inanç gruplarının Selçuklu Türkiye'sinde yoğun olabileceğini, Selçuklu sünnî siyasetini de dikkate alarak mümkün görmediğimizi ifade etmeliyiz.

Anadolu'da gayrisünnî unsurlara ait İbn'ül Hatip'in yaptığı tespitinin bir benzerini Anadolu Selçuklu devri müelliflerinden Kadı Ahmed Nigidî'de görüyoruz. O, "El -Veledü's Şefik" adlı eserinde Anadolu'daki göçebe Türkmen boylarının dinî hayatlarına dair bilgiler vermektedir. Ona göre Niğde ve Ulukışla mıntıklarında oturan Gökbörüoğulları, Turgutoğulları, İlminoğulları ve daha başka Türkmen boylarının hiçbirinin İslamî hayatla

¹ Kara, *Selçukluların..*, s. 414.

² Köprülü, *Osmanlı Devleti..*, s. 99.

³ Çamuroğlu, *Tarih Heterodoksi ve Babailer*, s. 152.

alakası yoktur. Bunlar, birtakım mülhitlerdir ve Mazdek inançlarını taşımaktadır.¹ Bu bilgiler ne kadar gerçeği yansıtıyor bilemiyoruz. Bu bilgilerin doğru olduğunu kabul edersek, bu, bize az önce ifade ettiğimiz gibi özellikle İran yoluyla Anadolu'ya sokulmaya çalışılan bir takım inanç sistemlerinin varlığını gösteriyor. Ancak, burada bir Selçuklu alimi ve müellifi olan Kadı Ahmed'in Türkmenlere bakış açısını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla bu ifadeler, Kadı Ahmed'in Türkmenlere duyduğu nefretin de bir sonucu olabilir. Bu nedenle bu ifadelere temkinli yaklaşmak gerekir. Nitekim Selçuklu Dönemi alim ve müellifleri ile şehirli Türklerin Türkmenlere karşı bakış açısının hiç de olumlu olmadığını görüyoruz.

Anadolu'ya birinci göç dalgasıyla gelmiş ve zaman içerisinde bir kısmı büyük ölçüde yerleşik hayata geçmiş olan Türklerle özellikle Anadolu'ya yeni gelmiş olan konar-göçer Türkmenlerin yaşam tarzları arasındaki farklılık bu iki zümre arasında zaman zaman bir düşmanlığa neden olabilmıştır. Şehirli Türkler, eski geleneklerini büyük ölçüde yaşatan bu göçebe Türkmenleri aşağılamış ve onları hor görmüşlerdir.² Nitekim devrin resmi tarihçilerinde ve bazı müelliflerin eserlerinde de bu aşağılama açıkça görülmektedir. Bu eserlerde Türkmenler için "*etrâk-ı bî idrak (akılsız Türkler), etrâk-ı müteğallibe (zorba Türkler), etrâk-ı nâ-pak (pis Türkler), etrâk-ı hâricî veya etrâk-ı havâric (isyancı-dinsiz Türkler), şeytan Türkler, melun Türkler*" gibi tabirler kullanılmıştır.³

Anadolu'da varlığını bildiğimiz diğer bir heterodoks topluluk da Haydarîler idi. Kutbeddin Haydar adlı bir Türk şeyhi tarafından XII. yüzyılda Horasan'da kurulan ve aslında esasını Yesevîlikten alan bu tarikat, Kalendiye esaslarını da içinde barındırıyordu. Başlıca mensupları Horasan'daki Türk gençleriydi.⁴ Aykırı davranışları nedeniyle, heterodoks bir topluluk olduğunu bildiğimiz Haydarîlerin kurucusu Kutbeddin Haydar sakalsız, ancak bıyıklı biri olarak tasvir edilmiştir. Çeşitli uzuvlarına taktıkları demir halkalarla bilinen, hatta daha sonraki dönemlerde bazı dervişlerinin uyuşturucu da kullandığı söylenen bu topluluk üyeleri, belirtilen bu özelliklerinin dışında, sünnî tarikat mensubu dervişlerden pek de farklı değillerdi.⁵

Anadolu'da kendini hissettiren bir başka heterodoks akımı, Yezidîlik akımıdır. XII. yüzyıl ortalarında Şeyh Adî bin Musafir tarafından kurulan ve sünnî bir karakter arz eden Adeviye Tarikati, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde eski Türk inançlarının karışımıyla değişime uğrayarak karşımıza Yezidîlik olarak çıkmaktadır. Bu değişim,

¹ Kadı Ahmed Nigîdî, *El -Veledü's Şefik*, Süleymaniye Ktp., V, 574'den naklen: Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 46.

² Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 41.

³ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameret-ül Ahbar*, (Nşr. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000, s. 86, 87, 91, 95; Sultan Veled, *Divan*, (Nşr. Kilisli Rifat Bilge), Ankara, 1941, s. 225'den naklen: Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 42.

⁴ Köprülü, *Osmanlı Devleti..*, s. 99.

⁵ Kara, *Selçukluların..*, s. 424.

onların küfürle itham edilmelerine yol açacak kadar derin ve İslamî görüntüden uzak bir biçimde gerçekleşmiştir.¹

Anadolu'nun İslamlaşmasında oldukça önemli bir rol oynayan önemli diğer bir grup da, bizim, Türkmen baba ve şeyhleri olarak bildiğimiz Baba İlyas, Baba İshak, Barak Baba, Aybek Baba, Baba Merendî ve Geyikli Baba gibi kişilerdir. Bu Türkmen baba ve şeyhleri sünnî çevrelerde pek hoş karşılanmamış olsalar da özellikle kırsal kesimlerde göçebe unsurlar arasında çok etkili olmuşlar, İslamiyet'i henüz tam olarak sindirememiş Türkmen boylarının İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.²

Esasında şu noktaya bir kez daha dikkat etmemiz gerekiyor ki, heterodoks Müslümanlık tarzı ve bu tür dervişlerin etkisi, sadece göçebe Türkmenler arasında olmamış, bu etki daha az olmak kaydıyla kasaba ve köylerde ve hatta şehirlerde yerleşmiş olan Türkmenler arasında da görülmüştür.³ Aynı şekilde yarı-göçebe Türkmenler arasında da yalnızca heterodoks anlayış etkili olmamış sünnilik her daim daha baskın olmuştur.

Fakat her ne olursa olsun, Türkmen kitleleri nazarında son derece saygı duyulan bu Türkmen baba ve şeyhleri, İslam inanç ve prensiplerini henüz tam olarak sindirememiş olan Türkmen boylarına bu dini kabul ettirerek Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hatta onların nüfuz sahâları sadece Türkmenler olmamış bizim sünnî olarak bildiğimiz şehirli, medreseli kitlelere bile ulaşmıştır. Bunların türbelerine karşı asırlar boyu bugüne kadar her kesimden gösterilen ilginin yoğunluğu, bunun güzel bir göstergesidir.⁴

Sonuç

Orta Asya'dan belli bir kültür birikimi ve bu arada eski gelenek ve ananeleriyle Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı kısa süre içerisinde yerleşik hayata adapte olup, şehirlere yerleşirken; eski geleneklerini devam ettirmeyi tercih eden göçebeler kırsal alanlarda yerleşimi tercih etmişlerdir. Zaman içerisinde şehirli Türkmenler ile göçebeler arasında yaşayış tarzı alanında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Hatta bu farklılıklar, zaman zaman şehirli Türklerle kırsal kesimde yaşayan Türkmenler arasında kurulması gereken fakat bir türlü kurulamayan "köprü" sorununu da beraberinde getirecektir.

Anadolu coğrafyasına gelen Türkmenler İslamiyet'i kabul etmiş olarak bu coğrafyaya girmişlerdir. Ancak, göçebeliğin, kendine özgü şartları nedeniyle İslamiyet'i, şehirlilerin öğrendiği medreselerden ve kitabi bilgilerden öğrenme imkânına sahip olmayıp, sadece şifahi yöntemlerle öğrendiklerinden, onu medreselerde ve camilerde müderrisler ve hatiplerden öğrenen şehirliler gibi algılamamışlardır. Böylece ortaya Anadolu'da iki farklı İslam yorumu ve algısı çıkmıştır. Bunlardan biri, şehirlilerin sahip olduğu kitabi İslam algısı; diğeri de göçebe Türkmenlerin sahip olduğu şifahi İslam algısıdır. Dolayısıyla

¹ Kara, *Selçukluların..*, s. 424.

² Kara, *Selçukluların..*, s. 425.

³ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 47.

⁴ Kara, *Selçukluların..*, s. 426.

Türkmenler İslamiyet'i detayları ve incelikleriyle öğrenememişler, kendilerine irşat için sufilerin söylemlerinden onu anlamaya ve öğrenmeye çalışmışlardır. Gerçekten Anadolu coğrafyasının Türkmenler eliyle İslamlaşmasında tasavvufun ve çeşitli tasavvufî akımların ve sufi dervişlerin büyük rolü olmuştur. Çalışmamızda tespit ettiğimiz önemli bir husus, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve buradaki dini hayatın canlılığını korumasında hem sünnî hem de gayrisünnî mezhep ve akımların önemli bir rol oynamış oldukları hususudur.

Türkler İslamiyet'i kabulle birlikte sünnîlik ekolünü benimsemişler ve taassup derecesinde bu ekole sahip çıkmışlardı. Dolayısıyla Anadolu'ya gelen Türkmenlerinde büyük bir bölümü, ister yerleşik düzene geçmiş olsun, isterse göçebe olsun sünnî telkinlerle karşı karşıya kalmışlardır. Tabi ki bu durum Anadolu'da Türkmenler arasında gayrisünnî akımların hiçbir zaman yer almadığı anlamına gelmemektedir. Göçebe halk kitlelerinin dini kültürlerinin, yerleşik halk gruplarına göre zayıf olması, onları gayrisünnî propagandalar karşısında zayıf bırakmış, gayrisünnî mezhep ve akımların etki alanına girmelerine neden olmuştur. Ancak bu bizi bütün Türkmenler için bir genelleme yapmaya götürmeye yetmeyecektir. Burada asıl vurgulamak istediğimiz husus, Anadolu Türkmenlerinin tamamının gayrisünnî bir anlayışa sahipmiş gibi gösterilemeyeceği hususudur.

Kaynakça

- Ahmed Eflaki (761/ 1360), *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l Arifin)*, C. I-II, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul, 1989.
- Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, (Nşr. Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Y.K.Y., İstanbul, 2010.
- Aksarayı, Kerimuddin Mahmud (733/1332), *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara, 1943.
- Balcioğlu, Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, (b.y.y), (b.t.y.).
- Barthold, V.V, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara, 1990.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000.
- Baykara, Tuncer, *Selçuklular Devrinde Konya*, Ankara, 1985.
- Bayram, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., Konya, 2003.
- Bayram, Mikail, "I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri", *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi*, Konya, 1993.
- Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Belleten*, XLV/2, 1981.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979.
- Çamuroğlu, Reha, *Tarih Heterodoksi ve Babailer*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IX. Kitap*, YKY, İstanbul, 2005.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Gordlevsky, Vladimir, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1988.
- Hacı Bektaş-I Veli (669/ 1271): *Makâlât*, (İncelemeler kısmıyla Nşr. Esad Coşan), (Sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Hasluck, F.W; *Bektaşilik İncelemeleri*, (Nşr. Ragıp Hulusi Özden), Say Yay., İstanbul, 2012.
- İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, II, (Çev. A.Sait Aykut), Y.K.Y, İstanbul.
- Kara, Seyfullah, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, Şema Yay., 2006.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Köprülü, Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Köprülü, Fuad, *Türkiye Tarihi (Anadolu İstilasına Kadar Türkler)*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Nşr. Orhan F. Köprülü), DİB Yay., Ankara, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhı ve Tarikatlar*, İstanbul, 1988.
- Polat, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası (Karacuk'tan Aziz George Koluna)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004.
- Sümer, Faruk. *Çepniler - Anadolu'da Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul, 1992.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; "XII.-XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış", C. III, *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1948, s. 287-306.
- "VİLAYET-NAME (Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli)", (Nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.
- Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (Nşr. Mustafa Tatçı), Akçağ Yay., Ankara, 1991.

*“Hüdayar Han’a Yazılan Şiirlerde Hokand Hanlığı’nın Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı
Üzerine Bazı Tespitler”*

*Abdullah YAKŞI**

Özet

XVI. yüzyılın başlarında Timurlulardan sonra Türkistan topraklarında ortaya çıkan üç hanlıktan birisi olan Hokand Hanlığı, müstakil bir devlet olarak 1709 yılında Ming Hanedanı’nın lideri Şahruh tarafından kurulmuştur. Hokand Hanlığı bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamında uzun süre önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Hüdayar Han dönemi meydana gelen iç çekişmeler, hanlıklar arasında devam eden mücadeleler ve ekonomik çatışmalar kritik bir sosyo-politik duruma yol açmıştır. Orta Asya hanlıklarını fethetmeyi ve tükenmez zenginliklerine sahip olmayı hedefleyen Çarlık Rusya, hanlıklar arasında birlik olmaması üzerine aralarında devam eden kanlı anlaşmazlıklardan da yararlanarak 1876 tarihinde Hokand Hanlığı’nı tamamen işgal etmiştir. Hokand Hanlığı’nın geçmişi ve tarihi hakkında yerel yazarların kaleme aldığı eserler bulunmaktadır. Bu tarihi kaynaklarda, hanlık tarihinin çeşitli yönleri geniş bir şekilde ele alınır. Bu kaynaklar dışında dönemin şairleri tarafından yazılan şiirlerde de bu konuların işlendiği gözlenmiştir. Bu bildiride Hüdayar Han’a yazılan şiirler üzerinden Han’ın kişiliği ve almış olduğu kararlarla birlikte hanlığın ekonomik, siyasi, sosyal, dini, kültürel ve edebi yönü üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı Hüdayar Han’ın devlet yönetimi ve buna bağlı olarak hanlığın çöküş sebepleri incelenerek gerekli değerlendirmeleri yapmak, elde edilen veriler ışığında tarihi tespitlerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Hüdayar Han, Çarlık Rusya, ekonomi, siyasi, sosyal.

Giriş

XVI. yüzyılın başlarında, Timurlulardan sonra kurulan Şeybani Hanedanlığı, Maverünehir, Horasan ve Harezm’de egemenlik kurmuştur (Türkoğlu 2010: 45). Kısa bir süre sonra bölgede yaşanan büyük bir güç ve meşruiyet tartışması neticesinde Buhara ve Hive hanlıkları meydana gelmiştir. XVIII. yüzyılın ilk on yılında Buhara Hanlığı’ndaki durum, hanlığın siyasi olarak dağılmasına neden olmuştur. Hanlığın tüm bölgelerinde, özellikle Fergana Vadisi’nde, merkezi hükümete tabi olmadan bağımsız hükümet havası artmıştır. Başlangıçta, 1709’da Çadak bölgesi hocalarının bağımsızlık ilanı, iktidar için savaştan Ming Kabilesi temsilcilerini Fergana Vadisi boyunca mücadeleyi yoğunlaştırmaya zorlamıştır. Ming Kabilesi’nin lideri Şahruh, Buhara Hanlığı’na ve yerel valilere karşı şiddetli mücadeleler verdikten sonra Fergana Vadisi’nin ana bölgelerinde iktidarı ele geçirmiş ve Fergana, Buhara Hanlığı’ndan ayrılmıştır (Atacanov vd. 2011: 18). 1709 yılında

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abduallahyaksi@karabuk.edu.tr.

Şahrüh tarafından Fergana'da ilk hanlık ve padişahlık makamı tesis edilerek Hokand Hanlığı kurulmuştur (Muhammed Fazılбек 2021: 25).

Hokand Hanlığı, Türkistan'da kurulan ve bölgenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında uzun süre önemli rol oynayan hanlıklarından biridir. Özellikle Hüdayar Han dönemi meydana gelen iç çekişmeler, hanlıklar arasında devam eden mücadeleler ve ekonomik çatışmalar kritik bir sosyo-politik duruma yol açmıştır. Bu nedenle Hokand Hanlığı tarihi içinde Hüdayar Han dönemi ayrıca incelenmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Hüdayar Han Dönemi (1843-1858, 1862-1863, 1865-1875)

Hüdayar Han, 1845 yılında on iki yaşında tahta çıkmış ve bir süre sonra çok güçlü yerel komutan Mingbaşı Musulmankul'un damadı olmuştur. Hüdayar Han memleketi idare edebilecek kabiliyette değildir. Farklı milletlerden ve etnik gruplardan oluşan yerleşik ve göçebe şeklinde yaşayan hanlığın sakinleri, beylerin kışkırtmalarıyla çoğu zaman isyan etmiştir. Bu nedenle Hüdayar Han üç kez tahta çıkmak zorunda kalmıştır (Niyoz Muhammed Hokandi: 474). Uzun bir süre Musulmankul ve yandaşları tarafından kuşatılmış, sürekli ölüm tehlikesi içinde yaşamıştır. 1852 sonbaharında, Muslumankul'un etkisinden kurtulduktan sonra, şimdi bağımsız bir devleti yönetirken, Rus saldırganlığı başlamış ve kardeşler arasında çeşitli kışkırtıcı güçler ve grupların mücadelesi baş göstermiştir. Sonunda kardeşi Malla Han tahtı onun elinden almıştır. Ancak bir süre sonra bu güçlerin ihaneti sonucu öldürülür. Hüdayar Han'ın 1862-63 saltanatı döneminde, merkezi hükümete karşı çıkan güçlerin çatışmaları onun hayatına damgasını vurmuştur. Sonunda muhalif güçlerin baskısı altında tahttan ayrılarak Buhara'ya gider. Bu arada Rus çarının hanlığı işgali devam etmiş ve Taşkent kaybedilince Buhara Emiri'nin yardımıyla Hokand tahtını ele geçirmiştir. Bu yardım sonucunda Emir Muzaffer, hanlığın birçok bölgesini yağmalamak için geri dönmüştür. Hüdayar Han'ın (1865-1875) üçüncü saltanatı da siyasi olarak çalkantılı geçmiştir (Niyoz Muhammed Hokandi: 478). 1875 yılının temmuz ayında, sahte Polat Han ve komutanları İsa Evliya'nın, Abdurahman Aftabacı'nın birleşik kuvvetlerinin saldırısına karşı koyamayan Hüdayar Han'ın tahttan çekildiği ve en büyük oğlu Nasreddin Bek'ten yararlanarak bizzat Hocend'e geldiği bilinmektedir. Rusya, Hokand ile barışçıl ilişkiler kurarak Buhara ve Hive'yi ona bağımlı hale getirmiştir. Bundan sonra hanlık 1876 tarihinde tamamen ortadan kaldırılacaktır.

Hüdayar Han Türkistan Genel Valisi Fon Kaufman'ın daveti üzerine Taşkent'e gelmiştir. Kaufman tarafından St. Petersburg'a, imparator ile görüştürülme yalanıyla kandırılarak Rusya'ya gönderilmiştir. İmparatorun gizli emrine dayanarak Orenburg Genel Valisi Krijanovski tarafından aynı şehirde zorla gözaltına alınmış ve iki yıldan fazla bir süre ev hapsinde tutulmuştur. 1877'nin sonunda eski han Hüdayar Han, Orenburg'dan kaçma girişimiyle Turdialı adında bir adamla anlaşarak onun yardımıyla önce Afganistan ve ardından İran üzerinden Hac vazifesi için Mekke'ye gitmiştir. Hac'dan sonra Irak, Hindistan ve başka memleketlere de ziyarette bulunacaktır. Hüdayar Han, ömrünün son yıllarında İran'dan Kabil'e, oradan da Karruh'a gelmiştir. Ülkesinden ayrı kalmanın vermiş

olduğu üzüntüyle hastalığının ağırlaşması sonucunda 1882 tarihinde Karruh'ta vefat etmiştir (Niyoz Muhammed Hokandi: 475-476).

Hüdayar Han Hakkında Yazılan Şiirler

Hokand Hanlığı'nda 1875 yılında meydana gelen siyasi çalkantılar, Hüdayar Han'ın Fergana'dan ayrılışı, halkın duygularını derinden sarsmış ve bu trajik durumla ilgili çok sayıda şiirler yazılmıştır. Bu şiirler halk arasında yaygındır. Bestelenen şiirler şarkıcılar tarafından söylenmekte genellikle Ramazan gecelerinde, kalabalık toplantılarda ve varlıklı sakinlerin evlerinde düzenlenen özel günlerde müzik aleti eşliğinde söylenmektedir (Ostroumov 1893: 51). Söylenen şarkılar Müslüman dinleyiciler üzerinde dokunaklı bir izlenim bırakmakta ve onu dinlerken pek çok insan ağlamaktadır.

Hüdayar Han hakkında, yazılan şiirler Türkistan Yerli Gazetesi editörü tanınmış bir şarkiyatçı, tarihçi ve etnolograf olan Nikolai Petrovich Otstroumov (Faizrakhmanov 2008:35-38) tarafından derlenmiştir. Derlenen şiirler Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneği Doğu Şubesi'nin Notları'nda yayınlanmıştır.

Birinci Şiir

Bu şiir, Hüdayar Han'ın Fergana'dan çıkarılmasından sonra yazıldığı düşünülmektedir. Şiir dokuz bentten oluşmakta ve yazarı bilinmemektedir. Şair şiiri Hüdayar Han dilinden söylenmiş şeklinde yazmıştır.

1
خدايار خان ديميش لار شهر فرغاندين آيريلديم
که تخت باهت کاسر تاچ شاهانيمدين آيريلديم
چکربنديم اينيم کيم بيگ سلطانيم دين آيريلديم
او² نصرالدين اوزومغه جانشين خانيمدين آيريلديم
خصوصاً نور ديدم جانيم اورمانيم ديسن آيريلديم
Hudayar han demiş şehir-i Fergandın ayrıldım
Ki taht baht kasır taç şahanımdın ayrıldım
Cigerbendim inim kim Beg Sultanımdın
ayrıldım
O (Nasreddin özümge canşin hanımdan
ayrıldım

Hususana nur dedim canım Urmanımdın ayrıldım

(Ostroumov 1888: 189)

Hüdayar Han kederli bir şekilde şöyle der: Fergana'yı kaybettim, tahtımı, mutluluğumu, sarayımı ve saltanat tacımı kaybettim. Ciğerbendim küçük kardeşim Sultan Beg'i kaybettim. Varisim Nasreddin Han'ı kaybettim. Özellikle çok sevdiğim oğlum Urman'ım, gözlerimin nurunu kaybettim.

2

۲
اوزومنى قىلمىشىدىم¹ يورتقه توشتى شور ايله شرلار
يوراردى خدمتىم ده بر نجه سرکرده ياورلار
که پانصد برلان يوز باشى يساول سرچنگ عسکرلار
ينه بر نجه محرم لار پريوش بخشى دلبرلار
شهى شهزاده لار کاکل پريشانىمدين آيرىلدىم

Özümni kılmışdım yurtğa tüştü şor ile şerler
Yürerdi hizmetimde bir neçe serkerde yaverler
Ki pansad birlen yüz başı yasaoul serceng
askerler
Yana bir neçe mahremlar periveş yahşı dilberler

Şehi şehzadelar kakil perişanımdın ayrıldım

Kendi kararsızlığımın neticesinde yaptığım hataların acısı yurduma düştü. Hizmetlerim için yardımcılarım, şeflerim ve askeri komutanlarım vardı. Yüz kadar yasaoul ve beş yüz kadar öncü birlikler, yine birkaç tane yakın hizmetçi ve büyüleyici peri benzeri bir çekicilikte dilberler. Hükümdarların, şehzadelerin gerisine düştüm ve gevşek örgülerimi (yani sevinçlerimi) kaybettim (örgülerini üzüntüde ve sevinçte çözerler).

3

۳
قنى محمد امين بيك برله اورمان بيك كىليپ كورسه
ويا بربر كىليپ مونداق غريب ليق حالينى سورسه
كىليپ ايكى قناتيم بر نفس يانيدده اولتورسه
جزانك ديب بوزمه اولدم كه بر يوز سلبنى اورسه
اوزمغه هر نه قىلدىم اول كىلستانىمدين آيرىلدىم

Kanı Muhamed Emin Beg birle Orman Beg kelib
körse
Veya bir bir kelib mundak garıblık halini sorsa
Kelib iki kanatım bir nefes yanımda oltursa
Cezang dep yüzime öldim ki bir yüz selline ursa

Özümge her ne kıldım ol gülistanımdın ayrıldım

Muhammed Amin Bek ile Urman Bek neredeler? Ah, gelseler de (kederimi) görseler. En azından birer birer gelselerde, nasıl böyle bir tek başıma kaldığım hakkında sorsalar. Ah, keşke iki kanadım (oğlum) gelip bir iç çekip yanıma otursa. Ah, yüzüme yüz tokat atsalar, "Bulmuşsun cezanı!" deselerdi. Bütün bunlara ben kendim sebep oldum ve bu gülistanımı kaybettim.

۴

4

قىلاي آوغان باغىغە دېر ايردىم بخشى جايم نى
بارىب اوركىچى باغىغە كوراردىم اق سرابىم نى
قوباردىم من انكا بر نجه قل هم جورى آيىم نى
انكا مغرور بولوبان اونوتىش من خدايىم نى
يلىدە بارغالى شەرى نىنكائىم دىن آيرىلدىم

Kılay Avoğan Bağımğa deyr ayırdım yahşı cayımnı
Barıp Ürgencî bağımğa körerdim ak sarayımnı
Koyardım men anga bir neçe kul hem çöri ayımnı
Anga mağrur boluban unutmuş men Hudayımnı

Yelide bargalı şehri Nemenganımdın ayrıldım

Avgan bahçemde (Hokand'da) güzel bir ev inşa etmeye niyetlendim. Urgenç Bahçesi'ne (Hokand'da) gittiğimde beyaz sarayımı görürdüm. İçinde, köleler, hizmetliler ve eşler tuttum. Bunlara aldandım, Rabbimi unuttum. Her yıl gittiğim Namangan şehrini kaybettim.

5

۵

بو فانی دنیاده هیچ کیم مینک دیک باشی قاتمايدور
که نینمای بقلاسام هرکز قیامت نانکی آتمايدور
مسلیمان کامل ابرسه دنیا دیب دینینی ساتمايدور
خدادین فورقیغان انده حبیبین^۲ اونوتمايدور^۱
نیجه ایشان قطب پاک دامانیدین آیریلدیم

Bu fani dünyada hiç kim mening dek başı katmaydur
Ki tinmey yığlasam hergiz (asla) kıyamet tangı atmaydur
Müselman kamil erse dünya deb dinini satmaydur
Hudadın korkmagan anda habibdin unutmaydur
Neçe işan kutb-ı pāk damanımdın ayrıldım (Ostroumov

1888: 190)

Bu fani dünyada kimsenin benim kadar başı ağrınamıştır. Ki durmadan ağlasam bile bu kıyametin sabahı olmuyor. Kamil olan Müslüman inancını bu dünya için satmaz. Eğer Allah'tan korkmayan Habibinden de utanmaz. Ulemalarımın, kutsal dinimden ve saf inancımın ayrıldım.

۶

6

عمر اوتى خدايا قىلغانىم هايسى هوس بولدوم^۱
حييت يوقىلدىن اوروس ايلىكا برمكس بولدوم
مجازى پادشه ايردىم حقيقت اوردى خس بولدوم
اوروس نى دامىغە توشتىم كسرتار قفس بولدوم
اوتوبان بو غريب ليك ايمدى جانىم دىن آيرىلدىم

Ömür ötti hudaya kılğanım hayi heves boldum
Hamiyet yokıdım orus elige bir meges boldum
Mecazî padşeh erdim hakikat urdı hes boldum
Orusnu demiga tüştim giriftar-i kafes boldum

Ötüben bu gariblik emdi canımdın ayrıldım

Ömür geçti. Aman Allahım! Çabalarım arzu ve heveslerim boşunaydı. Hamiyetten yoksun, Rus eline bir meges (sinek) oldum. Mecazi bir padişahım, hakikat vurdu önemsiz bir hale geldim. Rus'un ağına (tuzağına) düştüm, kafesine tutsak oldum. Bu yalnızlık beni üzdü; şimdi ruhumu kaybettim (yani ölmüşüm gibi).

۷
خدا لطف آيلادی اوج يول كېلىپ تاختىم غە اولتوردىم
اوشل فرغانه ملكىم ده سىكندر دولتىن سوردوم^۲
كه اوتوز يل تورويان پادشه ليغ دورىنى سوردوم
يتوردوم عقلىم عدلىم كېلىپ دنيآغه جنك^۳ اوردوم
كېلىپ هر جعه قىلغان خير احسانىدىن آيرىلدىم
۷
Huda lutuf ayladı üç yol kelib tahtıma olturdım
Oşol Fergana mülkimde Sikender devletini sürdüm
Ki ottuz yıl turuban padişahlık devrini sürdüm
Yitürdüm aklım adlım kelib dünyada ceng urdum
Kelib her cuma kılğan hayır ihsanımdın ayrıldım

Hüda lütüf eyledi üç kez gelip tahtıma oturdum. Bu Fergana mülkümde İskender'in saltanatını sürdüm. Otuz yıl padişahlık devrini sürdüm. Aklımı ve adaletimi yitirdim. Dünyaya gelip cenk ettim. Her Cuma yaptığım hayr ve ihsanımdan ayrıldım.

۸
خدايا كم ليكىم بوقدور منى بو جام ايله جم دين
غنى لىك بايىده بوقدور منى دىك نسلى آدم دين
قنانىم دولتىم بولدىم^۴ جدا اول مشفق آنم دىن
اوزوم دنيآ فرست بولدىم فرىب بولدى^۵ برهم دين
نسيم دىك حبش قصرىمه دربانىدىن آيرىلدىم
۸
Hudaya kimligim yokdur meni bu cam ile camdın
Ganilik babıda yokdur men dek nesli adamdın
Kanatım devletim yoldım cuda ol müşfik anamdın
Özüm dünya feraset boldum ferib boldı berhemdin
Nesim dek Habeş kasrında derbanımdın ayrıldım

Allahım, ben bir hiçtim ve sen beni bu fincanla aydınlattın zengin değildim ve sen bana zenginlik verdin. Zenginlik anlamında, insan neslinde benim gibi kimse yoktu. Kanatlarımı ve devletimi buldum buna vesile olan sendin. Ben kendim zenginliğe meylettim ve önemsiz şeylere aldandım. Hafif esen bir rüzgâr ile sarayımın kapısından ayrıldım.

اولوغ نهري جيقفارديم نجه برني آبلاديم آباد
بولوب سيراب الاردين بولديلار مندپن همه دلشاد
خوشامدكري^۱ لاريم بول كورساتيب بولدى منكا استاد
الارني سوزيكا كريب آخير بولدى دين اويي برباد
نيجه سورغان حكومت كفتكو فرمانيم ديسن آيريلديم

Ulug nehri çıkardım neçe yerni ayladım abad
Bolub sirab alardın boldılar mendin heme dilşad
Hoşamedgerilerim yol körsetib boldı manga üstad
Alarnı söziğe kirib ahir boldı din öyi berbad

Neçe sürgen hükümet güftüğü fermanımdın ayrıldım

(Ostroumov 1888: 191)

Ulu Nehri (Margilan) çıkardım bir çok yeri eyledim abad. Suya kavuşan herkes benden memnun kalarak sevindi. Dalkavuklarım, yol gösterip oldular bana üstad. Onların sözlerine inandığımda saltanatım çökmeye başladı. Nice süren hükümet dedikodularıyla emir ve buyruk vermeyi bıraktım.

İkinci Şiir

Hüdayar Han hakkında yazılan ikinci şiir Hokand'lı Molla Sıddık (Kâtip) tarafından 10 Temmuz 1891 tarihinde Taşkent'te yazılmıştır (Ostroumov 1893: 51).

مسلمانلار برادرلار بيزه قىبداغ زمان اولدى
خدابار خان دىن ايرىلدوڭ انى هجرى بىمان اولدى
نوشوب بيزلارغه كلفىت غير مردم شادمان اولدى
شربعت بستانين گلستانىمغه فزان اولدى
بو حسرت دىن دىانت بيشه اهلى بفرى قسان اولدى

Müselmanlar biraderler bize kandağ zaman oldu
Hudayar handın ayrılduk anı hecri yaman oldu
Tüşüb bizlerge külfet gayrı merdüm şadıman oldu
Şeriat bostanın gülistanığa hazan oldu

Bu hasretdin diyanet-pişe ehli bagrı kan oldu

Müslüman Kardeşler, bizim için nasıl bir zaman geldi. Hüdayar Han'dan ayrıldık. Onun ayrılışı kötü oldu. Biz üzüldük ve yabancılar buna sevindi. Şeriat bahçesindeki çiçeğe sonbahar geldi. Bu kederden dindarların yüreği kana bulandı.

خدابار خان ايدى بيزكا همه اجدادى كيلكان خان
شكوه سلطنت برلسه باريسى اوتكارىب دوران
خزىنه هم دفينه كوپ براغ جىدوغ يغبى چندان
همه اقليمغه شهرت بنگوروب نسا روم ايله خاقان
بو فرغانه ايلبغه نيجه بل لار حكمران اولدى

Hudayar han edi bizge heme ecdadı kelgen han
Şüküh saltanat birle barısı ötkerip devran
Hazine hem define köp yarağ cabduğ yığıb çendan

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Heme aklımga şöhet yetküriüb ta Rum ile hakan

Bu fergana elige niçe yıllar hükümran oldı

Hüdayar Han, ecdadımızın neslinden bize gelen han idi. Hepsı saltanatlarını azametli, görkemli bir biçimde geçirdiler. Hazine o kadar zengindi, çok sayıda silah ve teçizat toplamıştı; görkemi tüm ülkelere, Rum'a kadar ulaştı. Bu Fergana halkına nice yıllar hükümdar oldu.

۳

بو خانغه بر وزیرِ خاص عیسی اولیا ابردی
کورارغه با صلاحیت ولی باطمن قرا ابردی
هسه مفسد شرارت پیشه‌لارغه مقتدا ابردی
البب خان عقلمنی هر ایش که قیلسه خان رضا ابردی
قبر اهلینغه شقت ایلماي نامهربان اولدی

3

Bu hanga bir vezir-i has İsa evliya erdi

Köergerge ba salahiyat veli batın kara erdi

Heme müsfid şeraret-pişelerge mukteda erdi

Alıp han aklını her işge kılsa han rıza erdi

Fakir ehligе şefkat eylemey na-mihriban oldı

Bu hana yakın olan vezir İsa Evliya idi. Görünürde dindar, ama ruhu karaydı. Ortalığı karıştıran ahlaksız tüm suçların ve suçluların lideriydi. Hanın zihnine hakim oldu ve ne yaparsa yapsın, han kabul etti. Fakirlere şevkat göstermez, merhamet etmezdi.

4

Kirib han yanığa neçe bid'at aşikar etti

Bu şom mekrini han bilmey özin bid'atga yar etti

Vesika mensuh eylep Mustafa şer'ini har etti

Yığıp hiçkimge bermey pül hazine bişümar etti

Sipah birle ra'iyet halige han hem giran oldı

۴
کیریب خان بانیغه بر نیچه بدعت آشکار ایشی
بو شوم مکرینی خان بیللای اوزن بدعت کا بار ایشی
وئبغه منسوخ ایللاب مصطفی شریینی خار ایشی
بغیب هیچکیبغه بیرمای پل خزینه بیشمار ایشی
سپاه برله رعیت حالبغه خان هم کسران اولدی

(Ostroumov 1893: 52)

Hanın yanına girdikten sonra İslam hukukuna aykırı çeşitli yenilikler duyurdu. Han, onun şeytani planlarını bilmeden bu yeniliklerin uygulayıcısı oldu. Belgelerin hükmünü kaldırarak, Mustafa şer-ini (Din-i İslamiyeyi) rezil etti. Sayısız hazineyi toplayarak kimseye para vermemiştir. Askerler ve tebaa için ağır bir han oldu.

۵

بنه آفتابهچی قیباغ دېسن ابردی بر وزیرِ خاص
ایکاووی ابردیبلار جمله وزیرلار ایجره خاص الخاص
حکومت نافشورویب خان ایگی سبغه ایللابان اخلاص
بولارغه اعتقاد ایللاب یورویب خان اولارای بی خاص
الاردین بسی نهایت قتنه‌لار آخر عیبان اولدی

5

Yana Aftabeçi Kıpçağdın erdi bir vezir-i has

İkkevi erdiler cümle vezirler içere hasü'l-has

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Hükümet taşsurup han ikkisiğe eyleben ihlas

Bularğa i'timad eylep yürüp han özleri bi-has

Alardın bi nihayet fitneler ahir ayan oldı

Han'ın ayrıca Aftabeçi adında Kıpçaklardan olan bir veziri vardı. Bu ikisi bakanlar arasında en yakın olanlardı. Yönetimi onlara emanet eden han, ikisine özel bir destek verdi. Ama onlara güven veren hanın kendisi sevdiklerinden yoksun kaldı. Sonunda, onlar tarafından çıkarılan fitneler ortaya çıktı.

۶

بنساکه ائگیسی اوز خانلاریدین بسوز اوکوردیلار
خبانت پیشه ایلاب فتنه لیک راهسی غه بوردیلار
بو خان فرزندنی نصر الدیننی زور ایلاب کینوردیلار
خسبال خام ایله اوز جاغابده دولت نی سوردیلار
دبیلار نا تبریک میسر بیزکا دولت جاودان اولدی

6

Benagah ikkisi öz hanlaridın yüz ögürdiler
Hiyanet-pişe eylaep fitnelik rahga yürdiler
Bu han ferzendi Nasureddinni zor eylep ketürdiler
Hayal-i ham ile öz çağıda devletni sordılar

Dediler ta tirik-miz bizge devlet cavidan oldı

İkisi birden hana yüz çevirdiler, kenara çekildiler Bir hainlik düşündükten sonra öfke yoluna girdiler. Şiddet kullanarak hanın oğlu Nasruddin'i getirdiler. Ve hayali düşüncelerle o zaman devleti yönettiler. Biz hayattayken devlet ebedi olacak dediler.

۷

ئەك حەقن ائگیسی ساخلامس دین بومدیلار کوزنی
قېلیب خان اوغلینی خان فیناریب اوز خانیدین بوزنی
باقیب لشکر ابکاو قویغە بر قیلدیلار سوزنی
خدابار زسان قسایب اندە خجنگا آلدیبار اوزنی
انا نخبغه نصر الدین اونوردی بنسکی خان اولدی

7

Nemek hakkın ikkisi sahlamasdın yumdılar közni
Kılıp han oğlını han kaytarıb öz hanudın yüzni
Bakıp leşker ikkevi kulığa bir kıldılar sözni
Hudayar han kaçıp anda Hocendge aldılar özni

Ata tahtıga Nasireddin oturdu yangı han oldı

Tuz yeminini tutmayarak ikisi de (utançtan) gözlerini kapadılar; Handan yüz çevirerek hanın oğlunu han yaptılar. Ordu ikisine itaat etti ve tek kelime ile hareket ettiler. Sonra Hüdayar Han kaçarak, Hocend'e taşındı, babasının tahtına Nasreddin oturdu ve yeni han oldu.

۸
كۆرۈنگۈڭ ئول كۆرۈنگۈڭ شوم اوليان بولدى مېنگباشى
بىنە آفتابەچى اوروس اوروشىغە چىرىك باشى
سېۋىندىلار بو ايشقە عىقلى يوق مردىم نى بى باشى
فراسىت اھلى كېتى مۇلك دېب كۆپىدى ايجى تاشى
خلل اسلامە يىنگاى دېب بىوراكى توله فان اولدى

Körüng evvel kör-nemek şum evliyanı boldı mingbaşı

Yana Aftabeçi Orus uruşıǵa çerigbaşı

Sevindiler bu işge aklı yok merdümni bi-başı

Feraset ehli ketti mülk dep küydi içi taşı

Hale İslama yetgey dep yüregi tola kan oldı

Görün, önceden Tuzu hatırlamayan kurnaz Evliya, binbaşı oldu. Aynı zamanda Aftabeçi Ruslarla yapılan savaşlarda başkomutan. Akılsız, kafasız insanlar buna sevindiler. Ama sağduyulu insanlar, "Devlet gitti!" diyerek içten içe yandılar. Onlar "İslam'da bir gelişme olacak!" dediler ve kalpleri kanla doldu.

۹
بو ایكى كۆرۈنگۈڭ شوم قېلىغان ايشقە اوروب كۆپ لاقى
بھادىرلىغىدە ايلاب ھېچ اوروش قېلىماى اوزىن اوصاى
دېدىلار زورۇ بولكاج اوروس خېلىن قېلورمېسىز صاى

Bu iki kör-nemek şom kılmağan işke urup köp laf

Bahadırlıǵda eylep hiç uruş kılmaǵ özın evsaf

Dediler ruberu bolgaç orus haylın kılurmız

Bu yalǵan şöhetin alemǵa yayıb kafdın ta kaf

بو بىلغان شېرتىن عالمە بابىب فادىن ناساقى saf
بولاقى بىرلە ابا مسلم كېسى صاحبقران اولدى

Bu laf birle Eba Müslim kebi sahibkıran oldı

(Ostroumov 1893: 53-54)

Tuzu hatırlamayan bu iki kurnaz insan, henüz yapmadıkları işler için gururla bahsettiler. Tek bir savaş bile yapmadan kahramanlıklarıyla övündüler. "Karşı karşıya gelir gelmez Rus müfrezesini yok edeceğiz" dediler. Bu sahte övünmeyi uçtan uca yayarak abartılar, Böyle bir övünme ile Ebu Müslim gibi olmayı düşündüler.

۱۰
بىناكاه خصم بولدى اوز ايجىدىن بار اىكان نىقدىر
قېلىب بىر نېچە مكر وچىلە لار كۆپ ايلادى تىزويىر
نېچە حرب ايلادى مونگا رواجى بولمادى تىزويىر
مدارارا ايلادى آخر انكا صرفى ايلابان تىدبىر
اوروش بىرلە مۇنى دفع ايلاماق خانقە كسان اولدى

10

Benagah hasm boldı öz içidin bar eken takdir

Kılıp bir neçe mekruhileler köp eyledi tezvır

Neçe harb eyledi munga revacı bolmadı tevfir

Mudara eyledi ahir anga sarf eyleban tedbir

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Uruş birle munı eylemek hanga güman oldı

Düşmanın aralarında olduğu ortaya çıktı. Birçok aldatmaca ve hile yaparak birçok iğrençlik yaptılar; Birkaç savaş verdiler, ancak güven verici bir başarı olmadı. Olanlara göz yumdular alınan tedbirleri uygulamış gibi yaptılar. Han savaşı bitirmeyi ummadı.

11

خزینہ آجی کیلکاج نمنکھ طلاغہ چاچلارنی
چقاردیلار خزینہ دین حسابی یوق سناچلارنی
بغیب لانی اورغوجی دین نان ناپالمای قارنی آچلارنی
علم باغلاب کوناریب نونخ بئیراغلار بفاچلارنی
اوروس مالین آلورمیز دیب خچند ساری روان اولدی

11

Hazine açtı kelgeç tenge vü tıllaga çaçlarını
Çıkardılar hazinedin hesabı yok senaclarını
Yığıp laf urguçudın nan tapalmay karnı açlarını
İlm bağlap köterip tuğ u bayrağlar yağaçlarını
Orus malın alurmuz dib Hocend sarı revan oldı

Gelip hazineyi açtılar ve bol miktarda gümüş ve altın aldılar, hazineden sayısız deri çanta çıkardılar, Ekmeğinin parasını ödemeyen aç palavracıları topladılar, at kuyruklu sancaklar ve mızraklar kaldırdılar, Rusların malını alacağız diyerek Hocend'e gittiler.

12

اوروس سلانسی چیقنی باش بولسوب انکا کورناتیر
اوروش میداننی ساز اولدی قنی جنک قیلغالی شاطیر
کوروب آلدی براقه اورلارین لانی اورغوجی باطیر
خطر خسوفی ییلان هیچ کیمسه ده جمع اولسادی خاطر
مسلمان اهلغه محنت اوئل کون بیکسران اولدی

12

Orus sellatı çıktı baş bolup anga gubernator
Uruş meydanı saz oldı kanı ceng kılğalı şatır
Körüp aldı irakga özlerin laf urgucı batır
Hatır havfı bilen hiç kimsede cem' olmadı hatır

Müselman ehligе

mihnet oşul kün bigeran oldı

Rus askerleri başlarında vali ile meydana çıktı. Savaş alanı hazırды. Ama önde gelen savaşçılar nerede, Rusları gören övünen kahramanlar uzaklaştı. Hiç kimse tehlikeden önce korkudan sakin değildi. Bu günde Müslüman halk birçok sıkıntı yaşadı.

13

مدد نیکورمادی آفتابهچی جنک اهللی کوب شاشتی
بیراق برده اوروشماس دین اوئال تورکانهچی (1) قاچتی
اوروس سلانسی باستوردی مسلمان جاییبدین آشتی
اوزین دریاغه تاشلاب کوب کیشی دریا تولوب تاشتی
اوزین دریاغه آتکلی خلق بی نام نشان اولدی

13

Meded tikürmedi Aftabeçi ceng ehli köp şaştı
Yırak yerde uruşmasdın oşul turganiça kaçtı
Orus sellatı basturdu müselman cayıdın aştı
Özin deryaga taşlap köp kişi derya tolup taştı

Özin deryaga atkanı halk bi-nam u nişan oldı

(Ostroumov 1893: 54)

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Aftabeçi yardım etmedi ve savaşçılar buna çok şaşırıp kafaları karıştı. Uzak bir yerde bulunarak savaşmadan kaçtı. Rus askerleri üstünlük kazandı ve Müslümanlar geri çekildi. Bir çok kişi kendini nehre bıraktı. Nehir insanlarla dolup taşdı. Kendini nehre bırakanlardan haber alınamadı.

۱۴

قاچیب اندین چیدالمای بر بنیم قیرغیزنی ناپیلار
فولات خان آت قوبوب القسه آنی خان کوناردیلار
اوروس غه رو برو کسلهای همه خلوت ده چاپیلار
کیمی کورسه انی سن بسوزجه دسب یکباره سویدیلار
بو بهنان برله ناحق قان توكولدی نیچه جان اولدی

14

*Kaçıp andın çıdalmay bir yetim Kırgıznu taptılar
Fulat han at koyup elkıssa anı han köterdiler
Orusga ruberu kelmey heme halvetde çaptılar
Kimi görse anı sen bozça dep yekbare soydılar
Bu buhtan birle nahak kan töküldi neçe can öldi*

Saldırıya dayanamayanlar oradan kaçtılar ve bir Kırgız yetim buldular, Ona "Polat Han" adını verdiler ve onu han ilan ettiler. Ruslarla yüz yüze gelmeyen herkes تنها bir yere uzaklaştılar. Ve eğer birini görürlerse, Sen bir izcisindediler ve sonra onu kestiler. Böyle bir iftiradan dolayı masum kanı döküldü nice canlar öldü.

۱۵

اخیری بو ایگاو اسلام اهلینسی باشیغه یئتی^۱
خوقند نخنی بوزولدی مملکت روس اهلیغه اوئی
بو ابگی کور غمگ شوم نیچه لار برله سببیر کیتی
قیو نیت ده بولسه حق انی اوزیغه کورساتی
اخیری اوز فعالی برله رسوای جهان اولدی

15

*Ahiri bu ikkev İslam helini başıga yetti
Hokand tahtı bozuldı memleket rus ehligе ötti
Bu ikki kör-nemek şom neçeler birle Sibir ketti
Kayu niyetde bolsa Hak anı özige körsetti
Ahiri öz faali birle rüsva-i cihan oldı*

Sonunda bu ikisi İslam ehlini öldürdüler. Hokand tahtı yıkıldı, devlet Rusların eline geçti. Tuzu hatırlamayan bu iki kurnaz, birkaç kişiyle birlikte Sibiry'a gitti. Niyetleri ne olursa olsun, Allah onlara kendi adaletini göstermiştir. Sonunda kendi hırslarıyla dünyaya rezil oldular.

۱۶

بولارغه تبعیت قبلغان بیرى محمد امین تربروز
بنه ابردی بریسی ذوالفقار بیگ اوسوراق قونغوز
بیریس ابردی فرج^۲ کور غمگ نردی علی تونغوز
فساد فتنه قوزغاب بی دیانت فرقه بی توز
باریسی مثل شیطان تبر لعت کانشان اولدی

16

*Bularga tabiat kılğan biri Muhammed Emin
Tarbuz
Yana erdi birisi Zülfikar Beg osurak konguz
Birisi erdi fec lec kör-nemek Turdı Ali tonguz
Fesad u fitne kozgap bi-diyaret fırka bi-tüz*

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Barısı misl-i şeytan tir-i lanetge nişan oldı

Bunlara tabi olanlardan biri Muhammed Emin Tarbuz; Bir diğeri Zülfikar Bek, bir osurak böceği ve bir tane daha pislik, tuzu hatırlamayan, Turdı Ali domuzu, bu inaçsız fırka, fitne ve fesat çıkartarak karışıklık ve öfke uyandırdı. Hepsi, şeytan gibi lanet oklarının hedefi oldular.

17

۱۷
عزیزلار باہمال بدکہرلار بولدیبلار خرم
مسلمانلار ارا بربرغه شفقت نی یریب بر ہم
بو ایکی کورنیک ہیچ برده آرام آلمسون بر دم
شکر الحمد لله اهل اسلام دور همه دلجمع
بو ایکی کورنیکنی نامیغه بر داستان اولدی

Azizler paymal u bedkehrler boldılar hurrem

Müselmanlar ara bir birge şefkatni yarıp berhem

Bu ikki kör-nemek hiç yerde aram almasun bir dem

Şükr elhamdulillah ehl-i İslamdur heme dil-cem'

Bu ikki kör-nemekni namuga bir dastan oldı

(Ostroumov 1893: 55)

Saygın insanlar bütün bunlardan sonra küçük düşürüldüler ve kötüler sevindi; Müslümanlar arasındaki şevkat ortadan kalktı. Tuzu hatırlamayan bu ikisi hiçbir yerde huzuru bulamasın. Allah'a şükürler olsun bütün Müslümanlar sakindir. Tuzu hatırlamayan iki kişi adına bu olaylar destan oldu.

18

۱۸
بو بزرک حادثه تاریخی املاک ضرر بولدی
خطر آنلارغه بتی واوروس صاحب ظنفر بولدی
کروه کورنیکلار حالسی بر بردین بت بولدی
مسافر هر ولایتده کدادبیک در بدر بولدی
وطن نی آرزو ایلاب ایشی آه فغان اولدی

Bu bizrek hadise tarihi emlak zarar boldı

Hatar anlarga yetti ve orus sahib-zafer boldı

Güruh-ı kör-nemekler hali bir birdin beter boldı

Misafir her vilayetde geda dek derbeder boldı

Vatannı arzu eylep işi ah u figan oldı

Bu önemli olayın gerçekleşmesinden beri, bölge zarar görmüştür; Tehlike onlara yetti ve Ruslar zafer sahibi oldular. Tuzu hatırlamayanların hali birbirinden beter oldu. Kapı kapı dolaşıp dilenci gibi derbeder oldular. Vatanlarına dönmek istedilerse de, iniltileri ve iç çekişleri onların kaderi oldu.

19

۱۹
بو دور اجالی سوزلار کوب ابرور کر ابلاسم تفصیل
بارین کتجایش ایتماس بو همس ناپوسی تطویل
سخن کتارینی نظیله کیلتورسه ناپار تکمیل
بوسوزنی نظم الفطایغه کاتب ایلادی تبدیل
خدا بار خانغه دلسوزلیق اوچون سوزلار بیسان اولدی

Bu devr icmali sözler köp erür ger eylesem tafsil

Barın güncayış etmes bu muhammes tapkusı tatvil

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Suhan güftarını nazm ile keltürse tapar tekmil

Bu sözünü nazm elfazıga katib eyledi tebdil

Hudayar hanga dilsüzlik için sözler beyan oldı (Ostroumov 1893: 56)

Toparlayacak olursak, ayrıntılara girersem söylenecek çok sözler var. Bu beş satırlık şiire her şey sığmaz uzatılırdı. Sözler nazm ile ifade edilirse, güzellik kazanır. Bu nedenle Katib sözlerine nazm şeklini vermiştir. Hüdayar Han'a yürekten ilgi duyarak bu sözleri dile getirdi.

Üçüncü Şiir

Hüdayar Han hakkında yazılan üçüncü şiir Hokand'lı Şair Zakircan Furkat tarafından Hüdayar Han öldükten sonra 2 Ocak 1893 tarihinde Taşkent'te yazılmıştır (Ostroumov 1893: 136).

فوتانه فلزوی نینگ فرمانرواسی سبب محمد خدابار خان مرحومی کیم نچیند (۳ بل سگه)
دولت ایننگ شاهلیق نامیده ابردی وکوس سلطنت جان بناهلیق بامیده بناگه
حضرت احکم الحاکمین فرمانی برله دولت فیاسی اتی باشبیدن سابه کوناریپ راحت

ahkamu'l-hakimin fermanı birle
başıdın saye köterip rahat zavıyesidin
badiyesıga tüşken hususda gurbet
garib körüb çerh-i kecrüftarnı
bünyad kılıp esas devlet ve huddam
eylep bir munça hasret-engiz ve
birle degen sözlerini istima kılğan
musavede eylep ol merhumını öz
Zakircan Furkat muhammes silkide

kıldım, çünkü dakik-binler köziğe suhan ranası nazm libası birle zıba körünür bolgay

Muhammes (beş dizeli şiir) Muhammed Hudayar Han tilidin (Ostroumov 1893: 129-130)

Hokand'lı şair Zakircan Furkat şiirinin önsözünde şöyle diyor:

“Fergana hükümdarı merhum Seyyid Muhammed Hüdayar Han'ın birkaç yıl boyunca resminin basıldığı devlet madeni parası, sultanlığın davulunun gürlendiği dünya gücünün çatısında olan bu paranın yerine aniden çarın emriyle, üstünde kraliyet kuşu olan yeni paraların şahlar adına basılması onun güçlü etkisini ortadan kaldırdı. Zorluk çıkarmadan makamından çekilip bedevinin derdine düştü sonra kendini acıların bozkırlarında, zilletin yıkıntılarında buldu ve kendini yabancı bir ülkede görünce dünyanın adaletsizliğini suçladı, gücünün sınırlarını, arkadaşlarını hatırladı ve tövbe etti. Bu tövbeyi onun ağzından duyanlar onun sözlerini yazdılar ve ben, aciz Zakircan Furkat, bu sözleri beş satırlık bir diziyeye dizdim, çünkü sözler güzel bir elbise misali dizilmiş kelimelerden ibarettir.”

Fergana kalamruyining fermanrevası Seyyid Muhammed
Hudayar Han merhumi kim neçend yıl sikke-i devlet aning
şahlık namıda erdi ve kevs-i saltanat cihan penahlık bamıda
benagah hazret

زاویه سیدین چقیب محنت بادبسیغه نوشکان خصومه غربت ویرانسیده اوزینی
غریب کوروب چرغ کچرتارنی بیدادی دین شکایت بنیاد فیلبب اساس دولت
وختام حشیت لارینن یاد ابلاب بر مونجه حسرت انکیز وندامت آمیزلیق برله دنگان
سوزلارینی استماع قیلغان کیش لار نفریری دین مسأوده [sic. B. P.] ابلاب اول
مرحومی نی اوز نیلیدن کیسته ذاکر جان فرقت محس سلکیده ادا قیلدیم چونکیم
دقیق بین لار کوزیغه سخن رعناسی نظم لباسی برله زیبا کورونور بولغای

محس محمد خدابار خان نیلیدن

devlet hüması anı
çıkıp mihnet
viraneside özini
bidadadın şikayet
haşmetlerini yad
nedamet-amizlik
kişiler takriridin
tilidin kemine
(uslubunda) eda

1

دیمیش خان بر کوفی کیم دور دورانلار قبان قالدی
سریر سلطنت ده حکم فرمانلار قبان قالدی
منقش خانه لار زرین نمایانلار قبان قالدی
رواق پیشطاق قصر و کیوانلار قبان قالدی
مقرنس (۱) شه نشین زرکاری ابوانلار قبان قالدی

Demiş han bir küni kim devr-i devranlar kayan kaldı

Serir-i sultanatda hükm ü fermanlar kayan kaldı

Münakkaş haneler zerrin nümayanlar kayan kaldı

Revak u piştak kasr u keyvanlar kayan kaldı

Mukarnes şeh-nişin zergarî eyvanlar kayan kaldı

Han bir gün dedi ki: Bizim zamanımız nereye gitti? Saltanat tahtında verdiğim hükümler ve emirlere ne oldu? Altın gibi parlayan nakışlı süslü odalarım nereye gitti? Revaklar, süslü kapılar, saraylar, balkonlar nereye gitti? Saltanat tahtı için düzenlenmiş saçakları yaldızlı eyvanlar nereye gitti?

2

بار ایردی خلمنبده کبجه کوندوز بخشى همدم لار
بیلغه باغلاکان طلاً کمر کل چهره محرم لار
مثال بو علی سینا فلاطون طبع آدم لار
فطانت بابیده آلکان همه خطی مسلم لار
اوشنداغ اهل دانش لار سخندانلار قبان قالدی

Bar erdi hizmetimde keçe kündüz yahşi hemdemler

Belige bağlayan tilla kemer gül çehre mahremler

Misal-i Bu Ali Sina Felatun tab' adamlar

Fetamet babıda algan heme hattı müsellimler

Oşundag ehli danişler sühandanlar kayan kaldı

Gece gündüz hizmetimde iyi yoldaşlar vardı, Beline altın kuşak bağlanmış, gül yüzlü mahremler, İbn Sina ve Platon gibi makul insanlar bilgelikleri için hepsi onay aldı. Böyle bilge adamlar ve belagatli hatipler nereye gitti?

3

ابدی آلتون جیلو خدمت ده حاضر دایما قل لار
توراردی هر طرفی صفی سیاستلیک بساؤل لار
چیقیب سرباز مشقیدین فلک اوزره غلاغل لار
بوراردیلار نافییب آلدیمده شاطرلار جلاجل لار
نسیم آتلیغ حبش آرکیمده دربانلار قبان قالدی

Edi altun cilev hizmetde hazır daima kullar

Turardı her taraf saf saf siyasetlik yasavullar

Çıkıp serbaz meşkıdım felek üzre gulagullar

Yürediler takıp aldımدا şatırlar celacullar

Nesim atlig habeş erkimde derbanlar kayan kaldı (Ostroumov 1893: 130)

Hizmetimde her zaman (hanın atının altın dizginlerini tutan) en sadık kölelere sahiptim; Güçlü yasavuller her iki tarafta sıralar halinde duruyordu; Asker uygulama

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

(alıştırma) yaptığında gökyüzü bile gürlendi; Önümde tüm hizmetçiler çanlarla yürürdü. Sarayımın kapıcısı Habeşli Nesim nereye gitti?

4

اوشل افغان باغيسم ايردى ارم باغينى تقليدى
توزار ايرديم باريسب اول بيرده دابم بزم هيشيدى
منكا عيد ايردى هر كون ايلنى بولسه بل ده بر عيبدى
باريب كورماق اوشل يرلارنى بوكتور ايمدى
اينيك ديك جنت آسا باغ بستانلار قبان قالدى

Oşul afgan bağım erdi İrem bağını taklidi
Tüzer erdim barıp ol yerde daim bezm-i cemşidi
Manga 'ıyd erdi her kün elni bolsa yılda bir 'ıydı
Barıp körmek oşul yerlerini yoktur emdi ümmidi
Anıng dek cennet-asa bağ bostanlar kayan kaldı

Bu Avgan Bahçesi (Hokand'da) İrem'in bahçesi gibiydi. Oraya giderken sürekli orada Cemşid'in eğlence meclisini ayarlardım. Ben her gün tatil yapıyordum, insanlar ise yılda sadece bir tatil yapıyordu. Artık bu yerleri görme ümidi yok. Cennet bahçeleri gibi bahçeler ve korular nereye gitti?

5

میسر ايردى كامیغه همیشه بخش دلبرلار
بشر نسل وملك صورت پر بوش حور بیکرلار
بنفشه زلف ریحان خط کل چهره سنبرلار
سهی قرغچه آغیزلیق بهار ناز پرورلار
نزاکت باغیده سرو خرمانلار قبان قالدی
Nezaket bağıda ser u hüramanlar kayan kaldı

Müyesser erdi kamınga hemişe yahşı dilberler
Beşer nesil ve melek suret periveş hür peykerler
Binefşe zülf ü reyhan hatt u gül-çehre senemberler
Sehi kad gonça ağızlık bahar-ı naz perverler

Her zaman kolaylıkla gönül alan güzellikler bulmayı başardım. O, insan türündendir, ancak melek suretinde, peri gibi güzel örgüleri menekşe gibi, (dudaklarında) küçük antenler, yüzleri yasemin ve gül gibi. Fidan gibi boy, ağızı tomurcuk gibi ve bahar gibidir. Serviler gibi narin, zevk bahçesinde dolaşarak nereye gittiler?

6

بوکوروب هر طرف سرکارلار بوز مینک شتاب ایللاب
بیروردیلار خزینم (۱) غه خراجی نی حساب ایللاب
کیلوردیلار چقیب هر یلده صحرادین طناب ایللاب
خیانت ایللامای بر حصری بازسه اضطراب ایللاب
نیچه زرین قلم میرزای دیوانلار قبان قالدی
Neçe zerrin kalem mirzayı divanlar kayan kaldı

Yügürüp her taraf serkarlar yüz ming şitab eylep
Berürdiler hazinemga haracını hesab eylep
Kelürdiler çıkıp her yılda sahradın tanab eylep
Hiyanet eylemey bir harf yazsa ıztırab eylep

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Vergi tahsildarları olağanüstü bir aceleyle her yerdeydiler. Haracımın (tahıl hasadının beşte birini) hazinesine beyan ile teslim ettiler. Her yıl ekinler (sebzeler, meyveler ve pamuk) için, araziyi ölçmek için tarlaya çıktılar. Hıyanet eylemeden bir harfi bile korkarak yazarken Her yazının sorumluluğundan korkarak (raporlarında) suistimale izin vermediler. Altın tüyleri olan yazarlar nereye gitti.

7

۷
فلک چيکي بو منزل کا غم اندوه ايله رختيم
باشيدين کيتي دولت بوز اوکوردی طالع تختيم
حوادث ایلادی بر بباد آخِر نواج ايله تختيم
کوروبان قبلسه لار غمخور لبغ بو حالتِ سختيم
منينکچون جان نثار اينگان قدر دانلار قيان قالدی

Felek çıktı bu menzilge gam u enduh ile rahtım

Başımdın ketti devlet yüz öğürdi tali bahtım

Havadis eyledi berbad ahir taç ile tahtım

Kurban kılsalar gamhorlıg bu halet-i sahtım

Meningçün can-nisar etken kadr-danlar kayan kaldı

Benim için üzüntü ve ıstırapla kader, ev eşyalarımı bu duraga (yani Orenburg) getirdi. Başımdan gitti devlet, benden yüz çevirdi talihim ve bahtım. Sonunda darbe (Hokand'da) tacımı ve tahtımı yıktı. Durumumun ciddiyetini görürlerse, beni yatıştırırlardı. Benim için canını feda edecek olan arkadaşlarım nereye gitti.

8

۸
کيجاردی عافیت لبغ ورطه سیده ماه ابلهه سالم
سرور شاد ایلدیم پیوسته^۸ غم ایردی پامالمیم

Keçerdi afiyetliğ vartasıda mah ile salım

Surur u şad edim peyveste vu gam erdi pamalım

Olup ferhunde kündin kün saadet birle ahvalim

Hemişe eyler erdiler dua-i ömr ü ikbalim

اولسوب فرزند کوندين کون سادات بيله احوالم
هميشه ابلار ايرديبلار دعای عمر اقبالیم
ولایت حاصل اینگان بخشیشانلار قیان قالدی

Velayet hasıl etgen yahşı işanlar kayan kaldı (Ostroumov 1893: 131-132)

Aylarım ve yıllarım refah içinde geçti. Sürekli neşeliydim, ayağım yerden kesilirdi. Her geçen gün mutlu mes'ut olan halime seviniyordum. Hayatım ve mutluluğum için sürekli dualar edildi. Veli olan dindar güvenilir insanlar nereye gittiler?

9

۹
سیاحت ابلار ایردیم هر سیلی اطراف فی چندان
که اول مرغینان اندیمان سونکره شهری خان
نسیم شه ریاطمیدین تاپار ایردی فراغت جان
چقیب اندین شکار ابلاب باراردیم چست ابله کاسان
ایسیز اول تورغان نمینگانلار قیان قالدی

Seyahat eyler erdim her yıl etrafı çendan

Ki evvel Merginan u Endican songra Şehr-i han

Nesim şah ribatımdın tapar erdi feragat can

Çıkıp andım şikar eylep barardım Çüst ile Kasan

Esiz ol Töre-korgan Nemenganlar kayan kaldı.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Seyahatlar yapar idim her yıl etrafa, önce Margilan ve Andican'a, sonra Şehr-i han'a (Margilan bölgesindeki şehir); Ruhum, hanın ribatındaki esintiden zevk alırdı. Oradan ayrıldıktan sonra avlanıp Çüst ve Kasan'a gittim (her iki şehir de Namangan bölgesinde). Bu Töre-Korgan (Namangan bölgesinde kışlak) ve Namangan nereye gitti?

۱۰

فسراز ابردېم غريب ليك كا توشوب آخر نشيب اولوم
فراغت دېسن بعيد درد محنت غسه قريب اولوم
زې فرزند مال ملك زردين بى نصيب اولوم
قاليب غربت ده تنها هم مسافر هم غريب اولوم
او^۱ نصر الدين بيك اوغلو بىرله اورمانلار قبان قالدى

10

Feraz erdim gariblikge tüşüp ahir nişib oldum
Feragatdin ba'id ü derd mihnetge karib oldum
Zen ü ferzend mal u mülk zerdin bi-nasib oldum
Kalıp gurbetde تنها hem misafir hem garib oldum

O Nasıreddin Beg oğlum birle Ormanlar kayan kaldı

Ayağa kalktım ama kendimi yabancı bir ülkede buldum ve sonunda kendimi aşağılanmış halde buldum. Heveslerimi kaybettim ve hastalığa ve acıya yaklaştım. Eşimi ve çocuklarımı, taşınır ve taşınmaz mallarımı ve altınlarımı kaybettim. Yabancı bir memlekette yalnız kaldım, yabancı oldum, tanıdıklardan mahrum kaldım. Oğullarım Urman ile Nasruddin Beg nereye gitti?

11

اوشل سرکرده لار کیم ایردیلار هر ایشدا سرداشیم
قنى موندانغ بمان کونلارغه توشوم بولسه بولداشیم
حوادث تاشیدین یوز باره بولدی نونسه لار باشیم
دل جانیم قرینداشیم جگر بندیم ايسوگداشیم
اتادین بادگاریم بیك سلطانلار قبان قالدى

Oşul serkerdeler (yol başcısı) kim erdiler her işde sırdaşım
Kanı mundağ yaman künlerge tüştüim bolsa yoldaşım
Havadis taşıdın yüz pare boldı tutsalar başım
Dil ü canım karındaşım ciger-bendim emügdeşim
Atadın yadigarım beg sultanlar kayan kaldı

Her şeyde benim suç ortağım olan arkadaşlarım, neredeler? Öyle kötü günlere düştüm ki Onlar benim yoldaşım olurlardı. Yüz parçaya bölünen talihsizliklerden ve belalardan başımı destekleyeceklerdi. Kalbi, ruhu, sevgisi bir olan kan kardeşlerim, süt kardeşlerim babamdan yadigar olarak kalan beyler ve sultanlar neredeydi?

۱۲

باشينك كا توشسه بر ايش بيز باش بىراى دىب لانى اورگانلار
اوزوم بىرله همه دولت نى هم راحت نى كورگانلار
شكوه شوکتیم نى بلکه مندىن بخشى سورگانلار
بوزوب عهدین يانليغ كوندە مندىن بوز اورگانلار
بوكون اول كورنگ لار وعده بلغانلار قبان قالدى

12

Başingga tüşse bir iş biz baş berey dep laf urganlar
Özüm birle heme devletni hem rahatni körgenler
Şüküh u şevketimni belki mendin yahşı sürgenler

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Bozup ahdin yamanlıg künde mendin yüz ögürgenler

Bugün ol kör-nemekler vade yalğanlar kayan kaldı (Ostroumov 1893: 132)

"Başınıza bir musibet gelirse başımızı veririz" diye böbürleneler, Benimle birlikte devletin gücünü ve rahatını görenler, Azametimi, kudretimi belki benden daha iyi sürenler, kötü günlerimde antlaşmalarını bozarak benden yüz çevirdiler. Bugün tuz yeminini hatırlamayan nankörler ve sahte yeminler şimdi nereye gittiler?

13

۱۳
كېشى جىشىد بىگىغ بىتى اقليم كا امير اولسه
فريدون فرسكندر حشمىت خسرو سربر اولسه
نه چاره بر كيشىنى ايلكىده قل ديك اسير اولسه
قنى قول آلگان ايشانلار بسو كوندە دستكير اولسه
اوقوشگان مرز دافع نى دعاخوانلار قبان قالدى

Kişi Cemşid yanglıg yetti iklimge emir olsa

Feridun Feriskender haşmet ü hasır u serir olsa

Ne çare bir kişini elkide kul dek esir olsa

Kanı kol algan işanlar bu künde destgir olsa

Okuşkan harz-ı daf'ini dua-hanlar kayan kaldı

Eğer Cemşid gibi bir adam yedi iklimin hükümdarı olsaydı, Feridun'un görkemine, Büyük İskender'in gücüne ve hasru tahtına sahip olsaydı, Onu bir başkasının elindeki bir köle gibi tahta koysalardı ne yapabilirdi? Ellerini tutan (Hüdayar, yani onu müridlerinin arasına alan) işanlar bu günlerde nasıl yardım edebilirler? Talihsizliğin giderilmesi için dualar, okuma duaları nereye gitti?

14

۱۴
قبول ابلاب خدا بونوبه برله آه زارمىنى
بىنه فرغانه كا بر بسول يتوركا بو كذارمىنى
قوانسه ناتوان كونگلوم كوروب بار ديارمىنى
دعاكولار ايجينده بخش بيلگان اعتبارمىنى
دريغا فرقى ديك ديسه كريانلار قبان قالدى

Kabul eylep Huda bu tövbe birle ah zarımını

Yana Ferganage bir yol yetürgeymü güzarımını

Kuvansa natüvan könglüm körüb yar u diyarımını

Dua-gular içinde yahşi bilgen itibarımını

شعر مؤلفى خوقندىلىك ذاكر جان فرقت ملا خال محمد اوغلى

Deryaga firkatî dek dâde giryanlar kayan kaldı

Şiir müellifi Hokandlık Zakircan Furkat Molla Hal

Muhammed Oğlu (Ostroumov 1893: 133)

Rabbim, bu tövbemi ve yalvarışlarımı kabul eyleyip, yine de beni Fergana'ya getirecek mi? Zavallı gönlüm, dostlarımı, memleketimi, itibarımı iyi bilenlerin ve dua edenlerin arasında beni görse sevinirdi. Firkat gibi gözyaşı dökenler nereye gitti? Şiir müellifi Hokandlık Zakircan Furkat Molla Hal Muhammed Oğlu.

Sonuç

Hokand Hanlığı, Türkistan tarihinde diğer hanlıklara kıyasla farklı etnik yapıların içerisinde yer aldığı stratejik bir konuma sahiptir. Hanlığın tarihine bakıldığında Hüdayar

Han'ın tahta çıkarılmasından, hanlığın son günlerine kadar karmaşık siyasi süreçlerin, keskin sosyal ve ekonomik koşulların hüküm sürüldüğü görülmektedir. Hüdayar Han'ın otuz yıllık saltanatı boyunca, akrabalarıyla girdiği mücadelede üç defa iktidardan mahrum kalmış ve her defasında başa geçmiştir.

Hüdayar Han'ı çevreleyen koşullarda, devletin çıkarlarını kendi kişisel, ailevi ve aşiret çıkarlarının üzerine koyan yeterli sayıda yetkili ve görevli bulunmamaktadır. Merkezi devletlere özgü sistem oluşturulmadığı için han ve emirlerin, devlette uyulması gereken kural ve kanunların yeteri derecede uygulanmadığı görülmektedir. Hüdayar Han'ın yanındaki memurların ve yetkililerin aç gözlülüğü, halka ağır vergilerin uygulanması, rüşvet, ihanet, fitne ve fesat ile görev ve yetkilerinin kötüye kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda devlet hazinesinin gereksiz ve şahsi harcamalarla boşa sarfedildiği gözlemlenmektedir. Hanın yanında din adamı kisvesinde görünen şahısların, Han'ı yanlış yönlendirerek İslam hukukuna aykırı çeşitli yenilikleri halka duyurması neticesinde İslam dinine zarar vermişlerdir. Bölgedeki farklı milletlerden ve etnik gruplardan oluşan yerleşik ve göçebe şeklinde yaşayan hanlığın sakinleri, beylerin kışkırtmalarıyla çoğu zaman isyan etmiş bu ise merkezi bir devlet teşkilatının oluşmasını engellemiştir.

Kaynakça

Atacanov, Ş., İlhomov, Z., İşkulatov, V., Allayeva, N. (2011), *Özbek Honliklari Tarihşunosliği*, Taşkent, Nizomi Nomidagi TDPYU Yay.

Faizrakhmanov, Lenar Mansurovich (2008), *"N. P. Ostroumov - Missioner i İslamoved"* Vestnik Pomorskogo Universiteta, Seriya "Gumanitarnue i Sotsialnue Nauki": No 5, s. 35-38.

Muhammed Fazılбек (2021), *Mükemmel Tarih-i Fergana 1560-1860*, (Haz. Abdullah Yakşı), Konya, Çizgi Kitabevi.

Niyoz Muhammed Hokandi (2014), *İbratul Havokin (Tarihi Şahrui)*, (Çev. Şodmon Vohidov), Taşkent, Turon Zamin Ziyoyay.

Ostroumov, Nikolay Petrovich (1888), *"Pesnya o Hudoyar Hane"*, Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşestva, C. 2, s. 189-194, (Rozen Viktor Ramanoviç), S.Peterburg, Tip.Imperatorskoy Akademi Nauk Yay.

Ostroumov, Nikolay Petrovich (1893), *"Vtoraya Pesnya o Bivşem Kokandskom Hane Syayid Muhammad Hudoyare"*, Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşestva, C. 7, s. 51-62, (Rozen Viktor Ramanoviç), S. Peterburg, Tip.Imperatorskoy Akademi Nauk Yay.

Ostroumov, Nikolay Petrovich (1893), *"Tretya Pesnya o Hudoyar Hane"*, Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşestva, C. 8, s. 129-136, (V. Drujinin), S.Peterburg, Tip.Imperatorskoy Akademi Nauk Yay.

Türkoğlu, İsmail (2010), *"Şeybaniler"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C 39, s. 45-47.

“Osmanlılar’ın Kuruluş Döneminde Diplomasi-İstihbarat Görevlerini Yürüten Unsurlar ve Bunların Faaliyetleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”

*Hamza ÜZÜMCÜ**

Özet

Osmanlı Devleti kuruluş dönemi olaylarını anlatan önemli tarih kroniklerinden bazılarında göre, Abdalân-ı Rûm, Baciyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm ve Ahiyân-ı Rûm örgütlenmeleri içerisindeki gazi, abdal, bacı ve ahilerin devletin kuruluş yıllarında özellikle Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde Osmanoğulları’na yaptıkları hizmetleri, dini, kültürel, siyasi, askeri ve özellikle diplomatik istihbarat faaliyetlerini araştırıp incelemek Osmanlı Tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu türden araştırmaların artarak devam etmesinin sahada büyük bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyim.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kuruluş Dönemi, istihbarat.

Giriş

Osmanlılar’ın kuruluş yıllarında cihat, gaza ve fetih eksenli siyasetin yürütülmesine askeri, sosyal, dini, kültürel, diplomasi ve istihbarat alanlarında son derece etkili bir şekilde yardımcı olan unsurlar, kökenleri belirli bir tarihi geçmişe dayanan Abdalân-ı Rûm, Baciyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm ve Ahiyân-ı Rûm unsurlarıdır.

14. asır başlarında Bizans topraklarına doğru göçen Türkmen kabileleri arasında ve Türk köylerinde görülen faal propagandacı, mücahit Türkmen babaları, kuruluş yıllarında özellikle uç serhat bölgelerinde Türkmenlerin o bölgelere iskânında etkin rol oynamışlardır. Yine bu kişiler ve çevresindeki Ehl-i İslam önderleri, mücahit ve gaziler, bölgelerde yaşayan Gayrimüslimlerin İslam’a ısındırılmasında, beylikten devletleşme sürecine geçişte yeni fethedilen yerlerdeki teşkilatlanma faaliyetlerinde, diplomasi ve istihbarat faaliyetlerinde etkin rol oynamışlardır.

İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında tahta kılıçlarla harb eden, kaleler alan bir avuç muridi ile binlerce düşmanı ezen, İslam’ı yayan abdal lakablı birçok derviş; mesela Abdal Musa, Abdal Murad ve Kumral Abdal, Aşıkpaşazade’nin Rûm Abdalları dediği zümreye mensuptur. Bu zümre, Yeseviye, Kalenderiye ve Haydariye gibi muhtelif Heteredoks İslam zümrelerinin Anadolu’da Türkmen gelenekleriyle ve mahalli inançlarla karışmasından oluşan Bâbâlik’in eski şekillerinden biri sayılabilir. Osmanlı devrine ait bazı doğu ve batı eserlerinde görülen Torlaklar ve Dervişler büyük ihtimalle bu Abdallar’dandır. Hacı Bektaş Veli’yi önderleri olarak kabul eden Bektaşî Tarikatı’na mensup abdallar da Heteredoks İslam zümresindedir.¹

Bu çalışmamda kuruluş dönemi olaylarını anlatan önemli tarih kroniklerinden bazılarında göre, Abdalân-ı Rûm, Baciyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm ve Ahiyân-ı Rûm

*Karabük Üniversitesi, Öğretim Görevlisi.

¹ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1999, s. 103.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

örgütlenmeleri içerisindeki gazi, abdal, bacı ve ahilerin devletin kuruluş yıllarında özellikle Orhan Gazi I. Murad ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde Osmanoğulları'na yaptıkları hizmetleri, dini, kültürel, siyasi, askeri ve özellikle diplomatik istihbarat faaliyetlerini incelemeye çalışacağım. Bunu yaparken önemli olaylardan anektotlar vererek, bu olayların gerçekleşmesinde etkili olan yukarıda bahsettiğim dört unsura mensup önemli kişilerin faaliyetlerini vurgulamaya çalışacağım.

Orhan Gazi Dönemi

Orhan Gazi, babası hayatta iken gaza faaliyetlerine başlamıştı. Orhan Gazi'ye babası Osman Bey'in fetih hareketlerinde kendi hizmetine verdiği Akça Koca, Konur Alp, Gazi Rahman ve Köse Mihal gibi önemli gazilerin büyük yararlılıkları olmuştur.

*"Kara Çepiş Hisarı'nın kuşatmasında gaziler üç bölük olmuştur. Bir bölüğü Orhan Gazi ile birlikte hisarın üstüne yürüdü. Bir bölüğü hisarın öte yakasına geçti. Diğer bölüğü de hisarın yanındaki dereye girdi. Orhan Gazi, yanındaki gazilerle birkaç gün hisar önünde çarpıştı. Kendilerini sarsılır gibi gösterdiler. Takdik gereği kaçtılar. Tekfür, Türkler kaçtı sanıp hisar kapısını açınca Türkler'in üç bölük halindeki gazileri ani bir baskınla hisarı zaptettiler. Hisarın malını gaziler paylaştı. Bunun hemen ardından esir aldıkları tekfürle birlikte Alp Suyu Hisarı'nı savaşmadan ahd ile aldılar. Kara Çepiş'i Konur Alp'e; Alp Suyu'nu Akça Koca'ya verdiler. Bundan sonra gaziler İzmit uçlarında keşif ve yağma hareketlerine devam ettiler. Özellikle Samsa Çavuş ve Akça Koca İznik ve Akyazı uçlarında önemli faaliyetlerde bulundu. Bu fetihler, H.705/ M. 1305-1306'da oldu."*¹

Yukarıdaki anektotta belirtildiği üzere 1305 yılındaki Kara Çepiş Hisarı'nı fetih hareketinde adı geçen gaziler Osman Bey dönemi boyunca özellikle uç bölgelerde keşif ve bilgi toplama konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Burada özellikle Konur Alp ve Akçakoca gibi Gaziyarı Rum önderlerinin keşif ve istihbarat faaliyetleri etkili olmuştur.

*"Osman Bey, Oğlu Orhan Gazi'yi Bursa'ya gönderdi. Orhan Gazi Bursa tekfürüne Mihal'i gönderdi. Köse Mihal, tekfürden hisarı isteyince tekfür kimsenin kendilerine zararı dokunmamasını istedi. Mihal bu isteği Orhan Gazi'ye iletince Orhan Gazi bu and teklifini kabul etti. Tekfür yardım için Mihal'den hisardan çıkarken kendisini koruyacak birkaç adam istedi. Mihal, bu yardım için otuz bin filori istedi. Hisardan aylarca çıkamayan açlık ve kıtlık nedeniyle zorda kalan tekfür parayı vermek zorunda kaldı. Daha sonra tekfür kapıyı açınca Ahi Hasan ve etrafındaki gaziler hisara doluştu. Böylece Bursa fethi olundu. Bu fethin tarihi, H.726 / M. 1325-1326'da oldu."*²

Bahsi geçen Bursa'nın fethi olayında anlatıldığı gibi Ahi Hasan ve Rûm asıllı Köse Mihal ile etrafındaki gazilerin büyük yararlılıkları olmuştur. Özellikle Köse Mihal'in fetih sürecince tekfuru zor durumda bırakması ve merkezde bulunan Orhan Gazi ile irtibatı kesintisiz sürdürmesi takdire şayandır.

"Konur Alp, Akyazı, Konurpa illeri ile Bolu, Mudurnu ülkelerini kendisine yer edindi. Yine Kara Çepiş ve Alp Suyu'na döndü ve Gazi Rahman'ı orada bıraktı. Akça Koca'yı Kandıra'ya yolladı. Maksatları Samandıra'ya varmaktı. Bunlar kâfirle bazen savaş bazende barış geçirir oldular. Birgün

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 21. ve 22. Bab, (Haz. N. Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 33-36.

² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 23. Bab, s. 37.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Samandıra tekfirünün oğlu ölmüştü. Buranın kâfirleri için toplandıkları sırada gaziler bir fısat bulup Samandıra'yı feth ettiler. Bundan sonra esir aldıkları Samandıra tekfirünü satmak istedi Aydos ve İstanbul tekfirleri satın alamayınca, gaziler tekfirü İzmit tekfirüne sattı.”¹

Bu olayda gaziler, fetih için zamanı buldukları anda kâfirleri gafil avlamışlardır. Fetihden sonra da fethedilecek diğer yerlerin tekfurlarını birbirine düşürerek fetih için uygun ortam hazırlamaya çalışmışlardır.

Bundan sonra Akça Koca ve gaziler, sürekli İstanbul tekfirü ile savaşmıştır. Bu nedenle kâfirler, Türkler'i Aydos Hisarı'ndan sürmek istemişlerdir. Ancak, Akça Koca'nun etraftaki köylerin güvenliğini sağlaması üzerine başarısız olmuşlardır.²

“Orhan Gazi, Bursa'yı fethettikten hemen sonra uçlara Konur Alp, Akça Koca ve Gazi Abdürrahim (Gazi Rahman)'ı bıraktı. Konur Alp, Akyazı, Konurpa, Bolu ve Mudurnu havalisinde sürekli gazada bulundu. Akça Koca ise Koca İli ve Deve Hisar'ını feth etti. Ardından Aydos Hisarı'na yöneldi. Burası alınması güç bir yerdi. Hisar tekfirünün kızı rüyasında Hz. Peygamber'i sonra Gazi Rahman'ı görür. Kızın rüyasında Gazi Rahman, kızı bir çukurdan çıkarır kendisine güzel elbiseler giydirir. Kız uyanınca Müslüman olur ve gönlünü Gazi Rahman'a kaptırır. Kız düşünce halinde iken Türkler hisarı kuşatır. Kız rüyasında gördüğü Rahman'ı hisar önünde görünce hisar kapısını gizlice açtırır. Dışarıda bekleyen Türkler, hızlıca hisarı zapteder. Gazi Rahman, tekfir ile kızını Orhan Gazi'ye gönderir. Orhan Gazi kızın rüyasını öğrenince kızı Gazi Rahman'a verir.”³

Bu anektotta anlatıldığı gibi gaziler, gazalarını yürütmek için her an eli tetikte beklemişlerdir. Ortam ve şartların kendi lehlerine olduğu bir anda hemen harekete geçmişlerdir. Bu faaliyetlerini de merkezle irtibatı kesmeden yürütmüşlerdir.

“Osmanoğulları Beğliği'nin kuruluşunda büyük rolü olan gazileri gazaya yönlendiren Ahi Şeyh Ede-Balı Osman Beğ'den kısa bir süre önce vefat etti. İki ay sonra Şeyh Ede-Balı'nın kızı Osman Beğ'in eşi Malhun Hatun da vefat edince Osman Gazi, kayınatası ve hatununu kendi eliyle toprağa gömdü. Osman Gazi de kısa bir süre sonra vefat etti. Osman Gazi vefat edince Ahi Hasan ve etrafındaki aziz şeyhler, Bursa'da beğ sarayında ondan kalan çok az mal varlığını oğulları Orhan Gazi ve Alâaddin Paşa'ya taksim ettiler. Orhan Gazi, kardeşi Aâaddin Paşa'ya beğliği teklif edince Aâaddin beğliğin babaları Osman Gazi'nin vasiyeti üzerine kendisinin hakkı olduğunu belirterek bu teklifi geri çevirdi. Babasından kalan çok az at, öküz ve koyun sürüsünün taksimini ve kendisine verilen vezirliği istemeyerek, Orhan Gazi'nin kendisine verdiği Fodura (Foture) köyüne yerleşti. Bu sırada beğliğe çok önemli hizmetleri bulunan Akça Koca ve ardından Konur Alp vefat etti. Onların soyundan gelen gaziler de beğliğe hizmet etti. Orhan Gazi, Konur Alp ölünce onun sancağını oğlu Süleyman'a; İnönü'yü de küçük oğlu Murad'a verdi.”⁴

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Osman Gazi döneminde beyliğin kuruluşunda önemli hizmetleri bulunan şeyhler ve gaziler Orhan Gazi'ye de hizmet etmişlerdir.

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 25. Bab, s. 38-39.

² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Gös. Yer.

³ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 26. ve 27. Bab, s. 40-41; Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991, s. 55-65, v. 33b-35a.

⁴ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 29. ve 30. Bab, s. 42-43; Mehmet Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma (Neşrî Tarihi)*, (Haz. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen), TTK, Ankara, 1949.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

“Bir gün Orhan Gazi’ye kardeşi Alâaddin Paşa: ‘Hanım! Şimdi senin askerin günden güne artıyor. Senin askerine bir alâmet koyalım ki başka askerlerde olmasın. Etraftaki beğlerin börkleri kızıldır. Seninki ak olsun. Bu da âlemde bir nişanın olsun.’ dedi. Orhan Gazi bu sözü kabul edip, birini Amasya’ya gönderdi. Bu kişi Amasya’da Hacı Bektaş el-Horasanî’den icazet alıp geri döndü. Orhan Gazi, bu icazeti aldıktan sonra Bilecik’te ak börk işletmeye başladı. Bundan sonra Orhan Gazi, askerlerini daha da artırmak istedi. Kardeşi Alâaddin Paşa: ‘Bunu kadınlara danış.’ dedi. Orhan Gazi, bunu babası Osman Beğ zamanında kadılığa getirilen aynı zamanda Şeyh Ede-Balı’nın akrabası olan Çandarlı Kara Halil’e danıştı. O da: ‘Halktan yaya askeri çıkar.’ dedi. Orhan Gazi, bunu da kabul edip yayalardan oluşan askeri birlik kurdu.”¹

Bu pasajda Orhan Gazi’nin ak börk giyme hususunu Hacı Bektaş el-Horasanî’ye; asker sayısını fazlalaştırma hususunu da Kadı Çandarlı Kara Halil’e danışması ve onlardan icazet alması, Osmanoğulları Beyliği’nin teşkilatlanması sürecinde Horasan erenleri ve ahilerin oldukça etkili olduğunu göstermektedir.

“Orhan Gazi, Gazi Rahman (Abdür-Rahman)’ın önemli bir tavsiyesi ile Bursa’da askerlerini topladıktan sonra Yenişehir’e ulaştı. Geyve’yi geçtikten sonra oğlu Süleyman Paşa’nın Ap (Alp) Suyu civarındaki birlikleri ile Aydos Gölü kenarındaki gaziler, Orhan Gazi’nin birliğine katıldı. Osmanoğulları kuvveti İzmit (İznikmid)’e ulaşınca buranın Yalakonya (Yele-Konya) adlı kadın tekfürü âmân dilemek zorunda kaldı. Bu kadın tekfürün ‘kendilerine zarar verilmemesi ve Türkler tarafından korunarak İstanbul’a gitme’ isteği gaziler tarafından Orhan Gazi’ye hemen iletildi. Orhan Gazi, bu isteği kabul edince kadın tekfür maiyeti ile gemilerle güven içinde İstanbul’a gitti. Orhan Gazi, burayı fethedince Aydos’ta oturan gazilerin hepsi İzmit’e geldi. Orhan Gazi, burada camiler, mescitler yaptırdı. Kara Mürsel adlı bir bahadıra buranın tımarını verdi. İzmit tekfürü Yalakonya, aynı zamanda Yalova’nın da sahibi idi. Âmân dileyip kaçınca burası da fethedilmiş oldu. Yalova’nın tımarı da evvelden Akça Koca’nın maiyetinde olan gazilere verildi. Ermeni Pazarı, Yahşılı’ya; Kandıra ili Akbaş’a verildi. Akça Koca’nın hizmetindeki Kadı Fazlullah da Gebze’de bir tekke kurdu.”²

Burada anlatıldığı gibi Orhan Gazi’nin İzmit’in fethi stratejisini Gazi Rahman’dan alması ve fetihten sonra gazileri ödüllendirmesi, bu gazileri ileride yapacakları gaza faaliyetleri için oldukça cesaretlendirmiştir. Rahman Gazi’nin Bursa’nın fetih stratejisini Orhan Gazi ile paylaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum; diplomasi-istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesinde gazi unsurlarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Orhan Gazi, çevresindeki dervişlere de hürmet göstermiştir. Bunlardan biri de Baba İlyas Tarikatı’na mensup olan ve Bursa-Uludağ civarında geyikleriyle birlikte yaşayan Geyiklü Baba’dır. Orhan Gazi, Dorkut Alp aracılığı ile Geyiklü Baba ile tanışmış ve onun ulviyetine bizzat tanık olduktan sonra ona itikat edip, onun adına tekke ve vakıflar yaptırmıştır.³

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 31. Bab, s. 44-45; Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi (1288-1502), (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yay., İstanbul, 2007, v. 13a, s. 17-18.

² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 30. Bab, s. 43-44; Neşrî Tarihi, v. 49a-49b, s. 151-153.

³ Oruç Beğ Tarihi, v. 12b, s. 17.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Bu anektotta bahsedildiği üzere uç bölgelerinde yerleşmiş durumda olan çeşitli tarikatlara mensup Geyiklü Baba gibi abdâl ve dervişler, bu bölgelerdeki küffarın İslâm'a ısındırılmasında etkin rol oynamışlardır. Geyiklü Baba gibi önemli Abdalan-Rum unsuru bizzat Orhan Gazi'ye tesir etmiştir.

*"Daha önce Kara Tegin Hisarı'nı fethedip oraya yerleşen gaziler, İznik Hisarı'ndaki kâfirlere göz açtırmadılar. Hisar ve şehir içerisindeki kâfirlerin dışarıyla bağlantısını keserek onları âdetâ hisara hapsederek İznik'i kendi rızalarıyla âmân ile teslim etmelerine vesile oldular. Orhan Gazi, hisara girince erleri açlıktan ve kıtlıktan kırılmış olan Bizanslı hatunları etrafındaki gazilerle evlendirdi. Onlardan kalan evleri ve mülkleri de gazilere paylaştırdı. Kendisi de İznik'te oturdu. Bu fethin tarihi, H. 731/ M. 1330-1331'dir."*¹

Orhan Gazi, bu tutumu ile İznik'in fethinde etkin rol oynayan gazileri ödüllendirmeyi sürdürmüştür. Ödüllendirme taltifleri de gazileri diğer fetihler için daha da cesaretlendirecektir.

*"İznik'in fethi sonrasında Orhan Gazi, büyük bir kiliseyi cami yaparak, buranın Yenişehir kapısına çıktığı yere bir de imaret ve medrese yaptırdı. Cami ve imaretin şeyhliğini Şeyh Ede-Balı'nın müritlerinden biri olan Hacı Hasan'a; medresenin müderrisliğini de Mevlânâ Davud-ı Kayserî'ye verdi. Ondan sonra da Mevlânâ Siracü'd-Din Konevî'nin talebesi olan Mevlânâ Tâci'd-Din Kürd'e verdi."*²

İznik'teki bu yapılanmada Orhan Gazi'nin, fetih öncesinde halkı İslâm'a ısındıran ve Türkler'in hoşgörüsünü Bizanslılar'a tanıtan şeyhleri ve ilmiye sınıfına mensup kişileri taltif ettiğini görmekteyiz.

*"Orhan Gazi, İznik'i fethettikten sonra İzmit (İznikmid)'i oğlu Süleyman Paşa'ya verdikten sonra onu Göynük ve Mudurnu'ya havale etmiştir. Diğer oğlu Murad Gazi'ye de Bursa sancağını; amcasının oğlu Gündüz Alp'e de Karacahisar'ı verdi. Mudurnu çevresindeki Gayrimüslim ahaliler, Süleyman Paşa önderliğindeki gazilerin adil ve hoşgörülü tutumları sayesinde hisarlarını ahit ve and ile Türkler'e teslim ettiler."*³

Buradan da anlaşılacağı gibi gaziler, gaza faaliyetleri sırasında sadece kâfir halkı ve yöneticilerini yoğun baskı altında tutarak bunaltma politikasını değil; aynı zamanda halka adaletli ve hoşgörülü davranma politikasını da uygulayarak, fetih hareketlerinde gayet başarılı olmuşlardır. Bu durum, Süleyman Paşa gibi gazilerin bölgenin konjonktürünü iyi bildiğini buranın halkını tanıdığını ve bu hususları da diplomasi-istihbarat faaliyetlerinde iyi kullandığını göstermektedir.

"Karasi Vilâyeti'nin fethi sırasında Tursun Beğ ve veziri Hacı İlbeği, birçok yardımda bulundu. Karasi Beği Aclân Beğ ölünce oğlu Tursun Beğ, vilâyet topraklarını diğer kardeşine kaptırmamak için toprakların kendisine tımar verilmesi şartıyla Orhan Gazi'yi bu toprakları fethetme davet etmiştir. Orhan Gazi, bu büyük fırsatı değerlendirdi. Tursun Beğ'in birçok yardımını gördü ve Balıkesir, Bergama, Edremit gibi Karasi topraklarını sene H. 735/M. 1334-1335'te fethetti. Fetihden

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 32. Bab, s.46; Neşrî Tarihi'nde bu fethin tarihi, H. 734/ M. 1333-1334 olarak belirtilir. Bkz.: Neşrî Tarihi, v. 51a-51b, s. 157-159.

² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 33. Bab, s. 47; Neşrî Tarihi, v. 52a, s. 163.

³ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 34. Bab, s. 48; Neşrî Tarihi, v. 52a, s. 163-164.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

sonra Karasi oğlu Demirhan, Bursa'ya gönderildi. İki yıl sonra vebadan öldü. Bundan sonra Karasi Vilâyeti'nin tımarı Tursun Beğ'den alınarak Süleyman Paşa'ya verildi."¹

Bu fetih ile birlikte Karasioğulları'na hizmet etmiş ve önemli derecede denizcilik bilgisine sahip olan Tursun Beğ, Ece Halil Beğ, Hacı İlbeği ve Evrenoz Beğ gibi önemli kişiler, bundan sonra özellikle diplomasi-istihbarat konularında Osmanoğulları'na hizmet etmeye başlamışlardır.

"Süleyman Paşa, Aydıncık'ta etrafı seyrederken düşünceye daldı. Ece Beğ adlı Karasi Vilâyeti'nden bir bahadır, Süleyman Paşa'ya bu düşünceli halinin nedenini sordu. Süleyman Paşa: 'Kâfirin haberi olmadan bu denizin karşısına geçmek istediğini' söyledi. Bunun üzerine Görece² den aşağı deniz kenarında viranca bir hisara Ece Beğ ve Fazıl Beğ, Orhan Gazi ile birlikte geldi. Bu gaziler Çimbi³ Hisarı'nı işaret etti. Orhan Gazi'ye 'Buradan karşıya geçeceğiz.' dediler. Ece Beğ ile Gazi Fazıl Beğ, karşıdan bir kâfiri yakalayıp ondan hiç kimsenin haberi olmadan hisara girilebilecek yeri öğrendiler. Süleyman Paşa ve seksen nefer gazi, geceleyin Çimbi Kalesi'nin ters dökecek yerinden hisara ansızın girdiler ve orayı zapt ettiler. Sonra hisarın limanındaki gemilerle gizli bir şekilde iki yüzden çok adamı buraya geçirdiler."⁴

Burada da anlatıldığı gibi Rumeli topraklarına geçiş sırasında daha önceden Karasioğulları'na hizmet etmiş olan Ece Beğ ve Gazi Fazıl Beğ gibi denizcilik bilgileri üst seviyede olan gazilerin verdikleri istihbarat bilgileri oldukça önemli rol oynamıştır.

"Ece Beğ ve yanındakiler hisardaki atlara bindiler. Bulayır yanında Akça Liman'daki gemileri bir baskınla yaktılar. Geri dönüp kâfirlerin gemicileri ile karşıya hayli adam geçirdiler. Süleyman Paşa Ece Beğ, Gazi Fazıl, Yakup Ece ve etrafındaki gaziler, Çimbi'den sonra Gelibolu bölgesinde birçok yeri fethettiler. Aya Şılonya⁵ Hisarı'nı, Konur Hisar'ı fethedip, Tekirdağ'dan Hayrabolu'ya kadar ilerlediler. Orhan Gazi'nin onayıyla bu gaziler, buralara Karasi ilinden iki binden fazla Türk getirdiler. Hacı İlbeği'ye Konur'u verdiler. Gazi Evrenoz'u ona yarar yoldaştır diye yanına verdiler. Çimbi Hisarı ile bu yerlerin fethi sene H. 758/ M. 1356-1357'de oldu."⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere, Süleyman Paşa ve etrafındaki gaziler, Rûmeli'de yeni fethedilen bu yerlere Türk nüfusu iskân etme faaliyetlerinde de etkin rol oynamışlardır. Yöredeki bazı kâfirleri ikna ederek, onlarla anlaşarak Rûmeli tarafına Türkler'i gizlice geçirme konusunda onlardan yardım almışlardır. Bu yöntem daha çok "dil" yani casustan bilgiler sızdırma yöntemidir.

"Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Rûmeli'ne geçip Gelibolu ve Bolayır'ı fethettiği sırada Aydın ili Beği Aydı Beğ'in oğlu Umur Beğ, Bolayır'da Süleyman Paşa'ya: 'Sana ve askerlerine

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 35. ve 36. Bab, s. 48-50; Neşrî Tarihi, v. 52b, s. 165-167; Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman, v. 39b-40a, s. 65-70.

² Neşrî Tarihi'nde Cüreci veya Güğercinlik olarak geçer. Bkz.: Neşrî Tarihi, v. 55b-56a, s. 174-175.

³ Neşrî Tarihi'nde Çimbeni olarak geçer. Bkz.: Neşrî Tarihi, v. 56a, s. 175.

⁴ Oruç Beğ Tarihi'nde Gazi Fazıl ve Ece Halil'in Alp-erenlerden olduğu söylenir. Bkz.: Oruç Beğ Tarihi, v. 141a, s. 19; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 39. Bab, s. 52; Neşrî Tarihi, v. 55b-56b, s. 173-177.

⁵ Neşrî Tarihi'nde Ayaşılunye olarak geçer. Bkz.: Neşrî Tarihi, v. 56b, s. 177.

⁶ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 39-40-41. Bab, s. 52-55; Neşrî Tarihi, v. 56b-58b, s. 177-185; Oruç Beğ Tarihi, v. 13b-14a, s. 18-21.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

*Rûmeli'de destur yoktur.' dedi. Süleyman Paşa hiddetle: 'Anadolu'ya geçmeye sana destur yoktur.' diyerek karşılık verdi."*¹

Burada Rûmeli topraklarında fetihlerine hızla devam eden Süleyman Paşa, dönemin güçlü denizcilerinden Umur Beğ'e kararlı ve kesin bir şekilde cevap vermiştir. Bu kararlılıkla Rûmeli topraklarındaki güçlü rakibini yıldırmıştır. Süleyman Paşa, bu olayda Umur Bey'in Ege ve Marmara kıyılarındaki güçlü deniz hâkimiyetine mukabil olarak, kendisine güvenin yanında, etrafındaki denizcilik bilgileri üst seviyede olan ve birçok başarılı istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirmiş gazilere de biraz olsun büyük güven duymuştur.

Birinci Murad Dönemi

Sultan Murad saltanatı devraldıktan sonra Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeği, Evrenoz Beğ gibi önemli gazilerle Rûmeli'deki fetihlere devam etmiştir. Bu gaziler, yaptıkları gazalar ile Edirne ve hatta Dimetoka uçlarına kadar ilerlemişlerdir.²

*"Hacı İlbeği, Meriç kenarında küçük bir burgus (hisar) aldı. Gündüz hisara girer, gece sabaha kadar etrafın kâfirlerine rahat vermezdi. Bir gece Dimetoka tekfürü, Hacı İlbeği'ni yakalamak için çıktı. Hacı İlbeği, bunu casusla haber aldı. Tekfürü gafil avlayarak yakaladı. Kâfirler, hisarı verince Hacı İlbeği and ile tekfürü ve kızını salıverdi. Dimetoka böyle fethedildi. Sene H. 760."*³

Burada anlatıldığı üzere Hacı İlbeği, Dimetoka ucunda istihbarat faaliyetlerini çok güçlü bir şekilde yürütmüş ve Dimetoka'yı da çok fazla zaiyat vermeden fethetmiştir. Osmanlılar'ın istihbarat faaliyetlerinde kullandığı casuslardan bilgiler sızdırma yöntemine bir örnek de bu anektotta verilmektedir.

*"Karamanlı bir danişmend olan Kara Rüstem, bir gün Gelibolu iskelesinde Kadıasker Çandarlı Hayriü-Din Paşa'ya: 'Gazalarda ele geçirilen kâfir gençlerin zayi olmaması için bunlardan beşte birinin Hünkâr'a verilmesinin Tanrı emri olduğunu' söyledi. Çandarlı, bunu Hünkâr'a bildirdi. Sultan Murad, bunların bir Türk'e verilip Müslüman olduktan ve Türkçe öğrendikten sonra yeniçeri olması fikrini onayladı. Böylece ocak kuruldu."*⁴

Burada anlatıldığı gibi Yeniçeri ocağının kurulması olayında ilmiye sınıfına mensup kişilerin oldukça fazla etkileri olmuştur. Bu da ilmiye sınıfının diplomasi kanallarını iyi kullandığını göstermektedir.

*"Rivâyet edilirki; Sırp kâfirleri toplanıp Edirne yakınlarına kadar gelmişlerdi. Lala Şahin Paşa, etrafındaki gazilerle küffarı karşıladı. Hacı İlbeği'nin fikri ile harekete geçen gaziler, küffar Meriç Irmağı'na yakın bir yerde konaklarken gece yarısı vaktinde büyük bir gürültüyle davulları çaldı. Davul avazlarından ürken kâfirler, neye uğradıklarını şaşırıyorlar ve birbirlerini kırdılar. Meriç Suyu'na döküldüler. Bu yerin adına Sırp Sımduğu derler."*⁵

¹ Oruç Beğ Tarihi, v. 15b, s. 21.

² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 43. ve 44. Bab, s. 55-56.

³ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 44. Bab, s. 56; Neşrî Tarihi, v. 60a, s. 193; Oruç Beğ Tarihi, v. 16b, s. 23.

⁴ Neşrî Tarihi, v. 61b-62a, s. 198-199; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, v. 46b, s. 57-58.

⁵ İdris-i Bitlisî, Heşt Bihîşt, (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş), C. I., 4. Bölüm, 5. Hikâyet, BETAV Yay., Ankara, 2008, s. 314-317.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Sırp Sındığı Savaşı'nda da gaziler etkin rol oynayarak küffarı gafil avlamışlardır. Sayıca çok fazla olan Sırp ordusunu gafil avlama fikri de Gaziyan-ı Rum unsurlarından olan Hacı İlbeği'ye aittir.

“Rivâyet edilir ki; Sultan Murad Gazi, Rumeli Vilâyeti'nin kilidi olarak kabul ettiği Niş'in alınması gerektiğini Kara Timurtaş oğlu Yahşi Beğ'e söyledi. Yahşi Beğ, bu sarp hisarın ok isabet alan yerleri olduğunu Han'a bildirdi. Hemen gaziler, kaleye ok yağdırdılar ve kaleyi fethettiler. Sırp Kralı Laz (Lazar ya da Ladislas), Türk gazilerle başa çıkamayacağını anlayınca Hünkâr'a yılda elli bin gümüş akça vermeyi taahhüt ederek itaatini bildirdi.”¹

Gaziler böylesine önemli bir kaleyi fethetmekle Sırp krallarına korku salmışlardır. Bu kalenin fethinde özellikle Gazi Yahşi Beğ'in bizzat Sultan Murad Han'a verdiği istihbarat bilgileriyle etkin rol oynamıştır.

“Rivâyet olunur ki; Bosna ucunda İskenderiye adlı hisarın bir tekfürü vardı. Hünkâr'a tabi idi. Bir gün bu tekfür Hünkâr'a geldi ve : 'Kendisine Türkler'den bir miktar leşker verilirse Bosna Vilayeti'nin tamamını alacağını' söyledi. Bunun üzerine Hünkâr, Lala Şahin Paşa ile birlikte bir miktar leşkери ona gönderdi. Lala Şahin Paşa bu tekfürle Bosna'ya girdi. Akın etti. Bol miktar ganimet alıp geri döndü. Lala Şahin Paşa bin kişilik bir leşkerle geride durduğu bir anda otuz bin kişilik küffar leşkери göründü. Lala Şahin Paşa: 'Leşker gelmesini beklemek gerek.' dedi. Yeniçerilerden bazı azaplar dayanamayıp saldırınca Türk kuvvetleri ağır bir yenilgi aldı. Oradaki yirmi bin Türk erinden beş bini kurtulamadı.”²

Bu olayda Bosna'nın İskenderiye tekfürü, hile ile oyuna getirmişlerdir. Bir bakıma daha önceden Türk gazilerin uyguladığı istihbarat faaliyetlerinin en önemli yöntemlerinden olan hile taktiğini bu kez Bizanslılar Türkler'e uygulamıştır.

Lala Şahin Paşa'dan bir süre sonra Rumeli Beylerbeyiliği'ne Kara Temürtaş Paşa getirildi. Temürtaş'ın oğlu Yahşi beğ, Rumeli Yayabaşısı Uluğ Beğ (Saruca Paşa), Kara Mukbil, Pazarlı Toğan, Yayabaşı İncecük Balaban, Sekbanbaşı Müstecab, Papasoğlu Şahin, Kutluca, Paşa Yiğit ve uç beğleri Yancı Beğ ile Kutlu Boğa adlı gaziler, Rûmeli topraklarında Boşnak-Bulgar-Sırp kâfirlerinin ittifaklarına karşı birlikte mücadele etmişlerdir.³

Bu anektotta belirtilen gazi unsurları, Sultan Murad döneminde önemi diplomasi-istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir.

“Rivâyet olunur ki; Tobrice-Oğlu'nun Varna'da muhkem bir hisarı vardı. Birgün iki kâfir, Hünkâr'ın veziri Çandarlı Ali Paşa'ya: 'Varna'nın büyüklerinin and içerek, tekfürünü tutup, hisarı Paşa'ya vereceklerini' söyledi. Ali Paşa, Yahşi Beğ'den bunun doğru olup olmadığını öğrenmesini istedi. Yahşi Beğ, iki kâfiri geri gönderip, bunu kanıtlamalarını istedi. Kâfirler gelmeyince bunun doğru olmadığı ortaya çıktı.”⁴

“Tarak kâfirleri, hisarı teslim sözü verdi. Yahşi Beğ tedbirli davranıp kulu Bolozlu Murad'ı sözün gerçekliğini araştırması için gönderdi. İlk kâfirler sözünde durmadı. Hisarı teslim etmediler.

¹ Neşrî Tarihi, v. 66a, s. 211.

² Neşrî Tarihi, v. 74a, s. 239.

³ Neşrî Tarihi, v. 75a, s. 243.

⁴ Neşrî Tarihi, v. 77b, s. 250-251.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Daha sonra kâfirler, İncil üzerine and içti. Bunun üzerine Bolozlu Murad, çok sayıda bir kuvvetle hisarı zaptetti.”¹

Bu iki anektotta anlatıldığı gibi gaziler, ciddi istihbarat faaliyetlerinde bulunarak, küffarın oyununa gelmekten kurtulmuşlardır. Çandarlı Hali Paşa'nın da önemli istihbarat bilgilerini Yahşi Beğ'den aldığını görmekteyiz.

Sırp Kralı'nın Osmanlı'ya karşı kâfir ittifakı kurma girişimlerinden de gazilerin istihbarat faaliyetleri sayesinde haberdar olunmuştur. Küffar arasındaki çatışma ve ayrılıklardan anında yararlanan gaziler, bazı kâfirlerden Osmanlılar lehine önemli istihbarat bilgileri edinmişlerdir. Özellikle Evrenoz Gazi ile Temurtaşoğlu Yahşi Beğ, bu istihbarat faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmüşlerdir. Bölgenin coğrafi koşullarını ve siyasi durumunu çok iyi bilen Evrenoz Beğ, yaptığı istihbarat faaliyetleriyle Hünkâr'ı derhal bilgilendirmiştir.²

Evrenoz Gazi ve Yahşi Beğ dışında istihbarat ve diplomasi faaliyetlerinde etkin rol oynayanlardan biri de Hâce Ömer isimli bir gazi idi. Kosova Savaşı öncesinde elçilik görevi ile Sırbistan'a varan Hâce Ömer, burada her tarafın askerlerle ve çadırlarla dolu olduğunu gördü ve bu savaş hazırlığını dönüşte Padişah'a arz etti. Düşman ordusunun durumu hakkındaki bu bilgileri öğrenen Murad Han, buna göre savaş hazırlığı yapmıştır.³

“Rivâyet edilir ki: Üsküp Hisarı'nın fethinden önce Hünkâr, dil (casus) almaya âdem istedi. Evrenoz Gazi, bu casusu getirebileceğini Hünkâr'a söyledi. Hünkâr: 'Uçların kolaylığını sen daha iyi bilirsin.' diyerek ona izin verdi. Evrenoz Gazi, kırk kişi ile Üsküp Hisarı'na ani bir baskın yaptı ve birkaç esir aldı. Hünkâr, Evrenoz Gazi'ye tahsin ve aferin etti.”⁴ Bu anektotta anlatıldığı gibi Sultan Murad Han, Evrenoz Gazi'nin uçların durumu hakkındaki bilgilerine itimat etmiştir.

Sultan Murad Han, Kosova Savaşı öncesinde beş yüz bin kişilik küffar ordusu karşısında savaş taktiği konusunda da Evrenoz Gazi'nin fikirlerine başvurmuştur. Evrenoz Gazi: *'Devasa küffar ordusuna toplu halde oldukları sırada saldırmaktansa bu ordunun dağılmasını sağladıktan sonra saldırmanın daha iyi olacağını'* söyleyerek fikrini beyan etmiştir.⁵

Evrenoz Gazi'nin yine Kosova Savaşı öncesinde Sultan I. Murad'ın *'küffarı gazilerin önüne konacak develerle korkutma'* fikrine karşılık Hünkâr'a sunduğu *'develerin kalabalık düşman gürültüsünden korkup kaçacağı'* fikri Hünkâr tarafından daha makûl görülmüştür.⁶

Yine Kosova Savaşı sırasında Mihaloğlu İskender Beğ ve Evrenoz Beğ'in önemli yararlıkları görülmüştür. Hatta Sultan Murad Han, Evrenoz Beğ'in *'hile ile kaçıp vurma'* taktiğini daha uygun görmüştür. Şehzade Bâyezîd ile Evrenoz Beğ, Mihaloğlu İskender

¹ Neşrî Tarihi, v. 78a, s. 253.

² Neşrî Tarihi, v. 77a-88b, s. 248-289.

³ Necdet Öztürk, *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûr-nâme-i Enverî: Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. LIV.

⁴ Neşrî Tarihi, v. 82b, s.267.

⁵ Neşrî Tarihi, v. 83b-84a, s. 271-272.

⁶ Neşrî Tarihi, v. 87a, s. 283.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Beğ, Yahşi Beğ, Şahin Beğ, İsa Beğ, Saruca Paşa, Eyne Beğ, Kara Mukbil, İncecük Balaban, Torica Balaban ve Şîr Merd gibi gaziler, bu büyük savaşta canla başla savaşmışlardır.¹

Bu dönemde Emir Sultan (Şeyh Buharalı Şemseddin Mehmed bin Ali ö. 1430) isimli ilim ve tasavvuf ehli, Sultan Murad Han'dan büyük saygı ve itibar görmüştür.²

Yıldırım Bâyezîd Dönemi

*"Sultan Yıldırım Bâyezîd, tahta oturduktan hemen sonra Sırplar'ın elindeki Kratova madenlerine gaziler gönderip orayı zapt ettirdi. Üsküb'e İshak Beğ'in efendisi Paşa Yiğit Beğ'i Vidin'e Firuz Beğ'i gönderdi. Evrenoz Beğ Siroz'da kaldı. Firuz Beğ, Vidin üzerinden Eflâk'a, Paşa Yiğit Beğ ise Bosna Vilâyetine öncü akınlar düzenleyip bir hayli ganimet elde ettiler ve buraları keşif ettiler."*³

Gaziler, bu dönemde de küffar uçlarında keşif ve tanıma amaçlı akınlarda bulunmuşlardır. Sırplar'ın elindeki Kratova madenlerinin fethinde Paşa Yiğit ve Firuz Beğ gibi gazilerin keşif ve istihbarat faaliyetleri son derece etkili olmuştur.

*"Eflak Voyvodası Mirça (Mirçi), Bâyezîd Han Kastamonu'da iken Tuna'yı geçip Karın Ovası'nı istila etti. Müslümanlardan bazısını şehit bazısını esir edip kaçtı. Gaziler, durumu derhal Sultan Bâyezîd'e bildirdi. Bâyezîd Han, hemen Edirne'ye geri döndü. Gazilerle birlikte Niğbolu'dan Eflak'a geçti. Davranışından perişan olan Mirça, Hünkâr'dan özür diledi ve Eflâk'a geri döndü. Sene H. 793/ M. 1391."*⁴

Burada anlatıldığı gibi Padişah Anadolu'da iken dahi gaziler, küffarın faaliyetlerini hemen merkeze ilemişlerdir. Bu Osmanlı istihbaratının gelişmişliğini göstermesi açısından önemli bir anektottur.

*"Bâyezîd Han Bursa'da iken gaziler, İstanbul'un bir casusunu kaçırap mektubunu aldılar. Han'a götürdüler. Ungurus (Macar) Kralı'na gönderilecek olan mektupta 'Türkler üzerinize geliyor.' yazılıydı. Casus, 'kendisinden evvel bir başka casusun da oraya gittiğini ve kâfirin bundan bi-haber olmadığını' söyledi. Beğlerbeği Kara Timurtaş Paşa, Han'a: 'İstanbul tekfirünün yıllardır fesat çıkartarak Türk gazileri uğraştırdığını' söyledi. Han, bu sözü uygun bularak İstanbul'u muhasara ettirdi. Gelibolu'dan gemiler dahi geldi. Ama top çok değildi. Uzun süre harp eden gaziler, İstanbul kâfirlerini açlıktan bunalttılar."*⁵

Gaziler, bu olayda da istihbarat faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmüşlerdir. İstanbul'un fetih girişimi sırasında gazilerin özellikle de Kara Timurtaş'ın İstanbul tekfirunun casuslarını yakalatması ve onlardan önemli bilgiler edinmesi takdire şayandır.

"Yıldırım Bâyezîd Han, İstanbul kuşatmasında iken Ungurus tekfirünün-İstanbul tekfirünün tahriki ile- yüz otuz bin leşkerle Niğbolu'yu kuşattığı haberi geldi. Sultan, hemen İstanbul'daki kuşatmayı kaldırıp Ungurus'un üzerine yürüyüp Tırnova'ya vardı. Burada Evrenoz Beğ'i casus yakalamaya gönderdi. Evrenoz Beğ, casus bulamayınca Bâyezîd Han, bizzat kendisi

¹ Neşrî Tarihi, v. 92a, s. 301.

² Neşrî Tarihi, v. 94a, s. 309.

³ Oruç Beğ Tarihi, v. 21a, s. 311.

⁴ Neşrî Tarihi, v. 96a, s. 317; Oruç Beğ Tarihi, v. 22a, s. 32.

⁵ Neşrî Tarihi, v. 99a, s. 326-327; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 60. Bab, s. 68.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

tebdil-i kıyafet Niğbolu Kalesi'ne gidip oradaki kulu ve dizdarı olan Toğan'dan bilgi aldı. Sultan Bâyezîd ve gaziler, H. 797/ M. 1395'te Ungurus ordusunu büyük bir bozguna uğrattı."¹

Buradan anlaşılıyor ki; Niğbolu Savaşı'nda da gaziler ve hatta bizzat Sultan Bâyezîd'in kendisi önemli istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu istihbarat faaliyetlerinin katkısı ile Sultan Bâyezîd Han, Anadolu'daki fetih ve isyonlarla meşgulken Rumeli ve Balkan topraklarında Osmanlılar aleyhine önemli bir gelişme olmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmamda Osmanlı Devleti'nin kurulmasında oldukça etkili olan Gaziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm ve Baciyân-ı Rûm unsurlarına mensup olan kişilerin Orhan Gazi, I.Murad ve Yıldırım Bâyezîd dönemlerindeki siyasi askeri, kültürel, diplomasi ve özellikle de istihbarat faaliyetlerini incelemeye çalıştım.

Şeyh Ede-Balı, Geyiklü Baba, Hacı Bektaş-ı Velî, Emir Sultan gibi önemli Ehl-i İslâm önderleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osman Gazi, Orhan Gazi, I.Murad ve Yıldırım Bâyezîd'den büyük hürmet ve itibar görmüşlerdir. Bu Ehl-i İslâm önderleri, Osmanlı topraklarında İslâm Dini'nin lâyıkı ile yaşanmasında önemli rol oynamışlardır.

Akça Koca, Konur Alp, Gazi Rahman, Köse Mihal, Tursun Beğ, Hacı İlbeği, Ece Halil Beğ, Evrenoz Gazi, Gazi Fazıl Beğ, Yahşi Beğ, İshak Fakih, Uluğ Beğ (Saruca Paşa), Firuz Beğ, İshak Beğ, Kara Mukbil, Pazarlı Toğan, Yayabaşı İncecük Balaban, Yayabaşı İncecük Balaban, Sekbanbaşı Müstecab, Kutluca, Paşa Yiğit, Şîr Merd, Yancı Beğ, Kutlu Boğa, Subaşı İlyas gibi gaziler, özellikle uç bölgelerinde önemli askeri, siyasi, diplomatik ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Gaziler, uçlardaki askeri, diplomatik ve istihbarat çalışmalarında bu bölgelerin coğrafi, askeri ve siyasi konjonktürünü çok iyi analiz etmişlerdir. Özellikle bu kişiler, yaptıkları titiz istihbarat çalışmalarıyla Osmanlılar'ın küffar topraklarına yaptıkları fetih ve gaza faaliyetlerine uygun ortam hazırlamışlardır.

Gaziler, yaptıkları bu istihbarat faaliyetlerinde daha çok "kâfir kalelerinden dîl (casus) yakalayıp, bunlardan stratejik bilgiler edinme", "kâfir yöneticilerin Osmanlı aleyhine olan kendi aralarındaki yazışmalarda kullandıkları mektupları ele geçirme" ve "kâfir yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak bu yöneticileri birbirine düşürme" yöntemlerini kullanmışlardır.

Özellikle Köse Mihal, Gazi Rahman, Konur Alp, Evrenoz Gazi, Yahşi Beğ, Hacı İlbeği, Gazi Fazıl Beğ gibi Bizans-Rûmeli-Balkanlar coğrafyası ile ilgili değerli bilgilere sahip olan gaziler, istihbarat faaliyetlerinde öne çıkan isimler olmuştur. Bunun dışında Sultan Yıldırım Bâyezîd kendisine çok yakın olan nedimi Maskara Arap'ı Bursa-Edirne arasındaki haberleşmeleri yürütmek için elçilik hizmetiyle de görevlendirmiştir.

Kaynakça

Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.

¹ *Neşrî Tarihi*, v. 99b-100a, s. 328-329; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 60. Bab, s.68-69; *Oruç Beğ Tarihi*, v. 22a-22b, s. 32-33.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- Bitlisi, İdris, *Heşt Bihişt*, (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş), C. I., BETAV Yay., Ankara, 2008.
- Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- Neşrî, Mehmed, *Kitab-ı Cihannüma (Neşrî Tarihi)*, (Haz. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen), TTK Basımevi, Ankara, 1949.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*, (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yay., İstanbul, 2007.
- Öztürk, Necdet, *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûr-nâme-i Enverî: Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

“The Image Of The Turk In The Elizabethan And Jacobean Drama”

Mustafa CANLI*

Abstract¹

The Orient was the official political and religious enemy of the Europeans in the Middle Ages. The religious authorities, kings, noblemen and the culture of the English were organizing and spreading this fear and hatred of the East through sermons, speeches, and literary works. The drama was the dominant literary production in London and England during the Elizabethan and Jacobean periods of English history. In this period, the Easterners who are mainly represented by the Ottoman Turks, Arabs, Moors and Muslims were the archenemy of Christianity and the European way of life. In this century the plays had included Oriental characters for the crowds to boo and chant against them during the plays. Robert Greene's *Selimus* (1594), Robert Daborne's *A Christian Turn'd Turk* (1612), Christopher Marlowe's *Tamburlaine the Great* (1587) and Philip Massinger's *The Renegado* (1630) include the Oriental characters of Selimus, Asambeg, Tamburlaine and Bajazeth as the main hero of their plays. This paper studies these plays with the main characters' names to find out the underlying social, cultural, and political connotations during the period within a political framework.

Keywords: Literary History, Politics, Orient, Queen Elizabeth I, King James I.

“Elizabeth Dönemi ve Jakoben İngiliz Tiyatrosunda Türk'ün Resmedilişi”

Öz

Doğu, Orta Çağ'da Avrupalıların resmi siyasi ve dini düşmanıdır. Dini otoriteler, krallar, asilzadeler ve İngiliz kültürü, Doğu'ya olan bu korku ve nefreti vaazlar, konuşmalar veya edebi eserlerle örgütlemekte ve yaymaktadır. Edebi eser olarak ise tiyatro İngiliz tarihinin Elizabeth ve Jakoben dönemlerinde Londra ve İngiltere'de baskın edebi türdür. Bu dönemde ağırlıklı olarak Osmanlı Türkleri, Araplar, Faslılar ve Müslümanlar tarafından temsil edilen Doğulular, Hıristiyanlığın ve Avrupa yaşam biçiminin baş düşmanı olarak resmedilmiştir. Bu yüzyılda oyunlarda, kalabalıkların oyunlar sırasında onları yuhalaması ve çoşması için de Doğulu karakterlere yer verilmiştir. Robert Greene'in *Selimus* (1594), Robert Daborne'un *A Christian Turn'd Turk* (1612), Christopher Marlowe'un *Tamburlaine the Great* (1587) ve Philip Massinger'in *The Renegado*'su (1630) Selimus, Asambeg, Tamburlaine ve Bajazeth adlı karakterleri baş kahramanlar veya önemli karakterler olarak içerir. Bu çalışma, politik bir çerçeve dahilinde dönemin altında yatan sosyal, kültürel ve politik çağrışımları bulmak için bu oyunları incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Edebiyat tarihi, politika, şark, Kraliçe I. Elizabeth, Kral I. James.

Introduction

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Metin İngilizce olduğu için Abstract verilmiştir.

Edward Said's *Orientalism* was a turning point in the history of the Western culture that put a different perspective on the issue of colonization and related topics in history, literature, and cultural studies. He has analyzed the history of colonialism from a literary perspective through works of literature from the Eastern perspective. The East was looked upon and sometimes humiliated in the western culture, so Said puts this in perspective. The East in the Medieval period especially was the Ottoman Empire itself. And interestingly, rather than naming the East as Muslim, Arab, Chinese or any other entity, the West used the term Turks to call all the people, culture, race, and society in the East. Therefore, naturally, the degenerating terms about the East were going around the Turks, who were labelled as the "grand evil", "infidels", and the "barbarian race". This study gives an outline of the western perspective on the image of the Turk in the Elizabethan and Jacobean drama, along with the other prose works written during the period and contemporary analysis on the issue. Robert Greene's *Selimus* (1594), Robert Daborne's *A Christian Turn'd Turk* (1612), Christopher Marlowe's *Tamburlaine the Great* (1587) and Philip Massinger's *The Renegado* (1630) include the Oriental perspectives and portrayals of the Turkish characters. This paper studies these plays with the main characters' names to discover the underlying social, cultural, and political connotations during the period within a political framework.

Many works focus on the issue of this western and eastern competition and cultural clash. Richard Hakluyt's *Principal Voyages and Navigations of the English Nation*, the correspondence between Sultan Murad III of the Ottoman Empire and Queen Elizabeth of the British Empire, and Daniel J. Vitkus's introduction to the book *Three Turk Plays from Early Modern England* give us a clear picture of the symbols and comments about the West and the East in the period. In his introduction, Vitkus states that the East had "aggression, lust, suspicion, murderous conspiracy, sudden cruelty masquerading as justice, merciless violence rather than 'Christian charity,' wrathful vengeance instead of turning the other cheek" (2). Another book that sheds light on the ideas of the western culture on the Turks is Richard Knolles's *Generall Historie of the Turkes* (1603). This book is considered one of the earliest history books written on the Ottoman Empire and the Turkish people and states. The book is from a Christian perspective that sheds light on the fact that the Turks were regarded as a fierce enemy and should be fought with a typical power from Christian Europe (Şenlen, 2006). Similarly, Linda McJannet's article "*Islam and English Drama: A Critical History*" gives us a comprehensive picture of the Western perspective on the Turks and Islam during this period as portrayed in the literature and theatrical plays at the time. Aslı Çırakman's article "From tyranny to despotism: the enlightenment's unenlightened image of the Turks" is another source of the analysis of these topics in literary productions of the English. Patrides's introduction of the phrase "*The Bloody and Cruell Turke*" can be considered as another contribution to the analysis of the image of the Turks in that period (1963).

The Image of the Turk

The issue at hand was generally called “*Oriental matter*” in Western academia and culture. However, this concept underwent some changes in the history of the world. In the Byzantium period, this was generally the attack of the Turkish tribes on Anatolia, later the conquest of Constantinople and the Ottoman Empire’s continuous pressure on Eastern Europe. The term came to mean the problem of the Ottoman Empire’s dissolution in the late 19th and early 20th centuries. Nevertheless, the matter for this paper is limited to the incredible power of the Ottoman Empire in the late 16th and early 17th centuries, where the Elizabethan and Jacobean Drama flourished in the British Empire. The theatre produced at the time focused on any subject matter, but there were also plays that expressly contained the theme of the Turks through Ottoman Empire. The era was enormous in theatrical production, and there were approximately 47 plays dealing with oriental issues between 1579-1642. And in most of these plays and their plot, the Turkish characters, the Ottoman Empire, sultans, pirates, soldiers, and pashas were on display. The other Eastern characters in those plays were the other Muslim nations and geographies, such as the Moors and the Persians. Interestingly, the Eastern Christians were also considered oriental figures and characters. The effect of the Orthodox and Catholic rivalry and conflict could be viewed as a reason for this representation. Despite the same religious beliefs, the culture in the West was furious at the political and cultural differences between the Eastern Romans, Greeks, Armenians, and the Slavic races.

The playwrights at the time focused on the stories from the east and fantasies, exaggerations, and incorrect information. The historical documents and research emphasize that the stories in the plays or public were inaccurate, and they were conveyed without a proof check as well as validation and confirmation from various sources. Among the playwrights that focused on these stories were Marlowe, Greene, Peele, Dekker, and Shakespeare, leading and prominent theatre writers and producers. In his influential book, *The Oriental in Elizabethan Drama*, Louis Wann states that the fault was not in the playwrights but the historians who they took their materials from: “if Elizabethan dramatists erred in presenting false pictures of history or life, the blame was not theirs but that of the historians they followed” (1915, p. 438).

This subject matter became popular during the time because of the domination of the Ottoman Empire in the Mediterranean Sea and Eastern Europe. The stories from the East made the public curious and willing to see such plays and portrayals. But the most critical social and historical factor that caused a boom in the public’s interest in such plays is that in 1617 a pirate ship sneaked into the Thames River and got captured. This shocked the public and made them feel the threat first-hand. After this event, the plays intensified with the public interest boom. The theatres and writers brought more plays and stories to life. This frenzy was later called the “*Turk phenomenon*”. And the plays were labelled as “*Turk plays*” by academia and researchers on the period and literary genre.

The plays that mainly dealt with the issue of Turkish portrayal and representation of the oriental characters, stories, dynasties and so-called cruelty were Robert Greene’s *Selimus* (1594), Robert Daborne’s *A Christian Turned Turk* (1612), Christopher Marlowe’s

Tamburlaine the Great (1587) and Philip Massinger's *The Renegado* (1630). In addition to these plays, other minor plays such as Thomas Goffe's *The Courageous Turk* and *The Raging Turk*, Fulke Greville's *The Tragedy of Mustapha* (1609), Ladowick Carlell's *The Famous Tragedy of Osmond the Great Turk* (1657), John Mason's *The Turks* (1610), Nevile Payne's *The Siege of Constantinople* (1675), and Elkanah Settle's *Ibrahim the Illustrious Bassa* (1677) also portrayed Turkish characters, stories and portrayals that enriched the list of plays. The list can be extended, and this shows us that other than known plays such as *Othello* and *Tamburlaine the Great*, a detailed analysis of the era and canon reveals the broader picture of the theme and its popularity in the Elizabethan and Jacobean drama.

Besides a portrayal as a strong fearful enemy, the Turks and Turkish characters in such plays were portrayed as violent and barbaric ones. As literary productions, the plays also included pure and innocent oriental characters, but the emphasis was on the main enemy, shown as frantic murderous sultans and military leaders. Almost all the plays had horrific murder scenes, as the Senecan tragedy urged. Influenced by the historical records and reports about the Eastern military campaigns or events, the plays also included violent scenes and plots such as throwing enemies from the battlements on the spikes, poking eyes, gouging out eyes, cutting off hands, and strangling the women to death. Besides these, in parallel with Said's ideas on Orientalism, the Turkish characters were endowed with rage, passion, and madness, as well as people of lust and luxury. The actions of these characters may also include poisoning of family members and enemies at feasts and mass murders. In summary, the Turkish sultans, pashas, and their female counterparts were portrayed as evil or men who worship evil. Men and women were portrayed as lustful, hypocritical, vicious, rogues and traitors. The insults and misconceptions are not limited to such portrayals or speculations. However, it was what the audience and the conjuncture at the time requested from the authorial productions. There were such insults: "*turban'd Turk*" and "*circumcised dog*". There was also a phrase called "*turning Turk*", which meant to become evil, sordid, deceiving human beings. Significantly, the Christians who converted to Islam were known as such.

Robert Greene's *Selimus* was published in 1954, and the full title of the play includes the word tragedy to indicate the violence and barbarity to come. The play contains some historical facts and sometimes fantasies about the Ottoman Sultan Yavuz Sultan Selim, also called a "*Turk play*" during the period. The play focuses on the throne fights of the sons of Sultan Bajazet (Bayezid I), who we will see as the main character in Marlowe's "*Turk play*" *Tamburlaine the Great*. The sons are Selimus (Selim in Turkish), Acomat (Ahmet in Turkish), and Corcut (Korkut in Turkish), who are in a fierce fight to capture the throne. The play includes scenes of poisoning, beheading, and mass murders to point to the violent clash of the eastern people (Şahiner, 2008). The main character Bajazet is shown as a man fed up with the lusts of Selimus and Acomat for the throne, which he guesses will end in disaster. Selimus is shown as a fierce fighter who kills almost all people that are a barrier between his wishes and the throne. While Acomat is shown as a murderer like Selimus in the play, the other son Corcut is shown as a mild one. We also see high-ranking officials sometimes

murdered or beheaded for betrayals or for taking sides in the fight for the throne. The play also includes local Turkish names and terms such as Aga, Cherseoli, Bishaw, and Belierbey. Aga is the same letter in Turkish which refers to a feudal leader of a town or the infantry group. Cherseoli is probably “Çarşılı”, a nickname; Bishaw refers to “Paşa”, the ministers at the court responsible for some issues. Beilerbey, “Beylerbeyi” in Turkish, is the governor of certain parts, a high-ranking position in the Ottoman system.

Robert Daborne’s *A Christian Turn’d Turk* (1612) is a play that deals with the famous story of the conversion of Yusuf Reis, pirate John Ward at the time, to Islam. The conversion issue was another threat and worry at the time for the Western church and public, mainly because of the dominance of the Ottoman navy in the Mediterranean Sea. The play follows the history of John Ward through the character Ward, his problems with the English throne and his conversion to Islam. He later raids and attacks many Western ships, including Venetian, Spanish, French, and the English. The conversion to Islam is shown as a brutal transformation to point to the fact that these pirates became more violent than ever, terrifying the Western public. The play does not include typical Turkish or Muslim names but consists of the name Voada, a woman Ward wants to marry, so he converts to Islam. The play mainly focuses on the conversion ceremony administered by the Mufti (“Müftü” in Turkish, an Arabic word). The tradition points to the glory and psychological victory of the Ottoman Empire and Islam over the West, as well as the fear of the spread of Islam. These scenes, which were also called dumb shows, were thoroughly analyzed by Dieter Mehl (1982). They were influential in the plays but also, but they were a means of humiliating Islam and the Eastern traditions. Vitkus states that the conversion was made to a sculpture of the prophet to emphasize that these people were pagans and infidels (Vitkus, 2000).

Christopher Marlowe’s *Tamburlaine the Great* (1588) is the most famous of these Turk plays, which mentions the fight between the two most potent Turkish sultans of the century. The play focuses on the struggle between Tamburlaine’s portrayal of Timur of the Timurid Empire and Bajazeth’s portrayal of Bayezid of the Ottoman Empire. The play portrays Timur as the most violent and murderous man, resembling the devil. The depiction of Tamburlaine is not Islamic at all but a pagan worshipping the devil and killing for lust and entertainment to the point of craziness and madness. The play includes depictions of many sultans, princesses, lords, and people from all parts of the world, including religious, racial, and ethnic backgrounds. This play is by far the strongest in portraying Turkish and Muslim as barbarous, bloodlust, murderous, and immoral creatures. Tamburlaine kidnaps men and women in critical positions and cages them for torture and humiliation. Significantly, his treatment of Bajazeth is the most tragic and unspeakable one that marks the play as a true tragedy at the time. Tamburlaine also kills his son and applies mass murders in the places he conquers. At the end of the play, he becomes mad, names himself as a deity and dies in the woe of further conquest and violence.

Philip Massinger's *The Renegado* (1630) is another play that focuses on the East and West relationships at the time. The play maintains the general history of the struggle between the Muslim North Africa (Moors) and Christian Europe, especially Tunis, Algeria, and the Iberian Peninsula. One of the play's main characters is Asambeg, the Viceroy of Tunis. This name is probably translated as "Asım Bey" in Turkish. The second Muslim Eastern character is Mustapha. He is named the basha of Aleppo, meaning the "paşa" of Aleppo. Paşas are the local government representatives during the Ottoman Empire and the military leaders of a certain level. The main character in the play is Antonia Grimaldi, nicknamed renegade (renegado) because, like Ward, he also converts to Islam. Asambeg is the villain here and has a harem full of women, including some princesses. When Asambeg turns violent and tortures people, Grimaldi returns to his past and helps out the Christian characters in the play.

Conclusion

The interest in such plays during the period was mainly because the Ottoman Empire was the most powerful country in the world. This brought fear and amazement to the public and other administrative parts of society. In the later studies about this phenomenon, the historians decided on the issue that most of the horrific murder and carnage events narrated and adapted in the plays were exaggerated and incorrectly conveyed. Moreover, because the Elizabethan and Jacobean drama at the time was a colossal entertainment market, the religious and cultural pressure from the audience and consumers forced the playwrights to amend the scenes in terms of the conjuncture of the period. The enemies from the east, the Muslim Turks, must be portrayed as violent and barbaric. The robust enemy profile and his cruelty and catastrophe at the end of these plays received huge reactions and reviews. Especially during the plays, the standing audience chanted booed the cruel Turks and threw stuff at the characters.

The plays mentioned in the papers show us the representation of the Turkish image in these years. The Orient was the Europeans' official political and religious enemy in the Middle Ages. The religious authorities, kings, noblemen and the culture of the English were organizing and spreading this fear and hatred of the East through sermons, speeches, and literary works. The drama was the dominant literary production in London and England during the Elizabethan and Jacobean periods of English history. In this period, the Easterners, mainly represented by the Ottoman Turks, Arabs, Moors and Muslims, were the archenemy of Christianity and the European way of life. In this century, the plays had included Oriental characters for the crowds to boo and chant against them during the plays.

References

- Çırakman, A. (2001). "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks". *Int. J. Middle East Stud.* 33, pp. 49-68.
- McJannet, L. (2009). "Islam and English Drama: A Critical History". *Early Theatre*, 12(2), pp. 183-193.
- Mehl, D. (1982). *The Elizabethan Dumb Show: The History of a Dramatic Convention*. Methuen.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Patrides, C. A. (1963). "The Bloody and Cruell Turke": The Background of a Renaissance Commonplace. *Studies in the Renaissance*, 10, pp. 126-135.
- Sahiner, M. (2008). "Oriental Matter Revisited: Representations of the "Turk" in Robert Greene's *Selimus*." *Journal of Arts and Sciences*, 10, pp. 135-144.
- Şenlen, S. (2006). Richard Knolles' *The Generall Historie of the Turkes* as a Reflection of Christian Historiography. *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, pp. 379-393.
- Vitkus, D. (2000). *Three Turk Plays: From Early Modern England*. Columbia University Press.
- Vitkus, D. (2003). *Turning Turk: English Theater and the Multicultural Mediterranean, 1570-1630*. Palgrave Macmillan
- Wann, L. (1915). "The Oriental in Elizabethan Drama." *Modern Philology* 12(7), pp. 423-447.

“1455-1485 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Ordu Yöresinde Zirai Üretim: Buğday-Arpa-Meyve”

*Suat POLAT**

Özet

Bu araştırmada 1455 ve 1485 tahrir defterlerine göre Ordu yöresindeki zirai ürünler olan buğday, arpa ve meyve ele alınmıştır. XV. yüzyılda yörede yapılan tarım ve vergilendirme hakkında istatistiksel bilgiler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Çıkarılan sonuçların ne gibi sebepleri olabileceği üzerinde durulmuştur. Yukarıda ele alınan zirai ürünler Osmanlı Devleti'nin Klasik Çağ'ında (1300-1600) Anadolu halkının genel geçim kaynağı olması nedeniyle önemlidir. Bundan dolayı tahrir defterleri ile bölgedeki zirai değişiklik aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu yöresi, buğday, arpa, meyve, tahrir defterleri.

Giriş

Ele aldığımız Ordu yöresi XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türk boyları tarafından vatanlaştırılmıştır. Bölgede bulunan Türk boylarından Çepniler yaylak ihtiyaçlarını¹ karşılamak için yöreye kalıcı olarak yerleşmiş ve kendi isimleriyle anılmasını sağlamıştır.

Bölgenin Osmanlı Devleti'ne geçişi 1423 tarihinde II. Murat'ın (1421-1444, 1446-1451) Yörgüç Paşa'yı (ö. 1442) Rum beylerbeyi olarak atamasıyla başladı. Yörgüç Paşa ilk iş olarak bölgede bulunan beyleri kendi itaati altına aldı. Canik seferinde Taceddinoğulları'ndan Bafra beyi Alparslan'ın oğlu olan Hüsâmeddin Hasan Bey'i itaati altına alarak Bursa'ya gönderdi. Böylece günümüzdeki Çarşamba ve Ordu 1427-28 senesinde Osmanlı Devleti idaresine girdi.²

Bölgenin ilk tahriri günümüze ulaşmamış olan 1427 tarihli “Hızır Paşa Defteri”dir.³ Elimizde bulunan en eski kayıt 1455 tarihli “13 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri”⁴ ile 1485 tarihli Tahrir Defteri⁵ üzerinden buğday, arpa ve meyve vergilendirmeleri karşılaştırılmıştır.

Bölgenin coğrafyası, iklimi ve bitki örtüsü hakkında bilgi vermek gerekirse; Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Pontus Dağları, ormanların yetişmesi için elverişli yağmurlar almaktadır. Bu nedenle Doğu Karadeniz'de bulunan ormanlar sık ve gürdür. Daha yükseklerinde, Alp Dağları'ndaki otlaklara benzeyen otlaklar bulunmaktadır.

*Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, suat.polat95@gmail.com

¹ Mustafa Kafalı, “Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 186-187.

² Fahameddin Başar, “Yörgüç Paşa”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s. 567.

³ Mithat Baş, *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Yöresi Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s. 95.

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, Ünal Üstün, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara, 1992. (TD 13)

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, Ünal Üstün, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara, 2002. (TD 37)

Bölgeden güneye inildikçe iklim daha kurak, yaylalarda ise ısı farkı çoktur. Buralar göçebeler için önemli topraklardır. Sulamanın yapıldığı nehir yataklarında tarım ile uğraşmıştır.¹ Bölge yaşamaya elverişli olmasından dolayı yüzyıllarca burada yaşayan farklı topluluklar olmuştur.

Bölgede Gelişen Siyasi Olaylar

XV. yüzyılın başlarında bölgeye gelen İspanyol seyyah *Ruy Gonzales de Clavijo*'nun seyahatnamesinden bölgeyle ilgili bilgi ediniyoruz. Seyyah, hava koşulları nedeniyle 1404 senesinde Ordu yöresinde küçük bir kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Burada Orta Karadeniz Bölgesi'ni "*Erzamir*" (Hacı Emir) adında bir Türk beyi yönettiğini ve kumanda ettiği 10.000 kişilik atlı birlikleri olduğundan söz etmektedir.² Türk aile yapısı klasik döneminde ortalama beş kişi olarak hesaplandığı için³ asrın başında bölgedeki nüfusun 50.000 kişi olduğu düşünülmektedir. XV. yüzyılın ilk yarısında Eynesil-Kürtün-Dereli-Giresun arasındaki bölge Çepnilerin elindeydi.⁴ Daha önce de söz ettiğimiz gibi bölge 1427-28 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin idaresine girdi.

Osmanlı Devleti ele geçirdiği topraklar üzerinde yönetimi, askeri ve mali yapılanmayı sağlamak için tahrir defteri dediğimiz kayıtları tutmuştur. Fakat fetih ile birlikte yapılan tahrirler sağlıklı olmadığından dolayı birkaç yıl sonra tekrar tahrir yapılırdı. Rum eyaletlerinde 25-35 yıl arayla defterler hazırlanmıştır (1455,1485, 1520, 1554, 1572-76).⁵

Candaroğulları Beyi İsmail Bey (ö. 1479), Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden sonra bölgede müttefik arayışı içerisine girerek Trabzon Rum İmparatorluğu, Akkoyunlu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği arasındaki ittifaka dahil oldu. Buna rağmen 1461 tarihinde Sultan II. Mehmed, Kastamonu ve Sinop'u alarak Candaroğulları Beyliği'ni harp etmeden ilhak etti.⁶ 26 Ekim 1461'de Trabzon'un ele geçirilmesiyle⁷ birlikte Doğu Karadeniz bölgesinin güvenliği tam olarak sağlanmış oldu.

Trabzon ele geçirildikten sonra buradaki Hristiyanlar İstanbul'a sürülmüştür.⁸ Bu nedenle bölgeye çeşitli tarihlerde Niksar, Sonisa, Lâdik, Amasya, Bafra, Osmaniçik, İskilip, Çorum, Gümüş, Merzifon, Tokat, Samsun, Turhal, Zile, Göl-Canik, Satılmış-Canik, Kağala, Gedergeâre, Erzurum, Karaman, Canik, Kastamonu ve İzmit başta olmak üzere 258 hane

¹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979, s. 78. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 16-20.

² Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Ses Yay., İstanbul, 1993, s. 67.

³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara, 1992, s. 94.

⁴ Faruk Sümer, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 130.

⁵ Mehmet Öz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Canik Sancağı*, TTK, Ankara, 1999, s. 5.

⁶ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 149.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara, 1972, s. 55.

⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 147.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

getirilerek Trabzon bölgesine yerleştirilmiştir. Ayrıca çevredeki kalelerden Trabzon Kalesi'ne aileler ve askerler görevlendirilmiştir.¹

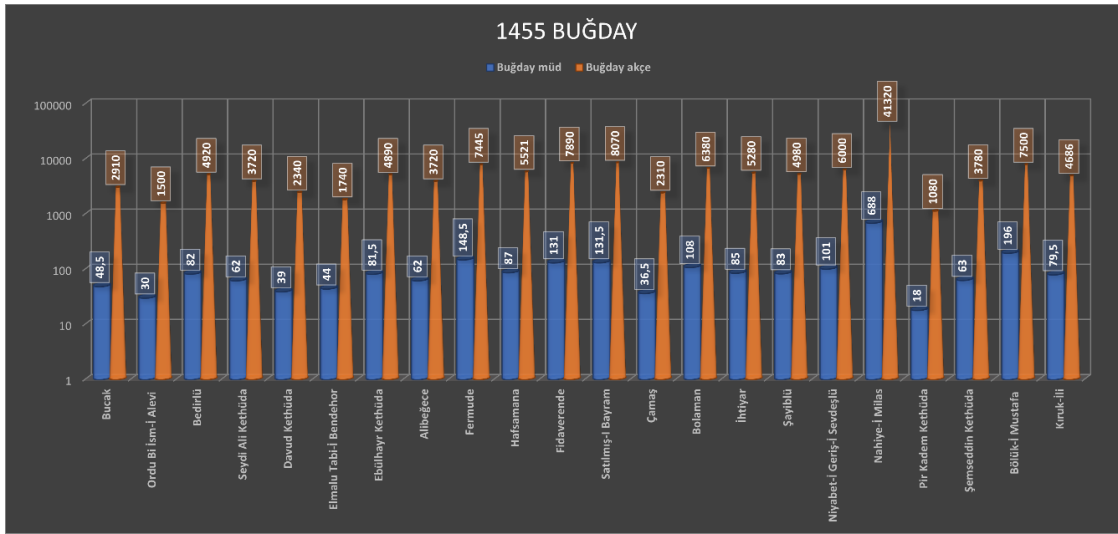
Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesini sadece askeri başarılarında değil, istimâlet ve iskan politikasında da aramak gerekir. Bu nedenle yeni ele geçirilen topraklarda refah seviyesi iyileşmiş, bölge giderek "tarımsal ekonominin hükümran olduğu" yapı haline gelmiştir.²

Ordu Yöresinde Buğday

Orta iklim kuşağında yaşayan insanların temel gıdası buğdaydır.³ Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimin yapıldığı yerlere çiftlik deniliyordu. Devletin ekonomik ve mali durumu büyük ölçüde tarıma dayanmasından ve halkın temel gıdası olmasından dolayı üretim ve vergilendirme denetim altına almıştır.⁴ Çünkü, büyük kitlelerin geçimi, ordunun ve şehirlerin iâşesi, başlıca buğday ve arpa ekimine bağlıdır. Osmanlı kanunnamelerinde kesin bir madde vardır: "Tarla, bağ ve bahçe haline getirilemez. Tarlaların devamlı işletimi, kanunla garanti altına alınmıştır".⁵

XV. yüzyılda tutulan tahrir defterlerine baktığımız zaman Ordu yöresi için en fazla üretim yapılan tahıl ürünü buğdaydır.

Grafik 1.1. 1455 Tarihli Tahrir Defterine göre buğday

1455 yılında buğdaydan bir mūd başına 58 ile 60 akçe arasında vergi alınmıştır. Ordu yöresinin en çok ekim yapılan yeri Nahiye-i Milas'tır. Daha sonra sırasıyla Niyâbet-i

¹ M. Hanefi Bostan, XV- XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, TTK, Ankara, 2002, s. 96-114.

² Mehmet İnbaşı, 1484 (Hicri 888) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 2009, s. VI.

³ Fernand Braudel, Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları, İmge Kitapevi, Ankara, 1993, s. 97-108.

⁴ Eftal Şükrü Batmaz, "XV-XVI. Yüzyıl Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXIII, S. 36, (2004), s. 37.

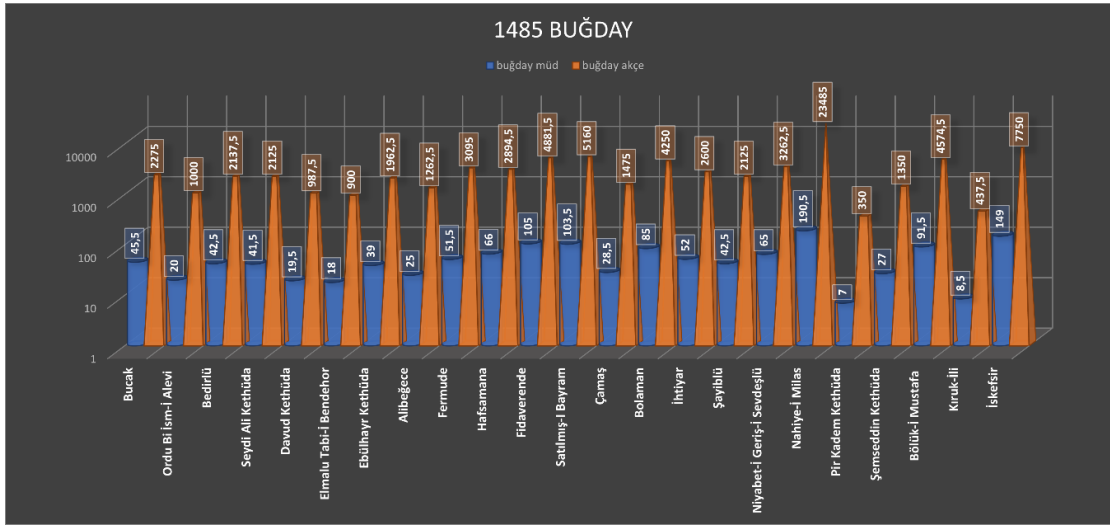
⁵ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, TTK, Ankara, 1990, s. 2.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Satılmış Bayram, Bölük-i Fidâverende, Bölük-i Mustafa Kethüda şeklinde devam etmektedir. En az üretim yapılan yer ise Bölük-i Pir Kadem Kethüda'dır.

Ürünün bazı bölgelerde fazla olmasında nüfusun katkısı büyüktür. En kalabalık nüfusa sahip olan yer Nahiye-i Milas'tır.¹ Nüfus yoğunluğu ve geniş tarım alanı kaynaklı buğdayın rekoltesi burada daha fazladır.

Grafik 1.2. 1485 Tarihli Tahrir Defterine göre buğday

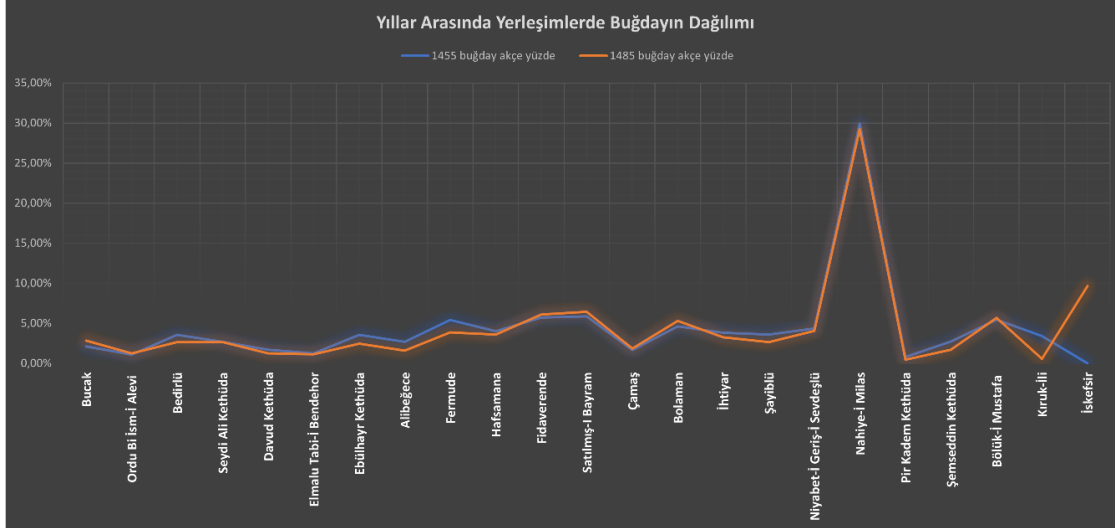
1485 tarihli defterde Nahiye-i İskefirsir bölgesi de yer almaktadır. Bu tahrir defterine göre müd başına 50 ile 54 akçe arasında vergi alınmıştır. 1455 tahririnde üretilen buğdayın 1485'teki rekoltesine göre neredeyse yarı yarıya düşüş olduğu görülmektedir. Bu nedenle müd başına alınan vergide de düşüş olmuştur. Yine yörede en çok üretim yapılan yer Nahiye-i Milas'tır. İkinci sırada 1455 tahririnde olmayan Nahiye-i İskefirsir vardır. En düşük üretim yapılan yer ise Bölük-i Pir Kadem Kethüda'dır.

Sultan II. Mehmed Dönemi'nde akçenin değeri altı kez düşürülmüştü (1444'te 1.062 gr, 1451'de 0,954 gr, 1481'de 0,675 gr). Bu dönemde yapılan savaşlar ve seferler nedeniyle akçede tağşiş ihtiyacı ortaya çıkmıştır.² 1485'te Ordu yöresinde buğdaydan alınan verginin düşmesini de bu olayla ilişkilendirebiliriz.

¹ Yediyıldız, a.g.e., 1985, s. 99.

² Kıvanç Karaman, Şevket Pamuk, "Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşişler ve Nedenleri (1326-1844)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C. XLIII, (2016), s. 241.

Grafik 1.3. 1455-1485 Tarihli Tahrir Defterlerine göre yerleşimlerde buğday dağılımı

Nahiye-i İskefsir haricinde 1455 tahrir defterine göre 1485 tahririnde buğdaydan alınan vergi %31,1 oranında düşmüştür. 1485'te bir müd buğdaydan alınan toplam akçenin düşmesi vergideki değişikliğe de yansımıştır. Yukarıdaki grafik incelendiği zaman bazı bölgelerde kısmi vergi artışları gerçekleşmiştir.

Tablo 1.1. Nüfus Tablosu¹

Yer / Yıllar	1455	1485
Bucak	182	190
Ordu bi-ism-i Alevi	216	195
Bedirli	332	299
Seyid Ali Kethüda	411	379
Ebülhayr Kethüda	294	195
Elmalulu	138	164
Alibeğce	223	132
Fermude	273	275
Bolaman	419	442
Hafsamana	369	359
Fidaverende	626	643
Satılmış-ı Bayram	574	639

¹ Yediyıldız, a.g.e., 1985, s. 19.

Çamaş	136	136
İhtiyar	257	234
Şayıblü	203	196
Sevdeşlü/Ulubeğ	371	352
Nahiye-i Milas	986	656
Kebsil	382	276
Şemseddin Kethüda	480	380
Kırık-ili	305	89
TOPLAM	7177	6211

Bazı bölgelerde düşük sayıda bazı bölgelerde yüksek nüfus değişimleri olmuştur. Fakat 1455 defterine göre baktığımızda yöredeki nüfus azalmıştır. Trabzon'un fethi ile başlayan süreçte kesin olamamakla birlikte halk ele geçirilen topraklara göç ettirilmiştir. Hatta harita üzerinde incelendiği zaman doğuya yakın olan idari birimlerin nüfuslarında düşüşler vardır. Yörenin batısında bulunan idari birimlerde ise küçük çapta artışlar gerçekleşmiştir. Bucak, Satılmış-ı Bayram, Bolaman ve Fidaverende de nüfus artışı ile birlikte buğday üretiminde artış vardır.

Tablo 1.2. *Kişi Başı Düşen Buğday*

Tahrirler	Toplam (müd ¹)	Buğday Kilogram/Kişi=	Kişi Başı Düşen
1455	2405x5=12.025	4.997.831 Kg/35885=	139 kg
1485	1323,5x5=6617,5	2.440.728 Kg/31055=	79 Kg

Buğdayın günümüzdeki ağırlık birimlerine çevrilmesi bize ortalama bir tahmin oluşturur. Kişi başına düşen buğdayın kilosu %27,5 oranında düşmüştür. 1485'teki nüfusun %7,2'lik düşüşü buğday üretimi ve toplanan vergiyi etkilemiştir. Bunun nedeni olarak; Trabzon'un ele geçirilmesinden sonra şehrin önde gelen Hristiyan nüfusu göç ettirilmiştir. Netice itibarıyla bölgenin Türkleştirilmesi için boş kalan arazilere çevre yerleşimlerden göçler yapılmıştır.²

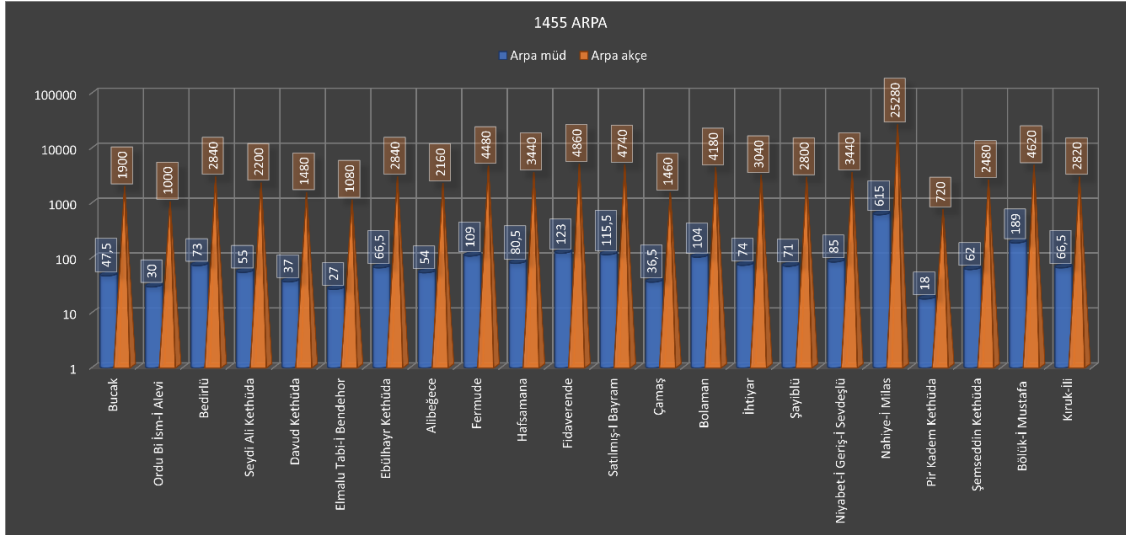
Ordu Yöresinde Arpa

Grafik 1.4. *1455 Tarihli Tahrir Defterine göre arpa*

¹ (Amasya müddü 415,62 Kg) Öz, a.g.e., s. 100.

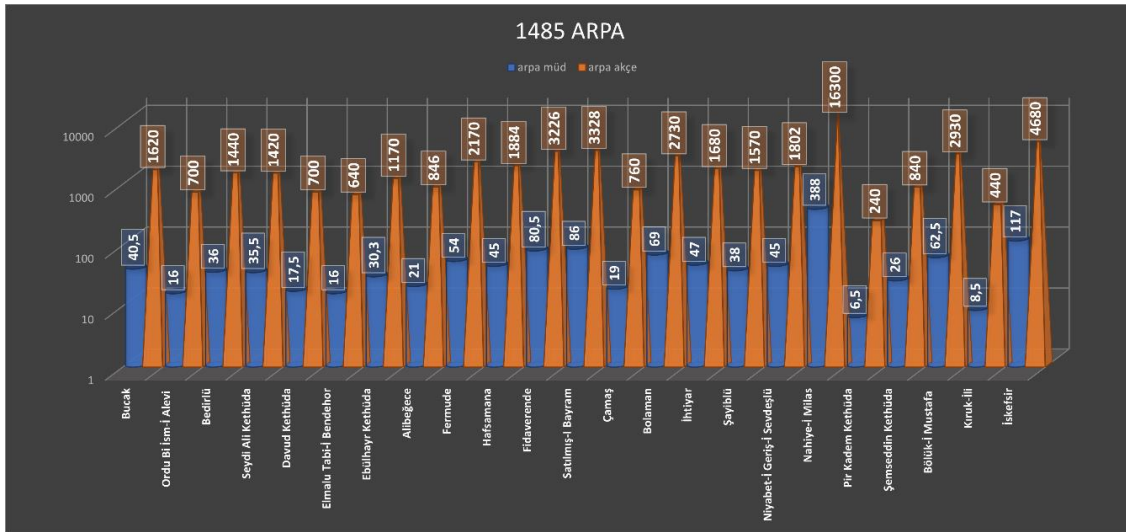
² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1976, s. 31-32.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

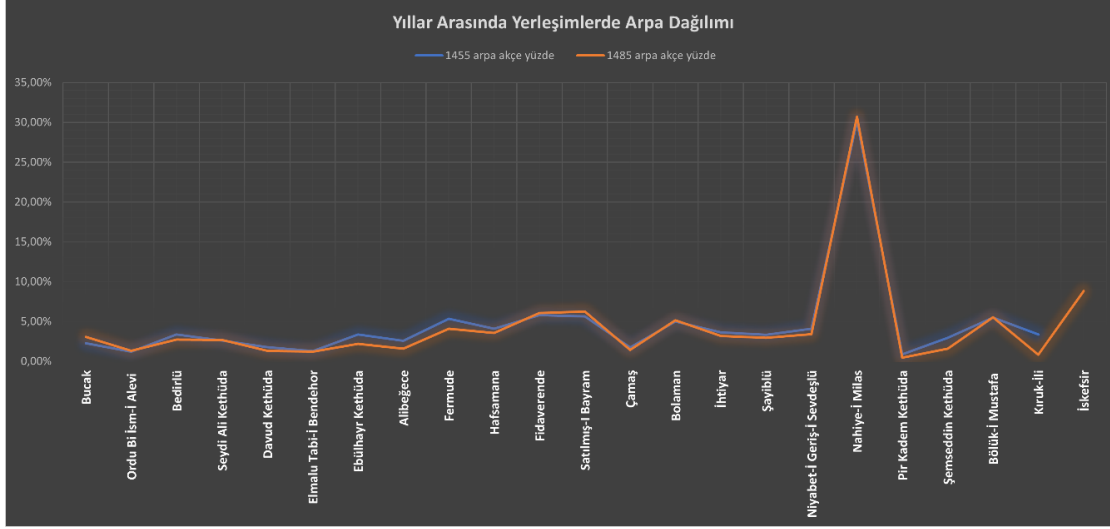
Daha çok hayvanlar için önemli olan arpadan 1455 tarihli deftere göre bir müd başına 40 akçe vergi alınmıştır. Yörede yetiştirilen tahıllar neredeyse yarı yarıya buğday (%53) ve arpa (%47) şeklindeydi. En çok üretim Nahiye-i Milas'ta yapılmıştır. En düşük üretim ise Pir Kadem Kethüda'dadır.

Grafik 1.5. 1485 Tarihli Tahrir Defterine göre arpa

1485 tahririnde buğdaydan alınan vergi değişmiş iken arpada bir değişiklik olmamış yine bir müd başına 40 akçelik vergilendirme yapılmıştır.

Grafik 1.6. 1455-1485 Tarihli Tahrir Defterlerine göre yerleşimlerde arpa dağılımı

İki tahrir arasındaki arpa üretimi %28,6 düşmüştür. Buna örnek olarak en fazla değişikliğin olduğu Kırık-ili'ndeki nüfusun %54,8 azalması ile bölgedeki üretimin %77,3 düşmüş olması verilebilir. Ordu yöresinin en doğusunda bulunması ve buradan yeni ele geçirilen topraklara doğru bir nüfus göçü olmasının ihtimali yüksektir.

Ordu Yöresinde Meyve

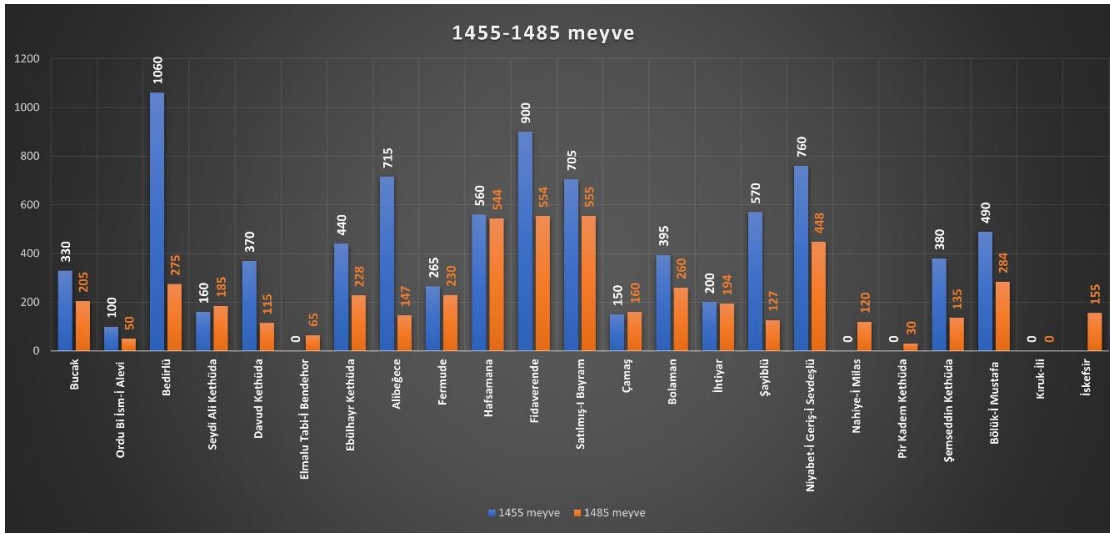
Osmanlı Devleti'nde bağ ve bahçede yetiştirilen ürünler pazarda geldiği zaman vergilendiriliyordu. Anlaşılacağı üzere bahçedeki bulunan meyve vergiye tabi değildi. Osmanlı kanunnamelerinde meyve için “*sebzeden ve meyveden kendi maişetleri için olmayub, bazara götürüb satılırsa, sahib-i arza defterde öşr-i bostan ve meyve hasıl kaydolunan öşr-i sebze ve meyve alınur*” yazılmaktadır.¹

Tahrir defterine ürünler cinsine göre değil genel olarak meyve, mive, bostan, girdekan (ceviz) şeklinde yazılmıştır. Osmanlı coğrafyasında meyvelerden alınan vergi türü ve oranı bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bazen mahsulden alınan vergi bazen de ağaç başına ya da dönüm miktarına göre vergilendirilmişti.²

¹ İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2008), s. 220.

² Solak, “a.g.m.”, s. 228.

Grafik 1.7. 1455-1485 Tarihli Tahrir Defterine göre meyve

1455 tarihinde pazara en çok meyve gelen yer Bölük-i Bedirli'dür. Yukarıdaki grafikte Elmalı, Milas, Pir Kadem ve Kırak-ili'nde meyve hiç yok göstermesi sadece oralardan pazarlara meyve getirilmediği yani ticari ürün olarak pazarlanmadığını göstermektedir. 1485 tarihinde meyveden en fazla vergi alınan yerler Satılmış-ı Bayram, Fidaverende ve Hafsamana birbirlerine yakın bir durum çizmektedir. Lakin bir önceki tahrir göre meyveden alınan vergide %25,6'lık bir küçülme vardır. Nüfusta olan azalış da bu durumda göz önüne almak gereklidir. Örnek olarak Bölük-i Geriş-i Alibeğce'den 1455'te toplamda 715 akçelik vergi alınırken 1485'te neredeyse nüfusun yarısı terk ettiğinden dolayı meyveden toplam 147 akçelik vergi alınmıştır. Coğrafi olarak baktığımızda Ordu yöresinin batı ve kuzey-batı bölgelerinde daha çok meyve olduğu görülmektedir. Hatta XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Fatsa Kasabası'nı anlatırken "Bağ ve bahçesi ve türlü türlü meyvesi vardı" şeklinde aktarmıştır.¹

Sonuç

Doğu Karadeniz bölgesi için XV. yüzyılın önemli TD13 ve TD37 numaralı tahrir defterlerindeki zirai ürünler ve alınan vergilerin değişiklik göstermesi bölgedeki nüfusun azalmasıyla ilişkilidir. Trabzon'un ele geçirilmesi ve doğuya yapılan seferleri ele aldığımızda Ordu yöresindeki nüfusun doğuya yayılmasını tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Trabzon'a bu bölgeden zorunlu göçler yaptırılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile XV. yüzyılda buğday, arpa ve meyveyle Ordu yöresindeki zirai ürünlerin nasıl bir dağılım olduğuna saptama yapabiliriz. 1485'teki tahrirde ürünlerin ve vergilerin düşmesini nüfus dışında, kuraklık, sulama, ağır kış şartları, doğal afet ve zararlı böcekler gibi nedenleri olabilir. Fakat bu konu hakkında gün yüzüne çıkarılmış bir belge yoktur. Bir başka neden olarak da günümüzde fazla araştırılmamış olan 1350-1850 tarihleri arasında dünya genelinde iklim soğumuş ve "küçük buzul çağı" denilen soğuk bir

¹ Yücel Dağlı, Seyit Ali Karaman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit 2. Cilt 1. Kitap*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s. 94.

dönem başlamıştır.¹ İklimin değişiklik göstermesi hava koşullarına uygun olmayan zirai ürünlerde azalmaya yol açmış olabilir.

Kaynakça

- Baş, Mithat, *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Yöresi Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021.
- Başar, Fahmeddin, "Yörgüç Paşa", *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s. 566-567.
- Batmaz, Eftal Şükrü, "XV-XVI. Yüzyıl Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 36, (2004), s. 35-41.
- Bostan, M. Hanefi, *XV- XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara, 2002.
- Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, İmge Kitapevi, Ankara, 1993.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979.
- Clavijo, Ruy Gonzales de, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Ses Yay., İstanbul, 1993.
- Dağlı, Yücel, Karaman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit 2. Cilt 1. Kitap*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005.
- İnalçık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, TTK, Ankara, 1990, s. 1-11.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- İnbaşı, Mehmet, *1484 (Hicri 888) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 2009.
- Kafalı, Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 177-193.
- Karaman, Kıvanç, Pamuk, Şevket, "Osmanlı devleti ve Avrupa devletlerinde taşışlar ve nedenleri (1326-1844)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C. XLIII, (2016), s. 229-256.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1976.
- Öz, Mehmet, *XV. ve XVI. Yüzyılda Canik Sancağı*, TTK, Ankara, 1999.
- Özdemir, M. Ali, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 2, (2004), s. 173-192.
- Solak, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2008), s. 217-251.
- Sümer, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1992.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara, 1992, s. 92-96.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara, 1972.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.

¹ M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 2, (2004), s. 180-187.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Yediyıldız, Bahaeddin, Üstün, Ünal, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara, 1992.

Yediyıldız, Bahaeddin, Üstün, Ünal, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara, 2002.

Yücel, Yaşar, "Candarogulları", *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 146-149.

“Bulgar Milliyetçiliği'nin İstanbul'daki Merkez Üssü: Balkapan Hanı”

Fatih FIRAT*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Bulgar milliyetçiliğinin faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bir dönem olan 1850'lilerdeki İstanbul Balkapan merkezli Bulgarların faaliyetlerinden bahsetmektir. Balkapan Hanı hakkında bilgilerin ekseriyetle Bulgarların kaleme aldıkları hatıralarında saklı kalması ve bu bilgilerin parça parça olmasından dolayı bir araya getirilerek bu kıymetli malumatların bir çalışmada bulunması da amaçlanmıştır. Bu makalede Balkapan Bulgarları'nın İstanbul'daki bir Bulgar cemaatini oluşturulmasındaki rolü, cemaatin eğitim ve kültür faaliyetlerine destek verilmesi ve özellikle Bulgar Eksarhanesi'nin kurulması sürecindeki Osmanlı bürokrasisi ile olan ilişkisi anlatılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanması sonrası İstanbul'da peyderpey azalan İstanbul Bulgar cemaati için Balkapan Hanı her şeyin başladığı ilk nokta olmuştur. Bu mekanda cereyan eden fikri ve fiili düşünceler Bulgarları tek bir amaç etrafında toplamıştır. Artık tahayyüllerinde özlenen bir zaman ve mekan olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkapanı, Bulgar, Osmanlı, ticaret, milliyetçilik

Giriş

Balkapan¹ Han'ın mazisi Doğu Roma'dan itibaren şehrin ticaretinin yapıldığı ve tüccarların buldukları hanlar bölgesindedir. 1402'de İstanbul'da bulunan İspanyol Elçisi Ruh Gonzales de Clavijo bu hanların mevkilerini “Pera'nın karşısında, surlarla deniz arasında pek çok bina, dükkân ve depo var” diye tarif eder. Balkapan Han bugün, Tahtakale'deki Rüstempaşa Camii yakınında bulunmaktadır. Han, Venedikliler tarafından 1220 tarihinde yapılmıştır. İstanbul'un kapan alanları Sultan II. Mehmed'in 1453 yılındaki zaferinden sonra Doğu Roma ticarethaneleri etrafında daha da genişletilmiştir.²

17. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında Unkapanı, Yağkapanı ve Balkapanı adları yer almaktadır. Evliya Çelebi şehirde 37 ticarethanenin bulunduğunu ifade etmiştir.³ İstanbul,

*Arş. Gör., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Kapan kelimesi lügat manası itibariyle “büyük terazi, kantar” anlamına gelen Latince *Campanadan* Farsça'ya ve buradan da *Kabbân* şeklinde Arapça'ya geçtiği, Türkçe'ye ise *Kapan* olarak girdiği söylenmektedir. *Kapan* tabiri husule getirdiği mana itibariyle Osmanlı'da Unkapanı, Balkapanı, Yağkapanı gibi mekânların da satılan meta itibariyle isimlerine etki etmiştir. Böylece “büyük tartı veya kantar” kökünden çıkıp günümüz toptancı hallerine veya zahire borsalarına benzeyen yerlerin adı olmuştur. Un, yağ ve baldan başka tahıl, kahve, tütün, ipek, pamuk, kumaş ve çeşitli dokumalar satın alınarak İstanbul gibi büyük şehirlerdeki kapanlara getirilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Salih Aynural, “Kapan”, *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 338-339.

² Sergey A. Ivanov, *İstanbul'da Konstantinopolis'i Aramak: Bir Tarihi Miras Rehberi*, (Terc. Hazla Yalın), KitapYayınevi, İstanbul, 2020, s. 280.

³ Namık Erkal, “Kapan-Weighine Office”, (Ed. Pelin Derviş, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli), *Becoming İstanbul An Encyclopedia*, İstanbul, 2015, s. 178.

Osmanlı Devleti'nin merkez şehri olması sürecinde Balkapan Han, Türk mimari üslubuna göre tamamlanarak önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.¹

İstanbul'da Bulgar Cemaatinin Oluşumu

19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Bulgarların ekonomisinde başta gelen üretim kollarını abacılık ve kaytancılık teşkil ederken, Bulgaristan'daki ticari mesleklerden de en eski ve yaygın olanı abacılık olarak bilinmektedir. Bulgarların İstanbul'a kitleler halinde gelmeye başlamaları da bu yüzyılın başlarına rastlamaktadır.²

İstanbul'a mevsimlik işçi olarak gelen Bulgar işçiler de bulunmaktaydı. Bahçıvanlık ve hamallık gibi işlerle meşgul olan bu işçiler içerisinde seneler boyunca İstanbul'da çalışıp birikimleriyle kendilerine bahçe satın almış talihli Bulgarlar da olmuştur.³

Bu göçlerin iki sebebi vardır. Bunların ilki Kırcaali İsyanları neticesinde Bulgarların daha güvenli olan payitaht ve yakın çevrelerine göç ederek yerleşmeleri; ikincisi ise İstanbul'un ekonomik imkânları ve başta ticaret olmak üzere farklı meslek ve zanaatlar için uygun şartları bünyesinde bulunduruyor olmasıdır. Özellikle Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra yeni kurulan ordunun Avrupalı tarzda üniforma dizecek abacı ve kaytancılara ihtiyaç duyulmasından dolayı tekstil zanaatında maharetli olan Bulgarlar İstanbul'a davet edilmiştir. Ayrıca Gülhane Hattı Hümayunu (1839) ile devletin içerisinde yaşayan milletlerin herhangi bir ayırım gözetilmeden Osmanlı Devleti'nin garantisi altında buldukları beyan edildikten sonra İstanbul'a Bulgar göçleri hızlanmış ve 1850'lilere kadar hususiyetle Balkapan Han ve etrafındaki diğer hanlara 25'in üzerinde meslek sahibi yerleşmiştir.⁴

¹ Balkapan Hanı'nın mimari özelliği için bkz. Semavi Eyice, "Balkapanı Hanı", *DİA*, C.5, İstanbul, 1992, s. 33-34.; Gönül Cantay, "Balkapanı Hanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 30-31.

² Nikolay Todorov, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Ensaf ve Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, (2011), s. 1.

³ İstanbul'a mevsimlik işçi olarak gelen Bulgar işçiler de bulunmaktaydı. Bahçıvanlık ve hamallık gibi işlerle meşgul olan bu işçiler içerisinde seneler boyunca İstanbul'da çalışıp birikimleriyle kendilerine bahçe satın almış talihli Bulgarlar da olmuştur. Bu Bulgarlara örnek olarak; Simeon Trayçev Radev'in dedesi ve (Bkz. Simeon Trayçev Radev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları (1879-1898)*, (Terc. Georgi P. Kostandov), Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 52.), aynı şekilde Petır Mateev'in dedesi ve akrabaları, Balkapan Hanı'nda yazıhaneler tutmuş ve ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. bkz. Petır Mateev, *Osmanlı Topraklarından Anılar 1861-1904*, (Terc. Hüseyin Mevsim, KitapYayınevi, İstanbul, 2020, s. 10; bkz. Orliv Sabev, "Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-1882 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkanlarında Çalışan Bulgarlar", *Uluslararası Osmanlı Sempozyumu - V*, (Ed. Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız), İstanbul, 2017.

⁴ Hüseyin Mevsim, "Bulgar Edebiyatı İstanbul'da-İstanbul Bulgar Edebiyatında", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 5; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Magakente*, (Ed. Yavuz Köse), KitapYayınevi, İstanbul, 2011, s. 181-182; İstanbul'daki bahçe ve dükkânlarda çalışan Bulgarlar için bkz. Orliv Sabev, "Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-1882 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkanlarında Çalışan Bulgarlar", *Uluslararası Osmanlı Sempozyumu - V*, (Ed. Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız), İstanbul, 2017.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

İstanbul'a Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eğitim görmüş, bu mektepte gösterdiği başarıdan dolayı açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de anatomi muallimliğine tayin edilen, ilk Osmanlıca anatomi eserlerinden biri olan Mifrah-ı Teşrih'i telif eden ve Bulgar milli uyanış hareketinin içerisinde olan Hristo Stambolski, Balkapan'a yerleşen ilk Bulgar kiracılarının Sliven'den birkaç abacının ve Kalofer, Klisura ve Avratalan'dan kaytancılarının olduğunu söylemiştir. Bunların ardından Bulgaristan'ın çeşitli mahallerinden de tüccarların geldiklerini ve Balkapan Han'ın üst katına tamamen Bulgarların yerleştiğini, Hristo ve Nikola Tıpçileştov Kardeşler, R.V. Mirkoviç, İvan Petrov, Nedyalko Brakalov, Hristo Paşalov, Kiro Popov, Komisiev Kardeşler, Stoyan Buynov, Hristo Hristov, Dimitir Dobroviç gibi Bulgar tüccarların yazıhanelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. İlaveten Hristo Bulgarların, Çorapçı Han, Boyacı Han, Sümbül Han, Küçük Yeni Han, Kumru Han'a yerleştiğini de belirtmiştir.¹

1850'lilerde İstanbul'da yayınlanan Bulgarca gazetelerde yer alan bilgilere göre İstanbul'da yaşayan Bulgarların başta, Tuna ve Doğu Rumeli vilayetleri ile Trakya ve Makedonya olmak üzere, Balkanlar'ın her tarafından geldiği ve Bulgar nüfusunun mevcudiyetinin 40.000-60.000 kişi civarında olduğu, İstanbul'un etrafında 30'a yakın Bulgar köyü bulunduğunu ifade edilmiştir.² Hususiyetle şunu söylemek gerekir ki Bulgar tüccarları ticari faaliyetlerinin istikrarı doğrultusunda, İstanbul'daki Bulgar cemaatinin kültürel ve maarif gelişimi ile beraber bir aydın sınıfının oluşumunu aynı doğrultuda ilerletmiştir. Milli kiliselerini kurabilmek gayesiyle Fenerli Rumlara karşı siyasi ve dini cihetlerden girişecekleri teşebbüslerin üssü olarak Balkapan Han bu hususta öne çıkmaktadır.

Şair, ressam, yazar, eğitimci, diplomat, siyaset ve devlet adamı gibi birçok kimliğe ve vasfa haiz olan Kostantin Veliçkov kaleme aldığı hatıratında, Balkapan Han'na atfettiği değer ve Bulgarlar için kıymetini şu sözlerle ifade etmiştir:³

"Şimdi bir insan Roma'ya gidebilir, ama papayı görmeden pekala dönebilir. Ancak bir Bulgar İstanbul'a gelip Balkapan'ı görmeden edemez, her ne kadar polişe değiştirmeyecek, aba veya şayak almayacak veya satmayacak olsa da. Eğer İstanbul'dan vicdanı rahat ayrılmak istiyorsa, bu ziyareti (az kalsın ibadeti diyecektim), mutlaka yapması lazım.⁴ Öyle sanıyorum ki, buraya gelen ve bu vatanperver vazifeyi yerine getirmeden dönen çok az Bulgar vardır. İstanbul hakkındaki hatıra ve izlenimlerini yazmaya kalkışan bir Bulgarın da bu vazifeyi göz ardı etmesi, başışlanamaz bir günah

¹ Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2018, s. 31; İstanbul'daki Bulgar tüccarların meşgul olduğu ticari sahalar daha çok dericilik, balıkçılık, abacılık, terzilik, çorapçılık, eskicilik, bahçıvanlık, kasaplık, ekmekçilik ve sütçülük gibi meslekler üzerinde yoğunlaşmıştır. bkz. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "a.g.m.", s. 187.

² Georgi P. Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 33-34.

³ Konstantin Veliçkov, *İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2017, s. 37.

⁴ Bursa'yı farklı sebeplerden dolayı ziyaret etmek isteyen Nikola Naçov ve Vasil Kınçov gidiş ve dönüşlerinde İstanbul'a uğrayarak Balkapan Han'ını da ziyaret etmişlerdir. Bkz. Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Bursa*, KitapYayınevi, İstanbul, 2009.

olurdu... İstanbul ve Balkapan adları bana birbirinden ayrılmaz gibi geliyordu; nitekim ben İstanbul'u Balkapan olmadan tahayyül edemiyordum. O zamanda Balkapan adı, çocuk kalplerimizin heyecanla çarpmasına sebep olan adlardan biriydi."

Bulgar Milliyetçiliğın Gelişiminde Balkapan Tüccarlarının Faaliyetleri

İstanbul'da sayısı gittikçe artan Bulgarlar, iktisadi gelişimleriyle birlikte ayrı bir Bulgar Kilisesi kurabilmek amacıyla teşebbüslerde bulunmaya başlamışlar ve 1838 yılına gelindiğinde Papaz Neofit Bozveli ve İlarion Stoyanov Mihaylovski, Bulgarların bulunduğu mekânlarda dualar okuyarak ve Bulgar tarihini anlatarak onları bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Papaz Neofit ve İlarion yaptığı bu toplantılarda, Bulgarların kendilerine ait bir kiliselerinin olmasını ve kendi dillerinde ibadet etmeleri gerektiğini de ifade etmiştir. Durumdan haberdar olan Fener Patrikhanesi onları tutuklattırılmış ve sürgüne gönderilmiştir. Tanzimat Fermanı'yla beyan edilen, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının da Müslüman olanlarla eşit ve adil haklara sahip olması yönündeki prensipler Bulgarlara istedikleri fırsatı tanımıştır. Balkapan tüccarlarından Hristo ve Nikola Tıpçeleştov ile Dimitir Toşkov, Georgi Zolotoviç, Gavril Moravenov, Çorbacı Nayden, Petır Hacı Dayanovi, İliya Nedelkoviçi, Stefan ve Dimitir Geşov gibi ileri gelen Bulgar tüccarları İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi inşa edilmesi düşüncesini destekmişler ve sürgünden dönen İlarion da, 1847 yılında tekrardan Bulgar Kilisesi fikri için bir girişimde bulunmuştur. Rum Patrikhanesi'ne verdikleri 30 kadar arzuhalden sonra bir kilise kurabilmeleri için gerekli izni alabilmekle birlikte Bab-ı Âlî'den de gerekli müsaade alınmış ve Stefan Bogoridi Fener'de bulunan hanesini ve arazisini kilise kurulması için bağışlamıştır. Arazinin kilise inşaatı için ölçümler ve ön hesaplamalardan sonra, bağışlanan yerin oldukça geniş olduğu ve bir Metoh binası, küçük ve büyük kilise inşasında herhangi bir sorun teşkil etmeyeceği anlaşılmıştır. Arazi içerisinde bulunan iki katlı ahşap bina kiliseye dönüştürülerek "*Ahşap Kilise*" namıyla matuf, anılır olmuştur.¹ Kilise açıldıktan sonra Bulgar tacirleri bir araya gelerek masrafları kontrol etmiş ve bir müteveli heyeti oluşturmuşlardır. Bu heyette Stefan K. Rilski, Neofit Rilski, İlarion Stoyanov Mihaylovski, P. Hilendarski, Panaret, Aleksandır Ekzarh, Vasilaki Velikov, Georgi Krısteviç, Georgi Zolotoviç, Gavril Moravenov, Dr. Zahari Strumski, Nikola Tıpçeleştov, Nikola Çalıkov, Nikolay Aprilov ve Georgi Rakovski gibi ileri gelenler ve tüccarlar yer almıştır. Ayrıca kilise, tüccarlar arasında hürmet edilen Hristo Tıpçeleştov'un üzerine kaydedilmiş ve bununla birlikte heyet Ahşap Kilise'nin idaresine piskopos olarak İlarion Mihaylovski'nin tayini için Patrikhane'ye baskıda bulunarak atamasını gerçekleştirmişlerdir.²

¹ Kırk dokuz yıl boyunca kullanılacak olan bu kilise 1898'de yeni Sveti Stefan Kilisesi'nin (Demir Kilise) açılışından kırk gün sonra yıkılmıştır. bkz. Gökhan Çiçekliyurt, "İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesinin Kurulma Aşaması ve Sveti Stefan Kilisesi", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020, s. 6-11; Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "a.g.m.", s. 188-189.

² Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2018, s. 45; Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "a.g.m.", s. 189.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Hristo Stambolski, Balkapan Han'ı Bulgar Milliyetçi düşüncesinin İstanbul'daki gelişimi ve siyasetçilerin, aydınların, devrimcilerin ve talebelerin bir araya geldikleri bir merkez olarak tarif etmiştir.¹ Aynı zamanda Balkapan Han'ına gelen bu gençlerin daha sonraki süreçte Bulgar milli gayelerini yaydıklarını da ifade eden açıklamaları şu şekildedir:²

“Gerek ticari ve dini, gerek siyasi açılardan gerekse de ihtilal bakımından Balkapan Han, Bulgar hareketinin merkezi sayılıyordu. Milli davamızla ilgili bütün planlar burada yapılıyordu. Dışarıdan gelen bütün aydınlarımız, tüccarlarımız, siyasetçilerimiz, hatta devrimcilerimiz burada buluşuyorlardı. Burası bütün Bulgar gençlerin -yazihane sekreterleri, muhasip ve katiplerin, keza Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Robert Koleji, Bebek Katolik Koleji gibi çeşitli mekteplerden talebelerin yuvasıydı; o gençler ki kaynayan coşkuları ve vatanperverlikleri bütün Bulgaristan'a yayılıyor ve daha büyükçe sahirlerde hürriyet sevdasıyla yanıp tutuşan delikanlıların kalplerinde karşılık buluyordu.”

İstanbul'da “Sultan'ın Mektepleri”nde Bulgar talebelerin de okuyabilmesi için Balkapan tüccarlarından Nikola Tıpçileştov, 1858 yılında Filibe'den tanıdığı birinin oğlunu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kayıt ettirebilmek için devrin Harbiye Nazırı Rıza Paşa'ya bir arzuhal yazma fikrindedir. Fakat aynı handa bulunan tüccar Nedyalko Brakalov, Rum, Sırp ve Ulah talebelerin okuduğu bu mektebe bir değil 15-20 Bulgar talebesinin kabul edilmesini teklif etmesini önermiştir. Bu minval üzerine “Denemekte fayda var” anlayışından hareketle kaleme aldığı arzuhal Sadrazam Reşit Paşa'ya arz etmiş ve arzuhal, o zaman yeni kurulan Tanzimat Dairesi'ne havale edilmiştir. Bu arzuhale sadece iki Rum üye itiraz etmiştir. Diğerler üyelerin ise arzuhalde dile getirilen talepte kanunlara aykırı hiçbir şey görmediklerini belirtmişlerdir. Daire Başkanı Mustafa Bey, Nikola Tıpçileştov'u huzuruna çağırarak “Bulgar Milleti” ifadesinin ne anlama geldiğini ve “Bu, Urum milleti demek değil mi?” diye sormuştur. Bunun üzerine Tıpçileştov, “Hayır, efendim Bulgar milleti Rum milletinden tamamen farklıdır. Ben de kendi dili ve yazısı olan Bulgar milleti, Rumeli'nin büyük kısmında ikamet eder -Niş, Vidin, Sofya, Üsküp Filibe, Tırnova, Rusçuk, İslimye, Tulça vs. ki ben kendim Filibe Sancağı dahilindeki Kalofer Kasabası'ndan bir Bulgarım” diye beyan etmiştir. Bu görüşmeden sonra 1858'in eylül ayında Mustafa Bey'den gelen haber üzerine Bulgar milleti lehine mazbatanın imzalanarak irade çıkarılması için Sultan Abdülmecid'e gönderilmiştir.

¹ Hristo Stambolski, Bulgar gençlerinin mektep ve kilise odalarında toplanıp fikir teatileri yaptıklarını anlatırken Rakovski'nin “Dağ Yolcusu” isimli eserinin yayınlanmasından sonra bu tarz toplantılar birbirlerine sadık gençler arasında daha da yaygınlaştığını ve bu faaliyetin gizlice yapıldığını söylemiştir. İstanbul'da da Balkapan'da genç kâtiplerin toplandıklarını ifade etmiştir. Bu gençlerden birkaçı Edirne'den Kostaki Slavçeviç, Tatarpazarcık'tan Stefan İliç, Kazanlık'tan İvan Naydenov, Rusçuk'tan Yosif Daynelov, Kotel'den İvanço Hacı Petrov, Kalofer'den Stoil Popov ve Stoyan Buynov, Sliven'den Stefan Gidikov, bir araya gelmişler ve birbirlerine yemin ederek 1821 Yunan İsyanı'nda faaliyette bulunan Filika Eteria benzeri gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyetin ismi “Sadık Dostlar” dır. Hristo Stambolski, “1859'da bendeniz de cemiyete yakınlığımı ve katıldım” diyecektir. bkz. Hristo Stambolski, *a.g.e.*, s. 54.

² Hristo Stambolski, *a.g.e.*, s. 32.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye ilk defa Bulgar talebelerinin¹ alınacak olmasından ziyade padişahın iradesinde "*Bulgar Milleti*" ifadesinin geçmiş olması Bulgar ileri gelenlerinin sevindirmiştir.² Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Bulgar talebenin alınmasına karşı duran Rum bürokrasisinine rağmen başarılı olan Balkapan tüccarları bu mektebe daha sonraki süreçte Bulgar talebelerin girmesine imkân hazırlamış oldular.³

Bulgarlar aydınlar, kendi milliyetinden olanlar arasında maarif ve kültürel faaliyetlerde bulunmak için İstanbul'daki Rumları model alarak "*Bulgar Kırathanesi*" (Bilgarsko Çitalişte) kurma yoluna gitmişlerdir. Hristo Stambolski, bu fikri Balkapan Han'da bulunan İvan Naydenov'a, Petko Slaveykov'a, Todor Burmov'a ve İlarion'a söylemiş ve Bulgar aydınları bu fikri, aralarında müzakere ettiklerini ve müspet yönde karar aldıklarını söylemişlerdir. Hristo ve yanındaki on genç, Kevgir'de Bulgar Cemaati'nin ileri gelen ruhbanlarından İlarion Makariopolski'nin huzuruna çıkarak bir Bulgar kırathanesinin kurulması sorumluluğunu ve idaresini üstlenmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine İlarion, "*Milletimizin aydınlatıcı faktörlere hayati ihtiyacı var; kurmayı tasarladığımız kurum da böyle bir faktör olup süphesiz herkese yararlı olacaktır. Bu kırathaneye, İstanbul gençlerinin olduğu gibi, taşradakilerini de keza İstanbul'dan gelen geçenlerin de aydınlanmacı kolektif gücü odaklanacaktır. Bu kurum, milletimizin bir an önce uyandırılıp aydınlatılmasının yolları, üzerine de müzakere edecek olan alimlerimizin bir odağına dönüşecektir, çünkü çok geride kaldık! İnsiyatif ve başkanlığa gelince, bulunduğumuz bu ince ve kritik zamanlarda bunları tamamen siz gençler üstlenin; biz yaşlılar artık meselenin dikenli yoluna adanmış kendimizi ve umudumuz oldur ki, bu haklı mücadele Tanrı'nın yardımıyla bizi, hepimizin arzu ettiği iyi sonuca ulaştıracak. Ancak sözlerim, bu milli davanın başarısı için desteğimi esirgediğim anlamına*

¹ 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da açılan mekteplerde okuyan Bulgarların, Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde edilmesinde ve devletin kurulması sürecinde faaliyet gösteren kadroların büyük kısmını yetiştirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Orlin Sabev (Orhan Salih), "*Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler*", III. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu, İstanbul, 2015, s. 163-181.

² Hristo Stambolski, *a.g.e.*, s. 35-36.; Tsarigardski Vestnik (İstanbul Gazetesi) talebelerinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye alınmalarını şu şekilde duyurmuştur: "*Sultan Abdülmecid'in bütün tebaalarına cömertçe bağışladığı hibelerinden biri Bulgarlara imtiyaz olarak sundu. Bu Salı günü, 23 Eylül'de, on beş Bulgar çocuğunun Tıp Mektebi'ne kabul edilmesi önemli bir ihsan olduğundan kalbimiz sonsuz bir minnettarlık içinde çarpmaktadır. En yetkin hocaların çalıştıkları Tıp Mektebi'nde ayrı ayrı milletlere mensup olan, Osmanlıca, Fransızca ve tıp büyük bir özenle okuyan 500'den fazla öğrenci var. Yiyecek içecek, elbise ve çamaşır yıkama gibi masrafları hazinece karşılanmaktadır. Her öğrenciye aylık burs, mezunlara ise doktor unvanı ve kolağası rütbesi verilir. Mezunlar işe başladıktan sonra binbaşı rütbesine layık görünüp iyi bir maas alarak hem devletin ilerlemesine, hem aile bütçelerine katkıda bulunurlar. Yüce Tanrı, merhametli Sultan Abdülmecid'in selametine dua ederiz. Amin!*" bkz. Margarita Dovreva, "*1848-1877 yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbulu'nun Bilim ve Eğitim Günlüğü*", II. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu, İstanbul, 2014, s. 381.

³ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılışından 1877 yılına kadar buraya talebe olarak giren 139 Bulgar'dan 71'nin mezun oldukları bilinmektedir. En geniş Bulgar hekim topluluğunun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kökenli olduğunu ve tıp ilmindeki ihtisaslarını tamamlamışlardır. Ayrıca bu mektepte yetişen Bulgarlar, kurulacak olan Bulgaristan Devleti'nde önemli idari ve siyasi mevkilere geleceklerdir. bkz. Yosif Lyubenov, *Rumeli'den Yemen: Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, (Terc. Hüseyin Mevsim), Yeditepe Yay., İstanbul, 2020, s. 20-21.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

gelmesin; bilakis, resmi Hattı-ı Şerifin (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ve Hatt-ı Hümayunun (Islahat Fermanı) çizdiği aydınlanma sınırları içinde, bunu bütün kalbimle destekliyor ve başarılı olmasını diliyorum” demiştir. Bu görüşmeden sonra kıraathanenin Rum ve Slav kıraathaneleri gibi Pera’da mı yoksa Balkapan Hanı’nda veya Bulgar Kilisesi civarında mı açılması konusunda farklı fikirler mevcut olmuş olsa da Bulgar Kilisesi’nin bulunduğu yerde açılmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte tüzük yazılmaya başlanmış ve Zaptiye Nezareti’nin tüzüğü onaylamasıyla birlikte kıraathane faaliyetine başlamıştır.¹ Bu kıraathane kısa bir zaman diliminde merkez haline gelmiş ve İstanbul’daki çalışmalarının dışında Makedonya’daki Bulgarların da bilinçlendirilmesi için Selanik ve Kostur bölgelerine, Bulgar muallimlerin gönderilmesi için maddi destek sağlamıştır.²

Osmanlı bünyesindeki gayrimüslim topluluklarının basın faaliyetlerine bakıldığında en geride kalan topluluğun Bulgarlar olduğu görülecektir. Ayrıca basın faaliyetleri³ Bulgarların yaygın buldukları şehirlerde değil de Osmanlı Devleti’nin İstanbul ve İzmir şehirlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bulgarların İstanbul’daki ilk gazetesinin yayınlanması Ivan Bogorov tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴ Bogorov, Leipzig’de gazete yayınlama tecrübesinde başarısız olduğunda İstanbul’a gelerek burada Tsarigradski Vestnik⁵ (İstanbul Gazetesi)’ni çıkarmaya başlamıştır. Haftalık olarak çıkan bu gazete ilk sayısını 1848’de basmış ve 1862 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Tsarigradski Vestnik, Bulgarların kültürel gelişmesinde ve siyasi bilinçlenmesinde kısmi olmakla birlikte mühim bir rol oynamıştır.⁶ Ayrıca Kiryos Petro namında bir Bulgar Balkapan Hanı tüccarlarından Hristo Tıççileşkov’un kefil olmasıyla Osmanlı Devleti, Bulgar lisansı ile gazete çıkarmasına ruhsat vermiş ve Bulgar ulusuna iyi niyetlerini göstermek amacıyla posta masrafından da muaf tutulmalarına padişah iradesiyle izin verilmiştir.⁷ Balkapan Han’ın en

¹ Hristo Stambolski, *a.g.e.*, s. 137-139.

² Georgi P. Kostandov, *İstanbul Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 68.

³ Islahat Fermanı’nın ilanından sonra gayrimüslimlere tanınan haklar çerçevesinde Bulgar tarafından çıkardıkları gazeteler; Dragan Tsankov (1859-1863) "*Bilgariya*"; Nikola Mihailovski (1863-1865) "*Sivnetnik*" (Danışman); Todor Burmov (1863-1867) mizah gazetesi "*Gayda*"; Petko R. Slaveykov (1867-1872) "*Makedoniya*"; Nikola Genoviç, Todor İkonomov (1864- 1873) "*Turtsiya*" (Türkiye); Todor Burmov (1865-1867) "*Vremya*" (Zaman); Hristo Stoyanov (1870-1874) "*Pravo*" (Hukuk); Ivan Naydenov (1874-1877) "*Napredik*" (Terakki); Marka Balabanov (1874-1876) "*Vek*" (Asır); Dragan Tsankov, Hristo Vakilidov (1874- 1877) "*Iztoçno Vreme*" (Doğu Zamanı); Andrey Stoev Tsanov (1874-1879) "*Zornitsa*" (Tanyeri) bkz. Georgi P. Kostandov, *İstanbul Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 31.

⁴ İlbey Ortaylı, "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 26, s. 253.

⁵ İvan Bogorov, Tsarigradski Vestnik Gazetesi’nde Balkapan Hanı’nın yeniçeriler tarafından gıda deposu gibi kullanıldığını ve "*yeniçeri yuvası*" haline geldiğini nitelemiştir. Ayrıca Tsarigradski Vestnik Basımevi’nde basılan Yeniçerilere dair eserle ocağa ilgiyi artırmıştır. Bkz. Margarita Dovreva, "1848-1877 yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbulu’nun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *II.Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu*, İstanbul, 2014, s. 13.

⁶ Ahmet Hezarfen, "Bulgarca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 330; Georgi P. Kostandov, *a.g.e.*, s. 69.

⁷ İlbey Ortaylı, "a.g.m.", s. 259.

zengin tüccarlarından olan Hristo Tıpçeleştov ile oğlu Nikola ve Dimitir Geşov, maddi imkânları yeterli olmayan gazetelere her daim destek vermişlerdir.¹

Bulgarlar basın hayatına diğer cemiyetlere nazaran geç kalmış olsalar da verdikleri mücadeleyi Bulgar milli kilisesi için Fenerli Rumlara ve milli devletlerini kurma yolundaki teşebbüslerinde basını, Osmanlı Devleti'ne karşı etkili bir şekilde kullanmışlardır. Islahat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle İstanbul'da Bulgar lisanıyla basılan gazete sayıları artmıştır. Bulgarlar gazeteler yayınlamakla birlikte dergi ve kitap basımı için de birçok matbaa kurmuşlardır. Bu matbaalarda çalışan Bulgarlar, P. P. Karapetrov'un öncülüğünde Promişlenie Bulgar Matbaacılık Kurumu'nu kurmuşlardır. Bu kurum tüm Bulgar tabakalarına ulaşabilmek amacıyla ve bu tabakaların farklılıklarını göz önüne alarak ahlaki, tarihi ve edebi eserleri basmışlardır. Basılan bu kitapları Bulgarlara ulaştırabilmek, ticari ve kültürel etkinliklerini artırmak için Balkapan Hanı karşısında bir de kitap mağazası açmışlardır. Bulgarların önemli uğrak yerlerinden biri haline gelen bu kitap mağazası, Danov, Mançev ve Momçilov gibi yayınevlerinin eserlerini de satıyor ve Bulgar Devrimci fikrin üssü olan Bükreş'ten gelen Svoboda (Hürriyet) ve Nezavisimost (Bağımsızlık) gazetelerini gizlice temin ediyordu.²

Kostantin Veliçkov, Balkapan Hanı karşısındaki kitap mağazasının kendisi ve Bulgarlar için önemini şu sözlerle ifade etmiştir:³

"İstanbul'da kaldığım müddetçe, benim için Balkapan karşısındaki kitapçı kadar kıymetli olan bir mekan neredeyse yoktu. Burası benim için pazara kadar değil mezara kadar süren o dostlukların hatırasıyla bağlantılı; mutsuz olduğun anda ruhunu mutlu kılan, hayatın bedbaht günlerinde yeri doldurulamaz bir avuntu. Müsait olduğum her zaman, oraya koştüğüm gibi hiçbir yere merakla ve şevkle koşmadım ve orada geçirdiğim saatleri şimdi bana o kadar kıymetli geliyor ki sanki bütün bunlar dün olmuş gibi... Balkapan'ın karşısındaki kitapçıda kitap alanların sayısı çok muydu bilmem, ama içi neredeyse her zaman doluydu. İsim yapmış veya edebiyata veya gazetecilikte nam yapmayı hayal eden ve toplum ve millet davacısı sıfatıyla herhangi bir rol oynayan kişilerin toplandığı bir yerdi. Oraya, sanki kaçınılmaz bir millet kurumu gibi, kamuoyununun alakadar eden bütün meseleler taşınıyor ve basında yankı buluyordu."

Modern tiyatroların Osmanlı'ya gelmesi 1850'li yıllara rastlamaktadır. Osmanlıların modernleşme tecrübesinin bir parçası olan tiyatro, çok kültürlü, çok uluslu ve çok dilli bir şehir tecrübesi oluşturmuş, siyasete ve sanata dair yeni sözlerin söyleme imkânı vermiştir.⁴ *"Bulgar Aydınlanma Süreci"* nin bir devamı olarak gördüğümüz Batılı bir tür olan tiyatro, Bulgarların kendi fikirlerini müdafaa etmesinde bir propaganda veya halkı heyecanlandıracakları bir iletişim aracı olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Bu vesileyle Galatasaray Mekteb-i Sultani'sindeki Bulgar talebeler ile Balkapan Han'da bulunan Bulgarlar bir tiyatro grubu oluşturmuşlar ve bu tiyatro grubuyla 1872 yılında

¹ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "a.g.m.", s. 193.

² Hüseyin Mevsim, "a.g.t.", s. 61-62.

³ Kostantin Veliçkov, *a.g.e.*, s. 49.

⁴ Mehmet Fatih Uslu, "İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi", *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, C. 7, s. 533.

Gedikpaşa'daki Agop Güllü'nün (Hagop Vartonyan) Vartovyan Kumpanyası'nda¹ 200 kişilik bir seyirci önünde iki temsil vermişlerdir. Bu temsillerden elde ettikleri geliri Makedonya Derneği'ne (Makedonska Drujina) bağışlamışlardır. 1873'te aynı derneğin yararına Ortaköy'deki Ermeni tiyatrosunda Voynikov'un "*Korkunç Krum'un Krallığa Geçmesi*" adlı dramı ile P.R. Slaveykov'un "*Malakov*" komedisi temsil edilmiştir.²

Bulgarlar, Müstakil Bulgar Kilisesi'nin kurulması (1870) için Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı yürüttükleri mücadelenin neticesinde bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. İstanbul'daki Bulgar cemaati, hükümet nezdindeki "Bulgar halkını temsil etme" vasfını, bu yeni dini kuruma devretmiştir. Fakat Bulgarların bu sevinci yedi yıllık kısa bir zaman aralığının dışında, İstanbullu Bulgarlara daha sakin, daha yaşanabilir ve daha huzurlu bir hayat sağlamadı. Osmanlı payitahtındaki Bulgarlar, padişahın ve bürokrasinin iradesini etkileyerek "tekamülcü" bir anlayışla ilerleyerek arzu ettikleri haklara ulaşabileceklerine inanmışlardı. Fakat Bükreş, Belgrad ve Viyana gibi merkezlerdeki Bulgarlar devrimci bir anlayışa sahiplerdi. 1873-1876 yıllarında, Romanya'da oluşturulan silahlı kalabalık çeteler, güneye inerek Balkanlar'da büyük isyanlar çıkardılar. Özellikle 1876 yılında başlayıp ve gelişen isyan şiddetle bastırılınca, Osmanlı yönetimi ile Ekzarhane arasında kurulan iyi münasebetler değişmeye başlamıştı. İsyanlara katılanların bir kısmı, hapsedilmek üzere İstanbul'a getirildi. Bazıları kaçak olarak İstanbul'a geldiler. Bununla birlikte cemaat içinde şüpheli görülen kişiler ise her şeyi yüz üstü bırakıp Bulgaristan'a, Edirne'ye kaçmışlardı.³ Osmanlı Hükümeti, devletin kurumlarında görevli olan Bulgarları ise Şam ve Yemen civarına sürgün etmişti.⁴

1877 yılının Ocak ayında Sadrazam Mithat Paşa, ilan edilen Kanun-ı Esasi hakkında bilgi vermek ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i müslim ahalinin durumunu hakkında bilgi vermek üzere yabancı elçilerin de davet edildiği bir konferans tertip etmişti. Eksarh I. Antim bu toplantıya katılmayınca, önce İzmir'e sürgün edildi, sonra da Mithat Paşa'nın talebi üzerine görevinden azledilmiştir.⁵

Balkanlar'daki isyanların meydana gelmesi sonrasında İstanbul'daki Bulgar milliyetçiliğinin öncüsü olan ruhban, aydın ve tüccar sınıfının gücü Osmanlı Hükümeti

¹ Hagop Vartovyan'ın Osmanlı Devleti'ndeki tiyatronun gelişimindeki katkısı için bkz. Fırat Güllü, *Vartovyan Kumpanyası ve Yeni Osmanlılar*, Bgst Yay., İstanbul, 2008; Tiyatro bir nevi Ermenilerin hakim olduğu ve iyi yaptıkları bir sanat idi. Osmanlı tiyatrosunda etkili olan "Şahinyanlar" için bkz. Nesim Ovadya İzrail, *Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar*, Bgst Yay., İstanbul, 2008.

² Georgi P. Kostandov, *İstanbul Bulgarlar ve Eski İstanbul*, İstanbul, s. 75-76.

³ Bulgar Matbaacılık kurumunun kurucu Petır Karapetrov, Giritli bir Rum'un gemisiyle Tekirdağ'a geçerek oradan Edirne'ye kaçmıştır. bkz. Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

⁴ Yemen'e gönderilen Bulgarlar şu şekildedir; Yosif Lyubenov, Paul Mark, Nikola Stoyanov, Vasil Markov, Petır Dimitrov. Jelyaz Draganov, bkz. Yosif Lyubenov, *Rumeli'den Yemen: Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, (Terc. Hüseyin Mevsim), Yeditepe Yay., İstanbul, 2020. Ayrıca Yemen'e gönderilen bir diğer Bulgar Hristo Stambolski'dir. Şam'a gönderilen ise Vilkoviç'dir. bkz. Hristo Stambolski, *Yemen'de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*, (Terc. Hüseyin Mevsim), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.

⁵ Georgi P. Kostandov, *a.g.e.*, s. 89.

tarafından kırılmıştır.¹ Özellikle İstanbul'da Bulgar milliyetçiliğinin yayılmasına maddi-manevi destek veren, Fener Patrikhanesi'ne karşı mücadelede öncü bir rol alan, bağımsız kiliselerini elde etmek yolunda Osmanlı bürokrasisini etkileyen, Bulgarların kültürel gelişimine² destek veren Balkapan Han'ın devrini tamamlamasına 1876 yılındaki Balkan isyanları başlangıç noktası oluşturmuştur. Konstantin Veliçkov, Balkapan Han'ın tarih sahnesinden çekilmeye başlamasını şu sözlerle ifade etmiştir:³

“Balkapan'dan bir zamanlar bizim için İstanbul'da önemli olan bir merkezin yok olduğu düşüncesiyle hüüzünlenererek çıktım. Han yok oluyor ve yerine başka bir şeyin geldiği görünmüyor. Bulgar ticareti İstanbul'dan kalkıyor; azalmış, eksilmiş, onu bir bütün halinde tutacak herhangi rabıttan mahrum kalmış olan Bulgar cemaati de, üyeleri sadece kendisi için yaşayan ve başkasının derdini dert etmek istemeyen dağılmış ve kavgalı bir aileye benziyor. Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra, şüphesiz ki o güçlü duygular gücünü kaybedecekti; bu duygulardan dolayı İstanbul'un bizim için kazandığı önem, burada Bulgar cemaatine canlılık katıyor ve onu illet ve manevi uyanışımızda önemli bir etken haline getiriyordu. Ancak siyasi şartların değişmesiyle İstanbul bizim için önemini kaybetmedi bilakis bizler için büyük öneme sahip olmaya devam edecek. Bu ehemmiyet, Bulgaristan tamamen birleştiğinde bile ortadan kalkmayacak. En hayati milli menfaatlerimiz, bugün de ve gelecekte de burada sağlam basmamızı lüzumlu kılıyor. Şimdiye kadar yapmış olduğumuz ve uzak görüşlülüğümüze işaret eden en önemli şey bağımsızlıktan sonra bile, Eksarhlığı İstanbul'dan kaldırmamamız.”

Edebi, dergi ve gazetelerde hikaye yahut oyunlar yazan Evgenia Mars, kocası Dr. Mihail Elmazov ve Bulgarların şair-i azamı olarak tarif edilen İvan Vazov ile birlikte Sultan II. Abdülhamid devrinde (1907) İstanbul'a yaptığı ziyaretini kaleme almıştır. Artık Balkapan Han, Bulgarlar için bir geçmişi yad etmekten başka bir şey değildi ve nihayete ermişti. Eski zamanın hareketli devri ile müdir bir fikir etrafında birleşen o Bulgarlar artık

¹ Bulgarlar, Ayastefanos Antlaşması'nda siyasi kazançlarını, Berlin Antlaşması'yla birlikte kaybettiklerinde daha “agresif” bir harekete yöneldikleri görülmektedir. Bulgarların bu tutumları Sultan II. Abdülhamid devrinde doruk noktasına çıkacaktır. Özellikle Bulgar milliyetçiliğinin gelişim serüveni içerisindeki merkezlerinden biri olan İstanbul, II. Abdülhamid devrinde daha sıkı bir takip söz konusudur. Konumuzla alakalı olarak belirtmek gerekirse, Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkapan tüccarlarından birinin Bulgar komita azalarından olduğu içi tutuklanmasına dair bkz. BOA, Y.MTV., 244/36, (17 Mayıs 1903/ 19 Safer 1321); Bulgar komitacıların Balkapan Hanı'nda toplantılar yaptıklarına dair bkz. BOA, DH.MKT., 574/44, (10 Ağustos 1902/ 5 Cemazeyilevvel 1320); Balkapan abacı tüccarlarından biri olan Belcobin'in yazıhanesinde Bulgaristan haritasının Slav ırkına mensup kavimlerin yaşadığı bölgeleri gösteren yerleri ve Selanik ile Kosova vilayetlerinin bazı yerlerini de için alan bir şekilde hazırlandığı görülmüş ve bu gibi haritaların varsa toplatılmasına dair bkz. BOA, DH.MKT., 1149/19, lef 1-2, (19 Şubat 1907/ 6 Muharrem 1325); BOA, ZB., 320/101, (14 Aralık 1904/ 6 Şevval 1322).

² Konstantin Veliçkov, Bulgarların bir kitap basması için maddi desteğe ihtiyaç duyduğu vakit ona katkı sağlayanların başında Balkapan Hanı'nın geldiğini belirtmiştir. Bkz. Konstantin Veliçkov, *a.g.e.*, s. 39.

³ Konstantin Veliçkov, *a.g.e.*, s. 46.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

yoktu. Evgenia Mars'ın Balkapan Hanı'yla ilgili ifadelerine dikkat ettiğimizde bu anlayışın görüldüğünü düşünmekteyiz:¹

“Kapalıçarşı'nın kıvrımlı sokaklarını takip ederek Balkapan Han'a indik. Bir zamanlar İstanbul'da çok ünlü olan bu Bulgar mekanını görmek istiyorduk. Bu büyük taş yapı sayısız bölmelere ayrılıyor. Burada Bulgar tüccarlar ağırlıktaymış ve aralarında çok zengin olanlar da varmış; han, İstanbul'daki Bulgar kolonisinin ticari ve entelektüel merkeziymiş. Fenerlilerle mücadeleyi yürüten en hararetli vatanperverler buradan çıkıyormuş. Bunlar Bulgarca gazetelerin çıkması ve Bulgarca kitapların yayınlanması için mali destek sağlıyorlarmış. Bu mekan bizler için tarihi öneme haiz. Müteveffa Konstantin Veliçkov, Letopisi (Tarih Sayfaları) dergisinde Bulgar hak getire ve bizler için han sadece barındırdığı hatıralarıyla ilginç.”

Robert Kolej'den mezun ve Bulgaristan Eمارeti'nde farklı memuriyetlerde bulunan Petır Mateev'in, Balkapan Hanı ve Bulgarların durumunu belirten görüşleri şu şekildedir:²

“Tıpçeleştov'un yazıhanesi, basamaklı çıkışın karşısında sağdaki birinci köşeydi. Birçok defa onu yazıhanesinin önüne bir iskemleye oturmuş, Gavril Efendi, Dr. Stoyan Çomakov gibi arkadaşlarıyla sohbet dalmış görüyordum. Yazıhanesinde, milli işlerin müzakere edildiği önemli buluşmalar yapılıyordu. Sanki yazıhanesi bu işlerin kançılıyasıydı.

Pislik içindeki ve sağlıksız Balkapan Han ve eski konaktaki küçük ve basık kilise milletimizin uyanışında önemli roller oynadılar. Bugün o küçük ve basık kilisenin yerinde modern, demir gibi kalıcı malzemeden yapılmış bir ibadethane yükseliyor; umut, inanç ve ruh Bulgar topraklarına kaydı, Balkapan Han'ı ise Bulgarlar artık bilmiyor.”

Sonuç

Balkapan Hanı, Ekzarhane'nin kurulmasıyla arka planda kalmıştır.³ Hatta Bulgarların bir araya gelmesi için yeni derneklerin ve okuma mekânlarının oluşturulması da bu sürece katkı sağlamış ve Bulgarların toplanma alanlarında değişme yaşanmıştır. Balkapan Han, İstanbul'da Bulgar Milliyetçiliğinin yeşermesi devresinde Bulgarlar için bir kilisenin hissettirdiği manevi ortamı, bir mektebi, bir meclisi ve hür bir Bulgaristan'ı tahayyül ettikleri bir mekândı. Balkapan Han'ın o dönemde Bulgarlar için mahiyeti, mekânın sağladığı imkânlardan öte tarihiyle beraber her şeyin başladığı ilk nokta olmasıydı. Mekânda cereyan eden fikri, hissi ve fiili münasebetler Bulgarları ortak bir dava etrafında toplaması, düşünce dünyalarında aranan, özlenen bir zaman ve mekânın mücessem haliydi. Tarihte yer bulan hareketlerin başlangıç noktaları zaman zaman bir “kudsiyet”le tarif edilmiştir. Bu kutsilik ya bir merasimle anılmış ya da satır aralarında kalmıştır. Balkapan Han da Bulgarların hatıralarındaki satırlarda kalmış bir başlangıç noktasıydı.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

¹ Evgenia Mars, *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2019, s. 54.

² Petır Mateev, *a.g.e.*, s. 21.

³ Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 194.

Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.)

Kitap, Makele ve Tezler

Aynural, Salih; "Kapan", *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 338-339.

Cantay, Gönül; "Balkapanı Hanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 30-31.

Çiçekliyurt, Gönül; "İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesinin Kurulma Aşamaları ve Sveti Stefan Kilisesi", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020.

Dovreva, Margarita; "1848-1877 yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *II.Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu*, İstanbul, 2014, s. 361-387.

Erkal, Namık; "Kapan-Weighine Office", (Ed. Pelin Derviş, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli), *Becoming İstanbul An Encyclopedia*, İstanbul, 2015, s. 174-181.

Eyice, Semavi; "Balkapanı Hanı", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 33-34.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy; "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Magakente*, (Ed. Yavuz Köse), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 181-182.

Hezarfen, Ahmet; "Bulgarca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 330.

Güllü, Fırat; *Vartovyan Kumpanyası ve Yeni Osmanlılar*, Bgst Yay., İstanbul, 2008.

İzrail, Nesim Ovadya; *Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar*, Bgst Yay., İstanbul, 2018.

Ivanov, Sergey A.; *İstanbul'da Konstantinopolis'i Aramak: Bir Tarihi Miras Rehberi*, (Terc. Hazla Yalın), KitapYayınevi, İstanbul, 2020.

Kostandov, Georgi P.; *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Lyubenov, Yosif; *Rumeli'den Yemen: Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, (Terc. Hüseyin Mevsim), Yeditepe Yay., İstanbul, 2020.

Mars, Evgenia, *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2019.

Mevsim, Hüseyin, *Bulgar Gözüyle Bursa*, KitapYayınevi, İstanbul, 2009.

Mevsim, Hüseyin, "Bulgar Edebiyatı İstanbul'da-İstanbul Bulgar Edebiyatında", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

Mateev, Petır; *Osmanlı Topraklarından Anılar 1861-1904*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2020.

Ortaylı, İlber; "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 26, s. 253-260.

Radev, Simeon Trayçev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları (1879-1898)*, (Terc. Georgi P. Kostandov), Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Sabev, Orlin; "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu*, İstanbul, 2015, s. 163-181.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Sabev, Orlin; "Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-1882 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkanlarında Çalışan Bulgarlar", *Uluslararası Osmanlı Sempozyumu - V*, (Ed. Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız), İstanbul, 2017, s. 605-621.

Stambolski, Hristo; *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2018.

Uslu, Mehmet Fatih; "İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi", *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, C. 7 s. 528-539.

Veliçkov, Konstantin; *İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890*, (Terc. Hüseyin Mevsim), KitapYayınevi, İstanbul, 2017.

Todorov, Nikolay; "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Ensaf ve Teşkilatında Bazı Karakter Değişimleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, , C. 27, S. 1-2, (2011), s. 1-36.

Tuğlacı, Pars; *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

“Sicil-i Ahval Kayıtlarına Göre Kratova Doğumlu Memurlar”

*Enes EKMEKÇİ**

Özet

Sicil-i Ahvâl Defterleri son dönem Osmanlı bürokrasisi hakkında bilgiler içermektedir. Bu defterler Sultan II. Abdülhamid zamanında oluşturulan Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nca hazırlanmıştır, Defterlerde memurların doğum yerleri, baba isimleri, baba meslekleri, eğitim aldıkları okullar, görev yerleri, maaşları, aldıkları rütbeler ve cezalar ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı Arşivi'ndeki Sicil-i Ahvâl Defterleri'nde kaydı bulunan Kratovalı memurlar incelenmiş ve yapılan incelemede Kratova doğumlu 12 memur tespit edilmiştir. Deftere kayıtlı bu memurların baba adları, doğum tarihleri, okudukları okullar, aldıkları eğitimler, bildiği diller, hangi görev ile memuriyete başladıkları, görev yaptıkları yerler, maaş zamları ve kesintileri ile ilgili bilgileri verilecektir. Kratovalı memurlar özelinde yapılan bu çalışma Kratova tarihine de katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Kratova, Sicil-i Ahvâl Defterleri, memur, bürokrasi.

Giriş

Sicil-i Ahval Defterleri, Osmanlı devlet teşkilatında görev alan memurların adları, baba adları, baba meslekleri, doğum yerleri, adlıkları eğitimler, konuştukları diller, görev yerleri, maaşları, rütbeleri, terfileri eğer varsa aldıkları cezalarını içeren defterlerdir.¹ Bu defterlerin sistematik bir şekilde oluşturulma süreci Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında (5 Şubat 1879'da) Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir.² Ahmed Cevdet Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı yaptığı dönemde nezarete bağlı Memurin Kalemi Müdürlüğü'nün kurulmaya başlaması ile memurların kayıtları tutulmaya başlamıştır. Memurin Kalemi'nde İntihab-ı Kaymakam Komisyonu adı altında tutulmaya başlayan bu kayıtlar önceleri kaymakam sicilleri ve kaymakam olarak atanabilecek önemli kişilerin sicillerini içermekteydi. Yapılan düzenlemelerin ardından kaymakam atamalarının yanında memurların seçimi ve tayini gibi meseleleri de yapmaya başlayan bu komisyon yetersiz kalmıştır. Bu sebeple memurların biyografilerini tutmak amacıyla 5 Şubat 1879 Sicil-i Ahval Komisyonu kurulmuştur.³

* Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, enesekmekci@karabuk.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3653-5587.

¹ Tahir Bilirli, *Bolulu Devlet Adamları (Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre)*, Ark Kitapları, İstanbul, 2020, s. 22-24; Gülden Sarıyıldız, “Sicil-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 135; Tahir Bilirli, “Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Gerede Doğumlu Devlet Memurları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S.8, (2019), s. 2370.

² Atilla Çetin, “Sicil-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXIX. (Ankara 2005), s. 89; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul, 1993, s. 210.

³ Bilirli, *a.g.e.*, s. 20.

Dahiliye Nezareti'ne bağlanan Sicil-i Ahval Komisyonu'nun faaliyetleri 1896 yılında kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Kaldırılan bu komisyonun yerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon 1879-1909 yılları arasında devlet hizmetinde bulunmuş memurların sicillerini tutmuştur.¹ 1908 tarihinde Memurîn-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak yerine Sicil-i Ahvâl İdaresi kurulmuş ve bu müessese Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar memur kayıtlarını tutmaya devam etmiştir.²

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Sicil-i Ahval Defterleri 201 defterden meydana gelmektedir.³ Bu defterlerde mevcut memur sayıları hakkında 92.000, 100.000⁴ gibi farklı rakamlar telaffuz edilse de mükerrer kayıtlar defterlerden çıkarıldıktan sonra 51.652 adet memur sicili yer almaktadır.⁵

Osmanlı İdaresinde Kratova'nın Kısa Tarihi

Günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda bulunan Kratova'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kalıntılar bölgedeki yerleşimin Roma, Makedon Krallığı, Sırp Krallığı, Bizans İmparatorluğu'na kadar gittiğini göstermektedir. Kratova'nın iktisadi açıdan önemli bir konuma gelmesi Sırp kralı I. Uros'un Sakson madencileri davet edip bölgeye iskân etmesiyle sağlanmıştır. Kratova zamanla Novaberda gibi Duvrovnikli tüccarların kolonisi halini almış ve bölgeden çıkarılan madenler işlenip sanat eserlerine dönüştükten sonra çeşitli bölgelere götürülmüştür. Bölgenin Osmanlılar tarafından fethinde şüphesiz bölgedeki madenlerin etkisi büyük öneme sahiptir. Kratova Sultan I. Murat'ın (1359-1389) şehit edilmesinin hemen akabinde Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) Sırbistan seferleri ile fethedilmiş olsa da bölge gerek Sırp lar ile mücadele gerek Fetret Devri gibi nedenlerden dolayı elden çıkmıştır. Kratova'da yüzyıllar boyunca devam eden Osmanlı hakimiyetinin başlaması ise Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) zamanında olmuştur. Kratova fethedildikten sonra Üsküp Sancağı'na dahil edilmiş ve Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminde yapılan idari düzenleme ile Köstendil Sancağı'na bağlanmıştır. Bölgenin Osmanlı elinden çıkışı I. Balkan Savaşı sırasında Sırp ordu birlikleri ile Osmanlılar arasında yapılan Kumanova Muharebesi ile olmuştur.⁶

Kratova Doğumlu Memurlar

Sicil-i Ahval kayıtlarında 11 Kratova doğumlu memur tespit edilmiştir. Bu memurlar; Ahmed Cemali Efendi, Ahmed Cevdet Efendi, Fettah Efendi, Halil Fahri Efendi, Hasan

¹ Sarıyıldız, "a.g.m", s. 136.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2017, s. 140.

³ Ahmet Ali Gazel, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi'nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.32, (Erzurum 2007), s. 204; Tahir Bilirli, "Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Ereğli Doğumlu Devlet Memurları", II, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*, 2019, s. 1177.

⁴ Sarıyıldız, "a.g.m", s. 135.

⁵ Bilirli, *a.g.e*, s. 21.

⁶ Enes Ekmekci, *Kratova Madenlerinin Modernizasyonu*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2021, s. 15-22.

Tahsin Efendi, Mehmed Cavid Efendi, Mehmed Emin Efendi, Mehmed Raşid Efendi, Mustafa Sıdkı Efendi, Rasim Efendi ve Yusuf Ziya Efendi'dir.

Ahmed Cemali Efendi

Ahmet Cemali Efendi 1870 Kratova doğumludur. Baba adı Raşid Efendi'dir. Kratova'da bulunan ibtidai mektebinde mukaddeme-i ulumu-u diniyye, rüştiye mektebinde mürettep derslerini almıştır. Ahmed Cemali Efendi'nin memuriyete girmesi doğumundan yaklaşık 32 yıl sonra 29 Nisan 1902 tarihinde 250 kuruş maaşla Ziraat Bankası Sandık Süvari Tahsildarlığı'na tayini ile olmuştur. Yaklaşık dört yıl bu görevde kalan Ahmed Cemali Efendi 9 Mayıs 1906'da aynı maaşla Ziraat Bankası Sandık Muhasebesi Kitabesi refakatine tayin edilmiştir.¹

Ahmed Cevdet Efendi

Ahmed Cevdet Efendi 1880 Kratova doğumludur. Baba adı Abdülrahim Ağa'dır. Kratova'da bulunan ibtidai mektebinde mukaddeme-i ulumu-u diniyye, rüştiye mektebinde mürettep derslerini almıştır. Ahmed Cevdet Efendi 26 yaşında Osmanlı memuriyet sistemine dahil olmuş ve 28 Nisan 1906 tarihinde 250 kuruş maaşla Kratova Kazası Ziraat Bankası Sandık Tahsildarlığı'na tayin edilmiştir. 29 Nisan 1906 tarihinde maaşından 50 kuruşluk bir kesinti yapılmış ve 200 kuruş maaşla Ziraat Bankası Sandık Muhasebesi Kitabesi refik-i saniliğine tayin edilmiştir.²

Fettah Efendi

Fettah Efendi 1859 Kratova doğumludur. Baba adı Seyfullah Efendi'dir. Sıbyan mektebinde akaide dair bazı risaleleri, Ruscuk Rüştiye Mektebi'nde mürettep dersleri almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca konuşur. 1878 yılında 19 yaşında Manastır Tahrir Kalemî'ne mülazemetle girmiş ve yaklaşık bir sene sonra asaleti tasdik edilerek 28 Haziran 1879 tarihinde 100 kuruş maaşla aynı kalemde görev almaya başlamıştır. 21 Mart 1881 tarihinde 300 kuruş maaşla Ohri Kazası Tahrirat Kitabesi'ne tayin olunmuş bu görevinden 21 Temmuz 1884 tarihinde ayrılmıştır. 14 Ağustos 1884 tarihinde 500 kuruş maaşla İşkodra Vilayeti Nüfus Nezareti Baş Kitabesliği'ne 23 Aralık 1885 tarihinde 600 kuruş maaşla Draç Sancağı Tahrir Vergi Memuriyeti'ne girmiş ve 9 Ağustos 1886 tarihinde istifa etmiştir. Aynı ayın 25'inde maaşı neredeyse %50 oranında düşerek 320 kuruş maaşla Selanik'e tabi Gevgili Kazası Tahrirat Kâtibi olmuştur.³

Halil Fahri Efendi

Halil Fahri Efendi 1880 Kratova doğumludur. Babası Bakkal Ahmed Efendi'dir. Kratova'da bulunan ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde mukaddeme-i ulum dersleri almıştır. Türkçe okuryazar 30 Nisan 1908 tarihinde 28 yaşında Osmanlı memuriyet sistemine 350 kuruş maaşla Gilan Kazası Vergi Memuru olarak girmiştir. 25 Mart 1909 tarihinde terfi ederek 500 kuruş maaşla Prepolye Tahsil Memurluğu'na atanmıştır.⁴

Hasan Tahsin Efendi

¹ BOA, DH, SAİD.d., 162/17.

² BOA, DH, SAİD.d., 153/403.

³ BOA, DH, SAİD.d., 30/315.

⁴ BOA, DH, SAİD.d., 195/399.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Hasan Tahsin Efendi 1873 Kratova doğumludur. Baba adı Arif Ağa'dır. Kratova'da bulunan sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum-u diniyye, rüştiye mektebinde mürettep dersleri almıştır. Kratova Kazası Ziraat Bankası Sandığı'na bir müddet mülazemetle devam ettikten sonra 13 Aralık 1890 tarihinde 30 kuruş maaşla Ziraat Bankası odacılığına, 13 Ağustos 1896 tarihinde 250 kuruş maaşla Ziraat Bankası Tahsildarlığı'na, 15 Haziran 1901 tarihinde aynı maaşla Ziraat Bankası Muhasebe Kitabete refakatine tayin olmuştur.¹

Mehmed Cavid Efendi

Mehmed Cavid Efendi 1862 Kratova doğumludur. Baba adı Yaşar'dır. Sıbyan ve rüştiye mekteplerinde mürettep dersleri almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca konuşur. 18 Kasım 1880 tarihinde 18 yaşında mülazemetle Kratova Kazası Tahrir ve Vergi Kalemine girmiştir. 4 Mart 1886 tarihinde 250 kuruş ücretle aynı kalemde çalışmaya başlamıştır. 14 Nisan 1888 tarihinde maaşı iki katına çıkarılmış ve 500 kuruş ücretle Kratova Kazası Mal Müdür Muavinliği'ne tayin olmuştur.²

Mehmed Emin Efendi

Mehmed Emin Efendi 1883 Kratova doğumludur. Babası telgraf memurlarından İsmail Şükrü Efendi'dir. Sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum, rüştiye mektebinde mürettep dersleri almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca konuşur. 1901 tarihinde Kratova Kazası Telgraf ve Posta Merkezi Muharebe Memuriyeti refakatine mülazemetle tayin edilmiştir. 18 Haziran 1904 tarihinde 200 kuruş maaşla yemin ederek görevine asaleten başlamıştır.³

Mehmed Raşid Efendi

Mehmed Raşid Efendi 1856 Kratova doğumludur. Babası Hasan Efendi'dir. Kratova'da bulunan ibtidai mektebi ve medresede tahsil görmüştür. Medresede Arabî'den Fenâri'ye kadar dersler almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca ve Arnavutça konuşur. Mehmed Raşid Efendi yaklaşık 20 yaşında göreve başlamıştır. 13 Temmuz 1876 tarihinden 12 Mart 1878 tarihine kadar 250 kuruş maaşla Kratova Kazası Aşar Kitabete'nde görev almıştır. 13 Mart 1878 tarihinde maaşına 50 kuruş zam yapılmış ve 2 Kasım 1884 tarihine kadar 300 kuruş almıştır. 13 Kasım 1884 tarihinde aynı kaleme 400 kuruş ücretle ambar memuru olarak atanmış ve 23 Aralık 1888 tarihine kadar bu maaşı almıştır. 24 Aralık 1888 tarihinden 2 Ocak 1893 tarihine kadar 200 kuruş ücretle Kratova Kazası Tahrirat Kitabete'nde, 13 Aralık 1892 tarihinden 2 Haziran 1897 tarihine kadar 320 kuruş maaşla Berat Kazası Tahrirat Kitabete'nde, 13 Haziran 1897 tarihinden 1 Mart 1905 tarihine kadar 200 kuruş maaşla Bereketli Nahiyesi Tahrirat Kitabete'nde görev almıştır. 2 Mart 1905 tarihinde 250 kuruş maaşla Leskoviçe Nahiyesi Müdür Vekaletliği'ne atanmıştır. 22 Mayıs 1905 tarihinde maaşı 500 kuruşa çıkarılmış ve 3 Eylül 1907 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 14 Eylül 1907 tarihinden 2 Ağustos 1908 tarihindeki istifasına kadar 600 kuruş maaşla Kalis Nahiye Müdürü olarak görev yapmıştır. 29 Ağustos 1907 tarihinden 13 Mart 1910 tarihine kadar 600 kuruş maaşla *Edhaçupol?* Nahiye Müdürlüğü, 20 Mart 1910

¹ BOA, DH, SAİD.d., 124/289.

² BOA, DH, SAİD.d., 30/159.

³ BOA, DH, SAİD.d., 114/229.

tarihinden 20 Temmuz 1911 tarihine kadar 600 kuruş maaşla Rahofça Nahiye Müdürlüğü ve 17 Ekim 1911 tarihinde 600 kuruş maaşla tekrar Kalis Nahiyesi Müdürlüğü yapmıştır. Kalis Nahiye Müdürlüğü sırasında bölgede çıkan harp dolayısıyla nahiye işgal edildiğinden 1 Kasım 1912 tarihinde memuriyetten ayrılmıştır.¹

Mustafa Sıdkı Efendi

Mustafa Sıdkı Efendi 1873 Kratova doğumludur babası Arif Ağadır. Kratova'daki sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum-u diniyye, rüştiye mektebinde mürettep dersleri almıştır. Bulgarca konuşur. 25 Kasım 1894 tarihinde askerlik görevine ser çavuşluk rütbesiyle başlamıştır. 19 Kasım 1899 tarihinde redif taburuna nakil olmuştur. 14 Mart 1902 tarihinde 270 kuruş maaşla Kratova Kazası Sandık Emaneti'ne tayin olmuştur.²

Rasim Efendi

Rasim Efendi 1872 Kratova doğumludur. Babası nüfus memuru Hasan Efendi'dir. Kratova'daki sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum-u diniyye, rüştiye mektebinde mürettep dersleri almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca konuşur. 1890-1896 tarihleri arasında 300 kuruş maaşla Kratova Kazası Ağnam Vergi Kalemî'nde görev yapmıştır. 13 Mart 1898 tarihinde 270 kuruş maaşla Kratova Sandık Emaneti'ne tayin edilmiştir.³

Yusuf Ziya Efendi

Yusuf Ziya Efendi 1835 Kratova doğumludur. Babası Ali Ağa'dır. Sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum-u diniyye, medresede sarf, nahiv, mantık ve Farsça'dan Gülistan derslerini almıştır. Türkçe okuryazar, Bulgarca ve Ulah'ça⁴ konuşur.

1853 tarihinde 18 yaşında 20 kuruş maaşla girdiği Kratova Maden-i Hümayun-ı Kömür Kitabeti'nde 1856 tarihindeki istifasına kadar görev almıştır. 1857 tarihinde 400 kuruş maaşla Dersaadet Zahire Gümrük Kitabetliği'nde göreve başlamış ve 1859 tarihinde maaşı 750 kuruşa yükseltilmiştir. Yine aynı yılda 1250 kuruş maaşla Vidin, 1861 tarihinde 1500 kuruş maaşla Zıştovi Rüsumat Memurluğu görevine atanmıştır. Zıştovi Rüsumat Memurluğu'na ilaveten maaşına 4.000 kuruş zam yapılarak Hasköy Panayırının idaresi verilmiştir. 1863 tarihinde 1750 kuruş ücretle Rusçuk Rüsumat Müdürlüğü, 1864 tarihinde 2.000 kuruş maaşla Tuna Rüsumat Nezareti Muavinliği'ne atanmıştır. 1868 tarihinde Tuna'daki görevinden istifa etmesi üzerine 2.500 kuruş maaşla Niş Sancağı Mutasarrıf Muavinliği'ne atanmıştır. Niş'teki görevi devam ederken kendisine 4.000 kuruş maaşla Şumnu ve Cuma kazalarının aşar müzayedesi memuriyeti verilmiştir. 1869 tarihinde 4.600 kuruş ücretle Silistre, 1871 tarihinde Zıştovi Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. 1874 senesinde Zıştovi Kaymakamlığı'ndan istifa ederek Tuna vilayet merkezinde geçici olarak oluşturulan melis-i cinayet riyasetinde istihdam olunduktan sonra vilayetin Adliye Kazası'na kaymakam olarak atanmıştır. Adliye Kazası memuriyetinin kaldırılmasıyla yaklaşık iki ay açıkta kalmış ise de 1874 yılının sonlarına doğru 3.500 kuruş maaşla refik-i sani rütbesiyle Silistre Kazası Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Göstermiş olduğu

¹ BOA, DH, SAİD.d., 195/393.

² BOA, DH, SAİD.d., 134-437.

³ BOA, DH, SAİD.d., 101/89.

⁴ Balkanlarda konuşulan Doğu Roman dilidir.

başarılarından ötürü 28 Mart 1876 tarihinde rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisî, 11 Ekim 1877 tarihinde rütbe-i sâniye sınıf-ı mütehâyezî ve ardından dördüncü rütbeden bir kıta Mecidî ile 19 Ağustos 1878 tarihinde dördüncü rütbeden bir kıta Osmanî nişan-ı âlileri tevcih edilmiştir. 15 Kasım 1878 tarihinde 7.500 kuruş maaşla Manastır Vilayeti merkez sancak mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 14 Mart 1880 tarihinde maaşında bir düzenlemeye gidilerek 6.000 kuruşa indirilmiştir. 16 Haziran 1881 tarihinde aynı maaşla Dobra Sancağı Mutasarrıflığı'na atanmış ve 5 Kasım 1882 tarihindeki istifa etmiştir. 17 Şubat 1884 tarihinde rütbe-i ref-i mirmiran tevcih edilmiş ve 6.000 kuruş maaşla İşkodra Vilayeti Mutasarrıflığı'na atanmıştır. 16 Mayıs 1884 tarihinde üçüncü rütbeden nişan-ı âli Osmanî tevcih edilmiştir. 4 Ağustos 1886 tarihinde İşkodra Vilayeti Mutasarrıflığı'ndan azledilen Yusuf Ziya Paşa 1 Nisan 1887 tarihinde vefat etmiştir.¹

Sonuç

Sicil-i Ahvâl kayıtlarında Kratova doğumlu 11 memur tespit edilmiştir. Bu memurların çoğunluğu başlangıç düzeyindeki sıbyan ve rüştiye mektebi gibi okullarda eğitim aldıkları için memuriyet hayatlarında fazla ilerleme olmamıştır. Fettah Efendi haricindeki memurların hepsi Kratova'da eğitim almıştır. Medrese düzeyinde eğitim alan Yusuf Ziya Efendi ve Mehmed Raşid Efendi'nin memuriyetteki ilerlemesi diğerlerinden farklılık göstermektedir. Kratovalı memurlardan yalnızca Yusuf Ziya Efendi, "Paşa" unvanını almıştır. Memurların üçünün baba mesleği ile ilgili bilgi bulunmakla birlikte baba mesleğini yalnızca Mehmed Emin Efendi devam ettirmektedir. Kratovalı memurların hepsi Türkçe okuryazar iken çoğunluğu ikinci bir dil bilmektedir. Bu diller Bulgarca, Arnavutça ve Ulahça'dır. Memuriyete mülazemet ile başlayan yalnızca Fettah ve Hasan Tahsin Efendi'dir. Memurların memuriyete başlama yaşı genellikle 17-22 yaş aralığında iken Ahmed Cemali Efendi 32 yaşında memuriyete başlamıştır. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kratova bir Balkan şehri olmasına rağmen Sicil-i Ahvâl kayıtlarında herhangi bir Gayrimüslim memur bulunmaması da oldukça dikkat çekicidir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİD.d.); 162/17; 153/403; 30/315; 195/399; 124/289; 30/159; 114/229; 195/393; 3/442; 195/393; 134/437.

2.Kitaplar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2017.

Bilirli, Tahir, *Bolulu Devlet Adamları (Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre)*, Ark Kitapları, İstanbul, 2020.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul, 1993.

3. Makaleler

Bilirli, Tahir, "Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Ereğli Doğumlu Devlet Memurları", II, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*, 2019, s. 1174-1192.

¹ BOA, DH, SAİD.d., 3/442.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Bilirli, Tahir, "Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Gerede Doğumlu Devlet Memurları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S.8, (2019), s. 2367-2393.

Çetin, Atilla, "Sicil-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIX, (Ankara 2005), s. 89-104.

Gazel, Ahmet Ali, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi'nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, (Erzurum 2007), s. 203-213.

Sarıyıldız, Gülden, "Sicil-i Ahvâl Defterleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 134-136.

4. Tezler

Ekmekci, Enes, *Kratova Madenlerinin Modernizasyonu*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2021.

“H.1307/M.1889 Tarihli Muhacir İskân Cetveline Göre Mihaliç Kazası Muhacir Yerleşimleri ve Muhacirlerin Karıştıkları Suçların Analizi”

*Selahattin KAYA**

Özet

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın izlediği emperyalist politikalardan dolayı bu devlet ile girdiği bir dizi savaşımlardan yenik çıkmış ve beraberinde gelen toprak kayıpları sonucunda Anadolu coğrafyası Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinden gelen kitlesel göçlere maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti başta hilafet makamının uhdesinde olmasının getirdiği sorumluluk ve diğer bazı sebeplerden dolayı farklı coğrafyalardan göç eden muhacirlere kucak açmış ve onları önce Rumeli bölgesinde bulunan stratejik mevkilere daha sonraki süreçte ise Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerine yerleştirmiştir. Belirli dönemlerde yoğunluk göstererek yaklaşık iki asra yakın devam eden göç olayı karşısında Osmanlı Devleti'nin temel problemi muhacirleri bir an önce iskân etmek ve onların burada kuracakları yeni hayata adapte olmalarını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu'nun farklı vilayet ve sancaklarında iskân ettirilen muhacirlerin yerleşim yerlerinden birisi de Hüdavendigâr Vilayeti dahilinde bulunan Mihaliç Kazası'dır. Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinden farklı tarihlerde ve külliyetli sayıda muhacir iskân edilen bu bölge önemli bir muhacir yerleşimi olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Muhacirin Komisyonu evrakları arasında bulunan ve M.1889 tarihli olan Muhacir İskân Cetveli temelinde Mihaliç Kazası'nda bulunan muhacir yerleşimlerini ortaya koymaktır. İskân cetveli incelendiğinde muhacirlerin göç ettikleri yerler ile kaza dahilinde hangi köy ve mahallede kaç hane olarak iskân edildiğinin yanı sıra muhacirlerin sebep oldukları suçlar hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında muhacirlerin karıştıkları suçlar incelenmiş ve yerli halk ile muhacirler arasındaki ilişkiler ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mihaliç, göç, muhacir, iskân.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda karşılaştığı en büyük problemlerden birisi yenilgiyle sonuçlanan savaşımlardan ötürü kaybedilen topraklardan gelen kitlesel muhacir göçleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında ilerlemesinin durduğu 1683 II. Viyana kuşatmasından itibaren başlayan geri çekilme ve toprak kayıpları sonucu devleti yaklaşık iki asır uğraştıracak olan göç meselesi ortaya çıkmıştır.¹ Özellikle 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinde hakimiyet kurmak ya da buralarda var olan hakimiyetini korumak gayesiyle başta Rusya olmak üzere Avrupa ve Balkan milletleriyle savaşımlar ve isyanlar çerçevesinde giriştiği bir takım mücadelelerden yenik çıkmış ve beraberinde gelen toprak kayıpları sonucu bu topraklarda yaşayan insanlar

* Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktorant, selahattinkaya571@gmail.com.

¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001, s. 31.

can ve mal güvenliklerini kaybetmenin endişesiyle buldukları coğrafyalardan Osmanlı Devleti'nin merkezine göç etmeye başlamışlardır. Belirli dönemlerde yoğunluk göstererek bir süreklilik arz eden göç meselesi karşısında Osmanlı Devleti ekonomik açıdan zor durumda olsa da kendisine sığınan muhacirlere kucak açmış ve onları önce Rumeli bölgesinde bulunan kritik sınır hatlarındaki mevkilere daha sonraki süreçte ise Anadolu'da bulunan vilayet ve sancaklarda iskân etmiştir.¹

Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin muhtevası incelediğinde ilk olarak Kırım ve Kafkasya bölgesinden göçlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Rusya, Moskova Knezliği'nden büyük bir devlete dönüşmesinden sonra Kazan ve Astrahan hanlıklarını ele geçirerek emperyalist politikalarını Kırım-Kafkasya bölgesine yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'yle girdiği 1768-1774 Savaşı'ndan galip çıkması sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ruslar Kırım'ın bağımsız bir hanlık olmasını sağlamış ve kısa bir süre sonra da 1784'te Kırım'ı ilhak etmişlerdir.² Kırım'ı ele geçirdikten sonra sistemli bir asimile ve kolonizasyon politikası uygulayan Rusya'nın baskıları sonucu 19. yüzyıl başlarına kadar yaklaşık olarak 300.000 ile 500.000 arası Kırım ve Kafkas muhaciri Osmanlı topraklarına göç etmiştir.³ Devlet ilk etapta bu bölgelerden gelen muhacirleri Rumeli bölgesinde bulunan Dobruca ve çevresindeki stratejik mevkilere yerleştirmiştir. Bu politika ile devlet uzun yıllar boyunca girdiği savaşlarda kaybettiği insan ve asker gücü boşluğunu savaşçı Tatar muhacirlerle doldurmak ve ileride meydana gelecek olası bir savaşta bu bölgede bir savunma hattı oluşturmayı hedeflemiştir.⁴

Kırım bölgesinden yapılan göçler belirli bir yoğunluk içerisinde 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş ve 1856 tarihinde meydana gelen Kırım Savaşı'ndan sonra kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Kırım Harbi'nde Osmanlı Devleti ve müttefiklerine yenilen Rusya, Kırım'da yaşayan Tatarları savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne yardım ettikleri suçlamasıyla Rusya'nın iç kesimlerine sürgün teşebbüsü Kırım'dan yeni bir göç dalgasının başlamasına sebep olmuş ve 1862 yılına kadar yaklaşık olarak 200.000⁵ ile 400.000 arası muhacir Osmanlı topraklarına göç etmiştir.⁶ Yukarıda belirtildiği gibi ilk etapta gelen muhacirler Rumeli bölgesinde bulunan boş ve geniş arazilerde iskân edilmişlerdir ancak bu

¹ "Muhacirin Komisyonu evrakları arasında bulunan 3 Şubat 1890 tarihli bir pusulada Anadolu'da muhacir bulunan vilayetler Hüdavendigar, Van, Kastamonu, Konya, Bitlis, Aydın, Trabzon, Sivas, Ankara, Adana, Diyarbakır, Erzurum, Ma'mûretü'l-Azîz, İzmit sancağı ve Biga sancağı olarak belirtilmiştir". BOA, DH. MHC., 10/86.

² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2010, s. 63-64.

³ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966, s. 11.

⁴ M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015, s. 121.

⁵ Hakan Kırımlı, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 458.

⁶ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan(Manisa) Sancağına Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S.2, (2006), s. 464.

bölgede iskâna müsait arazilerin zaman içerisinde azalmasından dolayı devlet 1859 tarihinden sonra Anadolu bölgesine de muhacir sevk etmeye başlamıştır.¹

Osmanlı Devleti bu dönemde Kırım'dan gelen muhacirleri iskân etmekle uğraşırken Rusların yenilgiye uğradıkları Kırım Savaşı'ndaki kayıplarını Kafkasya'da telafi etmek amacıyla bu bölgede giriştiği faaliyetler sonucunda Kafkaslar bölgesinden gelen kitlesel göçlerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Rusya'nın Kırım Savaşı'ndan sonra bütün gücünü Kafkaslar bölgesine sevk etmesi ve Şeyh Şamil önderliğinde Kafkaslar bölgesindeki Çeçen ve Dağıstanlıların direnişinin 1859'da kırılması ve devamında Çerkeslerin de mağlup edilmesinden sonra sistematik bir şekilde yürüttükleri hareketlerden sonra Ruslar 1864 Mayıs ayında Kafkaslar'da tamamen kontrolü sağlamayı başarmış ve Kırım'da uyguladıkları yok etme politikasının daha şiddetlisini burada uygulayarak yeni bir kitlesel göç dalgasının başlamasına neden olmuşlardır.² Kafkasya bölgesinden kitleler halinde ve zor şartlarda limanlara sürülen muhacirler gemiler ile Karadeniz bölgesinde Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarına gelerek buradan İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli vilayet ve sancaklarına gönderilmiştir.³

Kırım ve Kafkasya bölgesinden Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacir sayısı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. McCharty'e göre Rusya'nın istila ettiği yerlerde 1.200.000 kişi yerinden edilmiş ve bunlardan 800.000 kadarı Osmanlı topraklarına göç etmiştir.⁴ Karpat'a göre ise 1873-1922 yılları arasında Kırım ve Kafkaslar bölgesinden gelen muhacirlerin sayısının toplamı yaklaşık olarak 1.800.000 civarındadır.⁵ Saydam ise 1856-1876 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin sayısının 1.000.000 ile 1.200.000 arasında olduğu belirtmiştir.⁶

Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı kitlesel göç problemini aşmak ve muhacirlerin iskân işlerini tek bir elden ve planlı bir şekilde yürütmek için 5 Ocak 1860 tarihinde İstanbul'da Muhacirin Komisyonu isimli bir teşkilat meydana getirmiş⁷, ayrıca muhacir sevk edilen vilayetlerde muhacir iskân komisyonları kurulmuştur. Bunun yanı sıra muhacirlerin iskân sürecinde uyulması gereken hususlar hakkında da çeşitli tarihlerde

¹ "Bu tarihten öncede Anadolu'da bulunan vilayet ve sancaklara muhacir iskân edilmiştir. Ancak Rumeli bölgesindeki iskâna müsait arazilerin zaman içerisinde azalmasından dolayı 1859 tarihinden sonra Anadolu bölgesine de büyük sayılarda muhacir iskânı gerçekleştirilmiştir" Bkz. Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 595.

² Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev. Akın Kösetotunu), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yay. No: 18, Ankara, 1985, s. 26-28.

³ Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", *1864 Kafkas Techiri; Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), BALKAR&IRCICA, İstanbul, 2014, s. 320.

⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımını 1821-1921*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2012, s. 35-40.

⁵ H. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 108.

⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 91.

⁷ BOA, A.MKT.NZD., 300/88, BOA, A.MKT.NZD., 300/79.

nizamnameler neşredilmiştir.¹ 1865 tarihinden sonra muhacir meselesinin hafiflemesi dolayısıyla Muhacirin Komisyonu'nun kadrosu küçültülerek görevlerinin bir kısmı Zaptiye Nezareti'ne bırakılmış, bir bölümü de Meclis-i Vâlâ'ya bağlı bir komisyon tarafından yürütülmüştür.² Kırım ve Kafkasya bölgesinden gelen göç hareketleri belirli yoğunluklarda devam ederken devleti uğraştıracak diğer bir kitlesel göç hareketi de tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta ağır bir yenilgi alması ve yaşanan büyük toprak kayıpları sonucu Rumeli bölgesinden yeni bir kitlesel göç dalgası başlamıştır. Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı bu yeni göç sorunu karşısında Muhacirin Komisyonu'nu tekrar ihya etmiş ve gelen muhacirleri mümkün olan en kısa sürede Anadolu'nun farklı bölgelerine sevk ederek iskân etmeye çalışmıştır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1 Mayıs 1893 Tarihli Muhacir İskân Cetveli'ne göre bu tarihe kadar Rumeli bölgesinden gelen 667.754 muhacirin iskân edildiği ve 50.000'e yakın muhacirin ise iskân edilmek için beklediği anlaşılmaktadır.³ 93 Harbi esnasında Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşayan yaklaşık 500.000 Türk savaş esnasında ya da açlık ve hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Savaş sonrası dönemde ise sayıları tam olarak bilinemesi de bir milyondan fazla Müslüman-Türk ahali yerlerini terk ederek göç etmiştir.⁴

Mihaliç Kazası'na Muhacir İskânı ve Muhacir Yerleşimleri

Hüdavendigâr Vilayeti'nin merkez sancağı olan Bursa'ya bağlı bir birim olan Mihaliç Kazası⁵ Osmanlı Devleti'ne yapılan muhacir göçlerinden sonra muhacir iskân edilen önemli yerleşim yerlerinden biridir.⁶ Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhacir iskânıyla ilgili belgeler incelendiğinde buranın havasının temiz⁷ ve toprağının verimli⁸ olmasından dolayı muhacir iskânına elverişli olduğundan bahseldilmektedir. Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinden gelen muhacirlerin iskân edildiği Mihaliç Kazası'na ait Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiğimiz ilk iskân kaydı 31 Temmuz 1845 tarihlidir.⁹ Kırım muhacirlerinden olup, İstanbul'da bulunan 60 hanenin Mihaliç Kazası'nda yerleşmek için izin istedikleri ve

¹BOA, İ.MMS., 22/961; BOA, Y.PRK.KOM., 1/26, 16/55; BOA, Y.PRK.DH., 2/93, BOA, Y.A.RES., 1/41, BOA, İ.DH., 2/93.

² Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacirin Komisyonu Maruzatına Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, Volume 5, Issue 2, (2013), s. 351

³ "Muhacir iskân cetveli incelediğinde Anadolu'da bulunan vilayet ve sancaklar dışında Suriye, Halep, Beyrut, İškodra, Manastır, Selanik ve Kosova cihetlerine de Rumeli muhacirlerinin iskân edildiği görülmektedir". BOA, A. MKT. MHM., 503/1.

⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 40-41.

⁵ "Günümüzdeki ismi Karacabey'dir". Bkz. Feridun Emecen, "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 285-286.

⁶ "Bursa'ya muhacir göçleri ve iskânı hakkında detaylı bilgi için" Bkz. Şemsettin Seyhan, *Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri(1853-1914)*, Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2015. İsmet Sarıbal, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon: Bursa Sancağı Örneği (1845-1908)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2018.

⁷ BOA, İ.DH., 477/32023.

⁸ BOA, Y.MTV., 85/108.

⁹ BOA, İ.DH., 106/5370.

Hüdavendigâr Vilayeti'yle yapılan yazışmalar sonucunda bu muhacirlerin kaza dahilinde Ulubad Köyü'nde¹ iskân edilerek kendilerine hane inşa etmek için mahalli mal sandığından 79 bin kuruş borç para² ve ziraat yapmaları için yeterli miktarda arazi verilerek burada iskânlarına izin verilmiş ve 43 hane muhacir Mihaliç Kazası'na gelerek buraya yerleşmiştir.³ Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Rusların artan baskısı karşısında Kırım ve Kafkasya bölgesinden kitlesel göçler meydana gelmiştir. 1860 tarihinden sonra Mihaliç Kazası'na bu bölgelerden gelen muhacirlerin iskân edildiği görülmektedir. Nogay muhacirlerinden bir hanede beş nüfus⁴ ve Kırım muhacirlerinden 40 hanede 217 nüfus⁵ 1860 tarihinde kaza dahilinde iskân edilmişlerdir. Yine 1861 tarihli diğer bir belgede Bursa civarında misafir olarak yerleştirilen Kırım muhacirlerinden 100 hanenin bölgede ziraat yapmaya elverişli arazi bulunmadığından Mihaliç Ovası'yla Kirmastı Nahiyesi'nde bulunan çiftliklerde iskân edilmeleri hususunda talepte bulunmuşlardır.⁶ Kırım muhacirlerinden olup, 256 haneden oluşan diğer bir muhacir grubu ise Mihaliç ve Kirmastı kazalarına gönderilmiş⁷, bu gruptan Sud Kabilesi'ne mensup 142 hane Mihaliç dahilinde bulunan ve miri arazi statüsünde olan Sakal Bayırı isimli mahalde iskân edilmiş ve burada kurulan köye Lütfiye ismi verilmiştir.⁸

Bu dönemde başka yerlerde geçici olarak yerleştirilip buradan Mihaliç Kazası'na iskân için gönderilen muhacirlerin de olduğu görülmektedir. 1862 tarihli bir belgede Kızılbey muhacirlerinden ve Hanzade Devlet Giray takımından olan ve Çorum'da geçici olarak iskân edilen 70 hane halkından isteyenlerin Mihaliç'te bulunan akraba ve kabilelerinin yanında iskân olunabileceği kendilerine bildirilmiştir.⁹ 1866 tarihli diğer bir belgede ise Kazan muhacirlerinden olan 11 hanede 40 nüfusun iskân etmek için Mihaliç ve Tepecik isimli mahallerde bulunan akrabalarının yanına gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Mihaliç Kazası'ndaki muhacir yerleşim yerleri incelendiğinde iskân sürecinde iki farklı yolun takip edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki bölgeye sevk edilen muhacirler için müstakil yerleşim yerlerinin oluşturulması diğeri ise gelen muhacirlerin mevcut olan köy ve mahallelere dağıtılmasıydı. Bu hususa örnek teşkil etmesi açısından 1873 tarihli bir belgede ahalisi yalnız Hıristiyan olan Gömile Köyü'ne 6 hane Çerkes muhacirinin iskân edildiği görülmektedir.¹¹

¹ BOA, İMVL., 73/1394; İsmet Sarıbal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon: Bursa Sancağı Örneği", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 2015, s. 36.

² BOA, C.DH., 218/10880

³ BOA, C.DH., 25/1226.

⁴ BOA, A.MKT.UM., 389/66.

⁵ BOA, A.MKT.MHM., 197/6.

⁶ BOA, A.MKT.MHM., 219/37.

⁷ BOA, İ.DH., 477/32073.

⁸ BOA, MVL., 615/113; A.MKT.MVL., 133/77; Sarıbal, "aynı tez", s. 45.

⁹ BOA, A.MKT.MHM., 238/84.

¹⁰ BOA, MVL., 726/53.

¹¹ BOA, ŞD., 2402/42.

Mihaliç Kazası'na muhacir sevki devam ederken bir yandan da kaza dahilinde muhacir iskân edilecek ne miktarda hâli (boş) arazi bulunduğuyula ilgili tahkikatlarda yapıldığı görülmektedir. 1882 tarihli bir belgede Miralay Süleyman Bey'in muhacirin müfettişliği görevine tayin olunduğu ve Mihaliç Kazası'na gelerek burada muhacir iskân edilecek ne miktar arazinin olduğuyula ilgili tahkikat yaptığı görülmektedir. Yapılan tahkikatın sonucu Mihaliç Kazası'nda 1000 hane Çerkes muhacirinin iskân edilebileceği boş araziler olduğu tespit olunmuştur.¹

Mihaliç Kazası'na yalnız Kırım ve Kafkasya bölgesinden değil Rumeli bölgesinden de muhacirlerin iskân edildiği Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. Köstence ve Mankalya muhacirlerinden 155 nüfus Mihaliç Kazasında Karneli isimli mahalde iskân edilmişlerdir.² Rumeli'den gelen ve Silistre muhacirlerinden olan 30 hanelik diğer bir muhacir grubu da yine kaza dahilinde bulunan Ovaesemen Köyü'nde iskân edilmiştir.³ Rumeli muhacirlerinden olan ve 35 haneden ibaret olan diğer bir muhacir grubu ise Canbaz Karyesi'nde üç bin dönüm hali arazide haneleri inşa edilerek iskânları sağlanmıştır.⁴ 1891 tarihli diğer bir iskân kaydında ise Kosova Vilayeti'nde bulunan Berâne Kazası'ndan hicret etmiş olan 31 hane Nikşik muhaciri Kızıllar Çiftliği'ne yerleştirilmiştir.⁵ Yine Nikşik muhacirlerinden olan 10 hane halkının Mihaliç'te bulunan akrabalarının yanına gönderildiği anlaşılmaktadır.⁶ Teselya muhacirlerinden olan diğer bir grup muhacir ise Mihaliç ve Pazarköy kazalarında iskân edilmişlerdir.⁷ Rumeli bölgesinden gelen muhacirlerin kaza dahilinde iskânları sürerken Kafkasya bölgesinden de muhacirlerin sevkine devam edildiği ve Mihaliç Kazası'na iskân edildiği görülmektedir. 1902 tarihli bir belgede 30 hane Kafkas muhacirinin Mihaliç Kazası'na gönderildiği ve bunların Uluabad Köyü'nde iskân edildiği görülmektedir.⁸ 1903 tarihli diğer bir iskân kaydında ise 14 hane Dağıstan muhaciri Mihaliç Kazası'nda bulunan köyler dahilinde karışık olarak iskân edilmiştir.⁹ Yine Mart 1909 tarihli diğer bir belgede Orhaniye Köyü'nde 30 hane Çerkes muhacirinin iskân edildiği görülmektedir.¹⁰ Mihaliç Kazası'ndaki muhacir yerleşimleri incelendiğinde muhacirlerin 70 köy ve 14 mahallede iskân edildikleri görülmüştür. Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mihaliç Kazası iskân cetveline göre kaza dahilinde muhacir iskân edilen yerleşim yerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹

Tablo:1 Mihaliç Kazası'nda bulunan muhacirlerin iskân edildiği köy ve mahalleler.

Muhacirin iskân olunan karyelerin isimleri ile	
--	--

¹ BOA, İ.DH., 867/69365.

² BOA, DH.MKT., 1334/43.

³ BOA, DH.MKT., 1830/9.

⁴ BOA, HH.THR., 465/86.

⁵ BOA, Y.MTV., 85/108.

⁶ BOA, A.MKT.MHM., 513/16.

⁷ BOA, DH.MKT., 2115/53.

⁸ BOA, A.MKT.MHM., 520/18.

⁹ BOA, A.MKT.MHM., 521/39.

¹⁰ BOA, DH.MKT., 2757/99.

¹¹ BOA, DH.MHC., 12/30; Y.MTV., 63/108; Sarıbal, "aynı tez", s. 253-261.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

miktar-ı nüfus ve hane ve arazileri.				İskân olunan muhacirler
Esami-i kura ve mahâllat	Hane	Nüfus	Verilen arazi/dönüm	
Hüdavendigâr Mahallesi	106	536	1.000	Rumeli muhacirleri için müceddeden teşkil olunmuştur.
Selimiye Mahallesi	71	376	643	Rumeli muhacirleri için teşkil olunmuştur.
Hamidiye Mahallesi	49	381	312	Rumeli Muhacirlerine ait bir mahalledir.
Saadet Mahallesi	54	257	400	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Mamûriyet Mahallesi	40	183	515	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Mecidiye Mahallesi	86	386	321	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Nasreddin Mahallesi	62	254	256	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Canbalı Mahallesi	161	621	888	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Abdullah Paşa Mahallesi	58	256	18	Rumeli muhacirlerine ait bir mahalledir.
Runkuş Paşa Mahallesi	106	463	105	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı ahali-i kadime ait bir mahalledir.
Garbcı Mahallesi	28	106	18	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı ahali-i kadime ait bir mahalledir.
Debbağlar Mahallesi	19	91	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı ahali-i kadime ait bir mahalledir.
Tavşanlı Mahallesi	68	315	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı ahali-i kadime ait bir mahalledir.
Yenice Mahallesi	53	249	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı ahali-i kadime ait bir mahalledir.
Hacet Pınar Karyesi	45	279	-	Rumeli muhacirleri için müceddeden teşkil olunmuştur.
Armut Alanı Karyesi	45	176	-	Rumeli muhacirleri için kurulmuşsa da kış mevsiminden dolayı muhacir iskan edilmemiş ve dağılmıştır.
Şah Melek Karyesi	61	253	-	Rumeli muhacirleri için kurulmuşsa da kış mevsiminden dolayı muhacir iskan edilmemiş

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				ve dağılmıştır.
Okçu Karyesi	30	135	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Kirazlı Karyesi	50	189	1.500	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Okçu Gölü Karyesi	63	270	1.200	Rumeli ve Tatar muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
İnkaya Karyesi	51	249	503	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Haydar Karyesi	15	48	-	Çerkes muhacirlerine tahsis olunmuşsa da sonradan çiftliğe tahvil olmuştur.
Malkara Karyesi	10	45	-	Çerkes muhacirlerine tahsis edilmiş bir köy olsa da sonradan dağılmıştır.
Sürgündere Karyesi	16	69	-	Rumeli muhacirlerine tahsis olunmuşsa da kötü havasından dolayı birçok muhacir telef olmuş ve köy dağılmıştır.
Akçasuğurluk) (Akçasıgırlık) Karyesi	105	340	-	Çerkes muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Güngörmez Karyesi	34	215	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Hayırlı Karyesi	69	227	852	Çerkes muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Fazlı Konağı Karyesi	21	100	-	Rumeli ve Tatar muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Etmekçi (Ekmekçi) Merası Karyesi	61	196	-	Çerkes muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Karaçalılık Karyesi	13	209	-	Çerkes muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Yarış Karyesi	49	177	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Teferrüç Karyesi	29	111	-	Çerkes muhacirlerine tahsis olunan bir köyde de arazisi ziraat yapmaya elverişli olmadığından dağılmıştır.
Hotanlı Karyesi	115	467	-	Çiftlik olup Yenişehir muhacirleri

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				tarafından satın alınarak köye dönüştürülmüştür.
Örencik Karyesi	26	127	-	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Arap Çiftliği Karyesi	44	162	-	Çerkes muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Taşlık Karyesi	45	203	563	Rumeli muhacirlerinin yaşadığı bir köydür.
Şahin Karyesi	42	245	120	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Kıranlar Karyesi	8	38	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Gölecik Karyesi	10	38	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Karasu Karyesi	47	165	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Arıs Karyesi	16	65	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Keşlik? Karyesi	28	163	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Duğla Karyesi	35	153	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Keçiler Karyesi	27	127	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Dede Obası Karyesi	43	158	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Emre? Karyesi	70	330	311	Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskan edildiği bir köydür.
Mahbubeler Karyesi	22	186	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				köydür.
Çakıl Karyesi	10	17	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Yenice Karyesi	45	208	601	Rumeli ve Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Dağ Kadı Karyesi	94	416	133	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Tophisar Karyesi	26	164	136	Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Danişmend Karyesi	25	134	437	Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Çavuş Karyesi	11	75	82	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Karayanı Karyesi	30	148	-	Yenişehir muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Akhisar Karyesi	40	173	119	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Gelisan/Kilisan Karyesi	20	104	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Bulgar Karyesi	25	100	129	Rumeli muhacirlerinin ahali-yi kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Beylik Karyesi	56	27	-	Rumeli ve Tatar muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Ovaesemen Karyesi	40	137	164	Rumeli ve Tatar muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Vece? Karyesi	36	183	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Sığırcı Karyesi	67	278	660	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Çöklü Karyesi	23	106	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Köse Resul Karyesi	14	42	60	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Ergili karyesi	95	389	573	Rumeli ve Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Doğa Karyesi	22	86	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Ümidili Karyesi	56	254	659	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Göbel Karyesi	379	1432	12/277	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Aksakal Karyesi	38	183	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Kirmikir Karyesi	103	391	-	Yenişehir muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Canbaz Karyesi	51	150	-	Rumeli ve Çerkes muhacirlerine ait bir köydür.
Karağaç Kebir Karyesi	19	60	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Kulakpınar Karyesi	3	16	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Akçakoyun Karyesi	5	30	-	Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Uluabad Karyesi	94	372	2384	Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

					köydür.
Ballı Kaya Karyesi	2	13	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Karağaç Sagir Karyesi	10	25	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Kedikaya Karyesi	1	3	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Dunba Karyesi	2	17	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Panazdere karyesi	9	29	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
İskele-i Keçi? Karyesi	11	33	-		Rumeli muhacirlerine ait bir köydür.
Dağesemen Karyesi	3	29	-		Rumeli muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Gelenbe Karyesi	15	53	45		Çerkes muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Çarık Karyesi	17	77	-		Yenişehir muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.
Makri Karyesi	51	251	-		Tatar muhacirlerinin ahali-i kadim yanında iskân edildiği bir köydür.

Mihaliç Kazası'na ait yukarıdaki iskân cetveli incelendiğinde muhacirlerin kaza dahilinde farklı köy ve mahallelerde iskân edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin topraklarına göç eden muhacirleri iskân ederken izlediği temel politika gelen muhacirlerin yeni bir hayata başlayacakları sosyo-kültürel ve ekonomik çevreye alışmaları ve yerli halk ile kaynaşarak oluşabilecek olumsuzlukların en aza indirgenmesiydi. Bu amaçla yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Mihaliç Kazası'na gelen muhacirlerin çoğunlukla ahali-i kadim yani kaza dahilinde yaşayan yerli halkın yanında iskân edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra miri arazi, vakıf arazisi ve çiftlik gibi arazilerde de muhacirler için yeni köy ya da mahallelerin de oluşturulduğu iskân cetvelindeki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Muhacirler için yeni kurulan köylerin bazılarının arazisi verimli olmadığından muhacirlerin iâşelerini sağlamak için ziraat yapamamalarının sonucu olarak dağıldığı ve muhacirlerin başka yerlere göç ettiği ya da farklı mevkilerde iskân edildiği anlaşılmaktadır.¹ Muhacirler için kurulan köylerin dağılmasının diğer bir sebebi de muhacirlerin yeni yerleştirildikleri mevkilerin havasına uyum sağlayamayarak hastalanmaları ve hatta çoğunlukla bu sebepten ölmeleri idi. Böyle durumlarda muhacirler başka yerlere iskân edilmeleri için talepte bulunuyorlar bu mümkün olmazsa da kendileri başka mevkilere göç ediyorlardı.² Muhacir köylerinin dağılmasının diğer bir sebebi de yeni kurulan yerleşim yerlerine muhacirlerin iskân sürecinde yaşanan uzama ve buna bağlı olarak iskân işlemlerinin tamamlanamayarak muhacirlerin başka yerlere dağılmasıydı. Mihaliç Kazası'na gönderilen muhacirlerin kış mevsimi ve kötü hava koşulları gibi durumlar yüzünden iskân işlemlerinin tamamlanamamasından dolayı başka yerlere gittiği ve muhacirler için kurulan yeni yerleşim yerlerinden bazılarının bu sebepten dağıldığı anlaşılmaktadır.³

Mihaliç Kazası'na iskân edilen muhacirlerin geldikleri yerler incelendiğinde kaza dahilinde Rumeli muhacirlerinin çoğunlukla iskân edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Kırım ve Kafkasya bölgesinden de muhacirler bu bölgede iskân edilmişlerdir. Mihaliç Kazası'na ait iskân cetveli incelendiğinde Rumeli muhacirlerinin 14 mahalle ve 46 köyde iskân edildikleri bunun yanı sıra yedi köyde de Rumeli, Kırım ve Kafkas muhacirlerinin karışık olarak ahali yanında iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın 11 köyde Çerkes muhacirlerinin iskân edildiği görülmektedir. Mihaliç Kazası'nda iskân edilen muhacirlerin demografik özellikleri incelendiğinde muhacirlerin kaza dahilindeki miktarı 3.854 hanede 16.504 nüfustur.

Mihaliç Kazası'nda İskân Edilen Muhacirlerin Karıştıkları Suçların Analizi

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca karşı karşıya kaldığı kitlesel göç problemi karşısında izlediği temel politika topraklarına gelen muhacirleri bir an önce daimi iskân bölgelerine sevk ederek onların yerleşmelerini sağlamak ve burada kuracakları yeni hayata çabuk uyum sağlayıp üretici konuma geçerek hem kendi iâşelerini sağlamaları hem de ülke ekonomisine katkıda bulunmalarıydı. Bu amaç doğrultusunda mümkün olan en kısa sürede muhacirlerin iskân işlemleri tamamlanmaya çalışılıyor ve kendilerine ziraat yapmaları için hayvan, arazi⁴, tohumluk zahire ürünleri ve hatta para yardımıyla bulunuluyordu. Ancak farklı coğrafyalardan gelerek yeni bir sosyo-kültürel ve ekonomik çevreye yerleşen muhacirlerin yeni hayatlarına çabuk uyum sağlamaları çok kolay olmamış ve muhacirlerin fail ya da mağdur olduğu bazı sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

¹ Tefreç Köyü'nün arazisi ziraat yapmaya elverişli olmadığından dağıldığı belirtilmiştir.

² Sürgündere Köyü'ne iskân edilen muhacirlerin çoğunun buranın kötü havasından dolayı ölmesi üzerine köyün dağıldığı anlaşılmaktadır.

³ Armudalan ve Şah Melik köyleri kış mevsiminden dolayı muhacirlerin bu köylere yerleştirilememesinden dolayı dağılmıştır.

⁴ BOA, Y.PRK.KOM., 2/13.

Ortaya çıkan sorunların temel sebepleri incelediğinde muhacirlerin iskân süreçlerinde kendilerine verilen arazilerin verimsiz ya da büyüklüğünün yetersiz olmasından dolayı yerli halkın arazi, ürün, hayvan ve eşyalarına karşı hırsızlık, gasp ve hudut tecavüzleri gibi bazı fiillere teşebbüs ettiği görülmektedir.¹ Buna karşın muhacirlerin de yerli halk karşısında mağdur oldukları olaylarında olduğu görülmektedir. Farklı coğrafyalardan topraklarına gelen muhacirleri bazen kolaylıkla kabul etmeyen ve kendi kasaba ya da köylerinde iskân edilmesini istemeyen yerli halkın zaman zaman muhacir iskân edilebilecek boş arazilere sahip çıktığı ya da muhacirlerin elinden ziraat yapacakları arazileri aldığı görülmüştür. Devlet bu hususun önüne geçmek için muhacir iskân olunan mahallerde iskân süreci tamamlanana kadar miri araziden kimseye yer verilmemesi hakkında emir yayınlamak zorunda kalmıştır.²

Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinden külliyetli sayıda muhacir iskân edilen Mihaliç Kazası'nda muhacirlerin sebep oldukları bir takım sorunların olduğu görülmektedir. 1878 tarihli bir belgede kaza dahilinde bulunan Çerkes muhacirlerinin Hıristiyan ahaliye yönelik bazı kötü söylem ve fiillerinden dolayı Rum metropoliti tarafından yapılan şikayet üzerine bu hususun araştırılması için önceden İzmit ve Bandırma bölgelerinde Çerkeslerin durumunu tahkik için görevlendirilmiş olan Ali Rıza Bey'in 7.500 kuruş fevkalade harcırah ile Mihaliç Kazası'na gönderilerek muhacirler tarafından Hıristiyan tebaaya yapılan bu kötü muamelenin araştırılması ve gerçek ise gereğinin yapılarak bu uygunsuzluğun önlenmesine dair emir verilmiştir.³ 1880 tarihli diğer bir kayıta ise Kemberbend Köyü'nde yerli halka ait meranın tam sınırına hane inşa etmek isteyen ve meranın sınırlarına tecavüzde bulunan Çerkes muhacirlerinin olduğu ve bu hususun yerli ahali tarafından şikayet edildiği anlaşılmaktadır.⁴ Çerkes muhacirlerinin buna benzer sebep olduğu diğer bir olay ise 20 hane Çerkes muhacirinin Akçasığırlar isimli çiftlik olan arazide hane inşa ederek burada toplu olarak iskâna kalkıştıkları ve bunlara nasihat tesir etmediği yönündeki 1880 tarihli belgede bu muhacirlerin burada iskânına izin verildiği takdirde hem bu bölgede bulunan çiftliğin harap olacağı hem de burada yaşayan köylülerin muhacirler tarafından zarara uğratılacağı ısrarla belirtilmiştir.⁵ Yerli halkın arazisine yapılan tecavüzlere yönelik muhacirlerin sebep olduğu 1888 tarihli diğer bir kayıta ise Dümbe Çiftliği'nde köy kurmak için ahalden olan birinin arazisinin muhacirler tarafından işgal edildiği anlaşılmaktadır. Dümbe Köyü ahalisinin işgal edilen araziye muhacirlerin elinden almaya teşebbüs ettiği ancak muhacirlerin vermemek hususunda direndiği ve sonradan muhacirlere dört hanenin daha katılarak bunları buradan çıkarmanın mümkün olmadığı belirtilmiştir. Yapılan şikayet üzerine muhacirler tarafından işgal edilen arazinin ellerinden alınarak sahibine teslim edilmesi ve muhacirlerin başka

¹ Yasin Taş, "Son Dönem Osmanlı'da Göç ve İskân Sorunları Yaklaşım Bağlamında Suriyeli Mülteciler", *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(4), (2017), s. 110.

² BOA, MVL., 952/59, BOA, A.MKT.NZD., 420/52.

³ BOA, İ.DH., 773/62976.

⁴ BOA, ŞD., 2431/7.

⁵ BOA, Y.PRK.HH., 7/4.

yerde iskân edilmelerine dair emir verilmiştir.¹ Muhacirlerin mağdur olarak taraf oldukları 1890 tarihli diğer bir hadisede ise Yenice ve Danişmend köylerinde iskân edilen 60 hane muhacire tahsis olunan arazinin iskân memurlarının bölgeden ayrılmasından sonra bazı kimseler tarafından ellerinden alındığına dair muhacirler tarafından yapılan şikayet üzerine gereğinin yapılması ve arazilerinin muhacirlere geri verilmesine dair emir verilmiştir.²

Mihaliç Kazası'nda muhacirlerin sebep oldukları olayların artması ve özellikle bu olayların çoğuna Çerkes muhacirlerinin sebep olmasından dolayı bu hususun araştırılması için Başkitabet Dairesi'nden Sadık Bey³ ile Teftiş-i Askerî Komisyonu azasından Ahmed Hilmi Bey'in görevlendirildiği bir komisyon teşkil olunarak; İzmit, Bandırma ve Mihaliç taraflarına gönderilmiş ve gönderilen heyete gerekli yardımların yapılması hususunda emir verilmiştir⁴. İskân Memuru Nafiz Bey refakatinde tahkikat yapan bu komisyon bu bölgelerde iskân edilen Çerkes muhacirlerinin buralarda yaşayan yerli halka karşı yaptıkları; öldürme, sınır tecavüzü, hırsızlık, mal gaspı gibi olayları araştırmakla görevliydi. Komisyonun hazırladığı rapor müsveddesine göre muhacirleri bu fiilleri işlemeye yönelten bazı sebeplerin olduğu belirtilmiştir. Öncelikle araştırma yapmak için bölgeye gelen komisyon üyeleri muhacir köylerinde şimdiye kadar işlenen suçların cinsi ve miktarı hakkında mahkeme ve tapu kayıtlarıyla, nüfus memurlarından alınan bilgilere göre bir cetvel tanzim etmişlerdir. Bu cetvelde hangi köy ve mahallede kaç hanede ne kadar muhacir iskân edildiğinin yanı sıra muhacirlerin sebep oldukları suçların cinsi ve miktarı da belirtilmiştir. Muhacirleri bu suçları işlemeye yönelten şeyin onlara verilen arazinin eksikliğinden mi ileri geldiği hususu başlıca araştırma konusu olmuştur. Komisyon yaptığı tahkikat sonucunda muhacirleri suç işlemeye yönelten sebeplerin şunlar olduğunu belirlemiştir: 1- Mihaliç Kazası'nda Çerkes ve Rumeli muhacirleri için bir hayli yeni köy teşkil edildiği gibi kasabada dahi muhacirlere mahsus olarak 3-5 mahalle kurulmuş çüzi ve külli miktarda muhacir iskân edilmiştir. 2- Kurulan bu köy ve mahallelerde iskân edilen muhacirlere yeterli miktarda arazi verilmemiştir. 3- Buna sebep olarak ise 17 Aralık 1879 tarihinde neşr olunan iskân talimatnamesi gereğince her muhacirin için beş nüfus bir hane olarak tespit olunmuş ve her haneye arazinin verimliliğine göre 70 dönümden 130 dönüme kadar arazi verileceği belirtilmiştir.⁵ 4- Ancak iskân memurları iskân işlerini süratle bitirdiklerini göstermek için bu kaideye riayet etmeyerek 70 dönüm araziye 10-15 belki daha fazla haneye tahsis etmiş hatta bazı hanelere hiç arazi verilmediği gibi bazılarında sahipli araziler verilmiştir. 5- Muhacir köylerine birçok haneler inşa edilmişse de verilen arazinin yetersiz ve verimsiz olmasından dolayı muhacirler işlerini sağlayamayarak bir kısmı başka yerlere göç ederken bir kısmı da maiyetlerini gayriresmi yollardan temin etmek için yerli ahaliye huzur vermemektedir. 6- Ancak zaman geçtikçe muhacirler ahali-i kadim

¹ BOA, DH.MKT., 1561/75.

² BOA, DH.MKT., 1750/77.

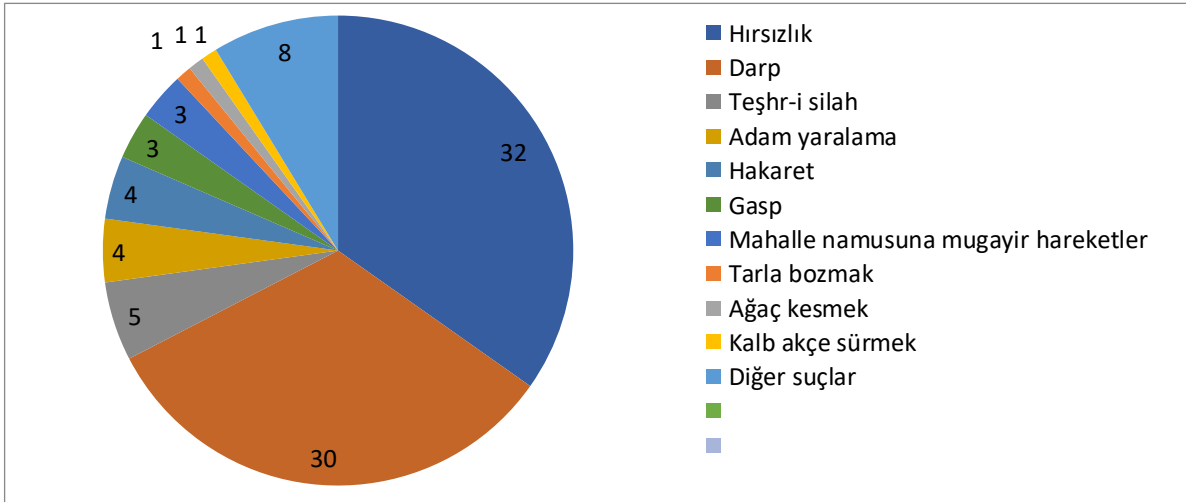
³ BOA, DH.MKT., 1958/27.

⁴ BOA, DH.MKT., 1938/81.

⁵ BOA, Y.PRK.KOM., 2/13.

ile iyi geçinmek ve dostluk hallerine göre şehir ve kasabalarda birer iş bularak namus dairesinde maişetlerini temin etmektedirler. Bu hususa göre bir sene zarfında 89 haneli bir köyde 5-6 vukuat-ı cürmiye meydana gelse de bunların çoğunluğu darb gibi fiillerden meydana gelmiş ve 4-5 sene önceki vukuata kıyasla muhacirlerin sebep oldukları olayların sayısında azalma meydana gelmiştir. 7- Bölgede meydana gelen olayların çoğuna Çerkes muhacirlerinin sebep olması onların mizaçlarından ötürüdür. Çerkesler ellerinde yeterli derecede araziye sahip olsalar bile bu vukuatlara sebep olmaya devam etmektedirler. 8- Çerkeslerin sebep oldukları suçların önlenmesi için Çerkes muhacirlerinin iskân olunduğu mahallerde Çerkes memurların istihdam olunması hatta kaza kaymakamlığı ve zabita memurlarının da Çerkeslerden istihdam edilmesi tavsiye olunmuştur.¹ Muhacirlerin sebep oldukları suçları araştırmak için kurulan komisyon raporundan ve Sadık Bey'in tahkikat sonucu hazırladığı layihadan anlaşılacağı üzere muhacirleri suç işlemeye teşvik eden temel sebebin iskân sürecinde kendilerine yeterli miktarda arazi verilmediğinden dolayı iaşelerini sağlayamamaları ve bunun sonucunda hırsızlık, hudut tecavüzü ve gasp gibi fiilleri işlemeye yönelmeleridir.

Grafik:1 Mihaliç Kazası iskân ve suç cetveline göre kaza dahilinde muhacirlerin işlediği suçlar.

Mihaliç Kazası'nda muhacirler tarafından işlenen suçlara ait yukarıdaki grafik incelendiğinde adi suçlar olarak nitelendirilen suçların ön plana çıktığı görülmektedir. Hırsızlık ve darp gibi olaylar kaza dahilinde yaygın olarak işlenen suçlardır. Bunun yanı sıra farklı coğrafya ve kültürlerden gelen muhacirlerin iskân edildikleri mahalle ve köylerde yerli ahaliye karşı hakaret ve mahalle namusuna mugayir hareketlerde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Temelinde ekonomik kaygılar yatan ve iaşelerini gayriresmi yollardan temin etmek amacıyla işlenen hırsızlık, gasp, tarla bozmak, ağaç kesmek, arazi ve sınır tecavüzleri gibi suçlar da kaza dahilinde işlenen suçlar arasındadır. Diğer suçlar

¹ BOA, HSD.AFT., 3/76.

başlığı altında değerlendirdiğimiz suçlar içerisinde ise tütün kesmek, piyasaya kalp akçe¹ sürmek, ellerindeki malları müsrifçe kullanarak ziyan etmek, görevli memurlara karşı gelmek, teşhir-i silah ile mahalle ve köylerde gezmek ve kanunlara karşı gelmek gibi olaylara da rastlanmaktadır. Bu olaylardan 100 dava mahkemeye intikal etmiş ve 59'u mahkemece karar bağlanmışken 41 davanın ise muhakemesinin devam ettiği görülmektedir². Buna karşın Mihaliç Kazası'na ait iskân ve suç cetveli incelendiğinde kaza dahilinde 36 köyde muhacirler tarafından işlenen bir suç ya da vukuata dair kayda rastlanmamıştır. Bu husus göz önüne alındığında kaza dahilinde iskân edilen muhacirlerin bir kısmının burada kurdukları yeni yaşama ve sosyal çevreye alıştıkları ve uyum içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca girdiği savaşlardan yenik çıkması sonucunda gelen büyük toprak kayıpları beraberinde kaybedilen topraklardan kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Kırım'ın Rusların hakimiyetine girmesi ile başlayan ve 1856 Kırım Harbi, 1864 Büyük Sürgünü ve devamında 93 Harbi sonucunda yaşanan ağır yenilgi ve büyük toprak kayıpları ile kitlesel boyutlara ulaşan göç problemi karşısında devlet ekonomik olarak zor durumda olsa da kaybettiği topraklardan gelen Müslüman-Türk ve gayrimüslim muhacirlere kucak açmış ve onları önce Rumeli bölgesinde daha sonra da Anadolu'da bulunan boş arazilerde iskân etmiştir. Önemli sayıda muhacir iskân edilen vilayetlerden biri olan Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı olan Mihaliç Kazası'na farklı tarihlerde Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgesinden muhacirler iskân edilmiştir. Mihaliç Kazası'na ait incelenen iskân cetveline göre 1889 tarihi itibarıyla kaza dahilinde 70 köy ve 14 mahallede 3.854 hanede 16.504 nüfus bulunduğu tespit edilmiştir. Mihaliç Kazası'nda iskân edilen muhacirlerin geldikleri yerler incelendiğinde Rumeli bölgesinden gelen muhacirlerin çoğunlukta olduğu görülmekle beraber Kırım ve Kafkasya bölgesinden de muhacirler burada iskân edilmiştir.

Mihaliç Kazası'nda farklı coğrafya ve kültürlerden iskân ettirilen muhacirlerin bulunması burada yerli ahali ile muhacirler arasında bir takım olayların çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Muhacirlerin sebep oldukları suçlar incelendiğinde olayların temelinde ekonomik sebeplerin yattığı tespit edilmiştir. İskân sürecinde muhacirlere yeterli miktarda arazi, eşya ve para yardımı yapılmadığı durumlarda muhacirlerin gasp, hırsızlık, arazi ve sınır tecavüzü gibi suçları işlemeye yöneldikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra farklı bir sosyal ve kültürel çevreye gelmenin handikapları da muhacirleri suç işlemeye yönelten unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bundan sonraki yaşamlarını sürdürecekleri yere daha kolay uyum sağlamaları için çoğunlukla köy ve mahallelerde yerli halkın yanında iskân ettirilen muhacirlerin yeni yerleştikleri çevrenin sosyo-kültürel kaidelerine çabuk uyum sağlayamadıkları işledikleri bazı suçlardan anlaşılmaktadır. Bu suçlar arasında yerli halka hakaret, mahalle namusuna uygun olmayan hareketler, genel edebe

¹ Ayarı düşük ya da sahte para.

² BOA, DH.MHC., 12/30; Y.MTV., 63/108.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

mugayir hareketler, görevli memurlara karşı gelmek, mahalle ve köylerde silah ile gezip halkı korkutmak ve kanunlara karşı gelmek gibi suçlar muhacirlerin yaşadığı kültürel şoku göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra kaza dahilinde muhacir iskân edilen 36 köyde ise hiç suç veya vukuata rastlanmaması muhacirlerin tamamı için genel bir olumsuzluk tablosu çizmemizi imkânsız kılmaktadır. Muhacirlerin bir kısmı yeni geldikleri bu coğrafyaya uyum sağlayarak sükûnet içinde yaşadıkları görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, A. MKT.MHM., 197/6; 219/37; 238/84; 503/1; 513/16; 520/18; 521/39.

A.MKT.NZD., 300/79; 300/88; 420/52.

A.MKT.UM., 389/66.

C.DH., 25/1226; 218/10880.

DH.MHC., 10/86; 12/30.

DH.MKT., 1334/43; 1561/75; 1633/74; 1750/77; 1830/9; 1938/81; 1958/27; 2115/53; 2757/99.

HH.THR., 465/86.

HSD.AFT., 3/76.

İ.DH., 2/93; 106/5370; 477/37023; 773/62976; 867/69365.

İ.MMS. 22/961.

İ.MVL., 73/1394.

MKT.MVL., 133/77.

MVL., 615/113; 726/53; 952/59.

ŞD., 2402/42; 2431/7.

Y.A.RES., 1/41.

Y.MTV., 63/108; 85/108.

Y.PRK.DH., 2/93.

Y.PRK.HH., 7/4.

Y.PRK.KOM., 1/26; , 2/13; 16/55.

Telif Eserler

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay, İstanbul, 2001.

Emecen, Feridun, "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 285-286.

Erdoğan, M. Murat - Kaya, Ayhan, *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015.

Henze, Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev.: Akın Kösetotunu), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yay. No: 18, Ankara, 1985.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1999.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Karpat, H. Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- Kırımlı, Hakan, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, , Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 458-465.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı 1821-1921*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2012.
- Paşaoğlu, Derya Derin, "Muhacirin Komisyonu Maruzatına Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, Volume 5, Issue 2, (March 2013), s. 347-386.
- İsmet Sarıbal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon: Bursa Sancağı Örneği", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 2015.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2010.
- Seyhan, Şemsettin, *Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)*, Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2015.
- Taş, Yasin, "Son Dönem Osmanlı'da Göç ve İskân Sorunları Yaklaşım Bağlamında Suriyeli Mülteciler", *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(4), (June 2017), s. 100-115.
- Tepekaya, Muzaffer, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağına Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, (İzmir 2006), s. 463-480.
- Yılmaz, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 587-602.
- Yılmaz, Özgür, "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", 1864 Kafkas Techiri; Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), BALKAR&IRCICA, İstanbul, 2014, s. 315-345.

“Osmanlı Devleti’nde Muhacir Çocuklara Yönelik Bazı Haksız Uygulamalar ve İşlenen Suçlar (19. Yüzyıl)”

*Hakan TÜRKKAN**

Özet

Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren siyasi, ekonomik ve askerî anlamda sancılı bir döneme girmiştir. Yaşanan sıkıntılar tek bir sahada tezahür etmemiş olup, etkileri yaygın ve yıkıcı olmuştur. Uluslararası sahada yaşanan ekonomik, siyasi ve diplomatik baskılar bir süre sonra askerî sahada toprak kayıpları şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin toprak kaybetmesi ise kaybedilen bölgelerde yaşamakta olan Türkler, Müslümanlar hatta kimi zaman gayrimüslim Osmanlı tebaası için bile büyük bir felaket anlamına gelmiştir. Çünkü Kırım, Kafkasya ve Balkanlar gibi geniş bir coğrafya el değiştirmiştir. Söz konusu toprakların yeni hakimleri yüzyıllardır buralarda yaşayan ahaliyi zorla göç ettirmişlerdir. Zaman zaman çok büyük rakamlara ulaşan bu göç hareketleri Osmanlı topraklarında başta İstanbul olmak üzere büyük bir muhaceret akınının kimi zaman da muhaceret krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur.

Söz konusu göç yani muhaceret hareketi Osmanlı devlet ve toplumunun bütün unsurlarını dolaylı veya dolaysız bir biçimde etkilemiştir. Ancak muhaceret hareketinin en derin ve yoğun bir biçimde etkilediği kesim çocuklar olmuştur. Oyun ve eğlence çağında anne ve babalarının koruma, şefkat ve merhametine muhtaç olan fakat Osmanlı topraklarında “*muhacir*” haline gelen çocuklar ömürlerinin en güzel günlerini göç yollarında ve sığındıkları memleketlerde yeni bir yaşam kurmak için harcamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı devlet ve toplumu gerek İstanbul’da gerekse taşrada herhangi bir ayırım yapmaksızın muhacirlere yardımcı olmaya, onların ihtiyaçlarını gidermeye ve sıkıntılarını hafifletmeye çalışmışlardır. Bu anlamda muhacir çocukların korunması ve yetiştirilmesi için devlet kurumları çaba sarf etmiş ve ahali de elinden geleni yapmıştır.

Bununla birlikte çocuk yaşta olan ve anne, baba veya akrabalarını yolda veya Osmanlı topraklarında yitirmiş olan çocuklara yönelik bir takım haksız, hatalı ve suç anlamına gelebilecek uygulamalara da rastlanır. Ayrıca bazı çocukların kendi aileleri tarafından bile haksız uygulamalara maruz kaldıkları söz konusu olmuştur. Çalışma, çocuklara yönelik olarak gerçekleşen bir takım haksız uygulama ve suçları ve bu durumun, muhacir çocuklara ve Osmanlı devlet ve toplumuna etkilerini incelemektedir.

Çalışmanın kaynakları başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan belgeler ve konu ile ilgili olarak kaleme alınmış olan araştırma ve tetkik eserlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, muhacir, çocuk, göç, suç.

Giriş

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Muhacir kavramı, “hicret” kelimesinden türemiş olup, sözlükte bir ülkeden başka bir ülkeye göç eden ve oraya yerleşen kimse yani göçmen karşılığında kullanılmıştır¹. Muhacir ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ve göç etme anlamına gelen kavramlar büyük çoğunlukla istila, savaş, yokluk gibi sıkıntılı zamanlarda ortaya çıkan bir yer değiştirmeyi hatırlatır. Bu bakımdan çocukların sözü edilen muhaceret yani göç hareketine maruz kalmaları göç meselesinin farklı bir anlam kazanmasına neden olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda gerçekleşmiş olan göç hareketlerinin de genellikle savaş ve istila dönemlerinde gerçekleşmiş göç hareketleri olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde göç hareketinin ilk somut örneklerine 1683’ten sonra Osmanlı-Avusturya savaşlarının kaybedilmesine bağlı olarak bölgedeki ahalinin Osmanlı sınırlarına yönelmesi şeklinde rastlanır.² Sözü edilen tarih Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktası olmuş ve gerek Rusya ile gerekse Avusturya ile yapılan savaşlarda başarı oranı düşmüştür. Kaybedilen savaşlarla orantılı olarak toprak kayıpları da gerçekleşmiş ve bu durum göç ve muhaceret hareketlerini kaçınılmaz hale getirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Balkan ve Avrupa devletleri ve Rusya ile yapılan savaşlarda kaybedilen topraklardan kaçan Müslüman hatta bir kısım gayrimüslim ahali Osmanlı topraklarına yönelmişlerdir³. Bu yönelimin sebebi ise toprakların yeni sahiplerinin, toprakların eski sakinleri olan özellikle Müslüman ahaliyi yurtlarından sürmeleridir. Ancak daha da önemlisi söz konusu ahalinin karşılaştıkları muhtemel bir zulümden kaçmalarıdır. Rusların, 1768-1774 yılları arasında gerçekleşen Türk-Rus Savaşı sırasında uyguladıkları politikalar sonucunda Osmanlı topraklarına yönelik ilk büyük göç hareketi ortaya çıkmıştır. Bu sırada Kafkasya ve Don havalisinde yaşayan çok sayıda Türk, Moğol ve Tatar yurtlarından edilmiş ve bunlar Osmanlı Devleti topraklarına sığınmışlardır. 1800’lü yıllara kadar Kırım, Kazan ve Kafkasya coğrafyasından Osmanlı topraklarına sığınanların sayısı 500 bini bulmuştur. 19. yüzyılda da Müslüman ahali katliamlara uğramış ve katliamlardan kurtulanlar ise yurtlarını terk etmişlerdir. Yüzyılın henüz başlarında 1804 tarihli Sırp isyanı sırasında Sırpların saldırı ve katliamlarından kaçan Müslüman ahali yine Osmanlı topraklarına sığınmıştır⁴. Yine Rusların 1806-1812 yılları arasında ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Müslümanlara yönelik katliamları nedeniyle bölge halkı canlarını kurtarmak için ya ormanlık ve dağlık alanlara sığınmışlar ya da Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklara yönelmişlerdir⁵. Bu durum 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı sırasında da devam etmiştir. Bu dönemde Rusların Kırım’ı Türklere temizlemek için sistemli bir biçimde katliam ve sürgün faaliyetinde bulunduğu ve bölge halkının

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997, s. 665.

² H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001, s. 31.

³ Abdullah Saydam, “Muhacir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek 2, 3. Basım Ankara, 2019, s. 286.

⁴ Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 1, 2.

⁵ Ağanoglu, *age*, s. 32-33.

anavatanlarında yaşama ümitlerini tamamıyla yitirdiği anlaşılmaktadır¹. Rusların ele geçirdikleri topraklarda yaşamakta olan halka siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan baskı uyguladıkları, Müslüman Türk halkı asimile ederek Ruslaştırmaya çalıştıkları, yoksullaştırdıkları, Hristiyan ahali aracılığıyla onları sindirdikleri ve katliama uğrattıkları ve sürgün ettikleri görülür². 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında sözü edilen baskı ve zulümlerin daha da arttığı ve bu sırada Rus zulmüne bir de Bulgar çetecilerinin dahil oldukları görülür. Bu sırada 300 bin civarında Müslümanın katledilmesi ve bir buçuk milyona yakın kişinin göç ettirilerek muhacir durumuna düşürülmesi söz konusudur ki bu durum ortadaki tehdidin ve facianın boyutlarını ortaya koymaktadır³. Yaşanan göç hareketleri Osmanlı Devleti'nde bir muhacir meselesini de beraberinde getirmiş ve Osmanlı Devleti muhacirlerin iskân, barınma, işe vb. sorunlarını çözmeye ve meseleyi hukuki bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır.⁴

Göç ve muhaceret meselesinin en önemli taraflarından biri de elbette çocuklardır. Çocuklar gerek göç hareketleri sırasında gerekse Osmanlı topraklarına ulaştıktan sonra birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Daha da önemlisi çocuklar bir takım haksız uygulamalara hatta suçlara maruz kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklara Yönelik Bazı Haksız Uygulamalar ve İşlenen Suçlar

Kısa ve temel anlamıyla çocuk, henüz buluş yaşına erişmemiş kişi olarak tanımlanır⁵. Bu haliyle çocuk, toplumda sorumluluk alabilme çağı olan yetişkinlik evresinin başlangıcını da ifade eden ergenlik dönemine girmemiş kimsedir⁶. Çocuğun gerek ailedeki gerekse toplumdaki en aciz ve savunmasız kimse oluşu, yaşanmakta olan savaş, afet, hastalık yoksulluk ve nihayet göç gibi sıkıntılardan en çok etkilenen taraf olmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde de 18. ve özellikle de 19. yüzyıllarda imparatorluğun Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu topraklarında yaşanan savaşlar çocukları son derece olumsuz etkilemiştir. Özellikle savaş ve istila kaynaklı göçler nedeniyle çok sayıda çocuk anne babasını ve yakınlarını kaybettiği için kimsesiz ve muhtaç hale gelmiştir⁷. Sahipsiz ve çaresiz kalan çocukların kimler tarafından sahiplenildiği, korunup korunmadığı, neye ve nasıl yönlendirildikleri gibi sorular Osmanlı Devleti'nde muhaceret hareketlerinin ve

¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 72.

² Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Trabzon, 1996, s. 25.

³ Erkan, *age*, s. 25.

⁴ Hakan Türkkân, "XIX. Yüzyıl Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi", *History Studies: International Journal of History*, C. 11, S. 6, (Aralık 2019), s. 2092.

⁵ Ali Bardakoğlu, "Buluş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 413.

⁶ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, (2004/2), s. 233.

⁷ Zekai Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2015), s. 16.

kargaşa ortamının yoğunlaşmasıyla birlikte ön plana çıkmaya başlamıştır¹. Bu bağlamda çocuklara yönelik olarak birtakım haksız uygulamaların ve suç anlamına da gelebilecek bazı tutum ve davranışların ortaya çıktığı görülür. Bu bağlamda çocukların dinlerine yönelik faaliyetler ve haksız uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Çocukların Dini İnançlarına Yönelik Çeşitli Faaliyetler ve Saldırıları

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri kapsamında gerek Müslümanların Hristiyanlaştırılması gerekse Hristiyan azınlıkların da mezheplerinin değiştirilmesine yönelik faaliyetler 19. yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır. Bu noktada çocukların durumu daha da önemli hale gelmiştir. Osmanlı topraklarında gerek yerli ahalinin gerekse Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan muhacirlerin öksüz, yetim, kimsesiz ve muhtaç duruma düşmüş çocukları gerek misyonerlerin gerekse gayrimüslim azınlıkların hedef kitlesi haline gelmiştir². Buna bağlı olarak işgal edilmiş veya Osmanlı Devleti'nden koparılmış olan topraklarda çocuklar telkin ve eğitim yoluyla kimi zaman da cebren Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hristiyanlığı kabul etmeyen aileler ve çocukları ise ya topraklarından sürülmüş veya katledilmişlerdir³.

1800'lü yılların başlarından itibaren İngiliz ve Amerikalılar başta olmak üzere çeşitli ülkelerin Osmanlı tebaasına yönelik misyonerlik faaliyetlerine girişmeleri söz konusudur. Sözü edilen misyonerlik faaliyetlerinin Müslümanların yanı sıra Hristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup olan ve içinde Ermenilerin de bulunduğu Osmanlı tebaasının çeşitli unsurlarına da yöneldiği görülür. Misyonerler Osmanlı tebaasını bölmeye ve kışkırtmaya çalışmışlar ve Osmanlı tebaasına mensup Müslüman veya Hristiyan çocuklara yönelik birçok okul, yetimhane ve hayrathane açmışlardır⁴. Hristiyan misyonerlerin kimsesiz çocuklara yönelik kurdukları müesseseler ve yürüttükleri faaliyetler çocukların bakımı, korunması, himaye edilmesi veya gerektiği şekilde eğitilmelerinden ziyade onların Hristiyanlaştırılarak dini, siyasi ve ideolojik açıdan etki altına alınmaları amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır⁵. Osmanlı topraklarında 1860'lı yıllarda muhacir olarak Osmanlı topraklarına sığınmış olan ve aileleri tarafından bakılamayan veya ailelerini tümüyle kaybetmiş olan çocukların azınlıklar tarafından ele geçirilmeye çalışıldığı görülür. Osmanlı Devleti bu durumu engellemeye çalışsa da Osmanlı gayrimüslim azınlıklarından bazı kesimlerin gerekirse çocukları satın almak suretiyle elde etmeye çalışmaları onların dini inançları üzerinde tahakküm kurma amacına yönelik olduğu açıktır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla birlikte Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslim azınlıkların misyonerlerin

¹ Hakan Türkkkan, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocuklara Yönelik Yabancı ve Gayrimüslim Müdahaleleri (1840-1922)", *History Studies: International Journal of History*, C. 12, S. 5, (Ekim 2020), s. 2580.

² Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Türkkkan, "Kimsesiz Çocuklara Yönelik...", s. 2583, 2588.

³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon, 2006, s. 32.

⁴ Bengül Polat-Ratip Ayyavaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, S. 61, (Güz 2017), s. 4, 6, 11.

⁵ Türkkkan, "Kimsesiz Çocuklara Yönelik...", s. 2585.

de desteğini almak suretiyle kimsesiz ve muhtaç çocukları korumak bahanesiyle onların dini inançlarını değiştirmeye çalıştıkları görülür. Bu tür faaliyetler Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında yaşanan kargaşa ortamı nedeniyle yoğunlaşmıştır¹. Öyle ki bu sırada Türkler aleyhine son derece olumsuz bir ortam meydana gelmesi nedeniyle gayrimüslim azınlıklar, ailesi ve kendisi Türk olan hatta Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapan kimselerin çocuklarını bile Hristiyan oldukları iddiasıyla zorla ele geçirmeye çalışmışlardır².

Muhacir çocukların dini inanç ve itikatlarına yönelen bu tür faaliyetler dışında da bazı haksız uygulamalara ve muhtelif suçlara maruz kaldıkları görülür.

Muhacir Çocuklara Yönelik Diğer Haksız Uygulamalar ve İşlenen Suçlar

Muhacir çocukların Osmanlı Devleti topraklarında buldukları süre zarfında devletin tüm engellemelerine ve önleme çabalarına rağmen birtakım haksız uygulamalarla karşı karşıya kaldıkları görülür. Bunun yanı sıra muhacir çocuklara yönelik bazı uygulama ve fiillerin suç teşkil eden yönleri de vardır.

Çocukların mağdur olduğu bu tür durumlar bizzat çocukların kendi ailelerinden kaynaklanabildiği gibi çevrelerinden de kaynaklanabilmektedir*. Hicri 19 Safer 1276 tarihli örnekte olduğu üzere aile içindeki uyuşmazlıklar çocuklara yansımıştır. Bu örnekte Çerkes muhacirlerinden Hüseyin'in cariyesi dört yaşındaki çocuğunu alıp kaçmış ve Dellal Hasan isimli birinin yardımıyla Kasımpaşa'da bir yere sığınmıştır. Buna karşılık Çerkes Hüseyin'in karısı, cariyesi diğer dört kız çocuğunu da Muhacir Hüseyin'in başka bir yere gönderdiğinden ve çocuklarını sattığından şikâyet etmiştir. Belirtilen örnekte olduğu gibi çocukların anne veya babaları tarafından kaçırılmaları, böylece de çocuğun anne veya babasından ayrılması ile sonuçlanan durumlar söz konusu olmuştur³. Çocukların kaçırılmaları bu örnekte olduğu üzere yalnızca anlaşmazlığa düşen anne ve babadan biri tarafından gerçekleşmiş değildir. Farklı unsurların da çocukların kaçırılmaları ve alıkonulmaları konusunda kayıtlara yansıdığı görülür. Örneğin 1840'lı yıllarda Eğriboz muhacirlerinden Ahmet'in, Kamile isimli karısından olan on iki yaşındaki kızı Yunan Devleti tebaasından Nikola adında biri tarafından zorla kaçırılmış ve alıkonulmuştur. Hatta çocuğun eşya ve emlakine de tasallut edildiği anlaşılmaktadır⁴. Bu örnekten hareketle çocuğun kaçırılması meselesi basit bir eylem olmayıp farklı bir ülkenin tebaasının Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan bir ailenin çocuğunu zorla kaçırmaları meselesidir ve bu haliyle uluslararası bir boyutunun olduğu da aşikârdır.

Muhacir çocukların çeşitli şekil ve sebeplerle kaçırılmaları dışında köle, esir veya cariyeye adı altında satılmaları da onlara yönelik haksız uygulama ve işlenen suçların en

¹ Türkan, "Kimsesiz Çocuklara Yönelik...", s. 2589-2590.

² Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C.5, Sabah Yay., İstanbul, 1997, s. 58.

* Çocukların maruz kaldıkları çeşitli haksız uygulamalar ve suçların sebebi zaman zaman kendi yakın çevreleri de olabilmiştir. Bu konuda incelenen belgelerde bazı kavim ve kabile isimleri zikredilmiştir. Bunlar çalışmada belirtilen kaynaklar incelendiğinde araştırmacılar tarafından görülebileceğinden çalışmada ayrıca bir kavim ve kabile ismi zikredilmemeye özen gösterilmiştir.

³ BOA, MVL., D: 828- G: 105, H.01.03.1276.

⁴ BOA, HR.MKT., D:3 – G: 70, H. 11.04.1260.

yaygın şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Amasya'da yirmi beş otuz yaşlarına gelmiş çoluk çocuk sahibi kimseleri veya bunların çocuklarını köle, esir veya cariye olarak satma amacını taşıyan kimseler bulunduğu bildirilmektedir. Çocukların böyle bir satışa konu edilmesinin kesinlikle yasak olduğu Osmanlı makamlarının yazışmalarından anlaşılmaktadır¹. Başka bir örnekte de Sivas ilinde ikamet etmekte olan muhacirinden bazılarının erkek ve kız çocuklarını köle ve cariye olarak satmaya çalıştıkları görülür. Osmanlı makamları böyle bir haksızlığın önüne geçmeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili olarak Halep Valisi bilgilendirilmiş ve önlem alınması istenmiştir². Bu konuda örnek olarak gösterilebilecek pek çok olaydan söz edilebilir. Bununla birlikte sorulması gereken asıl soru, muhacirlerin kendi çocuklarını veya başkalarının çocuklarını neden kaçırdıkları, sattıkları veya satmak zorunda kaldıklarıdır. Bunun sebebi alışkanlık, toplum olarak bunun adet haline gelmesi, suç sayılmaması veya bunu yapanların suça meyilli olması gibi çeşitli sebepler ortaya konulabilir. Fakat bu sorunun cevabını Bosna Valisi tarafından gönderilmiş olan bir tahriratta bulmak mümkündür. Söz konusu belgede özetle; bundan böyle çeşitli desiselerle muhacirlerin çocuklarının kaçırılması ve satılmalarının önüne geçileceği belirtilmiştir. Bu tür hadiselerin genelde fukaralıktan ve sefaletten kaynaklandığı da açıkça ifade edilmiştir. Bunun önüne geçmek için Bosna'nın muhacirlerin yoğun olarak yaşadığı Yenipazar Sancağı gibi şehirlerinde muhacirlere arazi ve tarım yapabilecekleri araç gereç verilerek onların fakirlikten ve sefaletten kurtarılmaları hedeflenmiştir. Bu sayede geçimlerini temin etmek için çocuk kaçırmaktan veya kendi çocuklarını satmaktan vazgeçecekleri ümit edilmiştir³.

Muhacir çocukların satılmaları meselesine zaman zaman devlet adamlarının karıştığı da olmuştur. Bu durumda meselenin yolsuzluk boyutuna ulaştığı ve çocukların çeşitli yollarla esir olarak satıldıkları da olmuştur. Köstence Kaymakamlığı tarafından Mecidiye Kazası Müdürü olarak görevlendirilen Şükrü'nün Boğaz Köyü'nde bulunan yetim muhacir çocukları ile ilgili olarak çeşitli uygunsuzluklarının tespit edildiğinden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra çocukların ahaliye senetle verilmesi çoğunlukla uygulanmakta olan bir yöntem olmakla birlikte sözü edilen Mecidiye Kazası Müdürü Şükrü, sekiz tane çocuğu "aşırıp" çeşitli yerlere esir hükmünde satmıştır⁴.

Muhacir çocukların maruz kaldıkları haksız uygulamalardan biri de çocukların evlatlık olarak ya da başka yollarla verilmeleridir. Satılmadan farklı olarak kimsesiz, öksüz ve yetim kalan çocukların Müslüman ailelerin yanına verilmeleri çoğu zaman uygulanan bir yöntem olmuştur. Müslüman ailelere yalnız Müslüman ailelerin değil gayrimüslim ailelerin çocuklarının da göç veya zaruret nedeniyle verildiği görülür. Bu durumdaki çocukların kendi ailelerine teslim edilmeleri konusunda devletin hassas davrandığı

¹ BOA, MVL., D: 411 - G: 26, H. 27.08.1279.

² BOA, A.İMKT.UM., D: 526 - G: 41, H.19.06.1278.

³ BOA, MVL., D: 1065- G: 115, H. 20.05.1283.

⁴ BOA, MVL., D:994 - G: 46, H.25.01.1281.

görülür¹. Bu uygulama ile özellikle muhacir çocukların birtakım müdahalelerden korunması amaçlanmış olmalıdır.

Başka bir örnekte ise Çerkes muhacirlerinden olan Behice Sultan'ın dairesinde istihdam edilmek üzere küçük bir kızın verildiği görülür. Konuyla ilgili belgede küçük kıza veren tarafın çocukla alakalarının kalmadığı ve herhangi bir şekilde müdahalede bulunmayacaklarını kesin surette kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bir çocuğun ailesinden ayrılması elbette verilme hadisesinin vahametini ortadan kaldırmaz. Fakat dönemin şartları ve muhacir ailelerin içinde bulunduğu durum da dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan verilen örnekte görüldüğü üzere çocuğun verildiği yer çocuğun sefil olmasını önlediğinden verilme hadisesinin çocuk lehine olabileceği izlenimi doğmaktadır². Buna karşılık çocukların verilmesinde uygulanan bazı yöntemlerin her zaman olumlu sonuçlarının olmadığı görülür. Bu bağlamda çocukların verilmelerinin bazı örneklerde hüccet-i şer'iyeye yani bir tür senetle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1867 dolaylarında Trabzon'da anne ve babasına teslim edilen çocukların dışında kimsesiz kalan on dört tane kız ve erkek çocuğun senetle verildikleri anlaşılmaktadır. İbrahim Efendi adında bir şahıs söz konusu çocukların verilmeleri sonucunda ortaya çıkan esaretleri ve mağduriyetleri konusunda birtakım iddialar ortaya atmış ve durum Trabzon Valiliği'ne ve dönemin Muhacirîn İdaresi'ne intikal etmiştir³.

Kaçırılma, satılma veya verilme olaylarının yanı sıra çocuklara yönelik başka suçların da işlendiği görülür. Örneğin ailesi vefat etmiş olan çocukların tehdit edilmesi ve hanelerine çeşitli saldırılarda bulunulması bunlardan biridir. Böyle bir olay İşkodra'da vefat etmiş olan muhacir Hacı İbrahim'in çocuklarının başına gelmiştir. Hacı İbrahim'in İşkodra Rüştüye'sine devam eden çocuklarının, İşkodra serserileri (çapkunları) tarafından bir akşam evlerinin kapısı yakılmıştır. Çocuklara aynı zamanda tehdit mektubu gönderilmiş ve "eğer bizimle gelmeyecek olursanız sizi öldüreceğiz" denilmiştir. Çocukları tehdit eden ve hanelerine taarruz edenlerin tespitine çalışıldığı anlaşılmaktadır⁴. Buna benzer bir haksızlık ve suç unsuru da muhacir olup, kimsesiz ve himayesiz kalan çocuklara ait emlâk ve araziye yönelik saldırı ve ele geçirme teşebbüsleridir⁵. Bu tür teşebbüslere muhacirlerin yaşamakta olduğu pek çok bölgede rastlanmaktadır.

Bunun yanı sıra çocukların ahlaksız suçlara maruz kalmaları da söz konusudur. Bu minvalde Vidin'de bıçakçı esnafından bir kişinin Aslanbey adında bir çocuğa zorla fiil-i şen'ide bulunması arşiv belgelerine yansımıştır⁶. Bu tür ağır suçlar konusunda genelleme yapmak doğru değildir. Fakat belirttiğimiz örnekte olduğu üzere bu tür ahlaksızlık suçlarının varlığı muhacir çocukların içinde bulunduğu durumun vahametini ortaya

¹ BOA, DH.ŞFR., D:79 – G: 4, H.12.10.1335; BOA, DH.ŞFR., D:94 – G:137, H.11.03.1337.

² BOA, TS.MA.d., 8079, H.15.10.1280.

³ BOA, MVL., D: 729 – G: 53, H. 20.08.1283.

⁴ BOA, DH.MKT., D:1657 – 41, H.20.01.1307; BOA, HR.TH., D:91 – G:17, M.11.07.1889.

⁵ BOA, DH.MKT., D:2563 – G: 118, H.21.08.1319.

⁶ BOA, MVL., D: 1074 – G:33, H.27.12.1281.

koymaktadır. Devletin bu tür durumların tespiti ve failleri hakkında tahkikatlar yapılmasına gayret ettiği görülür.

Nihayet yalnız çocuğa değil genel anlamda insana yönelik suçların en büyüğü olarak kabul edilebilecek olan hayat hakkının elinden alınması suçuna muhacir çocuklar da maruz kalmıştır. Bu bağlamda muhacir çocukların çeşitli nedenlerle vefat etmeleri de söz konusudur. Keşan'da Müslüman bir muhacir kadın tarafından terk edilen ve metropolithanenin Hristiyan bir aileye vermiş olduğu çocuk geri istendiğinde metropolithane çocuğu iade etmekten imtina etmiştir. Meselenin araştırılması neticesinde çocuğun öldüğü bildirilmiştir¹. Sözü edilen çocuğun, Hristiyan bir aile elinde ölmesi başlı başına vahim bir durumdur. Çocuğun ölmediği düşünülür ise verildiği Hristiyan aile tarafından teslim edilmeyerek öldü şeklinde bildirmesi de başlı başına haksızlık ve suç teşkil eden bir durumdur.

Muhacir çocuklarının bakımsızlık ve açlıktan öldüklerine dair bilgilere de rastlanmaktadır. Harran'da mülteci ve muhacir çocuklar için ayrılmış olan unun suiistimal ile yerine ulaştırılmayarak çocukların ölümüne neden olunması bu konuda en çarpıcı örnektir². Çocukların sadece dolaylı yollarla değil doğrudan doğruya katledilmek suretiyle öldürülmelerine de rastlanmaktadır. Canik Sancağı'nda yani Samsun'da Çerkes muhacirlerinden iki adet çocuğun yine bölgede yaşamakta olan bazı muhacirler tarafından katledilmeleri söz konusudur. Failler ve sebepler değişmekle birlikte maalesef çocukların hayat haklarının ellerinden alınmasına dair örnekler mevcuttur.

Sonuç

Osmanlı Devleti özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren muhaceret yani göç hareketlerine sahne olmuştur. Muhaceret olayları Osmanlı Devleti açısından yalnızca ülkesine gelen insanların belli bölgelere yerleştirilmeleri ve istihdam edilmeleri meselesi olmamıştır. Askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal etki ve sonuçlar da doğurmuştur.

Muhaceretin sosyal etkilerinin en önemli yönünü çocuklar oluşturmaktadır. Muhacir çocuklar göç hareketinin başından itibaren sıkıntılı süreçler yaşamışlardır. Yaşadıkları sıkıntının en önemli tarafı çocukların yakınlarını, en önemlisi de anne ve babasını kaybetmeleridir. Kimi zaman kendileri de göç sırasında kaybolmuşlardır. Bu tür durumlar çocukların kimsesiz ve sahipsiz kalmaları sonucunu doğurmuştur. Maalesef yoğun göç hareketleri sırasında çok sayıda kimsesiz ve himayesiz muhacir çocuk ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin pek çok imkânsızlıklara rağmen bu durumda olan çocukları korumaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Ancak çocuklar çeşitli kesimlerden haksız uygulamalara ve suç olaylarına maruz kalmışlardır. Osmanlı topraklarında yaşayan yerli gayrimüslim ahalinin yabancı misyonerlerle bir olup, çocukların dini inançlarına yönelik saldırıları bile başlı başına çocuklara yönelik haksız bir uygulamadır.

¹ BOA, *DH.MKT.*, D: 1007 – G: 53, H. 19.07.1323.

² BOA, *DH.ŞFR.*, D:78 – G:237, H.10.10.1335.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Bazı muhacir çocukların kötü niyetli ve ahlaksız kimselerin eline düşmeleri ve çocuklara fiil-i şen'i denilen ahlaksız suçların işlenmesi, vahim bir manzara ortaya çıkarmaktadır.

Ancak anne babası hayatta olan çocukların bile kendi aileleri tarafından genellikle fakirlik ve acziyetten kaynaklı olarak satılmaları, çeşitli yerlere verilmeleri veya çocukların kaçırmaları gibi olaylar da mevcuttur. Bu halde anne ve babası olmayan kimsesiz ve sahipsiz kalan çocukların daha fazla mağdur oldukları görülmektedir. Bu durumda çalışmada da verilen örneklerde olduğu gibi çocukların mal ve emlaklarına tasallut edilmesi, ölümle tehdit edilmeleri hatta öldürülmeleri bile söz konusu olmuştur.

Muhacir çocukların yaşadıkları olumsuzlukların arşiv kayıtlarına yansımaları da muhtemelen mevcuttur. Fakat Osmanlı Devleti'nin yaşanan olumsuzlukları ve işlenen suçları önlemek konusunda büyük çaba sarf ettiği açıkça görülmektedir. Bu noktada yabancı misyoner ve devlet temsilcileriyle de mücadele edilmiş ve çocuklar sahipsiz bırakılmamaya çalışılmıştır. Çocuklara yönelik olarak Osmanlı toplumu veya muhacirlerin kendi içinden ortaya çıkan haksız uygulamalar ve işlenen suçlarda da devletin en sıkıntılı dönemlerde bile çocukların himayesi ve zarar görmemesi konusunda hassas davrandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.İMKT.UM., D: 526 – G: 41, H.19.06.1278.

DH.MKT., D: 1007 – G: 53, H. 19.07.1323; D:1657 – 41, H.20.01.1307; D:2563 – G: 118, H.21.08.1319.

DH.ŞFR., D:78 – G:237, H.10.10.1335; D:79 – G: 4, H.12.10.1335; D:94 – G:137, H.11.03.1337.

HR.MKT., D:3 – G: 70, H. 11.04.1260.

HR.TH., D:91 – G:17, M.11.07.1889.

MVL., D: 1065- G: 115, H. 20.05.1283; D: 1074 – G:33, H.27.12.1281; D: 411 - G: 26, H. 27.08.1279; D: 729 – G: 53, H. 20.08.1283; D: 828- G: 105, H.01.03.1276; MVL, D:994 – G: 46, H.25.01.1281.

TS.MA.d., 8079, H.15.10.1280.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001.

Bardakoğlu, Ali, "Bulûğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 413-414.

Bayar, Celal *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Sabah Yay., C.5, İstanbul, 1997.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997.

Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Trabzon, 1996.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Karataş, Zekai, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2015), s. 16-31.

Koç, Mustafa, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, (2004/2), s. 231-256.

Polat, Bengül - Ayvaz, Ratip, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, S. 61, (Güz 2017), s. 1-45.

Saydam, Abdullah, "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, 3. Basım Ankara, 2019, s. 286-288.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

Türkkan, Hakan, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocuklara Yönelik Yabancı ve Gayrimüslim Müdahaleleri (1840-1922)", *History Studies: International Journal of History*, C. 12, S. 5, (Ekim 2020), s. 2577-2597.

Türkkan, Hakan, "XIX. Yüzyıl Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi", *History Studies: International Journal of History*, C. 11, S. 6, (Aralık 2019), s. 2087-2104.

“Safranbolu’da XIX. Yüzyılda Narh Uygulamaları”

*Barış SARIKÖSE**

Özet

Osmanlı Dönemi’nde kamu yararı için mal ve hizmetlerin fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek fiyatların belirli sınırları aşmaması için yapılan uygulamaya narh adı verilmiştir. Genel olarak uygulama aşırı fiyat artışlarına karşı ahalinin korunmasına yönelik bir uygulama olarak görüldüğü gibi özel sektörün gelişmesini engellediği yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerine kadar narh uygulamaları devam etmiştir. Bu durum devletin piyasalara zaman zaman müdahale ederek halkın hızlı yükselen başta gıda ürünleri olmak üzere temel tüketim mallarına düşük fiyatlarla ulaşmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı şehirlerinde narh tespitinde başta kadı ve şehir kethüdası olmak üzere yerel idareciler ve meslek temsilcileri bulunur, tespit edilen narhlar şer’iyye siciline kaydedilirdi. Narh kayıtları Osmanlı iktisat tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir.

Osmanlı Dönemi’nde Safranbolu’da da narh uygulamalarının olduğu ve tespit edilen fiyatların Safranbolu Şer’iyye Sicillerine kaydedildiği görülmektedir. Safranbolu Şer’iyye Sicillerine¹ kaydedilen narhlardan ayrıca yıllara göre fiyat değişimini de tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu tebliğde Safranbolu Şer’iyye Sicilleri’ne göre XIX. yüzyıldaki ekmek, et ve nalbur ürünleri gibi halkın temel ihtiyaç maddeleri ile ilgili narhlar tespit edilecek, Safranbolu’daki fiyat değişimleri ve ekonomik hayata etkileri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, ekonomi, narh, XIX. yüzyıl, şer’iyye sicili.

Giriş

Aslı “*nirh*” olan ve “*nark*” olarak da kaynaklarda geçen narh; çarşıda pazarda satılan şeyler için resmî makamlar tarafından belirlenen fiyatı ifade etmektedir (Devellioğlu, 1995: 807). Narh, azami fiyat anlamında Arapça “*suur*” kelimesi ile ifade edilirken çoğulu “*es’ar*”dır (Pakalın, 1993: 654). XIX. yüzyılda bu kelimedenden türeyen “*Es’ar Meclisleri*” kurulmuştur. Narh tespitlerinde kamu yararı için mal ve hizmetlerin doğrudan müdahale edilerek fiyatların belirli sınırları aşmaması hedeflenmiştir (Kallek, 2006: 387). İslam alimlerinin bir kısmı narhı uygun görmezken bir kısım İslam alimi ise kamuya zarar verecek kadar fiyat artışlarını önlemek için narh uygulamalarına cevaz vermişlerdir (Kallek, 2006: 388). Mevsimlik ve günlük narhlar yanında savaş, kıtlık, afetler dönemi ve para yapılan düzenlemeler sürecinde narh uygulamaları yapılmıştır. Başta ekmek, et ve süt gibi gıda maddeleri olmak üzere toplumun farklı tüketim malları üzerine narh konulmuştur. (Kütükoğlu, 2006: 390). Narh sadece satılacak malın fiyatının tespit edilmesi

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, barissarikose@karabuk.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-6652-0573.

¹ Çalışmada Safranbolu Şer’iyye Sicilleri esas alınmıştır.

değil aynı zamanda satılacak malın kalitesinin de gözetildiği bir uygulamaydı (Akyıldız, 1993: 287).

Şehirlerde yaşayan halkın savaş zamanları ve kıtlık dönemlerinde başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçlarına ulaşmasında büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı. Aynı durum taşra şehirleri için de geçerliydi (Çadırcı, 1997: 126). İstanbul'da Ekim-Kasım 1809'da ekmek sıkıntısı çekilmiştir. İstanbul'a buğday getiren gemiler buğdayı yüksek fiyattan aldıklarını ifade etmişler, ancak yüksek fiyattan buğdayın İstanbul'a girmesine fırsat verilmeyerek ahalinin yükselen fiyatlar karşısında korunduğu görülmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 590-591). Sadece fiyatların değil aynı zamanda üretilen ürünlerin de kontrol edilerek halkın sağlığı için zararlı üretim yapımları halinde dükkânlar kapatılmıştır. Mesela; İstanbul'da 30 Temmuz 1812'de bazı fırınlar standartlara uygun ekmek üretmediği için kapatılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 871).

Başkent İstanbul'da narhtan sorumlu kişi başta sadrazam olmak üzere, İstanbul kadısı ile ihtisap ağasıdır. Taşrada narh tespiti kadı tarafından yapılmaktaydı (Pakalın, 1993: 653). Muhtesip kadıya danışmadan narh veremezdi. Narh verilirken ilgili esnafın fikir ve görüşleri de alınır, esnafın kethüdâsı ve yiğitbaşları ile görüşülerek fiyatlar tespit edilirdi. Genel olarak %10-15 gibi bir oranda esnafa kâr payı bırakılırdı. Şehirlerde kadılar ve muhtesip fiyatları kontrol eder, narh dışında satışlar olursa bunları cezalandırırdı (Kütükoğlu, 2006: 390). Narhın nasıl belirleneceği kanunnamelerde açıklanmıştır. Genel olarak %10 kâr üzerinden fiyat tespiti yapılırken, üretim süreci zahmetli işlerde kâr oranı %40'lara kadar çıkabilmekteydi (Pakalın, 1993: 656). Kıtlık ve bolluk dönemlerinde narh fiyatları re'sen belirlenmekteydi. Hem üretici durumundaki esnaf korunurken aynı zamanda tüketici konumundaki ahali de korunmaktaydı (Mortan-Küçükerman, 2010: 95). XIX. yüzyılda yaşanan önemli askeri ve siyasi olaylar ekonomide de önemli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) saltanatının ilk yıllarında yaşanan önemli siyasi olaylar ve Sırp isyanı gibi problemler, üretimin azalması gibi sebeplerden başta başkent İstanbul olmak üzere ülke genelinde fiyatlar hızlı bir şekilde yükselmekteydi. Ekim 1810'da İstanbul'da fiyatlar hızlı bir şekilde yükselmiş bu durumdan dolayı halk geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 712-713). Devlet karşılaşılan gıda sorunları ile ilgili tedbirlere de başvurmakta idi. Nisan-Mayıs 1812'de İstanbul'da fırınlar önünde ekmek kuyrukları olduğu gibi et sıkıntısı da yaşanmış, kasapların hayvan ihtiyacı için Rumeli'den hayvan sevkiyatı yapılması gibi tedbirler alınmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 841).

Taşrada narh kadı başkanlığında bir komisyon tarafından tespit edilirdi. Komisyonunda; esnaf şeyhi, kethüda, yiğitbaşı ustalar, çevresinde dürüst bilinen insanlar ve pazarbaşı gibi kişiler bulunurdu (Akyıldız, 1993: 287). 04 Ekim 1812'de İstanbul'da kaymakam bakkal, manav ve fırınları denetlenmiş, denetimden sonra bazı esnaf cezalandırılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 902). Ürünlerin fiyatı belirlenirken kalitesi göz önünde bulundurulur, esnafa yılda iki kere verilen fiyat listelerine uymaları istenirdi. Temel ihtiyaç malzemesi ürünlerin fiyatı tespit edildiği gibi ulaşım gibi ahalinin köylerden

kasaba ve kazalara gidişleri de narha tabi olabiliyordu. Zaman zaman 1823 yılında olduğu gibi Anadolu'da yaşanan buğday bolluğundan dolayı fiyatlar düşürülmekteydi (Çadircı, 1997: 127).

XIX. yüzyılda esnaf birlikleri tekel haline gelerek ekonomik gelişmelerden ziyade kendi arzularına göre fiyatları arttırmışlardır. Narh fiyatları genelde piyasanın çok altında kalmıştır. Tanzimat sonrasında et ve ekmek ürünleri dışındaki mallardan zamanla narh kaldırılmıştır (Mortan- Küçükerman, 2010: 97-98).

Kadınların narh verme ve narh kontrolü vazifeleri XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. 1851'de erzak, zahire, odun, kömür vs. malların narh olarak belirlenen fiyattan fazla satanları tespit etmek, eksik tartanlar hakkında önlemleri almak işleri zabtiye müşirliğine bağlı Es'ar Meclisi tarafından takip edilmiştir. Es'ar müdürü, zabtiye temsilcisi ile esnaf ve tüccarların ileri gelenleri bu meclisin üyesiydi (Akyıldız, 1993: 288). 1851'de narh işleri için Es'ar Nezareti kurulmuş, ancak bu uygulama olumlu sonuç vermediğinden 1854'te İhtisab Nezareti'ne bağlı bir Es'ar Meclisi oluşturulmuştur (Kütükoğlu, 2006: 390). Genelde kadınlar tarafından tutulan şer'iyye sicillerine taşrada tespit edilen narhlar kaydedilirdi 1856'dan itibaren sicillerde artık narh kaydına rastlanmamaktadır (Kütükoğlu, 2006: 390). 1856'dan sonra ekmek dışındaki mallarda narh kaldırılmıştır (Pakalın, 1993: 657).

İstanbul'da 07 Mayıs 1811'de kuzu eti 31 para, koyun eti 36 para (Câbî Ömer Efendi, 2003: 741), Temmuz- Ağustos 1811'de doksan dirhem ekmek üç para iken seksen dirhem ekmek iki paradır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 775). XIX. yüzyılda Anadolu şehirlerinde narhlar şehirden şehre farklılık göstermiştir. 1824'te Bursa'da bir kıyye koyun eti 36 para, keçi eti 34 para, öküz eti ise 18 paraydı. Konya'da koyun eti 24 para, inek eti 18 paraydı. Yıllara göre fiyat artışlarını da narhlardan tespit etmek mümkün olmaktadır. Konya'da 1832'de bir kıyye koyun eti 36 para, inek eti 36 paraya yükselmiştir (Çadircı, 1997: 127-128).

Genel olarak tarihçiler arasında Osmanlı Devleti'nin narh ile piyasalara müdahalesi geleneksel düzenin korunması olarak eleştirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti zamanla piyasaya müdahalede daha seçici hale gelmiş, ekonomik krizler, para sorunları, fiyat istikrarsızlığı gibi sebeplerden XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl sonlarında narha çok sık başvurulmuştur (Pamuk, 2007: 160-161). Şehremaneti ve belediye teşkilatının yaygınlaşmasıyla, çarşı ve pazarın denetimi ile fiyatların kontrolü bu kurumlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'na göre; tartıların kontrol edilmesi, ekmek fiyatlarına dikkat edilmesi, fırınların temiz olması, kasaplardan hasta hayvan etlerinin satılmamasına, sağlığı bozan malların satılmaması gibi tüketiciyi koruyan denetimler belediyelere geçmiştir (Seyitdanlioğlu, 2010: 105). Genel olarak karaborsacılığı teşvik ettiği ve serbest piyasaya devlet tarafından müdahale edildiği yönünde eleştiriler olsa da narh, çarşı pazarda fiyatların aşırı derecede yükselmesini engellediğinden halkın başta temel gıda maddeleri olmak üzere ihtiyaç duyduğu maddelere ucuz olarak ulaşmasına katkı sağlıyordu.

Safranbolu Kazası'nda da XIX. yüzyılda kadın tarafından narh tespit edilmiş, esnafın tespit edilen narha riayet etmesi istenmiştir. Bu tebliğde XIX. yüzyılda Safranbolu'daki narh uygulamaları Safranbolu Şer'iyye Sicillerine göre değerlendirilecektir.

Fırıncılarla İlgili Narhlar

Safranbolu'da Osmanlı Devleti'nin diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi çarşı ve pazarlarda nizam ve intizamın sağlanması için pazarbaşı tayin edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. 06 Aralık 1840 tarihinde Safranbolu'da Kubur oğlu Hacı Mustafa'nın pazarbaşı olarak tayin edilmesi bu uygulamanın XIX. yüzyıl ortalarından da devam ettiğini göstermektedir (ŞŞS, 2122: 55).

Safranbolu'da 07 Haziran 1807'de kayda göre narh tespitinde "*vücûh-ı belde*" adı verilen şehrin ileri gelenleri şehir kethüdası ve habbazan esnafı temsilcileri yer almıştır (ŞŞS, 2114: 4). 1818-1819'da kazanın mütesellimi Ömer Ağa, "*vücûh, eşraf ve ağavât, Âyân Mehmed Ağa, ulema, sulehâ ve zabita*" marifetiyle cümle esnaf ve erbab-ı sanayiye narh belirlenmiştir (ŞŞS, 2115: 74). 09 Kasım 1825'te Şehir Kethüdası Hacı Mehmed Ağa marifetiyle kazada narhın tespit edildiği fiyatlara muhalif uygulamanın olmaması talep edilmiştir. Buna göre yağdan baldan başka yaş meyve, kuru meyve, pirinç, kil, zeytin yağı, leblebi, kuru üzüm, fındık ve diğer ürünlerin fiyatlarında şehir kethüdasının tespitine aykırı işlem yapılmaması istenmiştir (ŞŞS, 2115: 53). Ramazan ayı öncesinde halkın gıda ihtiyacının artması sebebiyle esnafın keyfi fiyat artışlarının önüne geçilmesi için narh tespitlerinin de yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. 25 Ağustos 1842'de olduğu gibi narh Ramazan ayı öncesinde Recep ayının ortalarında belirlenmiştir (ŞŞS, 2114: 7).

Kıtlık ortamlarında başta buğday olmak üzere üretim azlığı arz- talep dengesindeki bozulmadan dolayı hububat fiyatları hızlı bir şekilde yükselmiştir (Erler, 2010: 317). Fırıncıların ekmeğin için temin ettikleri buğday fiyatları üretim durumuna göre, kuraklık ve kıtlık dönemlerinde artmaktaydı. 1799'da İstanbul'da fırıncılara verilen buğdayın kilesi 1,99 kuruş iken 1823-1824'te buğdayın kilesi 4,11 kuruşa yükselmiştir. 1826'da buğdayın kilesi geçici olarak 2,98 kuruşa düşmüşse de 1834-1835'te buğdayın kilesi 11,54 kuruşa yükselmiştir (Güran, 2013: 24-25). Genel olarak XIX. yüzyıl başlarında başkent İstanbul başta olmak üzere Anadolu şehirlerinde de buğday fiyatlarının yükseldiği görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak üretim azlığı, köylerden şehirlere göçün etkisiyle tarım alanlarında çalışan nüfusun azalması, yaşanan kuraklık ve kıtlıklar söylenebilir. Tarım ürünlerinin üretiminde yaşanan dalgalanmalar doğrudan tüketicilerin ihtiyacı olan ürünlerde fiyat artışlarına neden olmaktadır.

Fırıncı esnafı için kullanılan "*habbazîn*" kelimesi (Devellioğlu, 1995: 303) yerine "*habbazân*" kelimesi kullanılmıştır. Narh tespitlerinde habbazan esnafının temsilcileri de hazır bulunmaktaydı. Safranbolu'da 1803-1804'te ekmeğin kıyyesine 15 akçe narh verilmiştir (ŞŞS, 2113: 8). 24 Ocak 1804'te 16 akçeye satılan ekmeğin bundan sonra bir akçe zamlı 17 akçeye satılması istenmiştir (ŞŞS, 2113: 9). 13-16 Mart 1804'te ekmeğin kıyyesi 18 akçeye yükselmiştir (ŞŞS, 2113: 10). 02 Eylül 1805'te 95 dirhem ekmeğin bir para, 65 dirhem simit için bir para narh belirlenmiştir (ŞŞS, 2113: 34). 05 Mayıs 1807'de ahali, şehir kethüdası ve kazadaki habbazan esnafına verilen narha göre; 70 dirhem ekmeğe bir para, 55 dirhem simide bir para verilmiştir (ŞŞS, 2114: 6). 21 Ağustos 1807'de habbazan esnafına verilen narha göre 95 dirhem ekmeğe bir para, çöreğin 90 dirhemine bir para, böreğin 30 dirhemine bir para, simidin 20 dirhemine bir para fiyat tespit edilmiştir (ŞŞS, 2114: 7). 12-22

Ağustos 1810'da ekmeğin kıyyesine sekizer para narh verilmiştir (ŞŞS, 2113: 26). 14 Nisan 1812'de 70 dirhem ekmek bir para, 55 dirhem simit bir para olarak belirlenmiştir (ŞŞS, 2114: 4). 16 Aralık 1816'da ekmek pişmiş olarak dirhemine 60 para, simit pişmiş olarak 40 para olarak tespit edilmiştir (ŞŞS, 2115: 1). 06 Haziran 1819'da ekmeğin kıyyesine dokuz para narh belirlenmiştir (ŞŞS, 2115: 69). 26 Eylül 1819'da ekmekçi esnafı için belirlenen narha göre ekmeğin beher kıyyesine 55 dirhem olmak üzere yedişer para narh tespit edilmiştir (ŞŞS, 2115: 21). 07 Aralık 1820'de ekmeğin kıyyesine dokuz para narh verilmiştir (ŞŞS, 2115: 74). 27 Ağustos 1822'de ekmek 6,5 para (ŞŞS, 2116: 22; Karacakaya-Yücedağ-Yılmaz, 2013: 156) 18 Mart 1823 ekmeğin kıyyesi 7 para (ŞŞS, 2116:30; Karacakaya- Yücedağ- Yılmaz, 2013: 206). 09 Kasım 1825'te ekmeğe sekiz para narh verilmiştir (ŞŞS, 2115: 53). 23 Ağustos 1839'da ekmeğin 100 dirhemine 20-25'er para, 50 dirhem simit dört para, böreğin 25 dirhem beş para, kıyyesine iki kuruş narh verilmiştir (ŞŞS, 2121: 100). 06 Aralık 1840'ta ekmeğin 45 dirhemine beş para, simidin 25 dirhemine dört para, böreğin bir kıyyesine 96 para narh verilmiştir (ŞŞS, 2122: 55).

1845'te Anadolu'da yaşanan kuraklık Kastamonu Vilayeti'nde fazla etkili olmamıştır. Ancak Kastamonu çevresinden Aavrupa'ya ve diğer şehirlere buğday sevk edilmesi fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Tahıl fiyatlarında artış başta Kastamonu olmak üzere Anadolu şehirlerini etkilemiştir. Bu nedenle yerel idareciler tahıl ihracını yasaklayan kararlar almışlardır (Erler, 2010: 123, 145). 1874 yılındaki kuraklık Kastamonu'da daha çok etkili olmuş, Bolu ve civarında kuraklık daha az etkili olsa da bölgeden buğday sevki fiyatları arttırmış, kıtlıkla karşılaşan ahalinin bir kısmı ise bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır (Erler, 2010: 150). İstanbul'un gıda ihtiyacı için gerekli tedbirler alındığı gibi narha ve belirlenen kurallara uymayan esnaf da cezalandırılmaktaydı. 27 Şubat 1813'te Üsküdar'da ekmekleri eksik olan fırıncılar idam olunmuştur (Câbi Ömer Efendi, 2003: 947).

Kasaplarla İlgili Narhlar

Genelde kasaplarda satılan et kelimesi karşılığı olarak "*lahm*" (Devellioğlu, 1995: 540) kelimesi kullanılmıştır. Belgelerde "*lahm-ı ganem*" koyun eti, "*lahm-bakar*" sığır eti şeklinde kullanımlar olduğu görülmektedir.

Yaşanan kuraklık aynı zamanda hayvancılığı da etkilemekteydi. Kuraklıktan dolayı hayvan teleflerinin olması, yaşanan hayvan hastalıkları (Erler, 2010: 335), aşiretlerin yerleşik hayata geçmesi, hayvan sayısındaki azalma, zamanında şehirlere canlı hayvan sevkini yapamaması kasapların ihtiyacı olan canlı hayvan temininde yaşanan sorunlar kasaplardaki et fiyatlarının hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmaktadır. Safranbolu'da 31 Temmuz 1805'te koyun etinin bir kıyyesi sekiz para, sığır etinin bir kıyyesi altı para, ciğer takım olarak dört para, paça, ayak baş üç para olarak narh belirlenmiştir (ŞŞS, 2113: 33). 04 Eylül 1805'te koyun ve keçi etinin kıyyesine sekiz para, sığır ve manda etinin kıyyesine altı para, ciğerin adedine beş para, ayakla birlikte kelleye üç para, iç yağının kıyyesine 32 para, bir kıyye kuyruk yağı 24 para, mumun kıyyesine 38 para narh tespit edilmiştir (ŞŞS, 2114: 7). 14 Ağustos 1807'de keçi ve koyun etinin kıyyesi sekiz para, sığır ve manda etinin kıyyesi altı para, ciğer beş para, kelle ayakla birlikte üç para, iç yağı kıyye 32 para, kuyruk yağı kıyyesi 24 para, mumun kıyyesi 38 para olarak tespit edilmiştir (ŞŞS,

2114: 7). 17 Aralık 1807'de koyun etinin kıyyesine 10 para, keçi etinin kıyyesine 10 para, kömüþ yani manda etinin kıyyesine yedi para, sığır etinin kıyyesine yedi para, ciğer altı para, kelle dört para, mumun kıyyesi 48 paradır (SŞS, 2114: 7). 16 Aralık 1816'da koyun etinin kıyyesine 14 para, sığır etinin kıyyesine 12 para, kuyruğa 48 para, iç yağının kıyyesine 50 para, kuyruk yağının kıyyesine 66 para narh verilmiştir (SŞS, 2115: 1). 1818-1819'da pastırmanın kıyyesi 44 para, "Âlâ" olarak biline iyi sığır etinin kıyyesi 12 para, sığır etinin "edna" düşük kalitede olanının kıyyesi dokuz para olarak tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 74). 06 Haziran 1819'da sığır etinin kıyyesine 14 para, davar etinin kıyyesine 18 para (SŞS, 2115: 69), 07 Aralık 1820'de dana etine 18 para, manda etine 12 para narh verilmiştir (SŞS, 2115: 74). 27 Ağustos 1822'de koyun eti 16 para, manda etine 10 para narh verilmiş kış aylarında da fiyatların bu şekilde olması kasap esnafı tarafından kabul edilmiştir (SŞS, 2116: 22; Karacakaya- Yücedağ- Yılmaz, 2013: 156). 09 Kasım 1825'te koyun etinin kıyyesi 16 para, sığır ve manda etinin kıyyesine 12 para, iç yağının kıyyesine 50 para, mumun kıyyesine 64 para narh tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 53). 06 Aralık 1840'ta manda ve sığır etinin kıyyesine 24 para, kasaplardan mumcu esnafına verilen yağın kıyyesine üç buçuk kuruş, mumun beher kıyyesine dört buçuk kuruş fiyat verilmiştir (SŞS, 2122: 55). 25 Aralık 1842'de koyun etinin kıyyesine 36 para, sığır ve camus olarak da isimlendirilen manda etinin kıyyesi 26 paradır (SŞS, 2124: 7). 06 Temmuz 1854'te manda ve sığır etinin kıyyesine bir kuruş, koyun ve keçi etinin kıyyesine 54 para narh verilmiştir (SŞS, 2130: 66). 06 Ocak 1855'te koyun etinin kıyyesine 50 para, sığır ve manda etinin kıyyesine 40 para narh verilmiştir (SŞS, 2131: 58).

Tahinci ve Helvacılarla İlgili Narhlar

Şekerle karıştırılan susamdan elde edilen tahin yerine (Devellioğlu, 1995: 1018) bazı bölgelerde "dahan" kelimesi de kullanılmaktadır. 1818-1819'da Kozlu helvası 48 para, tahin helvasına 80 para, dahanın "âlâ"sına 86 para, "evast" yani orta kalitesine 72 para narh belirlenmiştir (SŞS, 2115: 74). 07 Aralık 1820'de tahinin beher kıyyesine 96 para narh verilmiştir (SŞS, 2115: 74). 17 Aralık 1821, tahan helvası 80 para, ceviz helvası 52 para (SŞS, 2116: 10; Karacakaya- Yücedağ- Yılmaz, 2013: 94) iken 09 Kasım 1825'te "âlâ" olarak bilinen iyi dahanın kıyyesi 64 para, "evsat" olarak biline orta kalite dahanın kıyyesi 48 paradır (SŞS, 2115: 53).

06 Aralık 1840'ta tahin helvasının kıyyesi dört kuruş, cevizli helvanın kıyyesi 96 para, bozanın beher tası memlu olarak iki para olarak tespit edilmiştir (SŞS, 2122: 55). 1844'te helvacı esnafına verilen narhta tahin helvasının bir kıyyesi dört kuruş, cevizli helvanın kıyyesi iki kuruş, bozanın bir kıyyesi sekiz paradır (SŞS, 2126: 42). 06 Ocak 1855'te tahin helvasının kıyyesi 220 para, kadayıfın kıyyesi 50 para, kozlu helvanın kıyyesi 140 paradır (SŞS, 2131: 58).

Nalbur Ürünleri İle İlgili Narhlar

Binek hayvanların ayaklarına çakılan nalı üreten ve hayvanların ayaklarına çakan esnaf için "nalbant" ve "nalbur" ifadeleri kullanılmaktadır (Devellioğlu, 1995: 803). Bu esnaf farklı ebatlarda küçük ve büyük çiviye de kendileri üretmekteydi. 1818-1819'da eğseri ikisi birlik 100 adet 55 para, ufak eğseri 100 adet 45 para, kaba eğseri 75 para, şişe miyahı 100

adet 30 para, büyük ayak at nalı 104 para, orta ayak at nalı 84 para, kebir katır nalı 74 para, sagir katır, kebir merkep nalı 52 para, sagir merkep nalı 28 paradır (SŞS, 2115: 74). 07 Aralık 1820'de nalbantlar küçük at ve merkep nalı ile küçük merkep nalları 100 para, yerli nal küçük ve büyük 90 para, katır nalı küçük ve büyük 80 para olarak tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 74). 09 Kasım 1825'te at nalı 120 para, kebir katır nalı 80 para, kebir merkep nalı 60 para, sagir katır nalı 60 para, merkep nalı 40 para olarak tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 53). 18 Eylül 1851'de demirci esnafına verilen narhta; ufak eğseri beher kıyyesine üç kuruş, derşi yüz adet yarım kıyye olarak üç kuruş 30 para, ikisi birlik 100-150 dirhem 90 paraya 10 para zamlı 100 para, ufak eğseri, 100 dirhemi 70 para iken 10 para zamlı 80 para, şişe mahinin 100 adeti 40 para iken 10 para zamlı 50 paraya yükselmiştir (SŞS, 2129: 56). 06 Aralık 1840'ta cedit at nalı altı kuruş, kayar beher ayağı 25 para, cedit katır nalı beş kuruş, kayar beher ayağı 60 para, cedit merkep nalı dört kuruş, kayar beher ayağı üç delikli 15 para, iki delikli merkep nalı altı buçuk kuruş, beher kayar ayağı 10 para, manda nalı altı kuruş, kara sığır öküz nalı dört buçuk kuruştur. Yine aynı tarihte birlik eğserinin bir kıyyesi beş para, ufak eğserinin beher kıyyesine beş kuruş 10 para, şişe mahinin kıyyesine altı para narh belirlenmiştir (SŞS, 2122: 55). Aralık 1855'te çubukluk eğserinin kıyyesine beş buçuk kuruş, döşence eğserisinin iki dirhemi 100 adet olarak dört kuruş 10 para, ikisi birlik bir buçuk dirhem olarak 100 adet üç kuruş, ufak eğserinin bir dirhemi 100 adet olarak iki buçuk kuruş, şişe mahini 100 adet bir buçuk kuruş olarak fiyat tespit edilmiştir (SŞS, 2131: 58). 16 Ağustos 1868'de at nalı, sekiz kuruş, katır nalı altı kuruş, manda nalı yedi kuruş, kara sığı nalı beş kuruş olarak fiyatı tespit edilmiştir (SŞS, 2135: 34).

Tekstil Ürünleri İle İlgili Narhlar

Safranbolu'da 07 Aralık 1820'de terzilere verilen narh; Osmanlı entari dört para, zenne entari iki buçuk para, kısa entari iki para, libade bir buçuk para olarak tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 74). 06 Aralık 1840'ta Osmanlı Dönemi'nde "penbe" olarak adlandırılan pamuğun beher vukiyyesine yedi kuruş 25 para narh verilmiştir (SŞS, 2122: 55).

Diğer Ürünlerle İlgili Narhlar

İstanbul'da haffaf esnafından sattıkları ayakkabıların üzerine fiyatlarını yazmaları ve narha riayet etmeleri 1808'de istenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 384). Ekmek ve et dışındaki halkın ihtiyacı olan mallarla ilgili de narh tespit edilerek esnafın narha uyması sıkı bir şekilde denetlenmekteydi. Ekim- Kasım 1812'de kaymakam tarafından İstanbul'da Langa'da bir manav 10 para olan üzümü narhtan iki para fazla sattığından zindana atılmış ve hakkında idam fermanı çıkarılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 919). 16 Aralık 1816'da asel olarak adlandırılan balın kıyyesi 76 para, pirinç, nohut için ikişer para, tuz ve kil beher kıyyesine bir para zam yapılmıştır (SŞS, 2115: 1). 1818-1819'da pirinç ve leblebinin kıyyesinde iki para, tuz ve kilin kıyyesinde iki para, yaş meyve kıyyesinde iki para, mumun kıyyesinde 76 para narh tespit edilmiştir (SŞS, 2115: 74). 07 Aralık 1820'de bakkalların meşrubat türünden sattıkları ürünlere dikkat etmeleri istenmiştir. Ayrıca bakkalların sade yağ kıyyesine 10 para, pirincin kıyyesine iki para narhu uygun

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

görülmüştür (ŞŞS, 2115: 74). 09 Kasım 1825'te zeytin yağının kıyyesine 76 para narh verilmiştir (ŞŞS, 2115: 53).

Zaman zaman narha uymayan esnaf da cezalandırılmıştır. Mesela; Temmuz- Ağustos 1813'te İstanbul'da peyniri narhtan yüksek olarak satan bakkal idam edilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 1005). Zaman zaman fiyatların düşürülmesi yönünde narhlar da verilmekteydi. 30 Temmuz 1812'de kahvenin 25 dirhemi 25 paraya satılırken 22 dirheme satılması istenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 871). 06 Aralık 1840'ta satılacak meyvelerin 10 vukiyyeden fazlasının kantar ile tartılması esnafa tembih olunmuştur (ŞŞS, 2122: 55).

Sonuç

Safranbolu'da XIX. yüzyılda diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi narh uygulamalarının olduğu Safranbolu Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Başta ekmek ve et olmak üzere gıda maddeleri yanında çarşıda satılan nalbur ürünleri ve tekstil ürünlerinde de narh tespit edilmiştir. Ekmek dışında simit ve börek gibi çok satılan ürünler yanında, kasaplarda satılan et dışındaki ciğer ve sakatat türü ürünlerin kalitesine göre fiyat tespitleri yapıldığı görülmektedir. Genel olarak kasaplarda koyun ve keçi etinin sığır ve manda etinden pahalı olduğu görülmektedir. Bu durum halkın genel olarak sığır ve manda eti yerine koyun ve keçi etini daha çok tercih etmesi ile ilgilidir. Nalburlarda daha çok hayvanların ayaklarına çakılan ve o dönemde temel ihtiyaç maddesi nallarla ilgili fiyat tespiti de yapılmıştır. At nalları, nalların delikli olup olmaması gibi birtakım teknik özelliklerinden fiyatlarının değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Narh tespitinde temel amaç tüketicilerin yüksek fiyat artışlarından korunmasıdır. Aynı zamanda çarşı ve pazarda yükselen enflasyon karşısında fiyat dengesini sağlamak hedeflenmiştir. Başta şehir kethüdası ve esnaf temsilcilerinin katıldığı narh tespit komisyonları narhu belirlemiş, yerel idareci ve kadılarından da bu fiyatlara uyulup uyulmadığının takip edilmesi istenmiştir.

Safranbolu'da XIX. yüzyıldaki narh kayıtlarından çarşı ve pazarlarda satılan temel tüketim ürünlerinin birim fiyatlarının sürekli olarak yükseldiği gözlemlenmiştir. Bu kayıtlar aynı zamanda Osmanlı'da XIX. yüzyılda devamlı surette yükselen enflasyonun varlığını da ispatlamaktadır. Her ne kadar serbest piyasa koşullarının önündeki en büyük engellerden biri olarak narh uygulamaları görülse de Osmanlı vatandaşlarının artan fiyatlar karşısında korunmasına narh tespitleri büyük katkı sağlamıştır. XIX. yüzyıl sonlarında fiyatların tespiti, çarşı ve pazarların denetimi belediyelere geçtiği için son dönem şer'iyye sicillerinde narh kayıtları bulunmamaktadır. Günümüzde de enflasyonun hızlı yükseldiği dönemlerde uygulamaya konulan tanzim satışları ve devletin piyasaya yapmaya çalıştığı müdahaleler tüketicilerin korunmasına yönelik uygulamalardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Safranbolu Şer'iyye Sicili (ŞŞS), no., 2113, 2114, 2115, 2116, 2121, 2122, 2124, 2126, 2129, 2130, 2131, 2135.

Diğer Eserler

Akyıldız, Ali, (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. İstanbul: Eren Yay.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

- Câbî Ömer Efendi, (2003). *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm Sâlîs ve Mahmûd-ı Sâni) Talîl ve Tenkidli Metin*. (Haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara: TTK.
- Çadırcı, Musa, (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.
- Devellioğlu, Ferit, (1995). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Erlener, Mehmet Yavuz, (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, İstanbul: Libra Yay.
- Güran, Tevfik, (2013). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İşbankası Kültür Yay.
- Kallek, Cengiz, (2006). "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 387-389.
- Karacakaya, Recep- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, (2013). *Safranbolu Şer'iyeye Sicili 2116 Numaralı Defter*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Kütükoğlu, (2006). "Narh-Osmanlılarda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 390-391.
- Mortan, Kenan- Küçükerman, Önder, (2010). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. İstanbul: İşbankası Kültür Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki, (1993). "Narh", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay.
- Pamuk, Şevket, (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: İşbankası Kültür Yay.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet, (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: İşbankası Kültür Yay.

“Safranbolu Zımmiyân-ı Yazı Köyü Cizye Defterlerinin Karşılaştırmalı Tahlili (1846-1852)”

*Tahir BİLİRLİ**

Özet

İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren Gayrimüslim unsurlardan can ve mal güvenliği karşılığında alınmaya başlanan cizye vergisi, devletlerin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar haraç olarak alınmış, bu yüzyıldan itibaren cizye adı ile alınmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra alım şeklinde bazı değişiklikler yapılmış olsa Islahat Fermanı'na kadar alınmaya devam etmiştir. Ancak 1856 yılından sonra adı “bedel-i askeri” olarak değiştirilse de içerik olarak aynı kalmış ve 1909 yılında tamamen kaldırılmıştır. Cizye defterleri Gayrimüslim topluluklar hakkında zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlar Gayrimüslim reayanın isimleri, meslekleri, yaşları, verdikleri verginin çeşidi, kimliklerini tanımlayıcı bilgiler, fiziksel özellikleri ve aile isimleri gibi verilerdir.

Bu çalışmada Safranbolu'nun Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nün Osmanlı Arşivleri'nde mevcut H. 1262/ M. 1846 yılı 641 Nolu Cizye Defteri, H. 1263/ M. 1847 yılı 643 Nolu Cizye Defteri ile H. 1268/ M. 1852 yılı 1308 Nolu Cizye Defteri karşılaştırmalı olarak tahlil edilmiştir. Yine bu defterdeki veriler Safranbolu Gayrimüslim nüfus defterleri ile de karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, cizye, Safranbolu, Gayrimüslim, vergi.

Giriş

Sözlükte “*kâfi gelmek, karşılığını verme, ödemek*” anlamına gelen cizye, İslam hukukunda Gayrimüslimlerin can ve mal güvenliği karşılığında ödedikleri verginin karşılığıdır.¹ Şer'î bir uygulama olsa da İslamiyet öncesi Roma ve Pers gibi farklı devletler hakimiyeti altında bulunan tebaasından cizye benzeri vergiler almıştır.² İslamiyet'le birlikte şer'î bir hüviyet kazanan cizye, Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında aynı ve genel olarak nakdi iki taksit olarak alınmıştır.³ Cizye ile birlikte Gayrimüslim tebaadan alınan haraç vergisi cizye ile zaman zaman karıştırılmıştır. Bu iki terim arasında ilk defa Emeviler

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tahirbilirli@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5275-4654.

¹ Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 42.

² M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 299.

³ Erkal, “a.g.m.”, s. 44.

Dönemi'nde bir ayırım yapıldığı, baş vergisine cizye, toprak vergisine haraç denildiği iddia edilmiştir.¹

Kuruluşundan itibaren Gayrimüslim tebaayı İslam hukukunun zimmet ve eman esasları dahilinde yönetmeye başlayan Osmanlı Devleti, hoşgörülü bir politika doğrultusunda fethedilen yerlerde daha öncesinde uygulanan vergi sistemini kendi hukuk sistemine aykırı görmediği müddetçe uygulamıştır.² Osmanlı toprak sistemi Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin çabaları neticesinde öşrî arazi, harâcî arazi ve örfî arazi olarak üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan harâcî arazi Gayrimüslimlerin tasarruflarına ve mülkiyetlerine verilen arazi olurken bu topraklar üzerinde Gayrimüslimlerin alım satım dahil her türlü tasarruf hakları vardır. Dolayısıyla haraç çocuk, kadın ve erkek ayırımı yapılmaksızın toprağa sahip herkesten alınır olmuştur.³ Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar haraç olarak uygulanan cizye bu yüzyıldan itibaren cizye veya cizye-i şer'î adıyla alınmaya devam etmiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerle belirlendiği fermanlarda zikredilen cizye, Osmanlı Devleti için toplanması ve harcanması özel bir dikkat isteyen bir vergi olup, özel görevlilerce, bazen de kadılar tarafından geliri askeri amaçlara harcanmak şartı ile doğrudan hazineye toplanmaktaydı.⁴

Cizye vergisi ilk başlarda tek tek şahıslar üzerinden alınmayıp toplam nüfus üzerinden alınmaya başlamış ancak tımar sisteminin bozulmaya başlaması ve köyünü terk edenlerin sayısının artması neticesinde vergi yükümlülüğü geride kalanların üzerinde büyük bir yük olmaya başlamıştır. Bunun üzerine Köprülü Mustafa Paşa 1691 yılında yaptığı bir düzenleme ile herkes sadece kendi vergisinden sorumlu hale getirilerek, cizye oranları "âlâ", "evsât" ve "ednâ" olarak standart hale getirilmiştir.⁵

Cizye vergisi, sabit bir meblağ üzerinden alınan "maktu" ve şahıslardan toplanan "cizye-i ale'r-ruûs" olarak iki çeşit olarak belirlenmiştir. Maktu vergi iki alanda uygulanmıştır. İlki devlete bağlı vassâl Hıristiyan prenslikler ile haraçgüzar devletlerden alınan yıllık vergi olurken ikincisi doğrudan padişahın tebaası olan zımmî reayadan cemaat olarak toplu bir "ber-vech-i maktu" olarak alınmasıdır. Maktu cizye vergisi sabit bir fiyat üzerinden alındığı için cemaatin nüfusun azalması geride kalanlar üzerinde ağır bir yükümlülük oluşturmuştur.⁶ Şahıslardan alınan ale'r-ruûs" cizyesi ise mükelleflerin maddi durumuna göre âlâ (zenginden alınan), evsat (orta hallilerden alınan) ve ednâ (maddi durumu iyi olmayanlar) olarak alınan vergidir.⁷ Vergi mükellefi olan beden ve akılca salim

¹ Cengiz Kallek, "Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 72.

² Macit Kenanoğlu, "Zımmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2013, s. 438.

³ Komisyon, "Cizyenin Osmanlıda Uygulanışı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 89.

⁴ Halil İnalçık, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, 45.

⁵ Zafer Gölen, "1267 (1851) Cizye Nizâm-nâmesi", *Belgeler*, C. XXIV, S. 28, (2003), s. 42.

⁶ İnalçık, "a.g.m.", s. 46.

⁷ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 45.

olan her erkek, 14 yaşını doldurunca cizye vergisine tâbi tutulur ve 75 yaşına kadar bu vergiyi verirdi.¹ Kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar, din görevlileri, fakirler ve çalışamayacak durumda olan sakatlar cizye vergisi alınmazdı.² Sadece çalışabilecek ve askerlik yapmayan erkeklerden alınırdı.

Cizye miktarı olarak dönem dönem farklı ücretler alınmıştır. Ancak alınan ücretlerdeki kat sayıları aynı kalmıştır. İslamiyet'in ilk yıllarında cizyeden ednâdan 12, evsattan 24 ve âlâdan 48 dirhem alınırken Osmanlı Devleti'nde de uzun yıllar aynı şekilde 12, 24 ve 48 akçe vergi alınmıştır.³ Sultan II. Mahmut (1808-1839) 1834 yılında yayınladığı bir fermanla cizye mükellefi olan Gayrimüslimlerden alınan vergi miktarını ednâdan 15 kuruş, evsattan 30 kuruş ve âlâdan 60 kuruş şeklinde belirlemiştir.⁴ Kat sayıları yine aynı kalmıştır. 1856 yılında cizye vergisi bedel-i askeriyeye çevrildikten sonra da aynı miktardan alınmaya devam etmiştir.⁵

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile vergi eşitliği prensibi ile bütün muafiyetler ve imtiyazlar kaldırılmıştır. 1841 yılında tepkileri yumuşatmak amacıyla ale'r-ruûs cizye tahsili kaldırılarak patrikhanelerin aracılığı ile "*an-cemâatin*" tahsili uygulaması getirilmiş olsa da kısa bir süre sonra 1842 yılında cizye tekrar ale'r-ruûs olarak toplanmaya başlamıştır.⁶ 1856 Islahat Fermanı ile cizye kaldırılmış ancak bu ferman Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiğinden Gayrimüslimlerin de askerlik yapmaları ortaya çıkınca, askerlik yapmamaları karşılığında "*bedel-i askerî*" vergisi vermeleri esası getirilmiş dolayısıyla kaldırılan cizye vergisi bu isim altında alınmaya 1907 yılına kadar devam etmiştir.⁷ Nedkoff ise 7 Ağustos 1909 tarihinde cizyenin son bakiyesi olan askerlik vergisini kaldırarak onun yerine genel askerlik mecburiyeti getiren kanunla cizye vergisinin kaldırıldığını iddia etmektedir.⁸

Safranbolu Batı Karadeniz bölgesinde tarihi Eskiçağlara kadar giden çok eski bir yerleşim yeridir. Roma ve Bizans döneminde bölgenin önemli şehirlerinden olan Safranbolu 1075 sonrasında Türklerin kontrolü altına girmeye başlamış⁹ özellikle 1424 yılında Osmanlılar ile Candaroğulları arasında sınır kasabası olmanın zorluklarını yaşasa da daha sonraki süreçte Osmanlı hakimiyeti altında hızla büyüyen bir yapıya

¹ Boris Christof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, VIII/32, (1944), s. 621.

² Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 45

³ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Belleten*, LV/213, (1991), s. 373.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 176.

⁵ Ercan, *a.g.e.*, s. 46

⁶ Gölen, "a.g.m.", s. 43.

⁷ İnalçık, "a.g.m.", s. 48.

⁸ Nedkoff, "a.g.m.", s. 630.

⁹ İlhan Şahin, "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *I. Ulusal Tarih İçince Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003, s. 9, 7-14

bürünmüştür.¹ Her ne kadar hızla büyüyen bir şehir olsa da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar kaza olarak idari yapısını sürdürmüştür. XIX. yüzyıla kadar Bolu'ya bağlı olan Safranbolu, 1811 yılında Viranşehir Sancağı oluşturularak sancak merkezi haline getirilmiştir. 1841 yılında Viranşehir Sancağı yeni kurulan Bolu Müşirliği'ne bağlanmış,² 1846 yılında bu müşirliğin kaldırılması ile Kastamonu'ya bağlı sancak merkezi haline gelmiştir. 1870 yılında Viranşehir Sancağı'nın kaldırılması ile Kastamonu'ya bağlı kaza merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar da bu şekilde kalmıştır.³

Safranbolu'da bölgenin Türkleşmesine kadar hâkim unsur olan Gayrimüslimlerin, özellikle Osmanlılar zamanında etkinliğini kaybederek nüfusları giderek azalmıştır. H. 1246/ M. 1831 tarihli nüfus defterine göre Zımmiyan-ı Kıran'da yaşayan Rum sayısı 748 erkek nüfustur. Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nde 277 erkek nüfus bulunmaktadır.⁴ H. 1258/ M. 1842 tarihli nüfus defterine göre Kıran Köyü'nde 274 hanede 764 erkek nüfus bulunurken Yazı Köyü'nde 127 hanede 244 erkek nüfusu kaydedilmiştir.⁵ 1844-1845 temettuat defterlerine göre Safranbolu'da Müslüman mahalle sayısı on beş iken Hıristiyan mahalle sayısı ise dördttür. Safranbolu'da XIX. yüzyıl boyunca nüfusun 10.000 civarında olduğu tahmin edilirken, 1897 yılında 2.684 Hıristiyan, 5.488 Müslüman nüfus olarak toplam 8.000 civarı nüfusu bulunmaktadır.⁶

Safranbolu Yazı Köyü Cizye Defterlerinin Karşılaştırmalı Tahlili

Birinci defter, H. 1262/ M. 1846 yılı 641 nolu defter toplam 60 sayfadan oluşurken sadece birinci sayfası boştur. Defterde Zımmiyan-ı Kıran Köyü 249 hane olarak verilen bilgileri 2-39. sayfalar arasında, konumuz olan Zımmiyân-ı Yazı Köyü bilgileri 41-55. sayfalar arasında ve 56. 57. sayfalarında farklı şehirlerden gelen 26 reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak bunların Safranbolu'da mı yoksa Bartın'da mı olduklarına dair bir bilgi verilirse de 643 numaralı cizye defteri ile karşılaştırıldığında bu reayanın Safranbolu'da ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Defterin 57-59. sayfalar arasında da Bartın reayasının cizye durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu defter Selahattin Kaya tarafından "*Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili (1846-1847)*" başlığı altında bir makalede değerlendirilmiştir.⁷

H. 1263/ M. 1847 yılı 643 nolu ikinci defter toplamda 36 sayfadan oluşurken bunların 1, 27-36. sayfaları boştur. Karşılaştırmalı tahlilini yapacağımız Zımmiyân-ı Yazı Köyü bu defterin 18-23. sayfaları arasında 108 hane olarak yer almaktadır. Defterde 2-18 sayfaları

¹ Feridun Emecen, "Safranbolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2012, s. 482.

² Hulusi Yazıcıoğlu, *Safranbolu (Safranbolu, Karabük, Ulus, Eflani) Tarihçe Kaynaklar*, Özer Matbaası. Karabük, 1982, s. 44-45.

³ Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şerhiye Sicili 2116 Numaralı Defter*, Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 2013, s. 35.

⁴ BOA, NFS.d., 818.

⁵ BOA, NFS.d., 789.

⁶ Emecen, "a.g.m.", s. 482.

⁷ Selahattin Kaya, "Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili (1856-1847)", *Tarih ve Günce*, S. 7, (2020 Yaz), s. 378-416.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

arası toplam 249 hane olarak Zımmiyân-ı Kıran Köyü cizye bilgileri ile Safranbolu'da misafir olarak bulunan farklı şehirlerden 24 yabancı reayanın bilgileri ve 24-26. sayfalar arasında da Bartın Kazası'nda bulunan yerli ve yabancı reayanın bilgileri mevcuttur. Bu defter de Abdülkadir Atar tarafından "1845 (Miladi) Yılına Ait Cizye Defterlerine Göre Safranbolu ve Bartın Kazalarında Vergi Sistemi" adlı bir bildiri olarak değerlendirilmiştir.¹ Atar her ne kadar başlığında cizye defterleri dese de bildiri metninde sadece 643 numaralı cizye defterinin değerlendirmesini yapmıştır.

Tahlilini yapacağımız üçüncü defter ise H. 1268/ M. 1852 yılı 1308 nolu müstakil bir defter olup sadece Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nün cizye durumunu göstermektedir. Defter toplamda 12 sayfadan oluşurken 12. sayfası boştur. Dolayısıyla biz bu karşılaştırmalı tahlilimizde sadece Safranbolu Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nün her üç deftere göre karşılaştırmalı tahlilini yapacağız. Aşağıdaki Tablo 1'de ikinci defter esas alınarak her üç defterin karşılaştırması ve aralarındaki farklılıklar verilmiştir. Aşağıda verilen Tablo 1'de vergi cinsi olarak verilen (nâ) ednâ, (tâ) evsat ve (â) âlâ verginin karşılığıdır.

Tablo 1: Cizye defterlerinin karşılaştırmalı genel durumları

Hane No	İsim	Yaş	Vergi cinsi	Açıklama
1	Simon oğlu orta boylu kır sakallı Papas Simon veled-i Kostan	65	(tâ)	3. defterde amel-mande olduğu için vergiden muaf
	Oğlu orta boylu kumral bıyıklı Rençber Andon veled-i Simon	48	(tâ)	-
	Diğer oğlu orta boylu kara bıyıklı Rençber Kostan veled-i Simon	25	(nâ)	-
	Torunu orta boylu şâb-ı emred Dimitri veled-i Andon	20	(nâ)	-
	Diğer torunu orta boylu şâb-ı emred İstori veled-i Andon	18	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ) ya yükselmiş
2	Eci Kiregül oğlu orta boylu ak sakallı Papas Simon veled-i Save	70	(nâ)	1. defterde amelmande olduğu halde edna olarak vergi vermekte. 2. defterde amelmande 3. defterde amelmande ve ama
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Save veled-i Simon	22	(nâ)	3. defterde mevcut değil

¹ Abdülkadir Atar, "Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili (1846-1847)", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı (11-12 Ekim 2019)*, Karabük Üniversitesi Yay., Karabük, 2019, s. 1-10.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

3	Akçe oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Save	48	(nâ)	3. defterde lakap Kelakçe'dir.
	Oğlu Yorgi veled-i İstori	11	(tâ)	-
	Diğer oğlu Yordan veled-i İstori	6	(tâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır.
4	Fındıkoğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Kostan	53	(â)	3. defterde vergisi (tâ) ya düşmüştür.
	Oğlu orta boylu sarı bıyıklı Terzi Kostan veled-i İstori	25	(tâ)	3. defterde adı geçmiyor.
	Oğlu uzun boylu ter bıyıklı Dimitri veled-i İstori	18	(nâ)	-
5	Simon oğlu orta boylu kırca sakallı Değirmenci Andon veled-i Yorgi	49	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da bulunduğu.
	Oğlu şâb-ı emred Yani veled-i Andon	13	(nâ)	
	Karındaşı orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Yorgi	32	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de bulunduğu.
	Diğer karındaşı şâb-ı emred Mihail veled-i Yorgi	16	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da bulunduğu.
6	Simon oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Yorgi	38	(tâ)	-
7	Save oğlu uzun boylu ak sakal Değirmenci Simon veled-i Vasil	62	(nâ)	3. defterde adı geçmeyip ilk iki defterde amelmandedir.
	Damadı orta boylu ter bıyıklı Kocabaşoğlu İstori veled-i Yorgi	18	(tâ)	-
8	Kevde oğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci İlye veled-i Save	56	(nâ)	-
	Oğlu uzun boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i İlye	28	(tâ)	-
	Diğer oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i İlye	22	(tâ)	-
	Diğer oğlu orta boylu şâb-ı emred Yani veled-i İlye	15	(nâ)	3. defterde gelir vergisi (tâ) olmuştur.
9	Kara Murad oğlu orta boylu kumral bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Save	50	(tâ)	3. defterde gelir vergisi (nâ) olmuştur. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'dadır.
	Karındaşı orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Yavakim veled-i Save	46	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'dadır.
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred İstori veled-i	16	(tâ)	3. defterde adı yer

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Yavakim			almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'dadır.
	Diğer oğlu şâb-ı emred Yani veled-i Yavakim	13	(nâ)	-
	Diğer oğlu Kirekol	4	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almakta
10	Köstencioğlu orta boylu kır bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Yorgi	48	(tâ)	3. defterde adı yer almıyor
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Save veled-i Kirekol	16	(nâ)	3. defterde gelir vergisi (nâ) olmuştur.
	Karındaşı orta boylu kumral sakallı Andon veled-i Yorgi	40	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'dedir.
	Diğer karındaşı orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Simon veled-i Yorgi	26	(tâ)	3. defterde emmileri olarak geçiyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'dedir.
3. defterde ilk iki deftere göre farklılıklar mevcuttur. Bu defterde Kirekol veled-i Yorgi'nin adı yer almaz iken, oğlu olarak Tuzori veled-i Kirekol (16 yaş), karındaşı Yorgi veled-i Kirekol (6 yaş), diğer karındaşı Simon veled-i Kirekol (3 yaşında mecnun) olarak kaydedilmiştir. ¹				
11	Kötenci oğlu orta boylu sarı bıyıklı Terzi Yani veled-i Yorgi	38	(tâ)	-
	Oğlu Kalbuz	4	(nâ)	Adı 3. defterde geçmektedir.
12	Papas oğlu orta boylu kır bıyıklı Değirmenci Vasil veled-i Simon	58	(nâ)	3. defterde adı geçmediği için bir kişi olarak verilmiş. 1. ve 2. defterde ticaret için Gerede'dedir.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Simon veled-i Vasil	15	(nâ)	3. defterde yaşı 25 ve vergisi (tâ) olarak verilmiştir. 1. ve 2. defterde ticaret için Gerede'dedir.
13	Medyerik oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Bedos veled-i Kirekol	25	(tâ)	
	Oğlu Kirekol	8	(nâ)	Adı sadece 3. defterde yer

¹BOA, NFS.d., 789 nolu nüfus defterinde Hane 11 olarak kayıtlı olup, bu hanede Kirekol veled-i Yorgi 44 yaş (tâ), oğlu Sozari veled-i Kirekol 12 yaş (nâ), diğer oğlu Yordan veled-i Kirekol yedi yaş, diğer oğlu Yorgi veled-i Kirekol üç yaş olarak geçmektedir.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				alıyor
	Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Kirekol	32	(nâ)	-
14	Karaoğlan oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veledi Kostan	60	(tâ)	Sadece 1. defterde adı geçerken cizye vergisi alınmamıştır.
	Karaoğlan oğlu Yetim Dimitri	2	(nâ)	
	2. Defterde hane ismi boş bırakılırken 3. defterde oğlu Dimitri yetim olarak yazıldığından Kirekol veled-i Kostan'ın öldüğü anlaşılmaktadır.			
15	Mihail oğlu orta boylu ak bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Kirekol	60	(tâ)	Adı 3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Kirekol veled-i Yorgi	22	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
	Oğlu şâb-ı emred Balaskeve	8	(nâ)	Adı sadece 3. defterde yer alıyor.
16	Evrane oğlu orta boylu kumral bıyıklı Kalaycı Kostan veled-i Yani	52	(tâ)	3. defterde adı geçmiyor.
	Oğlu uzun boylu ter bıyıklı Kalaycı Simon veled-i Kostan	23	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
	Torunu Kirekol veled-i Simon	4	(nâ)	İlk iki defterde adı yer almıyor
17	Acı Kostan oğlu orta boylu ak sakallı Değirmenci Kiryako veled-i Yorgi	53	-	Cizyesi alınmamış. Adı sadece ilk defterde geçiyor.
	Açı oğlu orta boylu şâb-ı emred Değirmenci Yani veled-i Kiryakor	21	(tâ)	-
18	Nikola oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Yovakim	25	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Dimitri veled-i Yavokim	20	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Diğer karındaşı orta boylu şâb-ı emred Yorgi veled-i Yovakim	15	(tâ)	1. defterde vergisi (nâ)
19	Yasef Usta oğlu Benim Yordan veled-i Lefter	9	(nâ)	İlk iki defterde kaydı yok
20	Yasef Usta oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Simon veled-i Yasef	20	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Karındaşı orta boylu şâb-ı emred Kadrail veled-i Yasef	16	(tâ)	İlk iki defterde yer alırken 3. defterde yer

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
21	Meram oğlu orta boylu kara bıyıklı Kalaycı Kostan veled-i Yani	50	(tâ)	-
	Oğlu orta boylu kara bıyıklı Kalaycı Yani veled-i Kostan	36	(tâ)	3. defterde yaşı 26 olarak yazılmış
	Diğer oğlu orta boylu şâb-ı emred Kirekol veled-i Kostan	15	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
	Damadı orta boylu kara bıyıklı Kalaycı Yorgi veled-i Kostan	40	(nâ)	-
	Torunu Kalbuz veled-i Yani	4	(nâ)	Sadece 3. defterde yer alıyor
22	Ayvazoğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Kostan	48	(tâ)	İlk iki defterde yer alırken 3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Hendek'te.
	Oğlu şâb-ı emred Yordan veled-i İstori	13	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
	Oğlu şâb-ı emred Yovakim veled-i İstori	6	(nâ)	Sadece 3. defterde yer alıyor
23	Fellah oğlu orta boylu ak sakallı Değirmenci Nikola veled-i Yani	63	(tâ)	3. defterde vergisi (nâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Hendek'de.
	Oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Nikola	38	(nâ)	3. defterde adı geçmiyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Hendek'de.
	Torunu şâb-ı emred Yani veled-i Kirekol	13	(nâ)	-
	Diğer torunu Bedos veled-i Kirekol	5	(nâ)	Sadece 3. defterde yer alıyor
24	Debuyani? oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i Kirekol	33	(tâ)	3. defterde hane verilmemiş. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
25	Debuyani? oğlu orta boylu kıra bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Kirekol	25	(nâ)	-
26	Kuşçoğlu orta boylu şâb-ı emred Değirmenci Kostan veled-i İstori	16	(nâ)	3. defterde firari olarak yer almaktadır. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
27	Kuşcuoğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Anastas veled-i Kostan	33	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Oğlu şâb-1 emred Andriye veled-i Anastas	4	(nâ)	Sadece 3. defterde yer alıyor
28	Çocor? oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Mihail veled-i Yorgi	22	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
29	Çocor oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Yani	46	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı değirmenci Yani	25	(tâ)	-
	Diğer oğlu orta boylu ter bıyıklı Dimitri veled-i Kostan	20	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
30	Çocor oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Vasil veled-i Yani	40	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Oğlu orta boylu şâb-1 emred Hırsto veled-i Vasil	15	(tâ)	-
	Diğer oğlu şâb-1 emred İstori veled-i Vasil	13	(tâ)	-
	Diğer oğlu Dimitri	9	(nâ)	Sadece 3. defterde yer alıyor
31	Tüfenkçi oğlu orta boylu ak sakallı Değirmenci Save veled-i Tozori	65	-	İlk iki defterde amelmande olarak kaydedilmişken 3. defterde yer almamıştır.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Yani veled-i Save	20	(nâ)	-
32	Bedor Save oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Dimitri	35	(tâ)	-
33	Demcioğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci Anastas veled-i Kirekol	58	(tâ)	Sadece 1. defterde yer almaktadır.
	Demci oğlu orta boylu şâb-1 emred Kirekol veled-i Anastas	16	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
34	Simon oğlu orta boylu sarı bıyıklı Kıryako veled-i Simon	43	(tâ)	-
35	Karabedor oğlu orta boylu ter bıyıklı Anastas veled-i İlye	23	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
36	Taluk oğlu orta boylu kumral bıyıklı Değirmenci Küstan veled-i Yani	48	(tâ)	3. defterde vergisi (nâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Akçaşehir'de.
	Oğlu şâb-1 emred Yani veled-i Küstan	16	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

				Akçaşehir'de.
37	Eçi Bedos oğlu orta boylu kırcı bıyıklı Değirmenci Save veled-i Bedos	50	(tâ)	3. defterde vergisi (nâ), aynı zamanda bir gözü ama olduğu yazılı.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Kirekol veled-i Save	22	(tâ)	3. defterde yer almıyor
	Diğer oğlu orta boylu şâb-ı emred Dimitri veled-i Save	19	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
38	Eçi Bedos oğlu orta boylu sarı bıyıklı İstori veled-i Kirekol	45	(tâ)	-
	Eçi Bedos oğlu yetim Yorgi	4	(nâ)	Sadece 3. defterde geçiyor. Yetim ifadesinden babasının öldüğü anlaşılmaktadır.
39	Eçi Bedos oğlu orta boylu sarı bıyıklı Dimitri veled-i Bedos	55	(tâ)	3. defterde vergisi (nâ)
	Oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Simon veled-i Dimitri	33	(tâ)	3. defterde yer almıyor
	Diğer oğlu orta boylu kara bıyıklı Bedos veled-i Dimitri	29	(tâ)	3. defterde yaşı 25 olarak kaydedilmiştir. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
40	Kaçar oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Simon	40	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Yorgi veled-i Kirekol	13	(nâ)	3. defterde yer almıyor
41	Kaçar oğlu orta boylu kara bıyıklı Yordan veled-i Simon	30	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Oğlu şâb-ı emred Yorgi veledi Kirekol	13	(nâ)	Sadece 1. defterde yer almaktadır
	Oğlu şâb-ı emred Anastas	5	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
42	Kaçar oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Simon veled-i Simon	26	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı İstori veled-i Simon	24	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
43	Küstan oğlu orta boylu ak sakallı Kiracı Sozari veled-i Save	65		İlk iki defterde yer alırken her ikisinde de amelmandedir

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Oğlu orta boylu kara bıyıklı Dimitri Kirekol veled-i Sozari	39	(tâ)	3. defterde yer almıyor
	Torunu orta boylu ter bıyıklı Save veled-i Kirekol	19	(nâ)	-
	Diğer torunu orta boylu şâb-ı emred Andon veled-i Kirekol	14	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Diğer torunu Anastas	6		Sadece 3. defterde yer almaktadır
44	Kokuşoğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Simon	36	(tâ)	3. defterde herhangi bir bilgi verilmemiş. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
45	Kasapoğlu orta boylu kır sakallı Kirekol veled-i Yorgi	59	(nâ)	3. defterde amelmande ve ama
	Oğlu orta boylu sarı bıyıklı Simon veled-i Kirekol	33	(tâ)	-
	Torunu Yorgi	8	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
	Diğer torunu Yorgi	3	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
46	Devyani oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Yordan	27	(nâ)	-
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı değirmenci Yani veled-i Yordan	25	(nâ)	3. defterde firar olarak kaydedilmiştir. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
47	Ayvalı oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veledi Save	40	(tâ)	Sadece 1. defterde adı yer alırken cizyesi alınmamış
48	Çopaz Suzari oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Yorgi	52	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Küstan	21	(tâ)	1. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
49	Çoban Suzari oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Suzari	45	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
50	Çoban Suzari oğlu orta boylu kara bıyıklı Yorgi veled-i Simon	32	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
51	Güle oğlu orta boylu sarı bıyıklı	55	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Değirmenci Çocur veled-i Kostan			ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Ebelye veled-i Çocur	23	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Gerze'de.
52	Güle oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Vasil veled-i Küstan	33	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Gerze'de.
53	Gündoğdu oğlu orta boylu kırca sakallı Yani veled-i Dimitri	55	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Oğlu orta boylu sarı bıyıklı Yani veled-i Yani	26	(nâ)	3. defterde yer almıyor
	Diğer oğlu orta boylu ter bıyıklı Sitori veled-i Yani	22	(nâ)	3. defterde yer almıyor
	Diğer oğlu şâb-ı emred Yorgi veled-i Yani	15	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
54	Zurnacı oğlu orta boylu ak sakallı Save veled-i Kirekol	70	-	İlk iki defterde amelmande olup 3. defterde hane boş.
55	Zurnacı oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Nikola veled-i Save	52	(tâ)	-
56	Zurnacı oğlu orta boylu kumral bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Save	33	(tâ)	-
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Dimitri veled-i Kirekol	18	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
	Diğer oğlu Kostan veled-i Kirekol	11	(nâ)	-
	Diğer oğlu Yorgi	6	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
57	Zurnacı oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Save	38	(tâ)	-
58	Bahşi oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Kostan	26	(nâ)	İlk iki defterde firaridir.
	Karındaşı orta boylu sarı bıyıklı İstorle veled-i Kostan	25	(nâ)	-
59	Kostan oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Temil	28	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
60	Papas oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Suzari	19	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
61	Hasta oğlu orta boylu kara bıyıklı Simon	29	(tâ)	3.defterde hasta yerine

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	veled-i Yani			salamcı olarak geçmekte. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Oğlu Dimitri	4	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
62	Gürkosta n oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Yorgi	48	(tâ)	3. defterde yaşı 38 olarak kaydedilmiş.
	Oğlu Yorgi	6	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
63	Lefter oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Save veled-i Lefter	28	(tâ)	-
64	Kelakçe oğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci Save veled-i Yorgi	56	(nâ)	3. defterde amelmande olarak kaydedilmiştir.
65	Revan oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Anastas veled-i Todori	28	(tâ)	3. defterde Anastas veled-i ocori olarak geçmekte
	Oğlu Yani	4	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
66	Pehlivan oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Dimitri	33	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Oğlu Simon	5	(nâ)	Sadece 3. defterde yer almaktadır
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Simon veled-i Dimitri	25	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Gerede'de.
67	Gökgöz oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Temil veled-i Simon	38	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
68	Gül oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Simon	22	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
69	Akça oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Murad	48	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Oğlu şâb-ı emred Murad veled-i Kirekol	12	(nâ)	3. defterde yaşı 14'tür
	Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i Murad	38	(nâ)	3. defterde yer almıyor.
70	Yolasiğmaz oğlu orta boylu sarı bıyıklı Kalaycı Mihail veled-i Yani	46	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
	Oğlu şâb-ı emred Yani veled-i Mihail	13	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Abusnol? Veled-i Yani	38	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
71	Papas oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Kirekol	23	(tâ)	-
	Karındaşı şâb-ı emred Bedos veled-i Yani	17	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ)
72	Çakıroğlu orta boylu kara bıyıklı İstori veled-i Yani	27	(nâ)	3. defterde hane boş. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
73	Kiremidci oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Yani veled-i Temil	25	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Emmisi orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Save veled-i Simon	45	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
74	Körkosta oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Bedos veled-i Kosta	38	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
75	Körkosta oğlu orta boylu sarı bıyıklı Kirekol veled-i Kosta	43	(nâ)	
	Oğlu Kirekol	6	(nâ)	Sadece 3. defterde
	Diğer oğlu Lazari	3	(nâ)	Sadece 3. defterde
76	Bülbül oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Murad veled-i Murad	45	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Yordan veled-i Murad	12	(nâ)	3. defterde vergisi (tâ). 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Diğer oğlu Nikola	8	(nâ)	Sadece 3. defterde
77	Bülbül oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Murad veled-i Yorgi	42	(tâ)	3. defterde Kirekol veled-i Çocur olarak kaydedilmiştir.
78	Köstenci oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Kirekol	38	(tâ)	-
	Oğlu Save	8	(nâ)	Sadece 3. defterde
	Diğer oğlu Yorgi	4	(nâ)	Sadece 3. defterde
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Kosta veled-i Kirekol	24	(tâ)	-
79	Kocamanoğlu orta boylu ak sakallı Vasil veled-i Murad	70	-	İlk iki defterde amelmande iken 3. defterde hane boştur
80	Kosta oğlu orta boylu Kumral bıyıklı Kiracı Yorgi veled-i Kirekol	50	(tâ)	-
	Oğlu uzun boylu kara bıyıklı Kireci	28	(tâ)	-

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Yordan veled-i Yorgi			
	Diğer oğlu orta boylu ter bıyıklı Yani veled-i Yorgi	18	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Diğer oğlu şâb-ı emred Kirekol veled-i Yorgi	14	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Diğer oğlu Vasil veled-i Yorgi	13	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
81	Kostan oğlu orta boylu sarı bıyıklı Rençber İstori veled-i Dimitri	35	(tâ)	3. defterde vergisi (nâ)
	Oğlu Dimitri	9	(tâ)	Sadece 3. defterde
	Diğer oğlu Anastas	3	(nâ)	Sadece 3. defterde
82	Veli Save oğlu orta boylu kara sakallı Değirmenci Dimitri veled-i Bayramlı	58	(tâ)	3. defterde yer almıyor
	Oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Save veled-i Dimitri	30	(tâ)	-
	Torunu Dimitri veled-i Save	4	(nâ)	Sadece 3. defterde
83	Güle oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Mihail veled-i Murad	43	(tâ)	-
	Damadı orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Murad veled-i Yorgi	27	(tâ)	3. defterde yer almıyor
84	Kocabaş oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci İstori veled-i Suzari	33	(tâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Karındaşı şâb-ı emred Kirekol veled-i Suzari	12	(nâ)	3. defterde yaşı 9 olarak verilirken cizye vergisi (tâ)dır. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
85	Kocabaş oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Yani veledi Yorgi	24	-	Sadece 1. defterde yer alırken 2. Ve 3. defterde hane boş olarak gösterilmiş
86	Kocabaş oğlu orta boylu kır bıyıklı Kuyumcu Yorgi veled-i Yorgi	55	(tâ)	3. defterde amelmande ve kör. 1. ve 2. defterde ticaret için Haymana'da.
87	Kocabaşoğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Andon veled-i Yorgi	35	(tâ)	-
	Oğlu orta boylu şâb-ı emred Yorgi veled-i Andon	18	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
88	Koca Yasef oğlu orta boylu sarı bıyıklı	35	(tâ)	-

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	Değirmenci Vasil veled-i Vasil			
	Oğlu Banayod	9	(nâ)	Sadece 3. defterde
	Diğer oğlu Simon	7	(nâ)	Sadece 3. defterde
89	Kostan oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Kostan veled-i Yani	35	(tâ)	-
	Oğlu Yani	6	(nâ)	Sadece 3. defterde
90	Devyanı oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Kirekol veled-i Todori	25	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Suzari veled-i Suzari	22	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
91	Balana oğlu orta boylu sarı bıyıklı Kostan veled-i Yani	45	(nâ)	3. defterde hane boş. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
92	Kebabcı oğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci Simon veled-i Yorgi	60	(nâ)	3. defterde hane boş. 1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
93	Ayvaz oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Vasil veled-i Yani	33	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Düzce'de.
94	Koca Yasef oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Kostan	38	(nâ)	3. defterde yaşı 28 olarak verilmiştir.
95	Arslan oğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci Yordan veled-i Kirekol	53	(nâ)	3. defterde amelmande. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
96	Zehir oğlu orta boylu kır sakallı Değirmenci Yordan veled-i Kostan	50	(nâ)	3. defterde yer almıyor
	Oğlu şâb-ı emred Tudori veled-i Yordan	13	(nâ)	3. defterde Zozori olarak ve 10 yaşında kaydedilmiş. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
97	Zehir oğlu orta boylu sarı bıyıklı Çocur veled-i Kostan	47	(nâ)	3. defterde 43 yaşında. 1. ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
98	Kara Murad oğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Bayram veled-i Murad	35	(tâ)	3. defterde hane boş. 1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
99	Fındıkoğlu orta boylu sarı bıyıklı Simon veled-i Kostan	53	(â)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Oğlu orta boylu kara bıyıklı Kostan	28	(tâ)	3. defterde firari. 1. ve 2.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

	veled-i Simon			defterde ticaret için Bursa'da.
	Oğlu Letter	6	(nâ)	İlk iki defterde yer almıyor
	Karındaşı kısa boylu sarı bıyıklı Save veled-i Kostan	48	(â)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Kostan veled-i Save	25	(tâ)	3. defterde firari. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
	Oğlu orta boylu ter bıyıklı Kirekol veled-i Save	21	(tâ)	İlk iki defterde yer almıyor, firari. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.
100	Boyarıcı oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Mihail veled-i Simon	34	(tâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Eskişehir'de.
	Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Kostan veled-i Simon	24	(tâ)	-
101	Vasil oğlu Yetim Kostan veled-i Kostan	7	(nâ)	İlk iki defterde hane boş
102	Karasub oğlu orta boylu şâb-ı emred ve yetim Kostan veled-i Simon	18	(nâ)	1. ve 2. defterde ticaret için Bolu'da.
103	Demişoğlu orta boylu kara bıyıklı Kostan veled-i Kostan	34	(tâ)	3. defterde hane boş. 1. ve 2. defterde ticaret için Alaplı'da.
104	Duyani oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i Andon	28	(tâ)	-
105	Zurnacı oğlu orta boylu kara bıyıklı Değirmenci Yorgi veled-i Tudori	45	(tâ)	3. defterde hane boş
106	Koca Yasef oğlu orta boylu kara bıyıklı Yordan veled-i Kirekol	27	(tâ)	-
107	Kocaoğlu orta boylu ter bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i Kirekol	23	(tâ)	-
	Oğlu Asnos	5	(nâ)	İlk iki defterde yer almıyor
108	Taluk oğlu orta boylu sarı bıyıklı Değirmenci Dimitri veled-i İstori	25	(nâ)	3. defterde yer almıyor. 1. ve 2. defterde ticaret için Bursa'da.

Yukarıdaki Tablo 1'de her üç deftere göre Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nün cizye durumları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İlk iki defter hemen hemen aynı iken üçüncü

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

defter ilk iki defterden farklı özelliklere sahiptir. Bu farklılığın temel sebebi bir ve ikinci defterin üçüncü defter ile arasında var olan yaklaşık altı yıllık farktır. Bundan kaynaklı en dikkat çekici fark vergi oranlarının eksilmesi veya artmasıdır. Vergi farklarının dışında dikkat çeken en önemli farklardan birisi 62 numaralı hanedeki Değirmenci Kirekol veled-i Yorgi'nin yaşı ilk iki defterde 48 olarak verilmiş iken üçüncü defterde, muhtemelen kâtip tarafından 38 olarak yanlış verilmesidir. Bir diğer fark ise 77 numaralı haneden Değirmenci Murad veled-i Yorgi'nin adı üçüncü defterde Kirekol veled-i Çocur olarak kaydedilmesidir. İlk iki deftere göre 108 hanenin 59 hanesinden 88 kişi çoğunlukla Bolu, Düzce, Bursa, Gerede ve Eskişehir olmak üzere Akçaşehir, Gerze, Hendek, Alaplı ve Haymana şehirlerinde ticaret amacı ile bulunmuşlardır. 1852 yılı üçüncü defterde ise hiçbir Gayrimüslimin ticaret için şehir dışında olmaması dikkat çeken bir durumdur. Meslek olarak en fazla 98 kişi ile değirmencilik mesleği ön planda iken bunu yedi kişi ile kalaycı, dört kişi ile tacir ve birer kişi ile kuyumcu ve terzi mesleği takip etmektedir.

Defterlerde toplam kayıtlı hane sayıları ile bu hanelerde kayıtlı vergi mükelleflerinin sayısı aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Cizye defterlerinin hane ve mükellef durumları

	Hane sayısı	Kişi sayısı	Vergi mükellefi	Vergiden muaf olanlar
Birinci Defter 1846 yılı	108	191	180	11
İkinci Defter 1847 yılı	108	186	180	11
Üçüncü Defter 1852 yılı	107	172	165	7

Defterler arasında hane sayıları ilk iki defterde aynı iken üçüncü defterde bir hane eksiktir. Kişi sayılarına bakıldığında 641 numaralı defterde 191 kişi, 643 numaralı defterde 186 kişi ve 1308 numaralı 1852 yılına ait defterde 172 kişi kaydedilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında üçüncü defterde sayılar düşmüştür. 1842 tarihli 789 numaralı nüfus defterinde¹ Yazı Köyü'nün hane sayısı 127 olup, 244 erkek nüfus kaydedilmiştir. Cizye defterlerinin ilki 1846 yılına ait olup, nüfus defterinde verilen hane sayısı arasında 19 hane eksik olarak verilmiştir. Hane ve nüfus farkının cizye alınan ve alınmayanlardan kaynaklı olduğu söylenebilir.

Birinci ile ikinci defterde cizye vergisinden muaf olan 11 kişi olup, bunların altısı amel-mande yani iş göremez durumda olanlar, ikisi firari olanlardır. Geri kalan üç kişinin ise hangi nedenlerden dolayı vergiden muaf oldukları tespit edilmemiştir. Kişilerin üzerinde hangi vergiyi vermeleri gereken işaretler mevcut olduğundan kimlerin verip

¹ BOA, NFS.d., 789.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

vermediğini tespit etmek çok zordur. Üçüncü defterde üç kişi amel-mande, üç kişi amel-mande ve kör, bir kişide ihraç olarak toplam yedi kişi vergiden muaf olmuştur. Bir gözü kör olan kişiden vergi alınmıştır. Üçüncü defterde firar olarak belirtilen toplam yedi kişiden dördü 99 numaralı haneden olan kişilerdir ve hanenin tamamı firaridir.

Tablo 3: Defterlere göre vergi yükümlülüğünde bulunan vergi mükelleflerinin toplam sayısı

	Ednâ (nâ)	Evsat (tâ)	Âlâ (â)	Toplam
Birinci Defter	81	96	3	180
İkinci Defter	81	96	3	180
Üçüncü Defter	64	100	1	165

Tablo 4: Vergi toplandığı sırada şehir dışında bulunan vergi mükellef sayıları

	Ednâ (nâ)	Evsat (tâ)	Âlâ (â)	Toplam
Birinci Defter	46	47	2	95
İkinci Defter	46	47	2	95
Üçüncü Defter	-	-	-	-

İlk iki defterde kayıtlar hemen hemen aynıdır. Her ikisinde de ticaret amacı ile şehir dışında bulunanlar aynı kişiler olup bu durum 1308 numaralı üçüncü defterde görülmemektedir. Yani verginin alındığı 1852 yılında hiçbir mükellef şehir dışında değildir.

Tablo 5: Defterlere göre Yazı Köyü'nde cizye vergisi alınan vergi mükellef sayıları

	Ednâ (nâ)	Evsat (tâ)	Âlâ (â)	Toplam
Birinci Defter	35	49	1	85
İkinci Defter	35	49	1	85
Üçüncü Defter	64	100	1	165

Birinci ve ikinci deftere göre üçüncü defterde cizye vergisi alınan kişi sayısının 85'ten 165'e çıkmasının en önemli sebebi ilk iki defterde kayıtlı olup şehir dışında bulunanlardan vergilerini buldukları yerde vermeleri olurken bunun yanında üçüncü deftere sonradan eklenen kişilerdir. Defterlere göre Yazı Köyü'nden alınan cizye miktarları aşağıdaki Tablo 6'da şu şekildedir:

Tablo 6: Defterlere göre Yazı Köyü'nden alınan cizye vergi miktarları şu şekildedir:

Vergi cinsleri	641 nolu defter	643 nolu defter	1308 nolu defter
Ednâ (nâ)	525 kuruş	525 kuruş	960

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Evsat (tâ)	1.470 kuruş	1.470 kuruş	3.000
Âla (â)	60 kuruş	60 kuruş	60
Toplam	1.995 kuruş	1.995 kuruş	4.020 kuruş

Her üç defterde alınan vergi miktarı ise şu şekildedir:

641 numaralı birinci defter ile 642 numaralı ikinci defterde cizye alınacak kişiler ile bunlardan alınacak vergi miktarları aynıdır. Buna göre; âlâ üç kişi bunların ikisi dışında olduğundan yalnızca bir kişiden âlâ derecesinden yani 60 kuruş vergi alınmıştır. Evsat olarak 96 kişiden 47'si şehir dışında buldukları yerde vergilerini verdiklerinden kalan 49 kişiden cizye vergisi alınmıştır. Son olarak en düşük vergi olan ednâ vergisinden 81 kişiden 46'sı şehir dışında olup, kalan 35 kişiden vergi alınmıştır. Sonuç olarak 108 haneden âlâ 60 kuruş, evsat 1.470 kuruş ve ednâ 525 kuruştan toplam 1.995 kuruş vergi toplanmıştır. 643 numaralı ikinci defterde ise 4.020 kuruş olarak önceki defterlere göre iki katı cizye vergisi toplanmıştır. Bu farkın en büyük sebebi ilk iki defterde şehir dışında bulunanların hemen hemen hepsinin son defterde Safranbolu'da bulunması gösterilebilir.

1842/1843 yıllarına ait NFS.d. 789 numaralı nüfus defteri ile karşılaştırıldığında 643 numaralı cizye defterinde bir numaralı hanenin 789 numaralı nüfus defterinde iki numarada, iki numaralı hanenin bir numarada, üç numarada kayıtlı hane sakinlerinin nüfus defterinde kaç numarada oturduğu tespit edilememiş, dört numarada oturanların üç numarada oldukları tespiti yapılmıştır. Her iki defteri karşılaştırdığımızda dikkat çeken en büyük özellik yaş aralığındaki değişkenliktir. İncelediğimiz nüfus defteri 1843 yılına, cizye defteri 1847 yılına aittir. Aralarındaki yıl farkı dört olmasına rağmen iki ile dört yaş arasında değişmektedir. Verdikleri vergilerin de genel olarak aynı oldukları söylenebilir. Aşağıdaki Tablo 7'de cizye ve nüfus defterlerinden ilk birkaç hanenin karşılaştırılması verilmiştir.

Tablo 7: Cizye defterleri ile Nüfus defteri karşılaştırmasına bir örnek

Cizye Hane	Nüfus Hane	İsim	Cizye D. Yaş	Nüfus D. Yaş	Cizye Vergi	Nüfus vergi
1	2	Papas Simon veled-i Kostan	65	67	(tâ)	(â)
		Rençber Andon veled-i Simon	48	44	(tâ)	(tâ)
		Rençber Kostan veled-i Simon	25	27	(nâ)	(tâ)
		Dimitri veled-i Andon	20	17	(nâ)	(nâ)
		İstori veled-i Andon	18	12	(nâ)	(nâ)
2	1	Simon veled-i Save	70	69	(nâ)	(nâ)
		Save veled-i Simon	22	20	(nâ)	(tâ)
4	3	Fındıkoğlu Değirmenci İstori veled-i Kostan	53	53	(â)	(â)
		Oğlu Terzi Kostan veled-i İstori	25	22	(tâ)	(tâ)

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

		Oğlu Dimitri veled-i İstori	18	14	(nâ)	(nâ)
5	4	Simon oğlu Değirmenci Andon veled-i Yorgi	49	44	(tâ)	(tâ)
		Oğlu Yani veled-i Andon	13	9	(nâ)	-

Sonuç

1846, 1847 ve 1852 yıllarına ait olan Safranbolu Zımmiyân-ı Yazı Köyü'nün üç defterinin karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği bu çalışmada ilk iki defterin tarih olarak birbirine çok yakın olması her ikisinde de hemen hemen aynı verilerin alındığı söylenebilir. Ancak 3. defterin 1852 yılına ait olması aradan yaklaşık altı yıl geçmesinden sonra tutulması aralarında önemli farkları da beraberinde getirmiştir.

Birinci defterde toplam 191, ikinci defter de 186 kişi ve üçüncü defterde 172 kişi kayıtlıdır. Burada hane sayıları hemen hemen aynı iken nüfusun yıla göre azaldığı tespiti yapılabilir. İlk iki defterde vergi veren 180 kişiden 95'i ticaret amacı ile Safranbolu dışında bazı şehirlerde bulunurken, 1852 yılı cizye defterinde kimsenin herhangi bir sebeple şehir dışında olmaması dikkat çeken en önemli farklardan birisidir. Gayrimüslim nüfustan vergi mükellefi sayısı ilk iki defterde toplamda 85 olarak aynı iken son defterde toplam vergi verenlerin sayısı 165'tir. Sayının iki katına çıkması ilk iki defterde şehir dışında olanların eklenmesi ile ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum verdikleri toplam vergi miktarında da kendini göstermektedir. İlk iki defterde toplanan cizye vergisi miktarı 1.995 kuruş iken üçüncü defterde bu rakam 4.020 olarak verilmiştir. Kişi bazında verilen vergi oranlarında da yıla bağlı olarak bazı eksilme ve yükselmeler meydana gelmiştir. Vergi mükelleflerinin yaşlarında dikkat çeken durum ise normalde 14 yaş ve üzeri kişilerden alınması gereken verginin üç, dört, beş, altı ve yedi gibi çok küçük yaşlarda olan kişilerden de alınmasıdır. Defterlerin üçünde de yaşların aynı kaydedilmesi muhtemelen defter kayıt bilgilerinin eski olduğu, önceki bilgiler üzerine veya nüfus kayıtları bilgileri üzerine kaydedildiği ihtimallerini akla getirmektedir. Yazı Köyü'ndeki Gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğunun değirmencilik yaparak geçimlerini temin ettikleri, bir kısmının da tüccar olarak şehir dışında ticaretle uğraştıkları görülmüştür.

Son olarak Yazı Köyü'ndeki Gayrimüslimlerin gelir durumları, verdikleri vergi miktarları üzerinden değerlendirildiğinde orta ve alt gelir grubunda oldukları görülmektedir. İlk iki defterde alt gelir grubunda 35, orta gelir grubunda 49 ve yüksek gelir grubunda bir kişi bulunurken üçüncü defterde bu sayılar orantısız olarak iki katına çıkmıştır. Buna göre alt gelir grubu 64, orta gelir grubu 100 iken yüksek gelir grubu bir kişidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Nezâreti Vâridât Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH.d.): 641; 643; 1308.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Nüfus Defterleri (NFS.d.): 789; 818.

Diğer Kaynaklar:

Atar, Abdülkadir, "Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili (1846-1847)", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı (11-12 Ekim 2019)*, Karabük Üniversitesi Yay., Karabük, 2019, s. 1-10.

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Komisyon, "Haracın Osmanlıda Uygulanışı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 88-90.

Emecen, Feridun, "Safranbolu", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2012, s. 481-483.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Bellekten*, LV/213, 1991, s. 371-391.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 42-45.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinin Gayrimüslim Teb'anının Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1996.

Gölen, Zafer, "1267 (1851) Cizye Nizâm-nâmesi", *Belgeler*, C. XXIV, S. 28, (2003), s. 41-51.

İnalçık, Halil, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 45-48.

Kallek, Cengiz, "Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 71-88.

Karacakaya, Recep-Yücedağ, İsmail-Yılmaz, Nazım, *Safranbolu Şerhiye Sicili 2116 Numaralı Defter*, Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 2013.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007.

Kaya, Selahattin, "Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili (1856-1847)", *Tarih ve Günce*, S. 7, (2020 Yaz), s. 378-416.

Kenanoğlu, Macit, "Zımmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2013, s. 438-440.

Nedkoff, Boris Christof, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Bellekten*, VIII/32, (1944), s. 599-649.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993.

Şahin, İlhan "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003, s. 7-14.

Yazıcıoğlu, Hulusi, *Safranbolu (Safranbolu, Karabük, Ulus, Eflani) Tarihçe Kaynaklar*, Özer Matbaası. Karabük, 1982.

“Karabük İli Ovacık İlçesinin Tarihçesi ve Cumhuriyet Dönemi Demografik Yapısına Genel Bir Bakış”

Recep KARACAKAYA*- Nazım YILMAZ**

Özet

Ovacık ilçesinin tarihi hakkındaki sağlıklı bilgiler Osmanlı İmparatorluğu dönemlerine rastlamaktadır. Bugünkü Ovacık ilçesinin köylerinin yer aldığı coğrafi bölge Bolu Livası'na bağlı Viranşehir Kazası sınırları içinde yer almaktadır. Viranşehir 16. yüzyılda kendisine bağlı köy sayısı bakımından sancağın en büyük nahiyesidir. Bu vaziyetine istinaden 17.yüzyılda Bolu Sancağı lağvedildiğinde Viranşehir müstakil bir sancak olmuştur. Bu sancağa bağlı olarak kurulan Ulak ve Şehabeddin kazaları bugünkü Ovacık ilçesini coğrafi olarak kapsamaktadır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Ovacık ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Ovacık'ın idari yapılanması ile ilgili ilk müstakil bilgiler 1869 yılı Devlet Salnamesi'nde vardır. Kastamonu Vilayetine bağlı Çankırı Sancağı üç kazaya bölünmüştür. Bu kazalar Çankırı, Çerkeş ve Kalecik'tir. Çerkeş Kazası'na bağlı olarak da üç yeni nahiyeye teşkil edilmiştir. Bu nahiyeler, Karacaviran, Bayındır ve Ovacık nahiyeleridir. 1896 yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesi'nde Ovacık Nahiyesi'ne bağlı yaklaşık olarak 130 köy görünmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Çankırı ili Çerkeş ilçesine bağlı bir bucak iken, 1957 yılında ilçe olarak kurulması öngörülmüş, 1959 yılında kuruluşunu tamamlayarak, hukuken Çankırı iline bağlı olarak faaliyete geçmiştir. İlçe daha sonra 1995 yılında il yapılan Karabük'e bağlanmış, Çankırı'ya bağlı iken kendi idaresi altında olan köyler, yeni düzenlemeden sonra da Ovacık sınırları içinde kalmıştır.

Bu tebliğde, Karabük ili Ovacık ilçesinin divandan ilçe olmaya giden idari yapılanması ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki demografik özellikleri incelenecektir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan nüfus sayımları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ovacık, Ulak, Şehabettin, nüfus, nahiyeye.

Giriş

Ovacık ilçesi, Karabük ilinin güney doğusunda kurulu olup; doğusunda Araç, batısında Eskipazar, kuzeyinde Safranbolu, kuzey batısında Karabük ili, güneyinde Çerkeş, güney doğusunda da Bayramören ilçesi bulunmaktadır.

Bağlı bulunduğu Karabük iline uzaklığı 48 km olan Ovacık ilçesi 41 kuzey paralelleri ile 32 doğu meridyenlerinin kesişim bölgesindedir. İlçe merkezinin deniz seviyesinden

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

** Uzman, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

yüksekliği 1100 m. olup, yüzölçümü 393 km²'dir. İlçenin en yüksek noktaları Boduroğlu Yaylası ve 1400 rakımlı Kıraçtepe olup, Ilgaz ve Köroğlu Dağları'nın uzantısında yer almaktadır.

Bu nedenle ormanlık, dağlık, engebeli ve dağınık bir arazi yapısına sahip bulunmaktadır. Toplam yüzölçümünün dağılımına baktığımızda; %67'si ormanlık alan, %18 'i tarım dışı alan, %13'ü tarımsal alan ve %2'si, çayır ve meralık alandır.

Sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin her türlü olumsuz etkisi dışında kalmış olan Ovacık tam bir doğa harikasıdır. Boduroğlu, Göllü, Kireçlisu, Kıraçtepe (Çallıdağ), Çatak-Belen, Sivriçam, Kocadağ, Dazkırı Tepesi, Erenlerdağı ve Göktepe yaylaları ilçe sınırları içerisinde yer alan başlıca yaylalardır.

Bunun yanında Soğanlı Çayı çevresindeki Ulumelan İçmecesesi, Sülük Gölü, Pürçükören Köyü Karakoyunlu Mahallesi'nde Lidya Uygarlığı'na kadar uzanan mağaralar, Abdullar Köyü'nde kurutma kayası, gözetleme kulesi, Anbarözü Köyü Cövre Mahallesi, Çatak Köyü Şihlar Mahallesi ve Boyalı Köyü'nde Türk İslam dönemine ait tarihi camiler, Abdullar Köyü İnönü mevkilerinde ve Saitler Mahallesi'nde kaya mezarları, Akçapınar Mahallesi'nin doğu kısımlarında da değişik mağaralar bulunmakta olup, bu alanlar Ovacık ilçesinin turizm açısından değerlendirilebilecek en önemli yerlerdir.¹

Ovacık (Ulak ve Şehabeddin Kazaları) Tarihi

Ovacık ilçesinin tarihini tafsilatlı bir şekilde ortaya koyabilmek için, XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıl başlarına kadar geçen sürede bu bölgede mevcudiyetini sürdüren Ulak ve Şehabeddin kazalarının tarihini ortaya koymak gerekmektedir.

Bugünkü Ovacık ilçesinin sahip olduğu coğrafi alan, Osmanlı Devleti döneminde XVI. yüzyıl sonlarından başlayarak dönemine göre Bolu, Viranşehir ve Kastamonu sancakları içinde yer alan Ulak ve Şehabeddin kazaları sınırlarının büyük bir bölümünü oluşturmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Ulak ve Şehabeddin kazaları nüfus defterlerindeki yerleşim yerleri incelendiğinde Ulak ve Şehabddin kazalarının; Kuzeyde bugünkü Karabük ilinin Safranbolu -Ovacık ilçeleri sınırı ile doğuda yine Ovacık ilçesi ile Kastamonu ili Araç ilçesi sınırlarını belirleyen Soğanlı Çayı, güneyde bugünkü Çankırı ili Bayramören ilçesi sınırları içerisinde Soğanlı Çayı ile birleşen Melan Çayı (Akçay) ve devamında Karabük iline bağlı Eskipazar ilçesi sınırlarına kadar devam eden Gerede Çayı ve batıda bu günkü Çerkeş ilçesi sınırları içinde Gerede Çayı kenarındaki Akbaş Köyü'nden Ovacık ilçesi sınırları içerisindeki Boyalı Köyü'ne bağlı Hocaogluköprüsü Mahallesi'nin bulunduğu mahalde Soğanlı Çayı ile birleşen Bağirsak Deresi ve vadisine kadar uzanan hattın (Bugünkü Çankırı ili Çerkeş ilçesi-Karabük ili

¹<http://karabuk.gov.tr/ovacik-ilcesesi>, <https://www.bakab.gov.tr/ovacik>.

Eskipazar ilçesi sınırı, Ovacık ilçesi-Eskipazar ilçesi sınırı ve Karabük ili merkezi-Ovacık ilçesi sınırı) içinde kalan bölgeyi ifade ettiği ortaya çıkmıştır¹.

Günümüze gelindiğinde ise coğrafi olarak bu iki kaza, Karabük ili Ovacık ilçesinin tamamını, Çankırı ili Bayramören ilçesi ve Çerkeş ilçelerinin ise önemli bir bölümünü oluşturur.

Ovacık ve çevresiyle ilgili tarihi kayıtlar en erken tarih olarak XV. yüzyıla kadar inmektedir. Ovacık ilçesinin o dönemde sahip olduğu yerleşim yerlerinin aradan yaklaşık 500 yıllık süre geçmesine rağmen hemen hemen aynı şekliyle hiçbir değişikliğe uğramadan, gerek köylerin mevcut olduğu konumları gerekse köy isimleriyle bir iki istisna haricinde tamamen aynı şekilde günümüze kadar geldikleri görülmektedir.

Bu yüzyıla ait Fatih Sultan Mehmed dönemi has, zeamet ve timar kayıtlarını havi tahrir defterleri incelendiğinde, bu tarihte Osmanlı Devleti yönetim sisteminde henüz Ulak ve Şehabeddin kazaları teşekkül etmediğinden, bugünkü Ovacık ilçesi sınırları içerisindeki yerleşim yerleri Bolu Sancağı Viranşehir Kazası'na bağlı olup, Ekincik Karyesi, Acıöz Divanı'na bağlı Gümüşler Karyesi, Kızık Divanı'na bağlı Müsafir Mezraası², Akhisar Divanı'na bağlı Nasrullah Mezraası, Kızık Divanı'na bağlı Müsafir Mezraası, Tutaş/Dudaş Karyesi³ ve Akhisar Divanı'na bağlı Koltuk Karyesi⁴, Ahmedler Karyesi, Anbarözü Karyesi, Soğanlı Karyesi, Pelitçük Divanı'na bağlı Büğdüz(Gökçedüz) Karyesi⁵ ve Başboyunduruk Karyesi⁶. Çelebi Sultan Mehmed'in Mirâhuru Davud Bey hissesinden sipahi oğlanlarından Şadi'nin ve Silahdar Hasan'ın zeametleri ve Kastamonu Kalesi müstahfızlarından Muradhan veled-i İlyas ile Mehmed Bey veled-i Hasan Bey ve Ali veled-i Yusuf'un timarları olarak olarak gözükmektedir.

Bolu Sancağı'na tabi bu yerleşim birimlerinde çok sayıda konar-göçer grubun yanında, birçok Oğuz boy, oymak ve cemaatlerine rastlanmaktadır. Taraklıborlu ve Viranşehir'de konar-göçer gruplardan ve Oğuz boylarından bazıları şunlardır: Taraklıborlu Kazası'nda Avşar (5 adet), Bulak (4 adet), Burunsuzviran, Delüler, Kayı (2 adet). Kocacık, Koçak, Konarı (2 adet), Ovacık, Ödemiş (2 adet) ve Sorkuncuk; Viranşehir Kazası'nda Alpagud, Anbarlı, Avşar (4 adet), *Bayındır* (4 adet), Bebe (3 adet), Beğdili (2 adet), Boyalı, Büğdüz (2 adet), Çobanlar (2 adet), Çomaklar (2 adet), Demirci, Dodan (3 adet), Dodurga (4 adet). Doğanlar, Esenlü, Gümüşler (2 adet), Karkın (3 adet), Karagözler (3 adet), Kınık, Kızık (6 adet), Resuller, Soğanlı, Süleymanlar, Yahyalar (2 adet), Yörük ve Yörükviran (4 adet)'dir. Bolu yöresinde yaşayan Türkmenler içinde 24 Oğuz boyundan 16'sına rastlanmaktadır.

¹ BOA, *NFS.d.*, 719 ve 793. H. 28 Za. 1259/ M. 20 Aralık 1843.

² BOA, *A.DFE.d.*, 767, s. 2-7.

³ BOA, *A.DFE.d.*, 668, s. 1.

⁴ BOA, *A.DFE.d.*, 767, s. 8-9.

⁵ BOA, *A.DFE.d.*, 767, s. 12.

⁶ BOA, *A.DFE.d.*, 668, s. 2.

Bunlar Kayı, Karaevli, Döğer, Dodurga, Avşar, Kızık, Begdilı, Karkın, Bayındır, Çepni, Salur, Alayundlu (Yundlular), Büğdüz, Yıva ve Kınık boyları idi¹.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin idari yapısına bakıldığında ise bugünkü Karabük, Eskipazar, Yenice, Eflani, Safranbolu (Taraklıborlu) ve Ovacık'a ait yerleşim birimleri Bolu sancağına bağlı olup, Karabük ilinin bulunduğu coğrafyanın da o denemdeki Bolu Livası sınırları içindeki Viranşehir, Taraklıborlu ve Yenice kazalarının ihtiva ettiği topraklar olduğu görülmektedir.

Bolu Livası kazalarından olan Viranşehir Kazası ise bu günkü Eskipazar, Ovacık ilçesinin bulunduğu bölge ile Ovacık-Karabük yol ayrımına kadar olan Eskipazar Çayı ile Soğanlı Çayı arasında kalan Karabük merkeze bağlı bölgeyi ihtiva etmektedir.

Osmanlı Devleti tahrir kayıtlarına göre 1530'lu yıllarda bugünkü Ovacık bölgesi için idari teşkilatta ayrı bir kaza teşkil edilmediği için divan ve köyler halinde yine Viranşehir Kazası'na bağlıdır.

1530 yılı tahririnde, daha sonraki dönemde Ulak ve Şehabeddin kazalarını oluşturacak (Bugünkü Ovacık ilçesi) divan ve köyler Viranşehir Kazası içinde şu şekilde yer almıştır:

Divanlar

Ulak Divanı, Acıöz Divanı, Ahmedler Divanı, Akhisar Divanı, Aktaş Divanı, İkikilise, Kızık Divanı, Şihabüddin Divanı ve Pelitçik Divanı.

Köyler

Ahmedler, Alınca (Acıöz Divanı), Anbarözü, Yaka, Avlağıkaya, Bağra, Başboyunduruk, Belen, Beydili, Bey, Boyalı, Büğdüz (PelitçikDivanı), Ekincik (Akhisar Divanı), Ekincik (İkikilise), Erkeç (Ahmedler Divanı), Fakraoğlu (Dudaş Divanı), Fındıcak, Feriz, Toma, Harmançık, İncügez (Kızık Divanı), Kabak, Karacaşehir (Kızık Divanı), Kavak, Kızılelma, Koltuk (Akhisar Divanı), Göğez (Dudaş Divanı), Köseler (İkikilise Divanı), Köseler (Şihabüddin Divanı), Sülük, Meydan, Mustafalar (Akhisar), Nasrullah mz. (Akhisar Divanı), Saz, Soğanlı, Sonya, Şeyh mz. (Yaka Karyesi), Ulu, Yaka, Yıprak, Yığınot².

Osmanlı Arşivi kayıtlarından 23 Ocak 1573 tarihli Ulak Kadısı'na gönderilen hükümden Ulak Kazası'nın 1570 yılı ile 1573 yılları arasındaki bir tarihte Bolu Sancağı'na bağlı bir kaza olarak teşkil edildiği ortaya çıkmaktadır.

1580 yılında ise, bugünkü Ovacık Kazası'nın bulunduğu coğrafyada Ulak ve Şehabeddin³ kazalarının kurulduğu, net bir şekilde belgelere yansıdığı görülmektedir. 1580

¹ Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Karadeniz Sahil Sancaklarında Türkmenler", s. 62-65.

² 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Ankara, 1994, s. 479-481.

³ Ulak ve Şehabeddin kazaları bu günkü Ovacık ilçesinin yerleşim yerlerini ihtiva ettiği gibi aynı zamanda yine bu gün Çankırı iline bağlı Bayramören ve Çerkeş ilçelerinin de önemli bir bölümünü oluşturur.

tarihli Bolu Livası mufassal tahrir defteri kayıtlarına göre Ulak ve Şehabeddin kazaları Bolu Livası idari teşkilatı içinde yerlerini almışlardır.¹

Ulak ve Şehabeddin kazaları XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti idari yapılanmasında meydana gelen değişiklikler çerçevesinde Bolu, Viranşehir ve Kastamonu sancaklarına bağlı olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Ulak ve Şehabeddin Kazalarının Nahiye Haline Getirilerek Kengiri Sancağı Çerkeş Kazası'na Bağlanması

1867 yılı Devlet Salnamesi'ne göre Safranbolu, Kastamonu Sancağı'ndan ayrılarak yeniden Viranşehir Sancağı'nın merkezi olmuştur. Ancak bu durum çok fazla sürmemiştir. 1870 yılında "*İdâre-i Umûmiye-i Vilâyat Nizamnâmesi*" ile Osmanlı idârî yapısında büyük bir değişikliğe gidilmiş, bir kısım sancak ve küçük kazalar lağvedilerek kazaların idarî sınırları genişletilmiştir. Bu yeni yapılanmayla birlikte Viranşehir Sancağı lağvedilmiş, kaza olarak Kastamonu merkez sancağına bağlanmıştır.² Bu nizamname ile birlikte nahiye teşkilatı ihdas edildiğinden, daha önce Viranşehir Sancağı'na bağlı olan Ulus, Eflani ve Aktaş da nahiye olarak Safranbolu Kazası'na bağlanmıştır.³ Aynı şekilde Ulak ve Şehabeddin kazaları da nahiye haline getirilerek Kengiri Sancağı Çerkeş Kazası'na bağlanmıştır.

Bu durum, yüzyıllardır gerek Bolu ve Viranşehir ve gerekse Kastamonu sancaklarına bağlı bir şekilde Safranbolu merkezli olarak her türlü idari, ticari ve sosyal ilişkilerini yürüten Ovacık halkında çok ciddi bir hayal kırıklığı ve travma oluşturmuştur.

Bu çerçevede, Ovacık⁴ ve Şehabeddin nahiyelerinin İstanbul'da bulunan ahali vekillerinin 17 Ekim 1872 tarihinde toplam 30 kişi⁵, akabinde ise 15 Aralık 1872 tarihinde 15 kişi⁶ verdikleri mahzarlarla, Ovacık ve Şehabeddin nahiyeleri ile Çerkeş Kaymakamlığı arasında bulunan Doğdu Dağı'nın çok yüksek olması sebebiyle kış mevsiminde Çerkeş Kazası'nda işlerini görmek zorunda kalan birkaç kişinin bu dağda hayatını kaybettiğini, nahiyeleri ile bağlı buldukları kaza merkezi arasındaki mesafenin çok uzun olduğunu ve eskiden olduğu gibi tekrar Zağferanbolu'ya bağlanmalarını istemişlerdir.

Bu isteğin Şura-yı Devlet'te görüşülmesinin akabinde, Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen emirname ile Ovacık ve Şehabeddin nahiyelerinin Çerkeş Kazası'ndan ayrılarak tekrar Zağferanbolu'ya bağlanmaları isteğiyle ilgili gerekli tahkikatların yapılarak görüşlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁷

¹ TKGM. d., 38, s. 6.

² Hulusi Yazıcıoğlu, *Safranbolu*, Karabük, 1982, s. 46-47.

³ *Salname-i Devlet*, sene 1285, s. 182.

⁴ Bu tarihteki arşiv kayıtlarındaki hüküm ve arzuhallerde yüzyıllardır kullanılan kaza adı olan Ulak yerine Ovacık adının kullanıldığı görülmektedir.

⁵ BOA, ŞD., 2871/9.

⁶ BOA, ŞD., 2872/49.

⁷ BOA, ŞD., 2872/49.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Kastamonu Vilayeti'nce mütalaası alınmak üzere Kengiri Sancağı'na gönderilen yazı üzerine Kengiri Livası Mutasarrıfı Rıfat başkanlığından toplanan Kengiri Meclisi, Ovacık ve Şehabeddin nahiyelerinin iddia edilenin aksine Zağferanborlu'dan ziyade Çerkeş Kazası'na daha yakın olduğunu, tekrar Zağferanborlu Kazası'na bağlanmak için müracaatta bulunanların, ahalden ziyade Zağferanborlu'nun nüfuzlu kişileriyle ilişkisi olup, bunlarla geçmişteki pürüzlü işlerini henüz tam manasıyla bir yoluna koyamamış, menfaat ve çıkarları devam eden kişiler olduğunu, nahiyehalisinin ise bu durumdan son derece memnun olduklarını ileri süren bir karar almıştır.¹

Kastamonu Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Kengiri Meclisi'nin kararı, 16 Mart 1873 tarihinde aynı şekliyle Sadaret'e arz edilmiştir.²

Bu tarihten yaklaşık beş yıl sonra 4 Ağustos 1878 tarihinde İstanbul'da Ulak Kazası ahali vekili olarak el-Hac Ahmed tarafından yeni bir arzuhal verilmiş ve bir kaç sene öncesine kadar Çerkeş Kazası'na bağlanmadan önce devletle ilgili resmi işlemlerini altı saat mesafede bağlı oldukları Zağferanbolu ile rahatlıkla görebilir iken, oldukça uzun bir mesafede olan Çerkeş'e bağlanmaları ile birlikte, oldukça büyük zahmetler çektiklerini bu uzun yollarda can ve mal güvenlikleri olmadığından, önceden olduğu gibi Zağferanbolu'ya bağlanmalarını istemiştir.³

Bu arzuhalde sonra Osmanlı Devleti dönemi arşiv kayıtlarında söz konusu kazaların eskiden olduğu gibi Çerkeş Kazası'ndan ayrılarak tekrar Zağferanbolu'ya bağlanmasıyla ilgili herhangi bir belgeye rastlanmaması, Ovacık Nahiyesi'nin Çerkeş Kazası'na bağlılığı bu tarihten sonra herkes tarafından kabullenilmiş gözükmektedir.

1910 yılına gelindiğinde, Çerkeş Kazası'na bağlı Ovacık Nahiyesi merkezinin umur-ı idare-i mülkiyece intizam ve inzibatın temini ve ahalinin hükümetle olan işlerinin kolaylaştırılması için nahiyehalisinin Cingiller Karyesi'ne nakli hususu Kastamonu Vilayeti Meclis-i Umumice karara bağlanmış ve askeriyeye de mahzur olup olmadığı Harbiye Nezareti'ne sorulmuş,⁴ alınan görüş çerçevesinde nahiyehalisi merkezi Cingiller Karyesi olmuştur.

Ancak çok geçmeden, Cingiller Karyesi'nin de nahiyehalisi merkezi olmak için uygun olmadığı anlaşılmıştır. Cingillerin, kışın şiddetli olduğu ve suların yükseldiği zamanlarda etrafıyla münasebetinin kesildiği, ticaretin yapılamadığı, ahalinin zor durumda kaldığından bahisle, nahiyehalisinin Zağferanbolu ve Çerkeş yolu güzergâhında olup, her bakımdan nahiyehalisi merkezi olmaya uygun olan Pelitçik Karyesi'ne nakliyle Ovacık Nahiyesi adının Şehabeddin olarak değiştirilmesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından 6 Mayıs 1915 tarihinde Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen cevabi yazı ile Ovacık Nahiyesi

¹ BOA, ŞD., 1642/8.

² BOA, ŞD., 1642/8.

³ BOA, ŞD., 2891/49.

⁴ BOA, DH. MUI., 58/43.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

merkezinin Pelidcık Karyesi'ne naklinin uygun görüldüğü, ancak nahiye isminin değiştirilmesinin uygun görülmediği bildirilmiştir ¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlayan yer isimleri değişiklikleri çok az da olsa Ovacık'ta da görülmüştür.

1914 yılında Kengiri Sancağı Ovacık Nahiyesi Kilise Karyesi'nde herhangi bir asar-ı atika ve kilise gibi bir bina olmaması ve ahalinin tamamının Müslüman olması cihetiyle halkın isteği ve Dahiliye Nezareti'nin onayı ile Kilise Köyü ismi Hatiboğlu olarak değiştirilmiştir.²

Bu tarihten sonra arşiv kayıtlarında 1950'li yıllara kadar nüfus ile bilgiler haricinde Ovacık'a ait tarihi bilgilere pek rastlanmamaktadır.

Dahiliye Vekaleti'nin 12 Aralık 1954 tarih ve 22.103-235/13819 sayılı yazısı ve 5442 sayılı Kanun'un geçici birinci maddesi çerçevesinde Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi'nin 26 Aralık 1954 tarih ve 4/4012 sayılı kararname ile 27 köy ve 8.850 kişilik nüfusuyla Çankırı ili Çerkeş Kazası Ovacık Nahiyesi tam teşkilatlı hale getirilmişlerdir. ³

27 Haziran 1957 tarih ve 9644 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 19 Haziran 1957 tarihli "Yeniden (78) Kaza Kurulması ve İzmir Vilayeti'ne Bağlı Kuşadası Kazasının Aydın Vilayeti'ne Bağlanması Hakkındaki 7033 Sayılı Kanun ile Ovacık Nahiyesi merkezi Başboyunduruk olmak üzere kendisine bağlanan 42 köy (Abdullar, Ahmetler, Anbarözü, Avlağıkaya, Beydini, Boyalı, Çukur, Doğanlar(Yiğitler), Ekincik, Ganibeyler, Küçüksu, Gümelik, Güneysaz, Kavaklar , Kışla, Koltuk, Pürçükören, Sarılar (Sallar), Soğanlı, Sülük, Şamlar, Yaylacılar, Yeniören, Yığınot, Başboyunduruk, Belen, Beydili, Boduroğlu, Bölükören, Çatak, Dökecek, Dudaş (Tutaş), Erkeç, Hatipoğlu, Pelitçik, Sofuoğlu, Taşoğlu, Yaka, Yürekveran (Yörükviran), Zaim (Zayimoğlu) köyleri) ile birlikte Çankırı'ya bağlı bir ilçe haline getirilmesi karar bağlanmış, ⁴ 01.04.1959 tarihinde de kuruluşunu tamamlayarak Çankırı ilinin ilçesi olmuştur.

Ovacık Nahiyesi'nin ilçe haline getirilmesinin gerekçe ve dayanakları TBMM tutanaklarında şu şekilde yer almıştır. "5- Çankırı vilâyetinin Çerkeş kazasına bağlı Ovacık nahiyesi halen (27) köyü ve (7 130) nüfusu ihtiva etmekte olup, 26. XI .1954 tarih ve 4/4012 sayılı Kararname ile (3) nahiye meyanında tam teşkilâtli hale getirmiştir. Kuzeyde Soğanlı çayı, batıda 1320 rakımlı Avdan yaylası, Güneyde 1425 rakımlı Ahlatkırı, 1570 rakımlı Yaylacık (Çakalkırı), 1520 rakımlı Kocadağ, Doğuda 1525 rakımlı Kızara yaylası ile çok ârızalı ve ormanlık bir saha mevcut olup, buranın halkı civar merkezlere (40-60) km. uzaktadırlar. Bunlarla irtibat güçlüğü kış mevsiminde bilhassa artmaktadır.

¹ BOA, DH. İ.U.M., 45/54.

² BOA, DH. İD., 97/38.

³ BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı 137-98-4.

⁴ Resmî Gazete, 9644 sayı ve 27 Haziran 1957 tarihli, s. 7448-7449.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Coğrafi şartlar burada mevzî bir ekonomik faaliyet vücuda getirmiş olup, iktisadi bir merkez mevcut değildir.

Yine bu çetin durum bölge halkının sosyal ve kültürel durumu üzerinde menfi tesirini yapmış olduğundan halk iptidai bir hayat geçirmektedir. Hulâsa; mıntıkanın menfaati arzisi sebebiyle halka kolaylık sağlamak ve bölgenin her yönden kalkınmasını ve bu husustaki faaliyetini yakından kontrol etmek için, aynı coğrafi durumda olan ve her suretle münasebeti bulunan Çerkeş kazasının merkez nahiyesinden (16) köyün de alınması suretiyle merkezi bugünkü Ovacık nahiyesinin merkezi olan (Ovacık) köyü olmak, ilişik (I/B) sayılı cetvelde adları yazılı (42) köyü ve (11 589) nüfusu ihtiva etmek ve Çankırı vilâyetine bağlı bulunmak üzere (OVACIK)¹ ilçe haline getirilmiştir.

¹ Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c020/b083/tbmm100200830443.pdf>.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 04.04.1960 tarihli tutanaklarından, Ankara Vilayeti'ne bağlı Güdül Kazası adının (*Güdül Bey*) ve Çankırı Vilayetine bağlı Ovacık Kazası adının (*Gümüşler*) olarak değiştirilmesine dair¹ bir istek ve tasarının gündeme geldiği görülmekle birlikte, daha sonra bu konuyla ilgili başka bir kayda rastlanmadığından konunun bir tasarı olarak kaldığı ve kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Karabük, 6 Haziran 1995 gün ve 22305 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 550 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çankırı ilinin Ovacık ve Eskipazar ilçeleri ile Zonguldak ilinin Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçelerinin kendisine bağlanmasıyla birlikte Türkiye'nin 78. ili olmuştur. Bu kanun hükmünde kararname ile birlikte Çankırı'dan ayrılarak Karabük'ün bir ilçesi haline gelen Ovacık, tam 125 yıl sonra, yüzyıllardır her açıdan birlikteliği ve bağlılığı olan coğrafya ve idari merkezlerle tekrar bir araya gelmiştir.

Demografik Yapı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu akabinde yapılan ilk nüfus sayımı 28 Teşrin-i Evvel 1927 tarihli sayımdır. "*Umûmî Nüfûs Tahrîri*" adı altında 63 vilâyet, 328 kazâ ve 39,901 köy sayılmış ve Türkiye'nin o günkü nüfusu 13,649,945 kişi olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 7,065,541'i kadın, 6,584,404'ü erkektir.

Bu tarihteki Türkiye nüfus sayımı verileri, sadece il ve ilçe bazında verildiğinden, Çankırı ili Çerkeş ilçesine bağlı bir nahiye konumunda olan Ovacık'ın, nahiye merkezi ve köylerine ait detaylı bir kadın, erkek ve toplam nüfusuna ait bilgiler bulunmamaktadır².

Ovacık Nahiyesi'nin bağlı olduğu Çerkeş ilçesi ve Çankırı ili nüfus sayımı sonuçları ise şu şekildedir.

1927 Yılı Çankırı İli Nüfus Sayımı

	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Çankırı Merkez	39.490	34.093	73.583
İlgaz	19.192	14.816	34.008
Çerkeş	27.390	21.607	48.997
<i>Genel İl Toplamı</i>	86.072	70.516	156.588

¹ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Cilt 11, s. 7 Layihalar Bölümü; Cilt 13 s. 8 Layihalar Bölümü ve s. 12 Dahiliye Encümeni Mazbataları TBMM Matbaası, 1960

² Umumi Nüfus Tahriri 28 T. Evvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Türkiye Cumhuriyet Merkezi İstatistik Müdüriyeti, s. 8, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1927

Cumhuriyetin İlanınının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

İkinci nüfus sayımı ise 20 İlkteşrin 1935 tarihinde yapılmış olup, bu tarihteki Türkiye nüfus sayımı sonuçları da sadece il ve ilçe bazında verilmiştir. Bu verilere göre 1935 yılı Çankırı ili nüfus sayımı sonuçları şu şekildedir.

1935 Yılı Çankırı İli Nüfus Sayımı

	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Çankırı Merkez	45.811	40.317	86.128
Ilgaz	19.551	15.802	35.353
Çerkeş	30.542	25.711	56.253
<i>Genel İl Toplamı</i>	95.904	81.830	177.734

Çankırı ili Çerkeş ilçesine bağlı bir nahiye konumunda olan Ovacık'ın, nahiye merkezi ve köylerine ait detaylı bir kadın, erkek ve toplam nüfusuna ait bilgiler bulunmamaktadır. Başvekalet Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü'nün Türkiye nüfusu ile ilgili yayınında, Ovacık nüfusu isimi verilmeden toplam 25.711 erkek ve 30.542 kadın nüfus olmak üzere toplam 56.253 kişilik Çerkeş ilçesi nüfusu içinde yer almaktadır¹.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan yayınlarda Türkiye nüfusu 1940 yılından itibaren daha detaylı olarak nahiye, bucak köy ve mahalle şeklinde verilmeye başlanmıştır.

¹ 1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilayet, Kaza, Şehir ve İtibarile Muvakkat Rakamlar, Başvekalet Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü, s. VI, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Çankırı Vilayeti Çerkeş Kazası Ovacık Nahiyesi
1940 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
1.	Ovacık	146	202	348
2.	Abdullar	77	114	191
3.	Ahmatlar	153	189	342
4.	Alınca	57	84	141
5.	Ambarözü	134	183	317
6.	Avlağıkaya	130	206	336
7.	Beydini	7	84	159
8.	Boyalısüfla	113	142	255
9.	Cingirler	46	67	113
10.	Çukur	77	115	192
11.	Ekincik	158	228	386
12.	Ganibeyler	82	112	194
13.	Gümelik	158	219	377
14.	Güney	69	87	156
15.	İmanlar	102	131	233
16.	Kavaklar	46	57	103
17.	Kışla	127	173	300
18.	Koltuk	69	93	162

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

19.	Küçüksu	91	115	206
20.	Öküzören	53	74	127
21.	Pürçekören	93	156	249
22.	Sarılar	91	125	216
23.	Soğanlı	103	138	241
24.	Sülük	143	182	325
25.	Şamlar	75	115	190
26.	Yaylacılar	52	81	133
27.	Yığınot	68	94	162
28.	Yiğitler	83	130	213
		2.671	3.696	6.367¹

Çankırı Vilayeti Çerkeş Kazası Ovacık Bucağı

1950 Yılı Nüfus Sayımı²

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
1.	Ovacık			388
2.	Abdullar			213
3.	Ahmetler			401
4.	Alınca			145
5.	Ambarözü			323

¹ 20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve Yüzey Ölçü, s. 161-162.

² 1950 yılı nüfus sayımında Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü kayıtlarında erkek ve kadın nüfusu birlikte verilmiştir.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

6.	Avlağıkaya			372
7.	Beydini			168
8.	Boyalı			318
9.	Çukur			220
10.	Ekincik			395
11.	Ganibeyler			203
12.	Gücüksu			228
13.	Gümelik			434
14.	Güneysaz			172
15.	İmanlar			231
16.	Kavaklar			129
17.	Kışla			456
18.	Koltuk			179
19.	Pürçekören			274
20.	Sarılar			259
21.	Soğanlı			245
22.	Sülük			339
23.	Şamlar			246
24.	Yaylacılar			188
25.	Yeniören			164
26.	Yığınot			214
27.	Yiğitler (Doğanlar)			226

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

TOPLAM¹				7.130
---------------------------	--	--	--	--------------

1940 nüfus sayımında Ahmadlar, Boyalisüfla, Güney, Yiğitler ve Pürçekören olarak kayıtlarda yer alan köylerimiz 1950 nüfus sayımında Ahmetler, Boyalı, Güneysaz, Yiğitler (Doğanlar) ve Pürçükören adlarıyla kayıtlarda yer almıştır. 1940 sayımı kayıtlarında bulunan Cingirler köyü ise 1950 sayımında yer almaz iken Öküzören köyü Yeniören köyü adıyla yer almıştır.

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1960 Yılı Nüfus Sayımı²

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	207	279	486
1.	Abdullar	93	130	223
2.	Ahmetler	161	227	368
3.	Alınca	53	87	140
4.	Ambarözü	158	196	354
5.	Avlağıkaya	104	146	250
6.	Başboyunduruk	122	125	247
7.	Belen	93	129	222
8.	Beydili(Kılıvuzoğlu)	149	200	349
9.	Beydini (Acüz)	89	98	187

¹ 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, s. 133.

² 1960 sayımında daha önce 27 köyü olan Ovacık'ın, ilçe olması akabinde coğrafi sınırları da genişlemiş Osmanlı Devleti zamanında Şehabeddin Kazası'na bağlı olan Başboyunduruk, Belen, Beydili (Kılıvuzoğlu), Bölükören, Çatak, Doğanlar, Dökecek, Dudaş, Erkeç, Hatipoğlu, Pelitçik, Sofuoğlu, Taşoğlu, Yaka ve Yürekveran'dan oluşan 15 köyün Ovacık ilçesine bağlanması ile birlikte köy sayısı 42'ye yükselmiştir. Bu sayımda Beydini Köyü'nün yanına diğer adı olan Acüz/Acıöz de eklenmiştir. Yiğitler (Doğanlar) Köyü ise bu sayıma ait kayıtlarda Ovacık'a bağlı bir köy olarak gözükmemektedir. Bu günkü adıyla Gökçedüz Köyü'nün eski adı olan Zayim ilk defa bu sayımda Ovacık ilçesine bağlı bir köy olarak kayıtlarda yer almıştır.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

10.	Boduroğlu	125	154	279
11.	Boyalı	117	164	281
12.	Bölükören	67	103	170
13.	Çatak	104	128	232
14.	Çukur	106	115	221
15.	Doğanlar	80	127	207
16.	Dökecek	88	113	201
17.	Dudaş	312	387	699
18.	Ekincik	183	222	405
19.	Erkeç	208	261	469
20.	Ganibeyler	86	131	217
21.	Gümeçik (Gümelik)	179	262	441
22.	Güneysaz	78	88	166
23.	Hatipoğlu	60	77	137
24.	İmanlar	92	108	200
25.	Kavaklar	72	77	149
26.	Kışla	160	194	354
27.	Koltuk	62	68	130
28.	Küçüksu	117	134	251
29.	Pelitçik	109	121	230
30.	Pürçükören	111	152	263
31.	Sarılar	118	149	267
32.	Sofuoğlu	127	141	268

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

33.	Soğanlı	98	143	241
34.	Sülük	145	173	318
35.	Şamlar	98	122	220
36.	Taşoğlu	104	126	230
37.	Yaka	93	131	224
38.	Yaylacılar	75	102	177
39.	Yeniören (Öküzören)	75	105	180
40.	Yığınot	75	99	174
41.	Yürekveran	84	107	191
42.	Zayim	57	68	125
TOPLAM¹		4.894	6.269	11.163

¹ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1963, s. 161.

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1965 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	425	334	759
1.	Abdullar	72	129	201
2.	Ahmetler	151	204	355
3.	Alınca	39	58	97
4.	Ambarözü	126	166	292
5.	Avlağıkaya	109	146	255
6.	Başboyunduruk	95	127	222
7.	Belen	98	100	198
8.	Beydili	131	178	309
9.	Beydini	86	100	186
10.	Boduroğlu	96	138	234
11.	Boyalı	130	158	288
12.	Bölükören	51	99	150
13.	Çatak	109	123	232
14.	Çukur	116	118	234
15.	Doğanlar	67	122	189
16.	Dökecek	83	118	201
17.	Dudaş	308	371	679
18.	Ekincik	124	211	355

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

19.	Erkeç	190	210	400
20.	Ganibeyler	88	113	201
21.	Gökçedüz (Zayım)	45	56	101
22.	Gümelik	184	260	444
23.	Güneysaz	46	83	129
24.	Hatipoğlu	68	77	145
25.	İmanlar	70	113	183
26.	Kavaklar	45	59	104
27.	Kışla	162	174	336
28.	Koltuk	56	67	123
29.	Küçüksu	165	159	324
30.	Pelitçik	90	106	196
31.	Pürçükören	108	152	260
32.	Sarılar	115	139	254
33.	Sofuoğlu	116	131	247
34.	Soğanlı	89	123	212
35.	Sülük	123	77	200
36.	Şamlar	84	111	195
37.	Taşoğlu	102	113	215
38.	Yakaköy	103	132	235
39.	Yaylacılar	45	78	123
40.	Yeniören (Öküzören)	72	114	186
41.	Yığnot	62	95	157

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

42.	Yörükören (Yürekviran)	79	82	161
TOPLAM¹		4.723	5.824	10.547

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1970 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	441	439	880
1.	Abdullar	78	105	183
2.	Ahmetler	133	195	328
3.	Alınca	35	70	105
4.	Ambarözü	117	141	258
5.	Avlağıkaya	98	133	231
6.	Başboyunduruk	85	126	211
7.	Belen	111	90	201
8.	Beydili (Kılavuzoğlu)	137	144	281
9.	Beydini (Acüz)	93	86	179
10.	Boduroğlu	85	102	187
11.	Boyalı	92	122	214
12.	Bölükören	62	91	153
13.	Çatak	82	95	177
14.	Çukur	167	177	344
15.	Doğanlar	75	118	193

¹ <http://rapory.tuik.gov.tr/29-09-2020-22:44:12-16318968131817212458326696910.pdf>.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

16.	Dökecek	73	84	157
17.	Dudaş	273	346	619
18.	Ekincik	172	218	390
19.	Erkeç	165	181	346
20.	Ganibeyler	100	126	226
21.	Gökçedüz (Zayım)	33	48	81
22.	Gücüksu	112	113	225
23.	Gümelik	194	250	444
24.	Güneysaz	54	62	116
25.	Hatipoğlu	64	67	131
26.	İmanlar	68	83	151
27.	Kavaklar	56	65	121
28.	Kışla (PTT)	250	225	475
29.	Koltuk	57	65	122
30.	Pelitçik	60	84	144
31.	Pürçükören	101	142	243
32.	Sarılar	105	135	240
33.	Sofuoğlu	106	118	224
34.	Soğanlı	160	142	302
35.	Sülük	115	154	269
36.	Şamlar	83	125	208
37.	Taşoğlu	110	115	225
38.	Yakaköy	111	123	234

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

39.	Yaylacılar	48	79	127
40.	Yeniören (Öküzören)	78	96	174
41.	Yığınot	77	84	161
42.	Yörükören (Yürekviran)	145	65	80
TOPLAM¹		4.781	5.644	10.425

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1975 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	362	379	741
1.	Abdullar	75	107	182
2.	Ahmetler	141	192	333
3.	Alınca	26	34	60
4.	Ambarözü	143	150	293
5.	Avlağıkaya	78	101	179
6.	Başboyunduruk	107	117	224
7.	Belen	68	77	145
8.	Beydili	94	116	210
9.	Beydini	78	82	160
10.	Boduroğlu	70	95	165

¹ Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş il, ilçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları 25. 10. 1970, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973, s. 168.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

11.	Boyalı	116	152	268
12.	Bölükören	64	74	138
13.	Çatak	69	76	145
14.	Çukur	194	193	387
15.	Doğanlar	62	103	165
16.	Dökecek	40	59	99
17.	Dudaş	224	265	489
18.	Ekincik	200	225	425
19.	Erkeç	161	165	326
20.	Ganibeyler	179	173	352
21.	Gökçedüz (Zayım)	34	42	76
22.	Gücüksu	101	101	202
23.	Gümelik	167	219	386
24.	Güneysaz	41	49	90
25.	Hatipoğlu	49	61	110
26.	İmanlar	67	76	143
27.	Kavaklar	58	66	124
28.	Kışla (PTT)	200	190	390
29.	Koltuk	34	34	68
30.	Pelitçik	60	67	127
31.	Pürçükören	121	125	246
32.	Sarılar	102	138	240
33.	Sofuoğlu	70	97	167

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

34.	Soğanlı	78	92	170
35.	Sülük	91	106	197
36.	Şamlar	70	85	155
37.	Taşoğlu	80	87	167
38.	Yakaköy	64	93	157
39.	Yaylacılar	50	62	112
40.	Yeniören	61	65	126
41.	Yığınot	59	94	153
42.	Yörükören	40	51	91
TOPLAM¹		4.248	4.935	9.183

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1980 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	418	435	853
1.	Abdullar	85	117	202
2.	Ahmetler	144	175	319
3.	Alınca	35	38	73
4.	Ambarözü	128	157	285
5.	Avlağıkaya	89	104	193
6.	Başboyunduruk	90	111	201

¹ <http://rapory.tuik.gov.tr/13-12-2020-23:27:12-1924785760922769834504944099.html>.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

7.	Belen	75	73	148
8.	Beydili	86	93	179
9.	Beydini	65	75	140
10.	Boduroğlu	69	103	172
11.	Boyalı	236	250	486
12.	Bölükören	57	63	120
13.	Çatak	54	79	133
14.	Çukur	77	96	173
15.	Doğanlar	57	91	148
16.	Dökecek	36	65	101
17.	Dudaş	204	248	452
18.	Ekincik	170	226	396
19.	Erkeç	159	156	315
20.	Ganibeyler	82	99	181
21.	Gökçedüz (Zayım)	25	29	54
22.	Gücüksu	89	94	183
23.	Gümelik	161	226	387
24.	Güneysaz	32	35	67
25.	Hatipoğlu	48	64	112
26.	İmanlar	66	75	141
27.	Kavaklar	57	72	129
28.	Kışla (PTT)	174	188	362
29.	Koltuk	38	47	85

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

30.	Pelitçik	72	84	156
31.	Pürçükören	100	125	225
32.	Sarılar	122	158	280
33.	Sofuoğlu	97	107	204
34.	Soğanlı	113	112	225
35.	Sülük	80	130	210
36.	Şamlar	62	105	167
37.	Taşoğlu	63	72	135
38.	Yakaköy	79	99	178
39.	Yaylacılar	65	71	136
40.	Yeniören (Öküzören)	59	80	139
41.	Yığınot	75	70	145
42.	Yürekkören	52	66	118
TOPLAM¹		4.145	4.963	9.108

¹ <http://rapory.tuik.gov.tr/29-09-2020-23:27:14-1794261373916506911709360842.pdf?>

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1985 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	549	562	1.111
1.	Abdullar	77	99	176
2.	Ahmetler	130	160	290
3.	Alınca	30	34	64
4.	Ambarözü	146	159	305
5.	Avlağıkaya	72	68	140
6.	Başboyunduruk	86	107	193
7.	Belen	55	53	108
8.	Beydili	84	77	161
9.	Beydini	46	61	107
10.	Boduroğlu	64	80	144
11.	Boyalı	89	96	185
12.	Bölükören	40	58	98
13.	Çatak	55	65	120
14.	Çukurköy	84	77	161
15.	Doğanlar	50	83	133
16.	Dökecek	34	45	79
17.	Dudaş	196	238	434
18.	Ekincik	153	198	351

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

19.	Erkeç	131	129	260
20.	Ganibeyler	93	117	210
21.	Gökçedüz	20	23	43
22.	Gümelik	102	119	221
23.	Güneysaz	122	202	324
24.	Hatipoğlu	26	33	59
25.	İmanlar	47	54	101
26.	Kavaklar	96	87	183
27.	Kışlaköy	50	59	109
28.	Koltuk	167	181	348
29.	Küçüksu	28	36	64
30.	Pelitçik	65	81	146
31.	Pürçükören	94	104	198
32.	Sarılar	109	149	258
33.	Sofuoğlu	49	65	114
34.	Soğanlı	100	100	200
35.	Sülük	80	110	190
36.	Şamlar	69	95	164
37.	Taşoğlu	52	62	114
38.	Yakaköy	76	77	153
39.	Yaylacılar	52	60	112
40.	Yeniören	61	83	144
41.	Yığınot	57	64	121

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

42.	Yürekören	30	61	91
TOPLAM¹		3.816	4.471	8.287

Çankırı Vilayeti Ovacık İlçesi

1990 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	753	698	1451
1.	Abdullar	82	76	158
2.	Ahmetler	93	117	210
3.	Alınca	16	19	35
4.	Ambarözü	124	125	249
5.	Avlağıkaya	59	52	111
6.	Başboyunduruk	82	90	172
7.	Belen	34	38	72
8.	Beydili	73	66	139
9.	Beydini	34	41	75
10.	Boduroğlu	45	60	105
11.	Boyalı	48	70	118
12.	Bölükören	40	51	91
13.	Çatak	53	49	102
14.	Çukurköy	61	67	128
15.	Doğanlar	37	69	106

¹ Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 20. 10. 1985, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1986, s. Çankırı-8.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

16.	Dökecek	27	40	67
17.	Dudaş	157	176	333
18.	Ekincik	113	147	260
19.	Erkeç	123	114	237
20.	Ganibeyler	53	77	130
21.	Gökçedüz	23	18	41
22.	Gümelik	82	135	217
23.	Güneysaz	22	19	41
24.	Hatipoğlu	44	51	95
25.	İmanlar	27	30	57
26.	Kavaklar	36	39	75
27.	Kışlaköy	160	178	338
28.	Koltuk	28	27	55
29.	Küçüksu	79	92	171
30.	Pelitçik	70	70	140
31.	Pürçükören	64	72	136
32.	Sarılar	89	116	205
33.	Sofuoğlu	42	64	106
34.	Soğanlı	79	74	153
35.	Sülük	78	91	169
36.	Şamlar	49	84	133
37.	Taşoğlu	43	48	91
38.	Yakaköy	56	63	119

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

39.	Yaylacılar	47	56	103
40.	Yeniören	47	75	122
41.	Yığınot	54	48	102
42.	Yürekören	37	44	81
TOPLAM¹		3.363	3.736	7.099

Karabük Vilayeti Ovacık İlçesi

2000 Yılı Nüfus Sayımı

Sıra No	Köy Adı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
	Ovacık İlçe Merkezi	987	741	1.728
1.	Abdullar	41	46	87
2.	Ahmetler	54	61	115
3.	Alınca	21	43	22
4.	Ambarözü	58	63	121
5.	Avlağıkaya	33	39	72
6.	Başboyunduruk	40	45	85
7.	Belen	15	33	18
8.	Beydili	44	38	82
9.	Beydini	35	41	76
10.	Boduroğlu	17	23	40
11.	Boyalı	56	60	116
12.	Bölükören	15	22	37

¹ <http://rapory.tuik.gov.tr/30-09-2020-00:28:51-103602746915886084921624386280.pdf?>

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

13.	Çatak	39	36	75
14.	Çukurköy	42	48	90
15.	Doğanlar	21	25	46
16.	Dökecek	24	24	48
17.	Dudaş	72	86	158
18.	Ekincik	56	72	128
19.	Erkeç	113	76	189
20.	Ganibeyler	44	40	84
21.	Gökçedüz	18	16	34
22.	Gümelik	58	81	139
23.	Güneysaz	27	20	47
24.	Hatipoğlu	41	42	83
25.	İmanlar	18	17	35
26.	Kavaklar	27	22	49
27.	Kışlaköy	163	176	339
28.	Koltuk	28	22	50
29.	Küçüksu	39	34	73
30.	Pelitçik	60	62	122
31.	Pürçükören	48	49	97
32.	Sarılar	58	60	118
33.	Sofuoğlu	35	42	77
34.	Soğanlı	32	37	69
35.	Sülük	43	62	105

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

36.	Şamlar	49	55	104
37.	Taşoğlu	54	50	104
38.	Yakaköy	87	75	162
39.	Yaylacılar	30	17	47
40.	Yeniören	23	34	57
41.	Yığınot	21	28	49
42.	Yürekören	18	24	42
TOPLAM¹		2.804	2.651	5.455

¹ *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1991, s. Çankırı-8. Not: Köy isimlerinin yazılışında TUIK'in kayıtları esas alınmıştır.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Türkiye nüfusu, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan yayınlarda nahiye, bucak köy ve mahalle şeklinde 1940 yılından itibaren daha detaylı olarak verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, Çankırı ili Çerkeş ilçesi Ovacık nahiyesi 1940 yılı sayımında kendine bağlı 27 köyü ve merkez nüfusu 3.696'sı kadın 2.671'i erkek nüfus olmak üzere toplam 6.367 kişi iken, 1950 sayımında toplam sayı erkek ve kadın olmak üzere 7.130 kişiye ulaşmıştır.

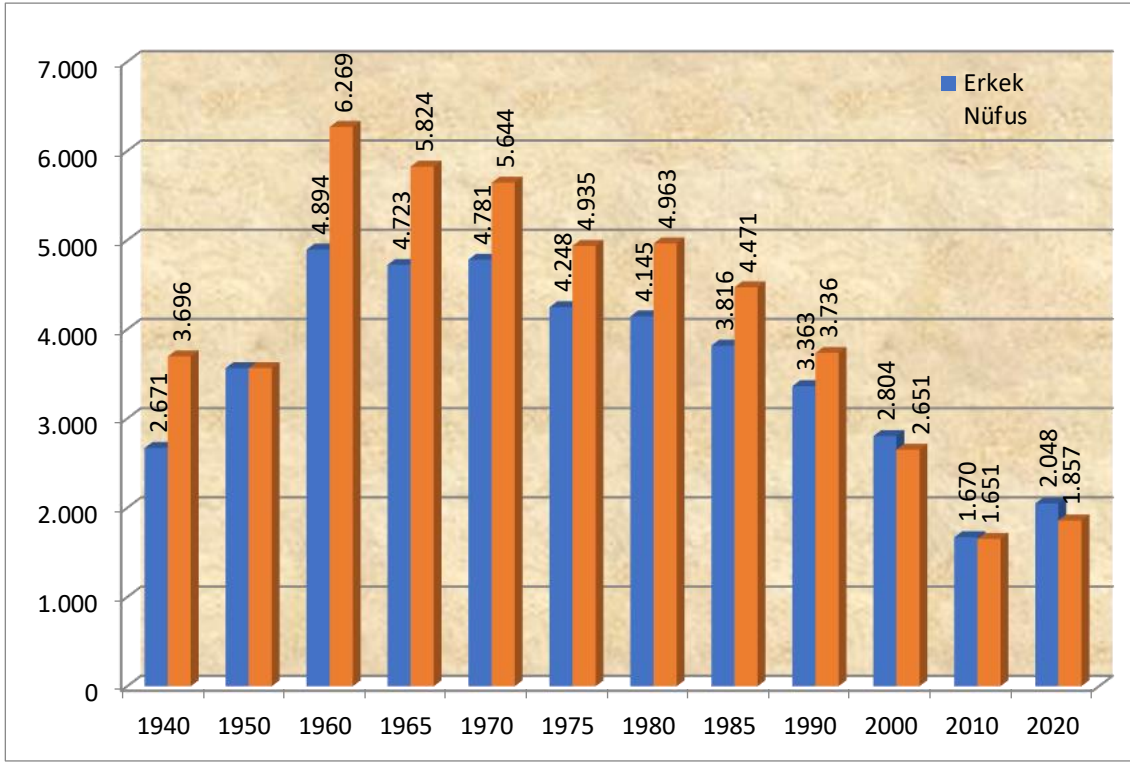
Kendine bağlı 27 köyü bulunan Ovacık Nahiyesi'nin 19 Haziran 1957 tarihli 7033 Sayılı Kanun ile Çankırı'ya bağlı bir ilçe haline gelmesiyle birlikte Osmanlı Devleti zamanında Şehabeddin Kazası'na bağlı olan Başboyunduruk, Belen, Beydili (Kılavuzoğlu), Bölükören, Çatak, Doğanlar, Dökecek, Dudaş, Erkeç, Hatipoğlu, Pelitçik, Sofuoğlu, Taşoğlu, Yaka ve Yürekveran'dan oluşan 15 köyün Ovacık ilçesine bağlanması ile birlikte köy sayısı 42'ye yükselmiş, Bu çerçevede coğrafi sınırlarının genişlemesi yanında nüfusu da oldukça artmıştır.

Bu bağlamda, 1950 yılında 7.130 olan toplam nüfusu 1960 yılı sayımında 4.894'ü erkek, 6.296'sı kadın olmak üzere toplam nüfus 11,163 kişiye ulaşmış ve bu rakam son asrın en yüksek nüfus sayısı olmuştur. Bu tarihten sonra ülke genelindeki çeşitli sebeplerle kırsal alandan kentlere başlayan göçlerle birlikte ilçe nüfusunda ciddi nüfus kayıpları yaşanmıştır. İlçenin nüfusu 1970 yılında 4.781'i erkek, 5.644'ü kadın olmak üzere toplam 10.425'e; 1980 yılında 4.145 erkek, 4.963'ü kadın olmak üzere toplam 9.408'e; 1990 yılında 3.363'ü erkek, 3.736'sı kadın olmak üzere toplam 7.099'a; 2000 yılında 2.804'ü erkek, 2.651'i kadın olmak üzere toplam 5.455'e ve 2010 yılında 1.670'i erkek, 1.651 kadın olmak üzere toplam 3.321 kişiye kadar düşmüştür.

1960 yılındaki toplam 11.163 kişilik ilçe nüfusu 2010 yılına gelindiğinde 1/3 oranında düşmesi sonucu, bölgede genç nüfus hemen hemen hiç kalmamış, mevcut nüfusun neredeyse tamamına yakını yaşlı nüfus oluşturması sebebiyle de yüzyıllardır tarım ve hayvancılık bölgesi olan ilçeyi bu alanda atıl bir bölge haline getirmiştir.

Ancak, ilçenin Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli düşen nüfusu, 60 yıl sonra ilk defa 2020 yılı nüfus sayımlarında tersine bir ivme kazanarak 2010 yılında 1.670 olan erkek nüfus sayısı 2.084'e 1.651 olan kadın nüfus sayısı 1.857'e yükselmiş, 2010 yılında 3.321 olan toplam ilçe nüfusu 2020 yılı sayımında 3.905'e ulaşarak ilçenin nüfusu açısından bir kırılma noktası oluşturmuştur.

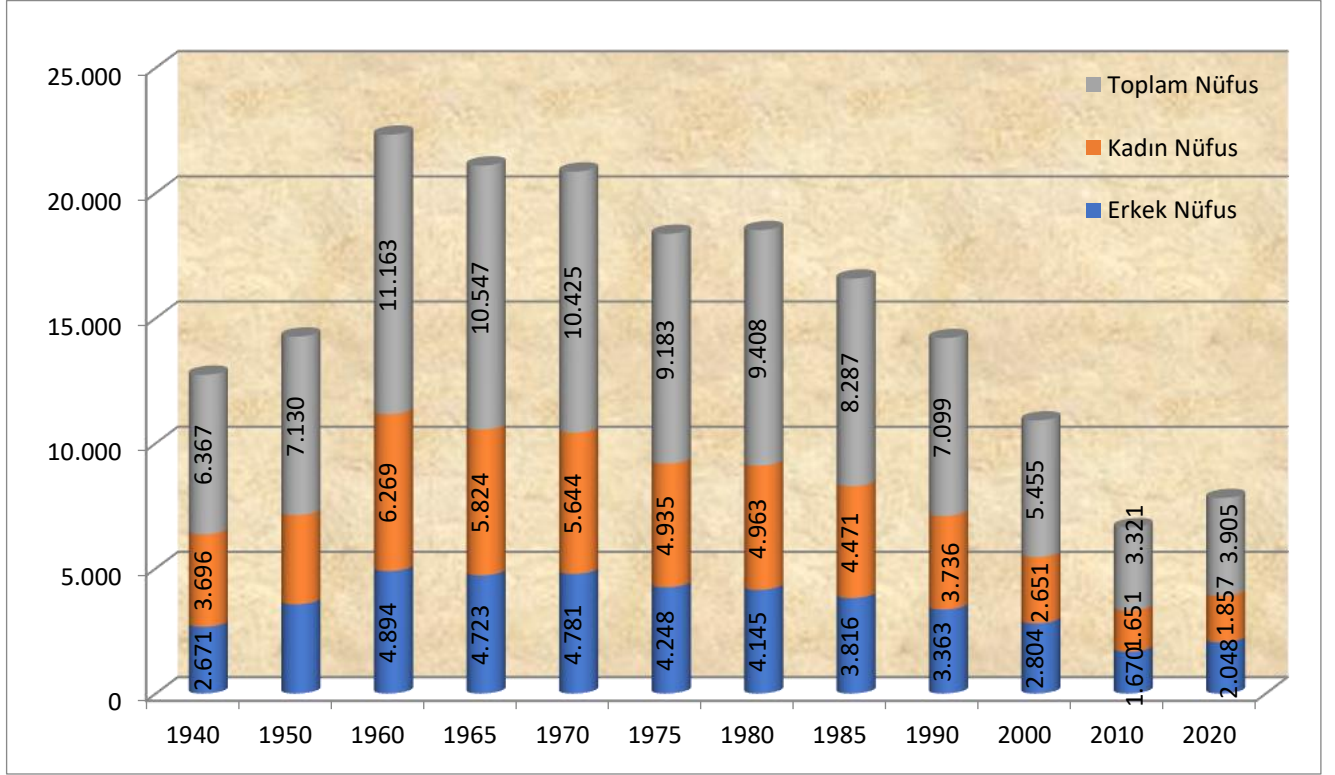
Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Ovacık'ın 1940 yılından itibaren cinsiyete göre nüfus durumu değerlendirildiğinde, 1940 yılından 2000 yılına kadar kesintisiz olarak her sayımda kadın nüfus her zaman erkek nüfustan daha yüksek bir oran oluşturmuştur. 2000 yılı bu durumun tersine döndüğü bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihli sayımda ilk defa erkek nüfus kadın nüfustan daha büyük bir rakama ulaşmış, bu tarihten itibaren de bu şekilde devam etmiştir.

Cumhuriyetin İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu

Nüfus Sayım Yılı	Köy Adedi	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
1940	27	2.671	3.696	6.367
1950	27	Bu sayımda erkek ve kadın nüfusu birlikte verilmiştir.		7.130
1960	42	4.894	6.269	11.163
1965	42	4.723	5.824	10.547
1970	42	4.781	5.644	10.425
1975	42	4.248	4.935	9.183
1980	42	4.145	4.963	9.108
1985	42	3.816	4.471	8.287
1990	42	3.363	3.736	7.099
2000	42	2.804	2.651	5.455
2010	42	1.670	1.651	3.321
2020	42	2.048	1.857	3.905

Not:1940 ve 1950 nüfusları Ovacık Nahiyesi'nin 27 köy ile Çerkeş'e bağlı olduğu dönemdir. 1960 yılı sonrası ise Osmanlı Dönemi Şehabeddin Kazasına bağlı 15 köyün Çerkeş ilçesinden alınarak ilçe konumuna gelen Ovacık ilçesine katılması ile oluşan nüfustür.

“Yangın Sonrası Bartın Çarşısı’nın 1899’da Yeniden Tanzim Çalışmaları”

Selma TURHAN SARIKÖSE*

Özet

Yangınlar şehirlerin hem fiziki yapılarında önemli hasarlara sebep olur, hem de şehirlerin sosyal ve ekonomik yapısında büyük kayıplara neden olur. Yangınlarda insanlar evlerini kaybettiği gibi işlerini de kaybetmektedirler. Genelde yangınlar kaza sonucu çıkmıştır; ancak bazı yangınlar kasti olarak da çıkarılmıştır. Karadeniz bölgesinde evlerde ahşap malzemenin yoğun olarak kullanılmasından dolayı yangınlarda kayıplar da büyük olmuştur.

Osmanlı Dönemi’nde başta başkent İstanbul olmak üzere diğer şehirlerdeki yangınlarla ilgili önemli kayıtlar bulunmaktadır. Osmanlı’nın son döneminde taşra şehirlerinde birçok yangın çıkmış, yangınlar neticesinde şehirlerde önemli sosyal ve ekonomik kayıplar yaşanmıştır. Bartın XIX. yüzyıl sonlarında bir kaza merkezi olup, kaza merkezinde birçok dükkân faaliyet göstermekteydi. Bartın’daki yangın sonrasında Bartın Çarşısı’nın yeniden tanzim edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bartın Çarşısı’nın planları yapılarak çarşı ile birlikte kazanın yeniden ekonomisinin canlandırılmasına çalışılmıştır.

Bu çalışmada Bartın’da XIX. yüzyıl sonunda meydana gelen yangın sonrası çarşının yeniden tanzimi, yapılan plana göre çarşının dükkân yapısı arşiv belgelerine göre değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bartın, XIX. yüzyıl, yangın, çarşı, ekonomi.

Giriş

Osmanlı Dönemi’nde, başkent İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde büyük yangınların çıktığı bilinmektedir¹. İstanbul yangınları; dikkatsizce eritilen yağların parlaması, ev ve dükkânlarda hizmet eden çırağların acemiliği, efendilerine kin besleyen uşakların fesatlığı, hırsız ve yağmacıların kasıtları, sırf zenginlere zarar vermek için bilinçli olarak çıkarılan yangınlar olarak sınıflandırılabilir. Özellikle hava gazı ve petrol kullanımının yaygınlaşması da yangınlardaki artışın bir diğer sebebidir (Kuzucu, 1999: 687). Evlerin taştan ve kerpiçten yapıldığı Orta Doğu’da yangınlar az görülürken, büyük çoğunluğu ahşaptan yapılmış olan Anadolu ve Balkanlardaki evlerin büyük kısmı yangınlarla yok olmuştur. İstanbul, Osmanlı Dönemi’nde birçok yangına sahne olmuş

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selmatsarikose@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3798-5478.

¹ Osmanlı Dönemi’nde İstanbul yangınları şehrin fiziki dokusuna büyük zararlar vermiş, birçok mahalle yok olduğu gibi binlerce insan da yangınlar sonrasında evsiz kalmıştır. Devlet ekonomik imkânlar çerçevesinde yangından zarar görenlere maddi yardımlar da bulunmuştur. Aynı zamanda yangınlardan sonra şehirlerde yoğun bir imar faaliyeti başlamış, şehirler yeniden tanzim edilmiştir. Tarihte İstanbul yangınları ile ilgili olarak Bk. Fatma Ürekli, “Osmanlı Dönemi’nde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 16, (2010), s. 102-118. İstanbul’da yangın sonrası şehirde yapılan yeniden düzenleme çalışmaları için Bk. Sibel Gürses Söğüt, “1912 İshakpaşa Yangını ve Ayasofya Çevresi’nin Yeniden Düzenlenmesi”, *Journal of The Faculty of Architecture*, S. 1, (2019), s. 258 vd.

(Panzac, 1997: 8, 9), bu yangınlarda ahşap yapılı Türk yerleşmeleri bir anda kül olmuştur (Ayar, 2007: 2).

İstanbul yangınlarında aynı anda binlerce ev yandığı gibi onlarca mahalle de bu yangınlarda yok olmuştur. Evlerin ahşaptan inşa edilmesi ayrıca evlerin birbirine bitişik şekilde olması sebebiyle yangınlar kısa sürede yayılmıştır.

Yangınlardan birçok mahalle etkilenmiştir. 1633'te çıkan bir yangında İstanbul'da Cibali'de bir gemi kalafathanesinde başlayan yangın kısa sürede genişlemiş üç kol halinde, Kadıçeşmesi, Sultan Selim, Unkapanı, Zeyrek Yokuşu ve Fatih civarında etkili olmuştur (Cezar, 2011: 1892).

Yangın sonrasında yeniden yapılaşma çerçevesinde yeni binalar inşa edilirken, bazı alanlar da devlet tarafından satın alınmıştır. Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Tophane'de çıkan yangında birçok ev yandığı gibi yangın kışlayı da etkilemiştir. Yangın sonrasında ahaliden satın alınan yerler kışlaya devredilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 32).

Yangının başlamasında ve yayılmasında bazı alanlar devamlı surette risk taşımaktadır. Fırınlara, hamamların külhanları, barut ve cephanedepoları yangınların çıkış noktası içinde yer almaktadır. 1810'da Ayasofya-yı Kebir Camii yanında cebehanede başlayan yangın Kabasakal ve İshakpaşa'ya kadar yayılmıştır. (Câbî Ömer Efendi, 2003: 49), 30 Temmuz 1811'de Yenikapı yangınında Havuzlu Hamamı'nın külhanındaki odunları da yanmış bu durum yangının şiddetini arttırmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 766). Yangının yayılmasında ahşap, yanıcı ve patlayıcı malzemelerin bulunduğu depo ve dükkânlar da etkili olmuştur. Eylül 1812'deki Galata yangını bir fırından başlamış, yelken ve kalafat dükkânları ile içlerinde zift ve katran bulunan dükkânlar yangının yayılmasında etkili olmuştur (Cabi, 903-904). Kış ayları ile birlikte ahalinin evlerinde ısınmak için soba ve ateş yakmaları, aydınlanma için kullanılan kandil ve mumlar da yangınların başlamasında önemli etkenlerdendir. 19 Mart 1813'te kış günlerinin etkili olduğu zamanda Hocapaşa'da Vezir Mescidi karşısında bir hanede başlayan yangında 20 kadar ev yanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 956). Hangi sebeple olursa olsun yangınlar şehirlerin sosyo-ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Yangınlarda özellikle evler, dükkânlar yanında bazı vakıf eserler de zarar görmüştür. 31 Ağustos 1811 yangının da olduğu gibi Müslüman ve gayr-i Müslimlere ait evler ile bazı mescit ve dükkânlar yanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 774). 01 Ağustos 1813'te Irgatpazarı'nda bir kahvehaneden başlayan yangında birçok kürkçü dükkânı da zarar görmüştür. (Câbî Ömer Efendi, 2003: 1002). Yangınlar aynı zamanda şehirlerin ekonomik yapılarına da büyük zarar vermiştir. Evleri yanan ahali evsiz kalırken çarşı yangınları neticesinde binlerce insan da işsiz kalmış, esnaf dükkân ve iş yerlerini kaybetmiş bu durum da şehirlerde üretimi olumsuz etkilemiştir.

Bazı eğlenceler ve törenler esnasında kaza sonucu yangınlar başlamıştır. Yangınların söndürülmesine Müslim ve gayr-i Müslim ahali katkı sağlamıştır. 10 Ekim 1811'de Balat'ta

Yahudilerin Kamış Bayramı esnasında başlayan yangın Eğrikapı ve Tekfur Sarayı'nı etkilediği gibi, Balat Kilisesi civarını etkileyen yangına rahipler de neferlerini vermişlerdir. Rüzgârlı hava yangının söndürülmesini zorlaştırmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003: 900-901).

Lale Devri'nde (1718-1730) İstanbul yangınları ile mücadele için tulumbacılar ocağı oluşturulmuştur. Yangınların söndürülmesinde yanan evlere su taşımadaki zorluklar, zaman zaman şiddetli rüzgârlar yangının şiddetini daha çok arttırmaktadır. Mahalle ahalisinin tamamının yangının söndürülmesine katkı sağlamasına rağmen yangın sonrasında binlerce kişinin sokakta kaldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda yangın sonrasında yangın mahallelerinin yeniden yapılması, ev, dükkân ve sokakların yeniden tespit edilmesi önemli sorunlardandır. Yangınla mücadele kapsamında tulumbacı ocağı güçlendirilip, ellerine tulumba ve çeşitli malzemeler verildiği gibi yeni inşa edilecek binaların ahşap yerine kargir olarak inşa edilmesi ayrıca çatılarda kiremit kullanılması gibi tedbirler alınmıştır. 2 Ekim 1813'teki Galata yangınının ilerlemesini kargir binalar engellemiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 1016). 1856'da İstanbul'da Aksaray'daki büyük yangınlar şehrin yeniden planlanmasında bir fırsatı da beraberinde getirmiş, 1870'te Beyoğlu'nda başlayan ve yaklaşık 3.000 binayı kül eden yangın belediye yetkililerine modern kentin inşasında bir fırsat da sunmuştur. Taşrada Selanik ve İzmir gibi şehirlerde de yangınlar sonrası şehirler yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır (Dumont, 2020: 608). İstanbul'da 1912'deki İshakpaşa Yangını'ndan sonra Ayasofya çevresinin yeniden yapılması için planlar hazırlanarak daha planlı bir yapılaşma ortaya konulmaya çalışılmıştır (Gürses Söğüt, 2019: 258-259).

Bu tedbirler sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış devlet taşradaki yangınlara karşı da birtakım tedbirler almış, ahalinin bu tedbirlere uymasını istemiştir. 1544'te Şam'daki yangında çarşı zarar görmüş, yangından sonra çatılarda ot kullanılması yasaklanmıştır (Ayalon, 2020: 94). Mesela 1857'de Safranbolu Kıranköy'de çıkan bir yangından sonra (Turhan Sarıköse, 2020: 75) yanan evlerin yerine ahşap ev inşa edilmemesi istenmiştir. 21 Kasım 1894'te Adana'da meydana gelen yangında 500-600 ev yanmış yangından sonra bölgede inşa edilecek yapılarda ot, kamış, ahşap yerine taş, kireç ve çinko gibi yangına dayanıklı malzemelerin kullanılması istenmiştir (Turhan Sarıköse, 2021: 43). Yeni evlerde bina nizamnamesine göre çatılarda ahşap yerine kiremit kullanılması gerekmektedir. Hükümet tarafından gönderilen emirlerde; muhtar ve kocabaşların halka gerekli duyuruyu yaparak halkı bilgilendirmesini istemiştir. Çatılarda kiremit kullanılmasının ve binaların nizamnameye uygun yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir (BOA, MVL., 593/87).

XIX. yüzyılda tulumbacılar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tulumba ve tulumba hortumları ile gerekli malzemelerin temini için devlet gerekli tedbirleri almıştır. 1806-1807'de tulumbacılar yeni yangın tulumbaları verilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003: 112), 1810'da Beyoğlu'nda Galata'da başlayan yangın bir buçuk saatte söndürülmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003: 673). Elbette yangının kısa sürede söndürülmesinde alınan tedbirlerin etkili olduğu görülmektedir. İstanbul'da yangınların önlenmesiyle ilgili elimizde daha çok bulgu ve belge varken taşra ile ilgili veriler oldukça azdır (Ayalon, 2020: 93).

Yangınlardan sonra idareciler şehrin yeniden planlı bir şekilde gelişmesini bir fırsat olarak görmüş yöneticiler şehirlerde yangın sonrasında şehirleri modernleştirmeye çalışmışlardır (Ürekli, 2010: 118). Yangınlardan sonra sınırların tespiti, yanan evlerin yerine yangına daha dayanıklı binaların inşası, inşaatlar için gerekli olan başta kereste, kiremit, kum ve taş gibi malzemelerin temini, sokakların yeniden daha geniş ölçüde Ebniye Nizamnamelerine göre inşası yerel idarecileri yangın sonrasında meşgul eden sorunlardandı.

Batı Karadeniz’de başta Safranbolu olmak üzere yerleşim yerlerinde konut inşaatlarında ahşap yoğun olarak kullanılmıştır. Haliyle bu durum yangınların daha çok etkili olmasına neden olmuştur (Turhan Sarıköse, 2020: 75). Devlet, Bartın civarında meydana gelen yangınlardan sonra inşaat malzemelerinde çeşitli vergi indirimleri yaptığı gibi yangın bölgelerine yangın tulumbarları da göndermiştir (Turhan Sarıköse, 2020: 76). Yangın sonrası şehrin ekonomik ve sosyal olarak yeniden ayağa kaldırılması için modern sokak ve caddelerin tanzimi İstanbul gibi taşra şehirlerinin de önemli sorunları arasındadır.

Bartın’da Çarşının Yangın Sonrası Yeniden Yapılanma Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Bartın’da 1869’da büyük bir yangın çıkmış bu yangında onlarca ev, dükkân ve cami de zarar görmüştür. Her yangın sonrası karşılaşılan önemli sorunlardan biri olan tarla haline gelen yerlerde ev, dükkân ve sokakların sınırlarının tespit edilmesi, yeni inşa edilecek binaların kanun ve nizamnamelere uygun olması gerekliliği vardır. Bartın’daki yangından sonra sınırların tespiti için ahalinin de görüşlerine başvuran bir heyet oluşturulmuş ve tarla haline gelen yerlerin taksimatı yapılmıştır. Ancak taksimattan sonra ahalden bazılarının taksimatta değişiklik talepleri olduğu gibi, sokaklar için ayrılmış olan kanuni sınırlara riayet, edilmemiş ayrıca, kargir olarak yapılması gereken binaların baraka şeklinde düzensiz olarak inşa edildiği görülmüştür. İstanbul’dan bir harita mühendisi gönderilerek sınırların yeniden tespiti ve sokakların nizamnameye uygun olarak tanzim edilerek yeniden inşası için bir plan hazırlanmıştır. Şehr-emaneti harita mühendisi tarafından hazırlanan haritanın bir nüshası 17 Eylül 1899’da Bartın Belediye reisi ile meclis kâtibine teslim edilmiştir. Mühendis tarafından hazırlanan planda sokaklar belirli bir genişlikte ve nizami şekilde gösterilmiştir.

Yangından sonra Bartın’da ortaya çıkan durumla ilgili olarak ahali adına Cebeci zâde Mehmed Efendi 31 Ağustos 1899’da vilayete bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta; Yangından sonra çarşıda dükkânların kargir olarak inşa edildiği ayrıca kargir olarak inşaatların devam ettiğini, ancak Dersaadet’ten gelen mühendisin bazı inşaatların düzensiz ve plansız olduğunu tespit ettiğinden, arsaların yapılmış olan daha önceki taksimlerinde tadilat yapılması gerektiği, binaların kargir olarak inşa edildiği hatta düzensiz olarak inşa edilen barakaların yıkılmasına bile ahalinin gücünün olmadığından arsa sahipleri ile bir sulh yapılmasını talep etmiştir. (BOA, DH.MKT., 2481/22).

Bartın Kaymakamlığı'na Kastamonu Vilayeti'nden gönderilen 01 Eylül 1899 tarihli yazıda; Cebeci zâde Mehmed imzasıyla ahali adına gönderilen telgraftaki eski yapılan taksimatla ilgi sokakların belirli bir genişlikte olması gerekirken yeniden yapılan taksimde sorunlar yaşanacağı ifade edilmiştir. Taksimde artık herhangi bir değişiklik yapılmayacağı ancak tadilat yapılacak olursa da hazırlanan plana uyulması, taksimde sorun olursa mühendise başvurulması, aynı zamanda yeniden inşa edilecek bina ve dükkânların kargir olarak inşa edilmesine gerekli özenin gösterilmesi istenmiştir.

Bartın Çarşısı'nda yanan ev ve dükkânların arsalarının hazırlanan haritasında beşinci adadan 21. Adaya kadar olan sokakların 30 sene önce meydana gelen yangında tarla haline geldiği ifade edilmiştir. Yangın sonrası evlerin sınırları ve tarla haline gelen yerlerden bazılarında kanunnameye uygun olarak bina ve dükkânlar kargir olarak inşa edilmiştir. Bir ile altıncı, 20-23. Adadaki sokakların intizamsız ve düzensiz olarak inşa edildiği, sokakların sekiz zira bırakılması belirtilmiştir. Kastamonu Valisi de Bartın'a geldiğinde binaların kargir olarak inşa edilmesini istemiştir. Vilayetten Bartın Kazası Kaymakamlığı'na gönderilen cevabi yazıda yangından zarar gören mahallelerdeki ahalinin de görüşü alınmak suretiyle yangın sonrasında tarla haline gelen yerlerin taksiminin yapıldığı, ahalinin taksimden sonra hane ve dükkânlarını kargir olarak inşa etmeye başladıkları ancak, ahalden Cebeci zâde Mehmed Sadık tarafından ahali adına çekilen telgrafta yapılan taksimattan sonra taksimatta herhangi bir değişiklik yapılmayacağı, yalnız sokakların kanunnameye uygun olarak sekiz zira ayarlanmasının bir zorunluluk olduğu bildirilmiştir. Yeni binalar yapılırken Ebniye Nizamnamesi'nin üçüncü maddesine göre belediye meclisi ile idare meclisi tarafından onaylanması gerektiği de ifade edilmiştir. (BOA, DH.MKT., 2481/22). Bu bilgilerden Bartın'da çarşı yangın sonrasında yeniden inşa edilirken olabildiğince kanun ve nizamnamelere uygun bir yapılaşmanın olması için yerel idareciler ve devletin gereken hassasiyeti gösterdiği ancak çeşitli nedenlerden kanun ve nizamnamelere uygun olmayan durumların da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bartın Çarşısı'nın Yeniden Tanzim Planı

Şehremaneti harita mühendisi tarafından yapılan Bartın Çarşı Planı incelendiğinde önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu planda Bartın Çarşısı'nın sokak ve caddelerinin nizami bir şekilde planlandığı görülmektedir.

Bartın Hükümet Dairesi'nin önündeki Arap Camii ile Mekteb-i İbtidai'ye yanında 24. Adada yanan yerler dükkânların arsasıdır. 17. Adada yanan Orta Camii ile caminin karşısında dükkân ve bir çeşme bulunmaktadır. 9. Adada bulunan Hacı Mehmed Camii de yanmıştır. 1. Adada kargir bir han yer almaktadır. 2. Adada yanan evler bulunmaktadır. Aynı zamanda bu adada evler arasında bahçelerin yer aldığı görülmektedir. 23. Adanın yanında bir taş han bulunmaktadır. 7. Adanın tam karşısında bir su terazisi yer almaktadır. 13. Adada yanan Aşağı Camii bulunmaktadır. Bu adanın bitişiğinde mezarlık, mezarlığın köşesinde bir çeşme bulunmaktadır. Mezarlık yanında kargir ve ahşap dükkânlar da görülmektedir. (BOA, DH.MKT., 2481/22).

Hazırlanan bu plan çarşının yeniden kanunlara uygun şekilde nizami olarak inşa edilmesi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca bu plandan Bartın Çarşısı'nda yer alan Hükümet Konağı gibi kamu binası ile mekteb-i ibtidai yanında Arap Camii, Orta Camii, Aşağı Camii ve mezarlık gibi vakıf alanlar, ayrıca çeşme, bağ ve bahçe alanları gibi sosyal alanlar ile ilgili de önemli verilere ulaşılmıştır.

Sonuç

Yangınlar şehirlerin fiziki ve sosyal gelişmelerine büyük zarar verdiği gibi aynı zamanda can kayıplarına da neden olmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde başta İstanbul yangınları olmak üzere taşrada çıkan yangınlarda devlet yangınla mücadele için önemli tedbirler almıştır. Bu bağlamda tulumbacı ocağının güçlendirilmesi, binaların ahşap yerine kargir ve taş olarak inşa edilmesi, binaların çatılarında ahşap yerine kiremit kullanılması yangınlara karşı alınan tedbirlerden bazılarıdır.

Yangınlardan sonra yangın alanlarında evler ve dükkânların yerleri tarla haline geldiğinden, ev, dükkân ve sokak sınırlarının tespiti, yeni inşa edilecek binalarda kullanılacak malzemeler, halkın yeni ev ve dükkânlarını inşa etmede karşılaştıkları ekonomik sorunlar ön plana çıkmaktadır. Tanzimat'la birlikte başta İstanbul olmak üzere taşrada da şehirlerin yapılanmasında daha planlı ve düzenli bir yapılaşmaya gidildiği görülmektedir. 1899'da Bartın'da Bartın Çarşısı'nın yangından sonraki yeniden yapılanma sürecinde ahalinin ev, dükkân ve sınırlarının tespiti konusunda yaşadığı sorunlar ve çarşının yeniden tanzimi için İstanbul'dan bir mühendis gönderilmiştir. Mühendis tarafından hazırlanan plana göre Bartın Çarşısı'nda sokakların nizami şekilde inşa edildiği gibi yanan dükkân ve evlerin yerine kargir binaların yapılması daha sonraki yangınlar için alınan önlemlerdendir. Bu araştırmada planlı şehirleşme çalışmalarının Anadolu'da Bartın gibi kazalarda da yapılmaya çalışılmasının Osmanlı şehircilik tarihi için önemli bir gelişme olduğu söylenilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.MKT., 2481/22.

MVL., 593/87.

Telif Eserler

Ayalon, Yaran, (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, (Çev.: Zeynep Rona), İstanbul: İşbankası Kültür Yay.

Ayar, Mesut, (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Câbî Ömer Efendi, (2003). *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selîm Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Talil ve Tenkidli Metin*. (Haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara: TTK.

Cezar, Mustafa, (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli- Haritalı*, Ankara: TTK.

Dumont, Paul, (2020). "Tanzimat Dönemi (1839-1878", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: İşbankası Kültür Yay., s. 567-646.

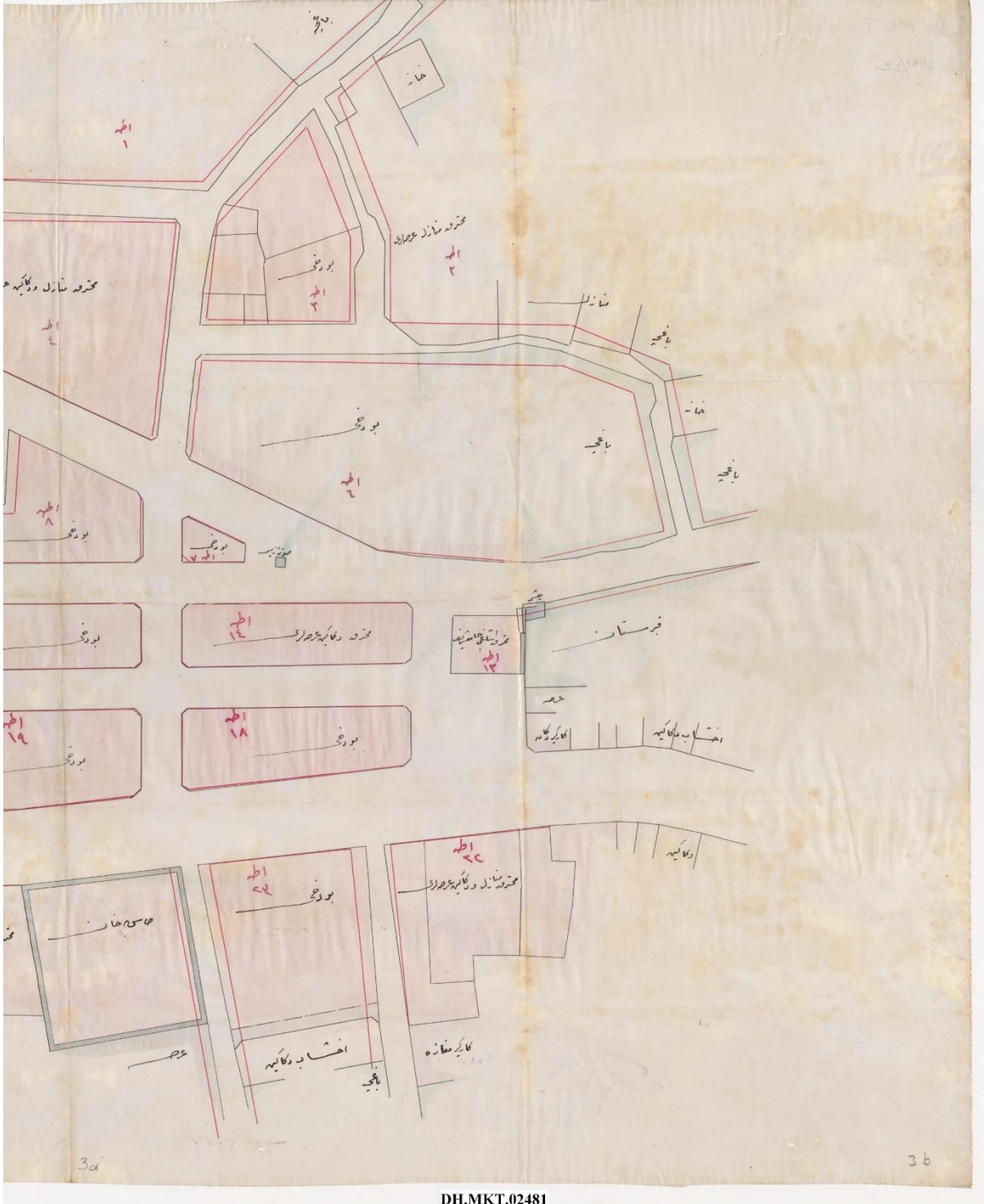
- Gürses Söğüt, Sibel, “1912 İshakpaşa Yangını ve Ayasofya Çevresi'nin Yeniden Düzenlenmesi”, *Journal of The Faculty of Architecture*, S. 1, (2019), s. 251-280.
- Kuzucu, Kemalettin, (1999). “Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri”, *Osmanlı*, C.V, (Ed.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yay, s. 678-686.
- Panzac, Daniel, (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Turhan Sarıköse, Selma, (2020). “XIX. Yüzyıl ile XX. Yüzyıl Başlarında Safranbolu'da Doğal Afetler”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15(29), 70-85.
- Turhan Sarıköse, Selma, (2021). *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ürekli, Fatma, “Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 16, (2010), s. 101-130.

Ek: Bartın Çarşısı'nın 1899'da yapılan planı (BOA, DH.MKT., 2481/22)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

DH.MKT.02481

DH.MKT.02481

“Adana İnas Rüştiyesi”

Hamza YILDIZ*

Özet

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, XVIII. yüzyıla kadar eğitim sistemini sıbyan mektebi ve medreseler oluşturmaktaydı. Fakat devletin almış olduğu yenilgilerden dolayı Avrupa tarzında askeri okullar açılmaya başlanmıştır. Sıbyan mektebinden askeri okullara gelen öğrencilerin seviyeleri çok düşük olduğu gözlemlenmiş ve Sıbyan Mektebi ile Askeri Mektepler arasında eğitim seviyesi yüksek yeni bir okul açılması kararlaştırılmış ve Rüştiye mektepleri, Sultan II. Mahmud zamanında açılmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde modern mekteplerin açılmasında bir hız yakalanılmıştır. Yeni açılan mekteplere ilk yıllarda sadece erkek çocukları gidebilmekte idi. Bu durum 1859 yılında değişerek kızlar için İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştır. Ancak okul istenilen ilgiyi görememiştir. Sultan II. Abdülhamid inas rüştiyelerinin açılmasında oldukça çaba sarf etmiştir. Devlet inas rüştiyeleri ile ilgili gazetelere ilanlar vererek kız çocuklarını okutmalarının öneminden bahsedip dini açıdan da kız çocuklarının okumasında bir sorun olmadığını açıklayarak, halkın kız çocuklarını okullara göndermesini teşvik etmiştir. Anadolu'da kızlar için mekteplerin açılışı 1870'lerden sonra hız kazanmıştır. Adana'da ise ilk inas mektebi 1892 yılında Seyhan Nehri yakınlarında belediyeye ait bir arsada açılmıştır. Mektebin ilk açılışında üç muallime ve 130 öğrenci ilk eğitime başlamıştır. Adana İnas Rüştiyesi sadece eğitim anlamında değil el becerileri geliştirme konusunda oldukça önem arz etmektedir. Öğrencilere halı ve kilim dokumacılığı dersleri vererek ustalar yetiştirilmiştir. İnas mektebinde hem pozitif hem de dini ilimlerde eğitim verilmiştir. Adana İnas Rüştiyesi kız çocukların eğitilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Adana'nın eğitim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüştiye, Adana, inas mektebi, kız.

Giriş

Eğitimin kelime kökeni terbiye etmek anlamına gelmektedir. Eğitimin temel amacı ise kişinin zihinsel ve bedensel yeteneklerini toplumsal yaşama uygun ve elverişli hale getirmektir.¹ Osmanlı Devleti'nin eğitim yapısı incelendiğinde devletin kuruluşundan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sıbyan mektepleri ve medreseler halkın temel eğitim ihtiyacını karşılamaktaydı fakat XVIII. yüzyılda devletin almış olduğu yenilgiler Avrupa tarzında yeni askeri okulların açılmasına neden olmuştur.² Bu yeni okullara öğrenci yetiştiren sıbyan mekteplerinin eğitimi istenilen düzeyde olmadığı için askeri okullara geçen öğrenciler burada

* Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktorant.

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2019*, Pegem Yay., Ankara, 2019, s. 2.

² Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", *Türk Ansiklopedisi*, C. 15 Yeni Türkiye Yayın, Ankara, 2002, s. 44-60.

büyük zorluklar yaşamaktaydılar. Bu sebepten dolayı sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yeni mektepler açılmasına karar verildi. Açılacak olan bu mekteplere "Rüştiye" adı verilecektir.¹

Tanzimat Fermanı'ndan (3 Kasım 1839) evvel 5 Şubat 1839 yılında Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuş ve İstanbul'da rüştiyeler açılmaya başlamıştır. Ancak İstanbul'da açılan bu mektepler Osmanlı'nın kırsal kesimlerinde aynı hızı gösterememiştir. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Muvakkat-i Meclis-i Maarif adında bir meclis kuruldu. Meclisin amacı eğitimi Avrupa düzeyine çıkarmak okulların sayılarını artırmaktı. Bu meclisin eğitim sistemi üç aşamadan oluşmaktaydı bunlar; sıbyan-rüştiye ve darülfünun'du. Bu meclisin etkisiyle Osmanlı Devlet'inin kırsal kesimlerinde rüştiye sayısında büyük bir artış görülmüştür.² 1858 yılına gelindiğinde alınan bir kararla kızlar için de bir rüştiye açılması gündeme gelmiştir. İstanbul'da 31 Ekim 1858 yılında Sultanahmet civarında Cevriye Kalfa adında bir kız mektebi açılmıştır. Okulun eğitim anlayışı daha çok mesleki ve el becerisi geliştirmeye yöneliktir. Ancak okul beklenen ilgiyi görememiştir.

Osmanlı Devleti kız çocuklarının okullara gönderilmesi için 1862 yılında gazetelere ilan vermiştir. Bu ilanda kız çocuklarının okumaları erkek çocukları kadar önem arz ettiği belirtilmiştir. Dini açıdan kızların okula gitmesinin bir sakıncası olmadığı vurgulanmıştır.³ 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde kız çocuklarının okutulmasının önemi vurgulanmış, meclisin almış olduğu kararlar doğrultusunda İstanbul'da yedi okul inas rüştiyesine çevrilmiştir. Osmanlı toplum yapısı gereği açılan bu inas mekteplerinde kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçtan dolayı 26 Nisan 1870 yılında İstanbul'da kadın öğretmen yetiştirmek için bir Darülmualimat açılmıştır. Anadolu'da ise inas rüştiyelerinin yaygınlaşmaya başlaması 1870'li yıllardan sonra başlamıştır. 1874 yılında merkezden Anadolu'daki valilere gönderilen emirde şehir merkezlerinde inas rüştiye mektepleri açmaları istenmiştir. 1895 yılına bakıldığında Osmanlı Devleti'nde inas rüşdiye mekteplerinin toplam sayısı yirmi ikiye ulaşmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise rüştiye adedi yetmiş iki olmuştur.⁴

Adana İnas Rüştiyesi

Mektebin Açılış Tarihi ve Muallimleri;

Osmanlı Devleti'nde ilk inas rüştiyesi 1859 yılında İstanbul'da açılmış olup, bu tarihten tam 33 yıl sonra Adana'da 1892 yılında Adana İnas Rüştiyesi, üç muallime ve 130 öğrenci ile açılmıştır.⁵ Bu okulla birlikte aynı tarihte Halep, Diyarbakır ve Kosova vilayetlerinde de birer inas rüştiye mektebi açılmış ve muallimler atanmıştır.⁶ Okulun tam olarak nerede açıldığı hakkında bir bilgiye ulaşılamazken 1895 yılına ait bir belgede Seyhan Nehri'nin yakınlarında belediyeye ait bir bahçede inas mektebi olduğu bu mektep boşaltılarak sanayi mektebine çevrildiği ifade edilmiştir.⁷ Okulun ilk muallimelerinden muallime-i evvel ve nakış muallimesi Zeliha Hanım 1893 yılında aylık 850 kuruş maaşla göreve başlamıştır.⁸ Muallime-i sani Nesibe Hanım ve Muallime-i salis Vahide Hanım okulun ilk muallimleridir.

¹ Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüştiye Mektepleri*, TTK, Ankara, 2018, s. 24.

² Şahin, *a.g.e.*, s. 27.

³ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 417.

⁴ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013, s. 168.

⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana*, 1892, s. 132.

⁶ BOA, MF. MKT., 153-144/1.

⁷ BOA, DH. MKT., 336-22/3.

⁸ BOA, MF. MKT., 185-31/1.

1893 yılının son ataması ise aylık 850 kuruş maaşla Züleyha Hanım olmuştur.¹ Açılışındaki muallime kadrosunun bir yıl sonra yenilendiğini gördüğümüz okula 1894 yılında Darümuallimat Mektebi'nden mezun olan ve aylık 850 kuruş maaş ile Huriye Hatun atanmıştır. Yine aynı yılda muallime-i ulalığa Huriye Hanım atanmıştır.² 1895 yılına gelindiğinde muallime-i saniliğe aylık 500 lira maaşla tayin olan Fatma Ulviye Hanım görev yerine annesi ile birlikte gideceğini bildirmiştir.³ Okulda temel eğitimin yanında el becerilerini geliştirmek için aylık 200 kuruş maaşla 1898 yılında halı muallimesi olarak İntizam Hanım tayin edilmiştir. Ayrıca bu muallimenin tayininden sonra okulda aynı yıl içerisinde beş adet halı tezgahının açılışı yapılmıştır.⁴ 1899 yılında Şevkiye Hanım'ın Mersin'in havasına ve suyuna alışamayarak Adana İnas Rüştüyesi'ne atandığı görülmektedir.⁵ 1900 yılına gelindiğinde mektebin muallime-i ulalığına aylık 540 kuruş maaşla Şefika Hanım atanmıştır.⁶ 1901 yılında işe Şefika Hanım'ın yerine yine aynı maaşla Emine Naciye Hanım atanmıştır.⁷ 1902 yılında Konya İnas Rüştüyesi muallimesi Hatice Hanım Adana İnas Rüştüye Mektebi'ne tayin olmuştur. ⁸ Sadece kız mektebinin rüştüye kısmına değil ibtidai kısmına da atamalar olmuştur. 1905 yılında inas rüştüyesi ibtidai kısmına aylık 300 kuruş maaşla Hasibe Hanım ile Ümmü Gülsüm Hanım tayin olmuştur.⁹ 1912 yılında Adana İnas Rüştüyesi muallim-i saniliğine Hatice Hanım tayin edilmiştir. ¹⁰

Tablo 1: Maarif Nezareti, Mektubi ve İbtidaiye Kaleminden yapılan atamalar listesi

Mektebe atandığı tarih	Muallimenin ismi	Derecesi	Maaş
1893	Züleyha Hanım		850 Kuruş
1895	Fatma Ülviye Hanım	Muallime-i sani	500 Kuruş
1898	İntizam Hanım	Halı muallimesi	200 Kuruş
1899	Şevkiye Hanım		
1900	Şefika Hanım	Muallime-i evvel	540 Kuruş
1901	Emine Naciye Hanım	Muallime-i evvel	540 Kuruş
1902	Hatice Hanım		
1905	Hasibe Hanım	İnas İbtidai muallimesi	300 Kuruş
1905	Ümmü Gülsüm Hanım	İnas İbtidai muallimesi	300 Kuruş
1912	Hatice Hanım	Muallime-i sani	

Bu okulda görev yapan muallimelerin isimlerini salnamelerden de tespit etmek mümkündür. Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana'da okulda görev yapan muallimelerin isimleri şunlardır:

¹ BOA, MF. MKT., 185-31/1.

² BOA, MF. MKT., 180-24/1.

³ BOA, MF. İBT., 47-113/1.

⁴ BOA, MF. MKT., 431-5/2.

⁵ BOA, MF. MKT., 447-43/3.

⁶ BOA, MF. MKT., 476-72/2.

⁷ BOA, MF. MKT., 593-35/1.

⁸ BOA, MF. MKT., 611-27/2.

⁹ BOA, MF. MKT., 833-30/1.

¹⁰ BOA, MF. MKT., 616-27/6.

Tablo 2: Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana'daki muallimelerin isimleri

Mektepte görev yaptığı tarih	Muallimenin ismi	Derecesi	Maaş
1892	Zeliha Hanım	Muallime-i evvel ve Nakış muallimesi	850 Kuruş
1892	Nasibe Hanım	Muallime-i sani	-
1892	Vahide Hanım	Muallime-i salis. ¹	-
1894	Zeliha Hanım		
1894	Nasibe Hanım		
1894	Vahide Hanım. ²		
1900	Şevkiye Hanım	Muallim-i evvel	
1900	Zeliha Hanım	Muallim-i sani	
1900	Şerife Kadın	Mubsıra ³	

Maarif Nezareti tarafından tanzim edilen Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'de Adana İnas Mektebi Muallimelerin isimleri aynı olmakla birlikte muallimelerin halı ve nakış gibi alanları ile ilgili de bilgiler de verilmiştir.

Tablo 3: Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye'de isimleri geçen muallimler.

Mektepte görev yaptığı tarih	Muallimenin ismi	Derecesi	Maaş
1898	Zeliha Hanım	-	-
1898	Zeliha Hanım	-	-
1898	Rükiye Hanım. ⁴	-	-
1899	Münhal	Muallime-i evvel	-
1899	Zeliha Hanım	Muallime-i sani ve nakış muallimesi ⁵	
1900	Şevkiye Hanım	Muallim-i evveli	
1900	Zeliha Hanım	Muallim-i sani ve nakış muallimesi	
1900	Nergis Hanım	Halı muallimesi ⁶	
1901	-	Muallim-i evvel	
1901	Zeliha Hanım	Muallim-i sani ve Nakış muallimesi	

¹ Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana, 1892, s. 132.

² Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana, 1894, s. 132.

³ Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana, 1900, s. 104.

⁴ Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, 1898, s. 836.

⁵ Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, 1899, s. 934.

⁶ Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, 1900, s. 1036.

1901	Anteran Hanım	Halı muallimesi. ¹	
1903	Şukiye Hanım	Muallimi-i evvel vekilesi	
1903	Hatice Hayriye Hanım	Sani ve nakış muallimi	
1903	Anteran Hanım	Halı muallimi	
1903	Şerife Kadın	Mubsıra ²	

Mektebin Yardımcı Görevlileri (Bevvab, Hademe, Mubassır)

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde inas mekteplerinde iki adet bevvap bulundurması gerektiği vurgulanmıştır. Adana İnas Rüştüyesi'nin ilk yıllarında bevvap, hademe ve mubassır gibi görevliler bulunmamaktadır. 1898 yılından sonra okulda bevvap, hademe ve mubassır görev yapmaya başlamıştır. Maarif salnamelerine göre 1898'de bir mubassır, bir bevvab; 1899-1900'da iki hademe, 1901 yılında ise hademe sayısında büyük bir artış görülerek toplam hademe sayısı beşe çıkmıştır.³ 1903 yılında ise Mubassır Şerife Kadın ile iki adet hademe bulunmaktadır. ⁴ 1899 yılına ait bir belgede rüştüye inas mektebine bir hademe tayin edilmiş aylık maaşı 200 lira olan hademenin maaşının yarısı hisse-i ianeden diğer yarısı ise mahallece karşılanmıştır.⁵

Mektebe Öğrenci Kabulü, Öğrenci Sayısı ve Öğrencilerin Başarıları

Maarif-i Umumi Nizamnamesinde inas mektebine giriş için aranan şartlar öğrencilerin aşı olduklarına dair bir belge veya aşı karnesi getirmeleri ve bu çocukların 15 yaşını geçmemiş olması şartı aranmaktaydı. Eğer öğrencinin ibtidai diploması varsa rüştüye girmek için herhangi bir sınava tabi tutulmadan direk olarak kayıt yaptırabilmekteydi. Ancak ibtidai diploması olmayan öğrencilerin rüştüyenin yapacağı sınavda başarı sağlaması gerekmektedir.⁶

İnas Rüştüyesinde Okutulan Dersler ve İçerikleri

Kur'an-ı Kerim Maa-Tecvid; Bu dersi alabilmek için öğrencinin Elifba dersini tamamlaması gereklidir. Öğrenci son sınıfa kadar Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar tecvidli olarak okumayı öğrenir.

Ulum-i Diniyye; Bu dersin amacı İslam'ın temel bilgilerini öğrencilere öğretmek iman ve İslam'ın şartlarını temel dini bilgileri 43 madde halinde öğrenciye öğretmektir.

Arabi; Arapça'nın temel dil bilgisi kuralı 10 maddelik temel esaslara bağlı olarak öğrencilere öğretilir. Bu ders için en önemli unsur çok tekrardır.

Farisi; Arapça dersleri gibi bu ders de dil bilgisi kuralına bağlı olarak 11 madde halinde öğrencilere öğretilecek öğrencilerin öğrendikleri dili unutmaması için çok sık tekrarlar yapılacaktır.

¹ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, 1901, s. 358.

² *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, 1903, s. 324.

³ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, 1901, s. 358.

⁴ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, 1903, s. 324.

⁵ BOA, MF. MKT., 44-39/2.

⁶ Uğur Ünal, *II. Meşuriyet Öncesi Osmanlı Rüştüyeleri (1897-1907)*, TTK, Ankara, 2015, s. 9.

Tarih: Mektebin ilk senelerinden başlayarak bu derste öğrenciye verilen bilgiler ise şunlardır; Peygamberler tarihi, İslam devletleri tarihi ve Osmanlı Devleti tarihi 28 madde halinde öğrenciye öğretilenlerdir.

Coğrafya: Bu dersin temel amacı temel coğrafi bilgileri, özellikle Osmanlı Devlet'inin coğrafi yapısını ve çeşitliğini öğrenciye 12 madde ile öğrenciye öğretmeyi hedeflemişlerdir. Bu ders haritasız işlenmeyecektir.

Hesab: 24 maddede öğretilenler olan bu derste öğrencinin şu kazanımları elde etmesi beklenmektedir. Temel matematik bilgisi ev defteri tutma usulü öğretilmek istenmiştir.

Hendese: El becerileri geliştirmesinde konular ve uygulamalı dersler anlatılmaktaydı.

Kavaid-i Lisan-i Osmani: Bu ders Arapça ve Farsça gibi öğrencilere Osmanlıca dil bilgisini 25 madde şeklinde aktarmayı planlamaktadır. Yine diğer lisan derslerinde olduğu gibi bu derste de öğrencilerden çok tekrar edilmesi istenmiştir.

Kıra'at: Dersin işleniş sesli okutma yaparak öğrencilerin hatalarını göstererek doğru okuma yapmalarını sağlamak dersin pekişmesi için ev ödevleri verilmektedir.

İmla: Kıra'at dersinde olduğu gibi öğrencilerin hataları anında düzeltilen deftere ve tahtaya yazılar yazılması ve hataların düzeltilmesi en sonunda ise temiz deftere geçirilmesi planlanmıştır.

Hüsn-i Hatt: Bu dersin temel amacı öğrencilere rika, sülüs ve divani harflerinin güzel yazış şekillerini öğretmeği amaçlamışlardır.

Nakış: Okulun birinci sınıfından başlayıp bitirene kadar devam eden bir derstir. Dersin amacı kızların becerilerini geliştirerek örgü, dantel, biçki, dikiş, nakış gibi konuları öğrencilere aktarma planlanmıştır.

Okutulan dersler hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra bu derslerdeki öğrencilerin başarıları incelenmiştir. İncelenen bu imtihan defteri 1327-1328 / 1911-1912 yıllarına aittir.

Adana İnas Rüşdiyesi Mektebi'nin 1327-1328 Senesine Mahsus İmtihan-ı Umumi Cedveli 1911-1912														
Talebat	Kuran ve Tecvid	Ulum-i Diniyye	Arabi	Farisi	Tarih	Coğrafya	Hesab	Hendese	Kavai d-i Lisan Osmani	Kıra'at	İmla	Hüsni Hatt	Nakiş	Genel Not Ortalaması
Üçüncü Sınıf														
Şaziye Hanım	8	8	9	9	9	5	6	7	8	10	10	6	10	105
Resime Hanım	9	10	9	9	9	10	7	10	10	10	10	6	10	119
Nazime Hanım	6	10	8	8	8	7	8	7	7	10	7	8	10	104
Sabriye Hanım	10	10	10	10	9	10	9	10	10	10	10	10	10	128
Halil Hanım	6	8	8	8	10	8	9	9	8	8	10	7	10	109
Refika Hanım	7	10	7	7	9	9	10	8	8	10	10	8	10	113
Cevriya Hanım	5	5	5	5	5	5	5	5	5	7	7	9	10	78
Rabia Hanım	10	4	4	4	3	1	3	1	2	10	7	5	10	62
Şerife Hanım	5	4	3	3	3	1	3	2	2	7	7	4	9	52
Sıdika Hanım	4	5	3	3	3	1	4	2	1	6	1	4	9	43
Coğrafyadan; Rabia, Şerife ve Sıdika Hendeseden; Rabia ve Sıdika Kavai d-i Lisani Osmani ve İmladan; Sıdika Hanım ikmale kalmışlardır.														

İkinci Sınıf														
Talebat	Kuran ve tecvid	Ulum-i diniyye	Arabi	Farisi	Tarih	Coğrafya	Hesab	Hendese	Kavai d-i Lisan Osmani	Kıra'at	İmla	Hüsn-i hat	Nakış	Genel not ortalaması
Habibe Hanım	10	10	8	8	8	6	4	8	6	10	10	9	10	107
Aliye Hanım	10	10	10	10	10	10	8	9	9	10	10	10	10	126
Mediye Hanım	8	9	8	8	8	8	6	7	5	10	10	8	10	105
Lütfiye Hanım	8	10	8	8	9	9	7	10	9	9	10	6	10	113
Atiye Hanım	8	10	7	7	9	6	10	7	5	9	10	7	8	103
Emine Hanım	8	7	6	6	5	7	9	5	5	8	8	7	9	90
Aişe Hanım	5	6	4	4	-	5	-	3	1	6	5	6	8	53
Necime Hanım	4	4	2	5	2	4	2	2	1	5	4	5	8	48
Zeliha Hanım	4	2	3	4	-	-	-	2	2	4	1	2	7	31
Safiye Hanım	4	7	2	2	-	-	-	1	-	4	4	8	9	37
Tarih dersinden Aişe, Zeliha ve Safiye Hanım. Coğrafya'dan Zeliha ve Safiye Hanım Kavaid'i Lisan-i Osmani'den Zeliha Hanım ikmale kalmıştır.														

Birinci Sınıf												
Talebat	Kur'an-ı Kerim Tecvid	Ulum-i Diniyye	Arabi	Tarih	Coğrafya	Hesab	Kavaid-i Osmani	Kıra'at	İmla	Hüsn-i hat	Nakış	Genel Not Ortalaması
Güzide	10	10	10	10	10	9	8	10	10	7	10	104
Afet Hanım	10	10	10	10	10	9	8	10	6	6	10	98
Nazmiye Hanım	10	10	10	10	10	9	8	10	10	7	10	104
Aliye Hanım	10	10	10	9	7	7	8	10	10	7	10	98
İkbal Hanım	6	8	8	9	8	7	8	10	10	8	10	92
Züleyha Hanım	7	4	6	7	5	6	5	8	10	6	10	74
Hayriye Hanım	10	9	9	8	9	7	8	10	10	8	10	98
Menduha Hanım	5	6	7	7	7	4	4	9	4	5	10	68
Guzide Hanım	4	5	7	9	6	10	6	5	7	5	10	74
Hayriye Hanım	1	2	3	5	4	3	5	5	5	3	8	44
Hatice Hanım	3	6	6	7	2	3	4	7	7	4	9	58
Makbule Hanım	4	5	5	6	9	9	4	6	4	4	9	65
Behiyye Hanım	5	5	8	8	6	4	4	8	8	6	9	71
Kadriye Hanım	4	6	6	6	6	5	5	8	6	4	7	63
Azime Hanım	4	7	5	5	7	5	4	9	5	4	7	62
Vazife Hanım	10	8	9	9	8	9	6	8	6	5	10	88
Emine Hanım	7	8	6	6	4	4	4	6	7	6	10	68
Şefika Hanım	8	9	9	8	5	4	4	10	7	4	10	78
Leyla Hanım	7	10	6	8	6	6	4	8	5	5	10	75
Aliye Hanım	9	6	4	4	7	6	5	7	5	4	10	67
Zahide Hanım	7	8	4	4	4	4	5	9	10	4	9	68
Hayriye Hanım	3	6	2	2	2	-	-	4	5	4	10	38
Kâtibe Hanım	3	5	2	1	-	-	-	3	2	5	10	31
Sabiha Hanım	6	7	1	2	-	-	-	7	-	4	6	33

Coğrafya dersinden Kâtibe ve Saliha, Hesap dersinden Hayriye, Kâtibe ve Sabiha, İmla dersinden Sabiha Hanım ikmale kalmıştır.

Mektepte Yaşanan Diğer Olaylar

Adana İnas Rüştüyesi'nin muallimleri, öğrencileri ve dersleri hakkında bilgiler verdikten sonra mektep ile ilgili diğer bilgilere değineceğiz. 1895 yılına ait bir belgede öğretmen ve öğrencilere ödül verildiği belirtilmiştir.¹ 1904'te aylık 200 kuruş maaşla inas mektebine halı muallimesi tayin edilmiş fakat muallimenin maaşı ödenememiştir. Bunun neticesinde ise halı muallimliği lağvedilmiş ve halı tezgâhları kapatılmıştır.² Yine aynı yılda Adana Hükümet Konağı'nın tadilatından dolayı adliye memurları için inas rüştüyesinde bir yer tesis edilmiştir.³ Hükümet konağı olarak kullanılan inas mektebinin yıllık kirasının Adana Valiliği tarafından ödeneceği beyan edilmiştir.⁴

Adana İnas Mektebi'nin bina kirası 1904 yılında Adana Valiliği'nce karşılanmıştır. 1905 yılında ise okulun senelik kirası 3.690 kuruştur. Bu meblağ avarız varidatında para olmadığından hükümetçe havale edilecektir.⁵ 1906'nın yaz tatili döneminde 1.500 kuruşluk okulun ihtiyaçlarının tedarik edilmesi istenmiştir. Okulun ihtiyaçları şu şekildedir:

	Adet	Kuruş
Sıra	22	594
Kürsü	3	150
Yarım düzüne zid iğne		152
Perdelik kumaş		192
Yazı tahtası		182
1 adet pamuklu minder		118
1 adet pamuklu minder örtüsü		48
Kenar yastığı yüzüyle beraber		55
Yekün:		1471 kuruş ⁶ .

¹ BOA, MF. MKT., 306-27/2.

² BOA, MF. MKT., 816-41/1.

³ BOA, DH. UMVM., 16-43/7.

⁴ BOA, DH. MKT., 2544-114/1.

⁵ BOA, MF. MKT., 878-13/3.

⁶ BOA, MF. MKT., 878-13/3.

1919 yılında ise Adana Valiliği'nce İnas Rüştüyesi'nin teftişi için bir müfettiş dokuz aylığına görevlendirilmiş olup, aylık 1.200 kuruş toplamda 10.800 kuruş maaş ödenmiştir.¹

Sonuç

Osmanlı Devlet'inin kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar olan eğitim sürecine klasik eğitim sistemi dönemi denilmektedir. Bu dönemde eğitim sisteminin ana unsurlarını medreseler ve sıbyan mektepleri oluşturmaktaydı. Alınan yenilgiler klasik eğitim sisteminin yetersiz olduğunu ortaya çıkarmış ve Sultan II. Mahmud modern eğitim kurumlarını açmaya başlamıştır. İlk etapta erkekler için açılmış olan rüştiyeler 1859 yılında kızlar için de açılmıştır. İlk kız rüştiyesi İstanbul'da açıldıktan sonra 1870'lerden itibaren kırsal kesimlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Adana İnas Rüştiyesi'nde birçok muallime görev yapmıştır. Bu muallimelerin çoğu İstanbul Darülmuallimatı'nan mezun olup, genç yaşta Anadolu'da görev yapmışlardır. İnas rüştiyelerinin ilk zamanlarındaki zorluklardan dolayı görevlerinden ayrılmak veya başka mekteplere gitmek için becayiş yapmak istemişlerdir. Darülmuallimat mezunlarından başka okulun kendi mezunlarında muallime olarak görev yapanlar da bulunmaktadır. Adana İnas Rüştiyesi'nde okulun fiziki şartları eksik olsa da ayrıca dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik zorlukları karşısında muallimeler yılmadan mesleklerini severek icra etmişlerdir. Üstün başarı gösteren ve başarılı muallimeler devlet tarafından taltif edilerek ödüle layık görülmüşlerdir.

Okulun öğrencilerine halı dokuma gibi el sanatları konusunda da eğitim verilmiştir. Ancak ekonomik nedenlerden dolayı muallimlere zaman zaman maaş ödenmemiş hatta ekonomik sıkıntılardan dolayı halı ve kilim tezgâhları kapatılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açılan inas rüştiyeleri kızların eğitime kazandırılması ve toplumun eğitim ve kültür hayatının gelişmesine önemli katkılar

¹ BOA, DH. UMVM., 16-42/1.

sağlamıştır. Bu bağlamda Adana İnas Rüştüyesi de Adana'nın eğitim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT)., 2544-114/1.

DH. UMVM., 16-42/1; 16-43/7.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT)., 44-39/2; 180-24/1; 185-31/1; 306-27/2; 336-22/3; 431-5/2; 447-43/3; 476-72/2; 593-35/1; 611-27/2; 616-27/6; 833-30/1; 816-41/1; 878-13/3.

Maarif Nezareti, İbtidaiye Kalemi (MF. İBT)., 47-113/1.

Salnameler

Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana, 1892, 1894, 1900.

Maarif Salnameleri

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, 1898, 1899, 1900, 1901, 1903.

Telif Eserler

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2019*, Pegem Yay., Ankara, 2019.

Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri", *Türk Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Erdem, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Şahin, Ayşegül Altınova, *Osmanlı Devlet'inde Rüştüye Mektepleri*, TTK, Ankara, 2018.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştüyeleri (1897-1907)*, TTK, Ankara, 2015.

“Milli Mücadelenin Demokratik İşleyişine Bir Örnek: Sivas’ta Gerçekleştirilen Komutanlar Toplantısı (16- 28 Kasım 1919)”

*Nurgün KOÇ**

Özet

Milli Mücadele, içinde Kuva-yi Milliye hareketini de barındıran uzun ve yorucu bir mücadele dönemidir. Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedenlerinden olan Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından işgaller başlarken önde gelen asker, siyasetçi, aydın vb. kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardı. Kâzım Karabekir Paşa, askeri direnişin bir an önce Şark’tan başlatılması gerektiğini savunarak Erzurum’da 15. Kolordu’ya atanmasını sağlamıştır. Ali Fuat Paşa da benzer düşünceyle Ankara’da 20. Kolordu Komutanlığı’na atanırken Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da devletin ve milletin geleceğini siyasi yollarla garanti altına almak için uğraşmış, bu uğraşılardan sonuç çıkmayacağını anlayınca da Anadolu’ya geçmeye karar vermiştir. 19 Mayıs 1919’da Samsun’a ulaştıktan kısa bir süre sonra Havza’ya ve Amasya’ya geçmiştir. Burada, deklarasyon niteliğindeki Amasya Genelgesi yayınlanmış, ardından direniş hareketi kongreler yoluyla güçlendirilmiştir. Anadolu’daki hareketin gücü karşısında İstanbul Hükümeti diyaloga yönelmek durumunda kalmıştır. Amasya’da iki taraf arasında gerçekleştirilen görüşmelerde Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılması kararı alınsa da açılacağı yer başta olmak üzere önemli tartışma konuları ortaya çıkmıştır. Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, tartışma konularını karara bağlamak amacıyla kamuoyunun nabzını tutarken diğer yandan yetkililerin ve komutanların görüşlerini almanın da

* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, nurgunkoc@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9064-0789.

önemli olduğu düşüncesiyle, çeşitli sebeplerle gelemeyeceği belli olan komutanların dışındakilere bir çağrı ile Sivas'a gelmelerini bildirmiştir. Toplantılara iştirak edemeyen komutanlar da telgraf ile sürece dahil olmuşlardır. 1919 yılının 16- 28 Kasım tarihleri arasındaki müzakereler, bundan sonraki izlenecek yolun belirlenmesinde etkili olmuştur. Komutanlar toplantısı olarak bilinen toplantılarda pek çok konu tartışılarak karara bağlanmıştır. Milli Mücadele'nin en özgün yanlarından biri olan demokratik işleyişine örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Milli Mücadele, Temsil Heyeti, komutanlar.

Giriş

Demokrasi bir anlayış ve ruh meselesi, Cumhuriyet rejimlerinin işleyiş biçimidir. Milli Mücadele döneminde milli egemenlik, milli hâkimiyet, milli irade ve halkçılık kavramlarının yerine kullanılmış, çeşitli uygulamalarla halka benimsetilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sağlanmıştır.¹

Osmanlı Mebusan Meclisi Padişah Vahdettin tarafından süresiz kapatıldığında² Ayan Meclisi görevini yerine getirmemiş, bu durumda yeni arayışlar ortaya çıkmış, Kuva-yi Milliye hareketi bu arayışlarının esasını oluşturmuştur. Milli Mücadele'de kongrelerin yeri son derece önemlidir. İlk ve temel memorandum niteliğindeki Amasya

¹ Serdar Sakin, "Milli Mücadele Döneminde Atatürk'ün Demokrasi Anlayışı ve Uygulamaları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, (2004), s. 240.

² 1876'dan beri azledilmemiş ve Meclis-i Mebusan'sız yaşamış, Mebusan'ın kesintili hayatına karşılık kırk altı yıl (1876-1922) muhafaza edilmiş olan Âyan Meclisi üyelerinin çoğunluğu, bu meclisin geleneklerine sadık olmuşlar, Mütareke devrinde de de Padişah ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yanında destekleyici rollerini sürdürmüşlerdir. Milli Mücadele tezi karşısında Âyan Meclisi gelenekçi fikirlerin sığınağı olmuştur. Âyan Meclis üyeleri genel olarak dönemin sorunlarına yabancı, hızla değişen olaylar karşısında da tutum takınamayan ve âtil vaziyette kalmışlardır, Bkz., Tunca Özgüşi, "Mütareke Dönemi'nde Ayan Meclisi'nin Çalışmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 22, (Yaz 2012), s. 318.

Genelgesi'nin 'milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır' ilkesiyle milli iradenin önceliğinin bağımsızlık olduğu tüm dünyaya ilan edilmiştir. Erzurum Kongresi'nde alınan 'Kuva-yı Milliye'yi amil ve İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak esastır' prensibi ile Millî Mücadele'nin, ulusal ve demokratik olacağı bildirilmiş, tek kişinin yönetimi yerine ulusun kendisini yönetme esasına dayanan sistem benimsenmiştir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde teşekkül eden Temsil Heyeti de bu prensipler çerçevesinde çalışmalarını yürütmüştür. Kongrelerin oluşturduğu temsili demokratik yapı, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Türk milletine dair bütün kararlar, kendi temsilcileri tarafından alınmış ve uygulanmıştır.¹

Türk halkının Kurtuluş Savaşı'na yaklaşımı farklı olmuş, bazı yerlerde isyanlara varan görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.² Ermeni ve Rum zulmüne maruz kalan Doğu Anadolu, Trakya ve Doğu Karadeniz'deki halk, düşmana başkaldırı fikrini daha erken benimsemiştir. İttihatçıların liderliğinde eşraf ve din görevlilerinin katkılarıyla çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Diğer bölgelerde ise büyük devletlerin manda yönetimine girilmesi fikri makul karşılanmıştır. Aydınlar, hem sayılarının azlığı hem de siyasi ayrımlar- İttihatçı-İtilafçı başta olmak üzere- nedeniyle halkı Milli Mücadele'ye yönlendirmede yetersiz kalmışlardır.³

¹ Nuran Kılavuz, "Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Milli Mücadele'nin Siyasal Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 51, (Bahar 2012), s. 70-71.

² Ayrıntılı bilgi için Bkz., Nurgün Koç, "Milli Mücadele'de Yozgat (Çapanoğulları) Ayaklanması ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, C. II, 5- 7 Mayıs 2016; Koç, "Milli Mücadele'de Batı Anadolu'da Çıkarılan İç İsyanlar ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", *International Conference on Humanities and Cultural Studies*, 6- 10 November 2016, Prague, Czech Republic.

³ Emine Kısıklı, "Mustafa Kemal ve Milli Mücadelede Türk Kamuoyunun Oluşumu", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 3, (2006), s. 43.

Erzurum Kongresi'nde ve Sivas Kongresi'nde Türk milletinin haklarını savunmaya yönelik olarak alınan kararların ve Temsil Heyeti'nin bir başarısı olarak Damat Ferit Hükümeti görevden alınmış ve Ali Rıza Paşa Kabinesi kurulmuştur. Kongrelerde alınan kararlar arasında şüphesiz Meclis'in açılması¹ kararlılığı önemliydi. Bu gelişmenin ardından Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasında görüşme yolu açılmış, Amasya Mülâkatı gerçekleştirilmiştir (20- 22 Ekim 1919). Açık ve gizli protokollerin² yapıldığı görüşmelerde yine Meclis'in toplanma yeri meselesi öne çıkmıştır.

Komutanlar Toplantısının Gerekçeleri

Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında yapılan Amasya Görüşmeleri'nde ittifakla Meclisin Bursa'da toplanması gerektiği kararı alınmış hatta bu mümkün olmazsa Salih Paşa istifa edeceği sözünü vermiş, fakat İstanbul'da fikrini Hükümete kabul ettirememesine rağmen istifa da etmemişti. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında tartışmalar başlamış, Temsil

¹ Sivas Kongresi'nde Meclis'in açılması ile ilgili karar 8. maddede şöyle ifade edilmiştir: *"Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü: irade-i milliyeye gayr-i müstenit herhangi bir heyet-i hükümetin indî ve şahsi mukadderatı milletçe muta olmadıktan başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hal-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükümet-i merkeziyemizin meclis-i milliyi hemen ve bilâ ifate-i an toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukadderatı meclis-i millinin murakabesine arz etmesi mecburidir."*, Bkz., Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1999, s. 114-115.

² Gizli protokol maddelerinin çoğuna uyulmamıştır. Zaten o günün koşullarında Amasya Mülâkatı'na harfi harfine uyulması beklenemezdi. Bir kere Padişah, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni hülleciler olarak görüyordu. Partiler üstü ve desteksiz bir durumdaydı. Bazı maddelerin kararı Meclis'e bırakıldığından Meclis'in toplanmasından kısa bir süre sonra işgal güçleri tarafından dağıtılmasıyla Amasya Mülâkatı'nı uygulayacak yetkili bir organ da kalmamıştı, Bkz., Şerafettin Zeyrek, *"Amasya Mülâkatı"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 14, (Mart 1989), s. 476.

Heyeti tarafından kolordu komutanlarının toplanıp meseleyi halletmesi kararı alınmıştır.¹

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, geniş kapsamlı bir istişare gerekçesini Nutuk'ta şu şekilde belirtmiştir: Çok önemli olan Meclisin toplanacağı yer konusunda kimseye danışmadan karar vermek ve bu kararı millete ve seçilen milletvekillerine uygulamak tehlikeli olacağından dikkatle ve duyarlılıkla bütün görüşleri ve kamuoyunu dinlemek gerekiyordu. Ordunun görüşlerinin alınması da son derece önemli olduğundan 29 Ekim'de 15, 20, ve 3. Kolordu komutanlarını yani Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Selahattin Bey ile 12. Kolordu Komutanı adına Erkânı Harbiye Reisi Şemsi Bey'i Sivas'a davet etmiştir. Diyarbakır'daki Kolordu Komutanına, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e², aradaki mesafe ve özel durumlarından dolayı çağırmadığını fakat alınacak kararları bildireceğini belirtmiştir. Davet edilen komutanlardan Salahattin Bey zaten Sivas'ta bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Komutanı cephe ile ilgili

¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, İstanbul, 2008, s. 413.

² Bekir Sami (Günsav) Bey'e Sivas'tan 18/19 Kasım 1919'da çekilen şifreli telgrafla konu ile ilgili bilgi verilmiştir:

"Bursa'da 56. Tümen K. Bekir Sami Bey'e,

Salih Paşa'nın yardım gayretlerine rağmen hükümet Meclis'in Anadolu'da toplanmasına karşı çıktı. Zorunlu olarak İstanbul'da toplanacaktır. Ayan Meclisi üyelerinin İstanbul dışına gitmeyişleri de kararda etkili olmuştur.

Toplanacak Meclis, milletin varlığını, milli amacını, istiklalin vazgeçilmezliğini savunacak ve ülke aleyhindeki kararları da reddedebilecek bir Meclis olabilir.

Toplantının İstanbul'da yapılacağı tüm mebuslara duyurulacaktır.

Kuvvetli bir grup halinde, milli amacımıza uygun bir çalışmayı temin için seçilen milletvekilleri ile Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bandırma ve Edirne'de ön toplantılar yapılacağından mebusların katılımı sağlanacaktır.

Telgraflar alındığını ve yapılan işlemlerin bildirilmesini rica ederim.

Heyet-i Temsiliye Adına Mustafa Kemal

(K.3. Komutanı Selahattin)"

Bkz., TTK Bekir Sami D. C.6, s. 453; Zikr., Muhittin Ünal (Haz.), *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1994, s. 221-222.

bazı işleri düzenlemesi gerektiğinden onun vekili olarak Kurmay Başkanı Şemsettin Bey, Sivas'a geldiler.¹

Ali Fuat Paşa, 1 Kasım'da Ankara'dan hareket ederek Yozgat-Akdağmadeni üzerinden 8 Kasım'da Sivas'a varmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından akşam karanlığında Ilıca mevkiinde karşılanırlar. Şiddetli soğuğa ve vaktin geç olmasına rağmen Sivas halkının, Temsil Heyeti üyeleriyle mülki ve askeri üyelerin kendisini karşılamaya gelmelerinin kadirşinaslık örneği olduğunu belirterek hiçbir zaman unutmayacağını söyler. Sivas Sultanisi'ni kendine merkez edinmiş olan Temsil Heyeti tarafından misafir edilir. İlk izlenimlerini şöyle aktarır: *"Sivas'ta, Hey'et-i Temsiliye azası ile oraya gelmiş olan kumandan arkadaşlarımın cümlesinin milli siyasetin teferruatına kadar hemfikir ve müttehid olduklarını gördüğüm zaman, istikbal, bana son derece ümitbahş görünmüştü. Bu görüşümde aldanmamış olduğumu vukuat da isbat etmişti."*²

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısıyla gerçekleşen toplantılara kolordu komutanlarının dışında katılan kişiler şunlardır:

1. Rauf (Orbay) Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
2. Bekir Sami Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
3. Miralay Kara Vasıf Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
4. Mazhar Müfid (Kansu) Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
5. Ömer Mümtaz Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
6. Ratıpzade Mustafa Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
7. Hakkı Behiç Bey (Heyet-i Temsiliye Üyesi)
8. Süreyya (Yiğit) Bey (Sonra İzmit Milletvekili)
9. Hilmi Bey (Menteşe Mutasarrıfı)
10. Haydar Bey (Van Valisi)
11. Hoca Efendi (Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif olması muhtemel)

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk- Söylev 1919- 1920*, C. I, Ankara, 1989, s. 363-365.

² Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2005, s. 284.

12. Ahmet Rüstem Bey (Eski Washington Büyükelçisi, Ankara Mebusu)

13. Reşit Paşa (Sivas Valisi)

14. Hüsrev (Gerede) Bey (Sonraları Berlin Büyükelçisi)

Bu toplantılarda bulunan on dokuz kişinin hepsinin bütün toplantılara katılmadığı en çok on kişilik bir çoğunluk olduğu anlaşılmaktadır. Kara Vasıf Bey, İstanbul'dan gelerek 27 Kasım tarihli toplantıda açıklamalarda bulunmuş, Mustafa Bey sadece 16 Kasım toplantısında bir defa konuşma yapmıştır. "Hoca Efendi" adı bir kez 28 Kasım toplantısının başında oturuma katılanlar arasında göze çarpmaktadır. Vali Reşit Paşa da sadece 18 Kasım tarihli toplantıda yer almıştır.¹ Toplantılar sonunda alınan kararlar gerek Kâzım Karabekir gerekse Ali Fuat Paşa'da birbirinin aynısı olmasına rağmen toplantıya katılanlar arasında bir- iki isim farklılığı göze çarpmaktadır.²

Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar

16 Kasım 1919'da Temsil Heyeti üyesi olan ve üye olmadan toplantılara katılan ve adı geçen komutanlarla birlikte müzakereler başlamıştır. Görüşme gündemi şöyle idi:

1. Meclis-i Mebusan'ın toplantı yeri.
2. Toplantıdan sonra Temsil Heyeti'nin ve milli örgütün alacağı şekil ile çalışma yöntemi.
3. Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak olumlu ya da olumsuz karar üzerine nasıl tutum takınılacağı.³

Toplantıya kadar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin merkez kurullarından gelen cevaplar dört görüşe ayrılmıştı. Bir kısmı Meclis'in İstanbul'un dışında toplanmasını, bir kısmı da İstanbul'da toplanmasını ileri sürüyorlardı. Bu görüşü benimseyenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve tüm Karesi ve Saruhan kurulları bulunuyordu.

¹ Uluğ İğdemir (Haz.), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1989, s. IX.

² Bkz., Cebesoy, *a.g.e.*, s. 285-287; Karabekir, *a.g.e.*, s. 421-423.

³ Atatürk, *a.g.e.*, s. 365.

İstanbul'da ileri gelenlerin hemen hepsinin, Padişah'ın isteği ile Hükümetin ısrarı da İstanbul'da toplanması yönünde idi. Üçüncü görüşe göre İstanbul yakınlarında toplanabilirdi. Trakya- Paşaeli'nin düşüncesi bu yöndeydi. Bir kısım merkez kurulun düşüncesi ise Salih Paşa'nın kişisel görgüsüne dayanarak hükümet uygun bulursa dışarıda toplanabileceğini savunuyordu. Görüş ayrılıklarını Mustafa Kemal Paşa şöyle yorumlamıştır: *"Baylar, İstanbul Hükümetinin ve onun yordakçılarının, kamuoyunu ne denli ayrılığa ve karışıklığa uğratmış oldukları, ulusun gösterdiği bu görüş ayrılığından kolaylıkla anlaşılabilir. Artık bunun üzerine, direnmenin zararlı sonuç vereceği kanısına varmak da zor değildir."*¹

Temsil Heyeti'nin etkili isimlerinden Kâzım Karabekir Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemiyordu. Şu fikri benimsiyordu: *'Meclis kat'iiyen İstanbul'da toplanmasın. İstanbul hükümetini millet nazarında gayr-i meşru gösterip ilga etmek ve Eskişehir veya Ankara'da meclis-i millîyi toplayıp millî bir hükümet yapmak. Bu işleri başarmak için ordu vasıtasıyla bir inkilâb hareketine başlamak.'* Bu düşüncesini kabul ettirmek için Harbiye Nazırlığı'na Ali Fuat Paşa ya da tercihen Kâzım Karabekir Paşa'yı düşündüğünü belirtir. Kurulacak hükümette kendisi başkan olacak, Bekir Sami Bey Dahiliye, Rauf Bey Bahriye, Rüstem Bey Hariciye Vekili olacaktı. Yani Temsil Heyeti Bakanlar Kuruluna dönüşecekti. Kâzım Karabekir Paşa, bu düşüncelere yönelik olumlu ya da olumsuz bir şey söylemediğini, Meclis'in İstanbul'da işgal güçlerinin baskısı altında olması kadar Anadolu'da toplanması halinde de çeşitli sorunlarla karşılaşılabilceğini, bu yüzden konuyu incelemek istediğini belirtmiştir.²

Kâzım Karabekir Paşa; Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın şifreli telgraflarından ve eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in mektubundan her hükümetin kendi devletinin çıkarları için çalışmakta ve işine yarayacak propagandayı yapmakta olduğunu anlaşıldığını belirtir. En kısa zamanda birlik

¹ gös.yer.

² Karabekir, gös.yer.

halinde ve kuvvet teşkiliyle hakkımızdaki vahim kararı akamete uğratabiliriz. Amerikan mandası fikri Sivas'taki bağımsızlık havası içinde hissedilmiyorsa da İstanbul'da durum aynı değildir. Son gelen bilgiler ışığında, henüz teşkilat tamamlanamadığından ve namus ve hamiyetine güvenilen yararlı şahısların büyük bir kısmına da ulaşamadığından dolayı Meclis'in İstanbul dışında toplanması tehlikeli olacaktır.¹

Ali Fuat Paşa, işgal altında bulunan başkentte ihaneti belli olan bir hükümdar ve taraftarlarının etkisi altında toplanacağı kesinleşmiş olan bir Millet Meclisi'nin hakimiyeti milliyeti sağlayamayacağını ve böyle bir Meclis'e milletin geleceğine yönelik kararların teslim edilemeyeceğinin ortaya çıktığını belirtir. Bu koşullarda Millet Meclisi'nin Anadolu'nun güvenli bir yerinde toplanmasına teşebbüs edilmiş olsaydı ya padişahla hükümetin ve Meclisi Ayan'ın tesirlerinden kurtulamayarak onlara boyun eğilecek ya da yeni bir fesih tehlikesi ile karşı karşıya kalınacaktı. Hükümdarla icraat kuvvetinin millete yapacağı herhangi bir suikaste ve kabul edeceği olumsuz bir karara karşı Kanun-u Esasi'de bir çare bulunamayacağı ortaya çıkınca yapılacak şey, düşmanların istediği gibi Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılıp tesir altına almalarının bir önemi kalmayacaktır. *"Biz de Anadolu'da her şeyi hazırlayalım, ne vakit ki hükümet menfi bir sulh kararını kabul eder ve onu çok güvendiği tesir ve tazyikle Meclis-i Milliye de kabul ettirebilirse biz de Anadolu'da haklı olarak hakimiyet-i milliyeyi yalnız kendisinde temsil edecek ve icraî ve teşrîî selahiyeti haiz olacak bir Meclis-i Müessesanı toplar ve Kanun-u Esasiyi bu yeni siyasete göre tadil eder ve milletin maddi ve manevi tekmil kuvvetini yeni mecliste temerküz ettirir ve mukadderat-ı milleti arzuyu milliyeye en muvafık bir surette hal ve tayine çalışırız."*²

Gerek Meclis'in toplanma yeri konusunda gerekse diğer meselelerde İstanbul'daki çeşitli mecraların eğilimlerini öğrenmek için Vasıf Bey'in görüşlerine başvurulmuştur. Vasıf Bey'e İstanbul'daki genel

¹ Karabekir, a.g.e., s. 414-416.

² Cebesoy, a.g.e., s. 287.

durum, İzzet Paşa, Cevat Paşa gibi şahısların fikirleri, Vilâyat-ı Şarkiye Cemiyeti'nde kimler olduğu, Kabineye karşı kamuoyunun tutumu vb. pek çok soru sorulmuş ve onun anlattıklarından yararlanılmaya çalışılmıştır.¹

Kara Vasıf olarak bilinen Vasıf Bey, Meclis'in toplanma yeri konusu ile ilgili fikirlerini şu şekilde belirtmiştir: "...Hariçte toplanırsa kabul ediyorlar. Her türlü tesirden azade emin olanı ve en muvafıktır. Maatteessüf imkânsızdır. Hükümet bir şey yapamaz. Bazı mebuslar çıkmaz. Âyan çıkmaz. Binaenaleyh ihtilaf hasıl olacak. Bu ihtilaftan tehhür vaki olacak. Binaenaleyh düşmanlar bundan istifade edecek. Bu tehlike de muhakkaktır. Buna karşı da dahilde tedabir alınır. Mesela, Meclis-i Müessisan azalarının intihabı. Teşkilatın taazzuvu. Heyet-i Temsiliye'yi ileri sürmek, arıza hazırlamak. Feokalade kongre azalarını intihap etmek. Ve bir an evvel meclisi toplamak ve bir an evvel sulhü yapmak lazımdır..."

Bendeniz de harice taraftar olmakla beraber, İstanbul'u münasip görüyorum. Heyet-i Temsiliye mesela Eskişehir'e yahut en iyi Ankara'ya giderse daha iyi olur, daha kolay olur. Mümkün olacak tedabir İstanbul'da bunu görüyorlar."²

Kâzım Karabekir Paşa Anadolu'nun herhangi bir yerinde toplanacak olan Meclis'in doğal olarak milli bir hükümeti doğuracağını ve İstanbul Hükümeti'nin de bundan çekindiğini söylemiştir. Daha Erzurum Kongresi sırasında bile milli hükümet kurulacağı düşüncesiyle zararlı propaganda yapıldığını belirterek Meclis'in Anadolu'da toplanması kararının bazı önemli nedenlerle kesintiye uğrayabileceğini belirtir: "1. Meb'uslar istediğimiz yere gelmez de İstanbul'da ekseriyet teşekkül ederse pek mahcup oluruz. Dahile ve harice karşı milleti temsil etmeyen Heyet-i Temsiliye oluruz. Bunun için her meb'usun fikri sorulmalıdır.

2. Ekseriyeti Anadolu'da toplamaya muvaffak olsak dahi İstanbul'da toplanacak meb'usların temsil ettiği mntıklardan başlayacak itirazlar, tuğyanlar çabuk umumileşir, yer yer istilâlar, İstanbul hükümeti ile

¹ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s. 127-142.

² a.g.e., s. 138.

mücadeleler neticesi millî birliğimize hâkim olmayı pek şüpheli kılar. İstanbul bu sefer daha kolay Anadolu'yu işgâl edebilir. Der ki: İyi adamlardan mürekkep hükûmet istiyorlardı, emniyet ettikleri insanlar iş başına geçti. Meclis de topluyoruz, birkaç muhteris kendileri hükümet teşkil etmek için milleti batıracaklar... Buna karşı bizim propagandamız ne olabilir. Hakikat-i hali görenlerin adedi pek cüz'idir.

3. Para meselesi en mühim düşüncelerin biri olmalıdır. Mevâdd-ı âtiyenin tesbiti her türlü karar için esas olacağını zannediyorum: a) Cihet-i askeriye, hükümet, jandarma daha ne kadar müddet bu vaziyete intizar edebilir, b) Boğaz tokluğu hizmet ne kadar devam edebilir yani anarşi olmadan elimizdeki memurin ve orduyu ne kadar müddet tutabiliriz, c) Garpteki kıtaatın ve hattâ Heyet-i Temsiliyenin parası kalmadığından kolordumdan borç istiyorsunuz. Anadolu'da Meclisin toplanması dolayısıyla açılacak mücadelelerde seferberlik ve tekâlif-i harbiyeler tabî olacaktır. Henüz uzun ve tahripkâr bir harpten çıkan millet, mecburiyet-i katiyeyi görmedikçe ikna edilemeyeceğinden emirlere itâat etse bile para ve tekâlif-i miriye denilince itaat etmeyeceği muhakkaktır. Ferit Paşa hükûmeti gibi fenalığı anlayanların adedine nisbeten çok olmasına bedel İstanbul ile irtibatı kesmek ve o hükûmeti devirmek için maruz kaldığımız müşkilât az mıdır? Ben şahsen yeminimi tekrar ederim ki tek dağbaşı mezar oluncaya kadar mukavemetten vazgeçmeyeceğim. Fakat millî bir hükümet etrafında halkımızı toplayabilmek için Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması lâzım ve bizim için de faydalıdır. İşin olacağı şudur: İngilizler ve padişah muhakkaktır ki bu Meclis Anadolu'nun müdrük mukavemeti zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde muvaffakiyet mümkün olacak ve açık olarak millî hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde gün gibi doğabilecektir. Bugün İstanbul'da meclis-i millînin imha edileceğini kabul edecekler ancak bizlerden ibaretiz. Fakat vak'anın tecellisi ile hakkımızı herkes teslim edecek, temerrüt edenlerde ise kuvvet ve kudretleri kalmayacaktır. Bununla beraber muayyen arkadaşlarımızın meclise iştirâk etmemesini de elzem görürüm."¹

¹ Karabekir, a.g.e., s. 417-418.

Karabekir, görüşlerinin heyet üzerinde etkili olduğunu belirtir. Rauf Bey, şu soruyu sorar: “Acaba İngilizler dediğini yapacak mı? Yoksa birçok müessirat altında İstanbul Meclisi de felâketli bir sulh esasatını kabul edecek mi?”

“Bence muhakkak. Hele Heyet-i Temsiliyeden bir iki sima da görünürse daha kat’idir” dedim.

Rauf Bey “Öyle ise ben Mecliste bulunmaya razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Tâ ki sizler millî birliği temine ve millî hükûmeti tesise muvaffak olun!” dedi. Rauf hayatıyla bunu temin edecekse¹ iş pek kolaydır. ‘Rauf Bey,’ dedim, belki seni kaybederiz. Fakat muvaffakiyetimiz kat’i olur.”²

Karabekir’e göre Mustafa Kemal Paşa’nın dışındakiler ikna olmuş görünüyordular. Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul’da toplanmanın bir uyuşmaya yol açacağından endişe ediyordu. İngilizler herhangi bir girişimde bulunsalar da inkılâbın başlamasını kesin görmüyordu. Kâzım Karabekir Paşa, kendisini ikna etmeye çalıştığını, acele etmemek gerektiğini belirtir.³

Görüşülen konulardan biri de barış yapılması halinde izlenecek yol üzerine olmuştur. Cemiyetin (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk) geleceği konuşulmuştur. Şöyle ki;

Reis Paşa “Bir sulh ve tamamîyet-i memleket temin edilirse. Ve zaten âmal-i cemiyetin başlıcası da budur. Bu istihsal edildikten sonra teşkilat-ı milliyenin şekl-i âtisi nasıl ve ne olacaktır? Bunu münakaşa edelim.”

Bekir Sami Bey: “İnşallah sulhumuz hayırlı bir surette takarrür eder. Teşkilat-ı milliyenin idamesi lazım olmakla beraber, Cemiyet şimdiki tarzda müsallah bir şekilde değil, içtimai ve iktisadi bir surette bu memleketin inkişafına hâdim olmak üzere idamesi taraftarıyım. Ve mufassal bir programa ve

¹ Kandemir, Rauf Bey’in üstlendiği bu görevin bir büyük fedakârlık örneği olduğunu belirtir. Kâzım Karabekir Paşa’nın ifadesiyle Rauf Bey’in yaptığı ‘milli kahramanlık’tan başka bir şey değildi, Bkz., Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, 1965, s. 45.

² Karabekir, *a.g.e.*, s. 418.

³ gös.yer.

bilhassa mütehasşıs zevatın mütaatına da müracaatla içtimai ve iktisadi bir şekle ifrağ etmek elzemdir."

....

Rauf Bey: "*Bendenize göre sulh istediğimiz neticeye varırsa cemiyet-i İslâmiye esasları dairesinde tertip ve çalışmaktır. Yok sulh mukarrerat-ı cemiyet hilafında takarrür edecek olursa, mukavemet esasları dairesinde çalışmalıdır.*"¹

İlerleyen celselerde mali meseleler uzun uzun tartışılmış, çeşitli çareler, aşâr, istikraz, Duyun-u Umumiye'ye başvurmak, halktan istemek, vb. çareler tartışılmış ve askeri ve memuru besleyecek gelir kaynakları noktasındaki sıkıntının büyük olduğu ortaya çıkmıştır.²

Ele alınan diğer konular ise; Meclis'in toplanmasından sonra Temsil Heyeti'nin olayların dışında kalması, Meclis ve Hükümetle temasının uygun olmayacağı, barış antlaşmasının ardından milli teşkilata son verilmesi, fırkacılığın millete zarar verdiği, geleceğin belirsizliklerine karşı milli teşkilatın tarafsız kalması, haklarında olumsuz bir karar verilirse ve bunu Meclis de kabul ederse duruma göre hareket edilmesi. Bu esaslar 16 Kasım'dan 29 Kasım'a kadar devam eden birkaç müzakerede tartışılmış ve alınan kararlar Temsil Heyeti tarafından merkezlere ve kolordulara gönderilmiştir.³

Görüşmeler sonunda başlıca alınan kararlar şunlardır:

1.Meclis'in İstanbul'da toplanması tehlikelidir. Fakat İstanbul Hükümeti hariçte toplanmayı kabul etmediğinden memleketi buhrana sürüklememek için İstanbul'da toplanması, çeşitli önlemler alınmak suretiyle kabul edilmiştir. Bunların başında İstanbul'a gitmeden önce milletvekillerinin aydınlatılması ve görüşlerinin alınması gerekliliğidir. Trabzon, İnebolu, Samsun, Eskişehir ve Edirne gibi şehirlerde kısım kısım toplanarak, İstanbul'da yapılacak işler hakkında bilgi vermek suretiyle Milli Mücadele'ye bağlılık sözü alınmalıdır. Askeri ve mülki erkân için de aynı hususlara dikkat edilecektir.

¹ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s. 81.

² a.g.e., s. 113-119.

³ Karabekir, a.g.e., s. 418-419.

2. İstanbul'da milletvekillerinin görevlerini güven içinde ifa edebilecekleri güne kadar Temsil Heyeti görevine devam edecektir.

3. Paris Barış Konferansı'nda milletin aleyhine bir karar verilirse ve Hükümet ile Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilirse o zaman milli iradeye sorularak nizamnamede mevcut esasların temine çalışılacaktır.¹

Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa Erzurum, Rauf Bey Sivas milletvekili olmuşlardır. Fakat Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitmemiş, Meclis'e onun temsilcisi olarak Rauf Bey gitmiştir. Seçilen milletvekillerini yapılmak istenenler hakkında bilgilendirmek ve Milli Mücadele etrafında toplamak için çalışma başlatılmıştır. Doğu bölgesi milletvekillerini aydınlatma görevini Kâzım Karabekir Paşa ile Selahattin Bey üstlendiler. Batıdakiler ile görüşmek için Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gitmesi uygun görüldü.²

Bu arada Ankara'ya gelmiş olan Temsil Heyeti'nin Ankaralılar tarafından coşkuyla karşılandığını belirtmek gerekir. Karşılama heyetinde Müftü Hoca Rıfat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kütüpcüzade Ali, Kınacızade Şakir Bey, Toygarzade Ahmet, Ademzade Ahmet, Hatip Ahmet, Hanıfzade Ahmet, Aktarbaşızade Rasim Bey ve Bulgurzade Tevfik Beyler bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Ankara'da özledikleri toplumsal dayanışmayı bulmaktan memnun olmuşlardı. Bu yüzden Ankara, sadece Temsil Heyeti'nin geçici merkezi olmakla kalmamış Türkiye'nin başkenti durumuna yükselmiştir.³

Bu süreçte Ankara'da Temsil Heyeti'nin en önemli işi, Sivas'taki Komutanlar Toplantısında kararlaştırıldığı üzere İstanbul'da toplanacak olan Mebusan Meclisi'ne Milli Mücadele'yi destekleyen milletvekillerinin seçilmesi ve Misâk-ı Milli'nin ilanının sağlanması

¹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara, 1986, s. 445-446.

² Kandemir, *a.g.e.*, s. 45-46.

³ Oğuz AYTEPE, "85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, (Mayıs-Kasım 2002), s. 36-38.

olmuştur.¹ Hazırlık aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilmesi için Rauf (Orbay) Bey'in² büyük çabaları olduğu anlaşılan Misâk-ı Milli'nin³ ilan ile Osmanlı Mebusan Meclisi, milletin haklarının korunması hususunda güçlü bir irade ortaya koymuş, bu da işgal güçlerinin daha da sertleşerek İstanbul'un resmen işgali ve Mebusan Meclisi'nin basılması ile sonuçlanmıştır. Böylelikle başta Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi düşünenlerin, Meclis'in İstanbul'da toplanmasının tehlikelerine yönelik endişelerindeki haklılığı ortaya çıkmıştır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması için yapılan zorlamaların yeni Türk devletinin kurulmasına giden yoldaki işlevi tartışılmazdır. Bu seçimlerin yapılması, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yi Milliye yapılanmasının, İstanbul ve İtilafçıların değişimiyle Kemalist hareketin başarısıdır. Aynı zamanda ulusal hareketin sadece bir ordu hareketi olarak kalmasını engelleyip milli ve yerel güçlerin desteklediği demokratik bir hareket olarak ortaya çıkmasını ve meşruluk kazanmasını sağlamıştır.⁴ Görüldüğü üzere, T.B.M.M.'nin meşruiyeti açısından Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması, dağılması ve hemen ardından yeniden seçimlerin yapılması son derece önemlidir.⁵

¹ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*, İstanbul, 1996, s. 106.

² Pelin Böke, Rauf Bey'in Misâk-ı Milli konusundaki çabalarını şu şekilde yorumlamıştır: *"Mondros Mütarekesi'ni imzalayan ve bunu bir başarı gibi göstermeye çalışan Rauf Bey'in (Orbay), ironik bir biçimde söz konusu beyannamenin hazırlanışı ve kabul edilmesinde baş aktörlerden biri olduğunu da hatırlatmadan geçmeyelim."*, Bkz., *"Son Osmanlı Meclisi'nde Yunan İşgali'ne Dair Tartışmalar"*, ÇTTAD, C. VI, S. 15, (Güz 2007), s. 321.

³ Geniş bilgi için Bkz., Nurgün Koç, *"Bitmeyen Nüfuz ve Enerji Mücadelesinin Adı: Musul (Misâk-ı Millî'den Günümüze)"*, *Yeni Türkiye*, Misâk-ı Millî Özel Sayısı: 93, (Ocak- Şubat 2017), ss. 981-997.

⁴ Sabri Sürgevil, *"Aydın Vilayeti Bozdoğan Kasabasında Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri"*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IV, S. 1, (1989), s. 92.

⁵ Naim Sönmez, *"I. T.B.M.M.'nin Meşruiyeti I. Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanma Yeri Meselesi"*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, (2006), s. 20.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan işgal süreci devletin ve milletin varlığının korunması için yeni bir mücadeleyi zorunlu kılmıştır. Bu süreçte farklı görüşler ortaya çıkmış, bazıları mücadelenin Anadolu'dan başlamasının zorunluluğunu ileri sürerken Mustafa Kemal Paşa gibi, önce diplomatik kanallarla ve siyasi yoldan hareket edilmesi gerektiğini, uzun savaşıardan yorgun düşen Türk milletinin yeniden savaşıacak gücü kalmadığını düşünenler de olmuştur. Milli direniş için asker, eşraf, aydın, köylü vb. tüm kesimler Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adıyla bir araya gelmişlerdir.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç evrelerinde toplanan kongreler, direnişin halk hareketine dönüştürülmesinin önemli bir vasıtası olmuştur. Padişahın ve İstanbul Hükümetlerinin işgaller karşısındaki sessizliğini, kongreler aracılığıyla; Balıkesir- Alaşehir, Nazilli, Pozantı, Erzurum ve Sivas kongresi gibi, Türk milletinin işgalleri reddeden gür sesi bozmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçer geçmez yayımladığı genelgeler, özellikle de Amasya Genelgesi, Milli Mücadele'yi başlatan bir memorandum niteliğinde olması dolayısıyla son derece önemlidir.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşturulan Temsil Heyeti adeta Anadolu'da bir yürütme gücü olarak hareket ederek, milletin adına ve onun varlığını korumak için hareket etmiştir. Bu arada tam bağımsızlık yerine çeşitli devletlerin yardımına başvurulmasını ortaya atanlar olsa da özellikle Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey gibi tam bağımsızlık fikrinde ısrar edenler sayesinde *mandate* tartışmalarına son verilerek tam bağımsızlık fikrinde karar kılınmış, özellikle Osmanlı Meclisi'nin açılması zarureti üzerinde durulmuştur.

Bu çerçevede Anadolu'daki Temsil Heyeti'nin bir başarısı olarak Padişah Vahdettin'in Damat Ferit Paşa'yı azledip yerine Ali Rıza Paşa

tarafından yeni bir hükümet kurulduğunda Anadolu ile İstanbul arasında ılımlı bir diyalog başlamıştır. Amasya'da gerçekleşen görüşmelerde (20- 22 Ekim 1919) alınan önemli kararlar arasında Mebusan Meclisi'nin toplanması için yapılacak hazırlıklar ve Meclis'in toplanma yeri meselesi öne çıkmıştır.

Ali Fuat Paşa'nın belirttiği gibi, zaten doğal bir lider olarak askerlikten istifa etmek zorunda bırakılmış olsa da Milli Mücadele'nin '*Milli Şef*'i olarak kabul edilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti'nin Başkanı sıfatıyla Amasya Görüşmeleri'nde alınan kararların, komuta kademesi ve önde gelen bazı zevatla yeniden görüşülüp tartışılmasının yararlı olacağını düşünerek onları Sivas'a davet etmiştir. Bu toplantılara sadece askerler değil siviller de katılmışlar, görüşlerini bildirmişlerdir.

Sivas'ta 16 Kasım'dan 29 Kasım'a kadar iki haftaya yakın bir sürede tespit edilen önemli konular görüşülüp tartışılmıştır. Ele alınan konular arasında Meclis'in toplanma yeri meselesi öne çıkmış, bu konuda başta Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da toplanmasının sakıncalarına değinirken, Kâzım Karabekir Paşa da İstanbul dışında toplanmasının olumsuz taraflarına işaret etmiştir. Kara Vasıf Bey aracılığıyla İstanbul'daki çeşitli kesimlerin eğilimleri değerlendirilmiştir. Müzakereler sonunda Meclis'in İstanbul'da toplanması tehlikeli bulunsa da İstanbul Hükümeti başka bir yerde toplanmasını istemediğinden memleketi buhrana sürüklememek için İstanbul'da toplanması kabul edilmiştir. Seçimlerde Milli Mücadele yanlısı milletvekillerinin seçilmesi için gereken önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Bu arada İngilizler'in Meclis'i engelleme girişimleri söz konusu olursa bununla ilgili tedbirler de düşünülmüş, Rauf Bey, İtilaf güçlerinin girişimlerini bertaraf etmek için çalışacağı sözünü vermiş, öyle de yapmıştır. Diğer yandan barış antlaşması imzalanıp olumsuz tarafları söz konusu olursa alınacak tedbirlere de yer verilmiştir.

Sivas'taki bir dizi toplantının öne çıkan en önemli ana fikri mücadele azim ve kararlılığının en küçük bir sapma olmadan devam

etmesidir. Milli Mücadele'nin gelinen noktasındaki sorunlar ortaya konmuş, çözüm yolları tartışılmıştır. Hatta öyle ki birkaç olasılık birden düşünülerek hepsine karşı çareler üretilmiştir. Diğer yandan milletin geleceğini belirleyecek olması yönüyle hayati derecede önemli olan konular birkaç kişiye; önde gelen komutana, aydına, eşrafa göre değil mümkün olduğunca geniş katılımlı görüşmelere dayalı olarak belirlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in İstanbul'da toplanmasını doğru bulmaması örneğinde olduğu gibi- ki, kısa sürede öngörüsünün sağlamlığı İstanbul'un işgaliyle ortaya çıkmıştır- farklı görüşler ortaya çıksa da en sonunda alınan kararlara uyulmuştur. Sivas'taki genişletilmiş Temsil Heyeti toplantıları da denilebilecek görüşmeler, Milli Mücadele'nin başlarından itibaren karşımıza çıkan ve halkın mücadele içinde yer almasına olanak tanıyan yapının devamı olması açısından son derece önemlidir. Bir taraftan Bolşevikler'in "şura"larına da benzetilen kongrelerin devamı niteliğindeki demokratik yaklaşım, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasını ve böylelikle milletin temsilcilerinin aracılığıyla milletin sesinin duyurulmasını sağlamış, Misâk-ı Milli kabul edilmiştir. En zor zamanlarda demokrasiye başvurulması, şüphesiz Milli Mücadele'nin en özgün taraflarından birisidir ve Sivas'taki toplantılar da bu süreçten önemli bir kesit sunmaktadır.

Kaynakça

Aytepe, Oğuz, "85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, (Mayıs- Kasım 2002).

Böke, Pelin, "Son Osmanlı Meclisi'nde Yunan İşgali'ne Dair Tartışmalar", *ÇTTAD*, C. VI, S. 15, (Güz 2007).

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2005.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk- Söylev 1919- 1920*, C. I, Ankara, 1989.

- İğdemir, Uluğ (Haz.), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1989.
- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1999.
- Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, 1965.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara, 1986.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, İstanbul, 2008.
- Kılavuz, Nuran, "Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Milli Mücadele'nin Siyasal Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 51, (Bahar 2012).
- Kısıklı, Emine, "Mustafa Kemal ve Milli Mücadelede Türk Kamuoyunun Oluşumu", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 3, (2006).
- Koç, Nurgün, "Milli Mücadele'de Yozgat (Çapanoğulları) Ayaklanması ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, C. II, 5- 7 Mayıs 2016.
- Koç, Nurgün, "Milli Mücadele'de Batı Anadolu'da Çıkarılan İç İsyenlar ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", *International Conference on Humanities and Cultural Studies*, 6- 10 November 2016, Prague, Czech Republic.
- Koç, Nurgün, "Bitmeyen Nüfuz ve Enerji Mücadelesinin Adı: Musul (Misâk-ı Millî'den Günümüze)", *Yeni Türkiye*, Misâk-ı Millî Özel Sayısı: 93, (Ocak- Şubat 2017).
- Özgişi, Tunca, "Mütareke Dönemi'nde Ayan Meclisi'nin Çalışmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 22, (Yaz 2012).
- Sakin, Serdar, "Milli Mücadele Döneminde Atatürk'ün Demokrasi Anlayışı ve Uygulamaları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, (2004).
- Sönmez, Naim, "I. T.B.M.M.'nin Meşruiyeti I. Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanma Yeri Meselesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, (2006).
- Sürgevil, Sabri "Aydın Vilayeti Bozdoğan Kasabasında Son Osmanlı

Meclis-i Mebusan Seçimleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IV, S. 1, (1989).
Ünal, Muhittin (Haz.), *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1994.
Ünal, Muhittin, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*, İstanbul, 1996.
Zeyrek, Şerafettin, “Amasya Mülâkatı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 14, (Mart 1989).

“Türk Dış Politikasında Yeni Bir Açılım: İyi Niyet Heyetleri”

*Ersin MÜEZZİNOĞLU**

Özet

Türkiye, 1964 sonlarında, Kıbrıs Meselesi’ndeki görüş, tutum ve taleplerini açıklamak, Türkiye’yi her yönüyle tanıtmak amacıyla Asya, Afrika, Güney ve Orta Amerika ile Arap ülkelerine yedi İyi Niyet Heyeti göndermiştir. Yetmiş aşkın ülkeye giden, milletvekili, profesör, büyükelçi ve gazetecilerden kurulan bu heyetlerin çalışmalarından özellikle Kıbrıs Meselesi’nde BM Genel Kurulu’nda yapılacak oylamalarda, Türkiye’nin tezlerinin desteklenmesi sonucu beklenmiştir. Ancak 17 Aralık 1965’te yapılan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Siyasi Komisyonu’nda, Kıbrıs’ın geleceğinin Makarios’un tezlerine uygun şekilde belirlenmesini öngören bir tasarı yapılan oylama sonucunda kabul edilmiştir. 47 ülkenin söz konusu tasarı lehinde oy kullandığı, 51 ülkenin ise çekimser kaldığı oylamada Türkiye dahil sadece altı ülke aleyhte oy kullanmıştır. Bu karar Türk dış politikası için siyasi bir deprem olmuştur. İyi Niyet Heyetlerinin ziyaret ettiği Afrika, Latin Amerika ve Arap ülkelerinden Türkiye’nin Kıbrıs tezlerinin desteklenmesi açısından beklenen sonuç alınamamış, bu yönüyle İyi Niyet Heyetleri girişiminin başarılı olmadığı iddia edilmiştir. Bunun aksine BM oylamasında arzu edilen sonuç alınamasa da İyi Niyet Heyetleri ziyaretlerinin ilgili ülkelerin daha iyi tanınması, Türkiye’ye nasıl bakıldığının görülmesi, ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından neler yapılması gerektiği gibi hususların öğrenilmesi yönüyle yararlı olduğu görüşleri de ortaya atılmıştır. İyi Niyet Heyetlerinin çalışmaları Türk

basınında da geniş yer bulmuştur. Özellikle Ortadoğu'ya gönderilen İyi Niyet Heyetinde de yer alan gazeteci Nilüfer Yalçın Milliyet Gazetesi'nde bir dizi halindeki yazılarıyla ziyaretlerini detaylarıyla paylaşmıştır. Bu bildiride ağırlıklı olarak Yalçın'ın yazı dizisi üzerinden İyi Niyet Heyetleri açılımı konu edilecek, bu açılımın Türk Dış Politikası'na etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İyi Niyet Heyet Heyetleri, Nilüfer Yalçın, Ortadoğu, Türk Dış Politikası, Kıbrıs Sorunu

Giriş

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası Türk dış politikasının gözden geçirilmesi söz konusu olmuştur. Önce söylem düzeyinde sonra ise atılan adımlarla dış politikada yeni yönelimler görülmüştür. Çok yönlülük olarak ifade edilebilecek bu yönetime Türkiye'yi iten en önemli etken, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin müttefiklerinden gerekli anlayışı ve desteği görememesi, ayrıca uluslararası platformlarda özellikle Bağlantısızlar/Tarafsızlar olarak adlandırılan ve çoğunluğunu Asya-Afrika devletler grubunun oluşturduğu hareketin, Kıbrıs sorununda Kıbrıs Rumları'nı destekleyen tutumu olmuştur. Türkiye, blok siyaseti izlemenin ve dış politikasını bir bakıma ABD dış politikasına kanalize etmesinin zararlarını bu yıllarda açık bir şekilde görmüştür. Türkiye, hata olarak anladığı bu politikayı terk ederek, Arap ülkeleri ve sosyalist blok ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ihtiyacını hissetmiştir. 1964 yılındaki bazı toplantılarda özellikle Kıbrıs Meselesi'nde Türkiye yalnız bırakılmıştır. Bu bağlamda, Mart 1964'te Cezayir'de gerçekleşen Asya-Afrika Danışma Konseyi'nde Kıbrıs için self determinasyon sistemi desteklenmiştir. Türkiye burada tam olarak yalnız kalmıştır.¹ Ekim 1964'te Kahire'de Tarafsız Ülkeler Konferansı toplanmıştır. Türkiye'nin burada da yine yalnızlığa düştüğü görülür. Görüşmeler sırasında Rum

* Doç.Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı.

¹ Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 273; Müezzinoğlu, a.g.e., s. 117.

tezine destek verilmiştir. Kıbrıs'ın kendi kendini yönetme hakkı bulunduğu ve Kıbrıs'taki yabancı kuvvetlerin çıkarılması kararları alınmıştır.¹ Makarios Kahire'de alınan bu kararların benzerini BM Genel Kurulunda da almak istemiştir. İşte Kıbrıslı Rumların özellikle tarafsız ülkeler nezdinde, BM Genel Kurulu'nda lehinde karar çıkarılabilmek için yoğun faaliyetleri Türkiye'yi de harekete geçirmiştir.² Gerek Kıbrıs davasında haklılığını anlatmak ve destek elde edebilmek, gerekse soğuk ve mesafeli durduğu ve salt Batı ittifakı üzerinden bir okumayla politika izlediği bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu yolda atılan en önemli adımlardan biri İyi Niyet Heyetlerinin teşkili olmuştur.³ İyi Niyet Heyetlerinin teşkilinde şüphesiz Kıbrıs sorunu karşısında ABD'nin tutumundan duyulan hayal kırıklığının da ciddi etkisi vardır. 5 Haziran 1964'te ABD Başkanının Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektuptan her ne kadar Türk kamuoyu Ocak 1965'te haberdar olmuş ise de Türkiye'nin dış politikasına karar verenler, bu mektup ışığında ve Türk-Amerikan ilişkilerinin geldiği nokta itibariyle Türk dış politikasında eksen değişikliği olmasa bile artık 1945 sonrası izlenen dış politikanın Türkiye'nin çıkarlarına uygun olmadığını oldukça iyi bir şekilde anlamışlardır. Bu doğrultuda yeni yönelimler söz konusu olmuştur. İyi Niyet Heyetleri girişimini de bu bağlamda bir yere oturtmak tarihi gerçeklere daha uygun olacaktır.

İyi Niyet Heyetleri

İyi Niyet Heyetleri gönderme uygulamasına/yöntemine 1964'ten önce de başvurulmuştur. DP Dönemi'nde, Ekim 1956'da "*Kıbrıs hakkındaki tezimizin müessir bir surette duyurulmasını teminen*" Güney Amerika Hükümetlerine bir İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Heyet Eski Moskova Büyükelçisi Muzaffer Göker başkanlığında oluşturulmuş,

¹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 280; Ersin Müezzinoğlu, "Ortadoğu İle İlişkiler", Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası (1960-1971)", (Ed. Latif Pınar vd.), İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 122.

² *Dışişleri Belleteni*, S. 3, (Ekim-Aralık 1964), s. 4.

³ Müezzinoğlu, *a.g.e.*, s. 121.

Siyasi Tarih Profesörü Ahmet Şükrü Esmel de içerisinde yer almıştır.¹ 1962'de ise Doğu Afrika ve Batı Afrika ülkelerine İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Burada ağırlıklı olarak ticari ilişkileri geliştirmek amaçlanmıştır.² 1964'e gelindiğinde büyük ölçüde Kıbrıs Meselesi'nde bir çıkış olarak hükümet İyi Niyet Heyetleri oluşturma gereksinimi duymuştur. Bu çerçevede Kıbrıs Meselesi'nde Türkiye'nin görüş, tutum ve isteklerini açıklamak ve Türkiye'yi tüm yönleriyle tanıtmak amacıyla yedi İyi Niyet Heyeti oluşturulmuştur.³ BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs hakkında çıkacak kararın Türkiye'nin hak ve menfaatlerine uygun olmasını sağlamak amacı benimsenmiştir.⁴

Heyetler, senatör, milletvekili, profesör, büyükelçi ve gazetecilerden meydana getirilmiştir. Heyetlerde üç senatör ile dokuz milletvekili yer almıştır. Heyetler Asya, Afrika, Güney ve Orta Amerika ile Arap ülkelerine gönderilmiştir. 70'ten fazla devlet ziyaret edilmiştir. Cumhurbaşkanı ve başbakanın birer mesajını da iletilecek olan heyetler, Kıbrıs hakkında Türkiye'nin görüşünü izahın dışında, Türkiye ile bu ülkelerin ilişkilerini güçlendirmeği de amaçlamışlardır. Afrika'ya gidenlere Afrika ülkeleriyle teknik iş birliğinde bulunabileceği telkin edilmiştir. Zira bu sırada Türkiye'nin Afrika ile uzun vadeli iş birliği hedefi bulunmaktadır. Heyetlere birçok brifing verilerek, görevleri ile ilgili bilgi bakımından donatılmaları sağlanmıştır.⁵

¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 144-86-15, Tarih: 13.10.1956.

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: Tarih: 163- 73-9, Tarih: 27.02.1962; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 164-15-17, Tarih: 20.04.1962.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 183-7-9, Tarih: 30.01.1965.

⁴ *Dışişleri Belleteni*, S. 5, (Şubat 1965), s. 53.

⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 183-7-9, Tarih: 30.01.1965; *Dışişleri Belleteni*, S. 3, (Ekim-Aralık 1964), s. 31; *Dışişleri Belleteni*, S. 4, (Ocak 1965), s. 10-11.

Heyetlerin oluşturulması ile ilgili ilgili bakıldığında; Ortadoğu Heyeti, Senatör Sadi Kocaş, Milletvekili Vahap Dizdaroğlu ve Gazeteci Nilüfer Yalçın olarak üç kişiden meydana getirilmiştir. Fransız Afrika'sına Milletvekili Cihat Baban başkanlığında, milletvekili Sırrı Öktem ile milletvekili Oğuz Oran'dan oluşan bir İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Heyet, Gine, Fildişi Sahili, Nijer, Dahomey, Togo, Kamerun, Kongo (Braziville), Merkezi Afrika Cumhuriyeti, Gabon ve Çad'ı ziyaret etmiştir. Milletvekili Erol Akçal başkanlığında, Büyükelçi Kamuran Acet ve Gazeteci Şemsi Kuseyri'den oluşan bir İyi Niyet Heyeti, Cezayir, Fas, Moritanya, Liberya, Gana, Nijerya, Sierra Leone ve Senegal'i ziyaret etmiştir. Milletvekili Prof. Dr. Fethi Çelikbaş başkanlığında Senatör İhsan Sabri Çağlayangil ve Milletvekili Ertuğrul Akça'dan kurulu İyi Niyet Heyeti, Hindistan, Birmanya, Tayland, Nepal, Laos, Kamboçya, Malezya, Endonezya, Seylan, Filipinler, Afganistan, Pakistan ve İran'da temaslarda bulunmuştur. Orta Amerika'ya, Milletvekili Zihni Betil başkanlığında Büyükelçi Fethi Aşkın ile Prof. Dr. Kemal Kurdaş'ın refakat ettiği bir heyet gönderilmiş, bu kapsamda, Meksika, Guatemala, Honduras, Salvador, Kosta Rika, Nikaragua, Jamaika, Panama ve Dominik'te görüşmelerde bulunmuştur. Büyükelçi Faruk Berkol başkanlığında oluşturulan, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu ile Gazeteci Cavit Yamaç'tan oluşan Doğu Afrika grubu İyi Niyet Heyeti, Habeşistan, Somali, Kenya, Ruanda, Burundi, Malavi, Tanzanya, Sudan, Malagazi, Tunus ve Libya'yı ziyaret etmiştir. Güney Amerika'ya, Milletvekili Ahmet Kırımlı başkanlığında Milletvekilli Kasım Gülek'in de içinde yer aldığı bir İyi Niyet Heyeti gönderilmiş, Tobago, Trinidat, Kolombiya, Venezuela, Peru, Ekvator, Arjantin, Bolivya, Şili, Paraguay, Uruguay ve Brezilya ziyaret edilmiştir. Heyet dönüşünde ABD'ye uğrayarak buralarda görüşmelerde bulunmuştur.¹

Ortadoğu Heyeti ve Nilüfer Yalçın'ın Seyahat Yazıları

Senatör Sadi Kocaş, Milletvekili Vahap Dizdaroğlu, Gazeteci Nilüfer Yalçın'dan kurulu Ortadoğu İyi Niyet Heyeti'nin 28 Aralık 1964

¹ *Dışişleri Belleteni*, S. 5, (Şubat 1965), s. 38-41.

tarihinde başladığı ziyareti üç hafta kadar sürmüştü, bu çerçevede Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye ve Lübnan dolaşmıştır. Devlet başkanlarından, devlet memurlarına, üniversite profesörlerinden gazetecilere, dini liderlerden en küçük çiftçisine kadar toplumun farklı kesimleriyle görüşme imkânı bulunmuştur.¹

28 Aralık 1964'te İyi Niyet Heyeti önce Irak'ı ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif tarafından kabul edilmiştir. Arif, Türk Hükümeti'nden İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmesini beklediklerini iletmiştir.² İyi Niyet Heyeti, 13 Ocak 1965'te, Suriye Başbakanı General Emin El Hafız ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra Suriye Hükümeti'nin yayınladığı bildiriye, Suriye'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki politikasının "*Halkın dışarıdan hiçbir yabancı müdahale ve baskı olmaksızın kendi mukadderatını kendi tayin (self-determinasyon) hakkını desteklemek olduğu*" şeklinde ifade etmiştir. General Hafız, Arap-İsrail ihtilafında da Türkiye'nin anlayışlı davranmasını beklediklerini açıklamıştır.³ Heyet Başkanı Sadi Koçaş görüşmeler sırasında, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında anlaşmazlıkların çözülmesi ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi için bir konferans toplanmasını teklif etmiş, Türkiye'nin İsrail'i kesinlikle desteklemediğini ve hiçbir zaman da desteklemeyeceğini ifade etmiştir. Koçaş'ın İsrail ile ilgili bu sözleri eleştiri konusu yapılmış, gerçekçi ve haysiyetli bir politika izlemenin doğru olacağı, Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek için her türlü tavizi vermek gibi bir yola girilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴

Nilüfer Yalçın, Ortadoğu'ya gönderilen İyi Niyet Heyeti'nin üyeleri arasında yer alan bir gazetecidir. 10-15 Şubat 1965 tarihlerinde altı yazıdan oluşan bir yazı dizisi halinde izlenimlerini ve görüşlerini

¹ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 10; *Dışişleri Belleteni*, S. 5, (Şubat 1965), s. 5.

² "İyi Niyet Heyeti Dün Irak Cumhurbaşkanı Arif ile Görüştü", *Milliyet*, 29 Aralık 1964, s. 1-7.

³ "Suriye Kıbrıs İçin Self-Determinasyonu Desteklediğini Belirtti", *Milliyet*, 14 Ocak 1965, s. 1.

⁴ "Türkiye'nin Arap-İsrail Politikası", *Milliyet*, 16 Ocak 1965, s. 1.

yayınlamıştır. Yazısının başlığı “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri” adını taşımaktadır.¹

Yalçın ilk yazısında “*hedef neydi*” başlığı altında Ortadoğu’ya gitme nedenlerini açıklar. Kıbrıs davasında Türk görüşünü anlatıp destek arama dışında, asıl başarmak istediklerinin “*Türklerle Arap ülkeleri arasında zaman zaman kabaran, son yıllarda sürekli bir sis halinde ufuklara çökmüş bulutların kaynağını bulmağa, bunları biraz olsun hafifletmeğe çalışmak...*” olduğunu belirtir. Yalçın, Arap toplumunun her kesiminde Türk-Arap dostluğunu isteyen insanlar ve gruplar olduğunu söyler. Ortadoğu’yu Türkiye için çetin bir bölge olarak tanımlayan Yalçın bunun nedenlerini şöyle sıralar:²

1. Ortak geçmiş ve İslamiyet bağı. Yüzyıllarca beraber yaşamışlık ve kardeşiz bakışından dolayı, Araplar, Türkiye’nin daha anlayışlı ve yakın davranması beklentisine sahiptir. Türkiye’nin İsrail’i tanınması, Arap milletini derinden yaralamış ve bütün bölgeye bu his hakim olmuştur.
2. Dört asır birlikte yaşamının zihinlerde bıraktığı bazı tatsız olaylar ki Yalçın, bunları idarede aksamalar, ihmaller, kamu hizmeti eksiklikleri, bazı milliyetçilerin Arap milletinin az gelişmesinden Türkleri mesul görmesi, yüzyıllarca baskı altında yaşadığının ve her bakımdan gelişmenin engellendiğinin düşünülmesi, şeklinde açıklar.
3. İhmal edilmiş olmak hissi. Türkiye Cumhuriyeti gözlerini Batıya çevirmiş, Osmanlılığın bir kalemde üstünü çizmiş, güney komşularını kendi dertleriyle baş başa bırakmıştır. Bu

¹ Nilüfer Yalçın, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 10 Şubat 1965, s. 5.

² Yalçın, aynı yazı. Yalçın bir başka yazısında İyi Niyet Heyeti’nin ilk ve en önemli görevinin “*Türkiye ile Orta-Doğu ülkeleri arasındaki bağları kuvvetlendirmek, mevcut münasebetlerin daha da gelişmesine ve pürüzlü noktaların giderilmesine çalışmak*” olduğunu ifade eder. Bkz. Nilüfer Yalçın, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 15 Şubat 1965, s. 5.

anlamda Yalçın iyi niyet girişiminin çoğunlukla geç de olsa çok önemli ve yerinde bir karar olarak görüldüğünü belirtir.

4. Büyük devletlerin Ortadoğu'yu Türklere koparıldıktan sonra iki Müslüman milletin arasının açık olmasında yarar görüp, Türkiye'den Arap ülkelere gelen bazı azınlıkların da yardımıyla, Türk aleyhtarını propaganda yapması ve Hilafeti kaldırarak ve laikliği kabul ederek, Türklerin Müslümanlığa sırt çevirdiğinin ve dinini unuttuğunun iddia edilmesi.

Yalçın ikinci yazısında Türkiye ile Arap aleminin arasını açan bazı önemli nedenleri anlatır. Bunların başında İsrail ile yapıldığı iddia edilen bazı gizli antlaşmalar gelir. Yalçın Ortadoğu'da en dinamik fikriyatın ve formülün milliyetçilik yani Arap milliyetçiliği olduğunu, dini bağların önemli olmakla birlikte hepsinden önemli ve kuvvetli olan şeyin milliyetçilik olduğunu ifade eder. Tek lider ve tek bayrak altında birleştirme girişimlerinin sürdüğünü, bu çabada olan politik çevrelerin Türkiye'yi Müslüman Arap kitesinden uzak tutmakta politik ve psikolojik bazı faydalar gördüklerini belirten Yalçın, bunun nedenlerini maddeler halinde şöyle açıklar: Türklerin İslami cihada önderliği ve Halifeliği elinde tutarak İslam dünyasına hakimiyeti, Türkiye'nin Batı emperyalizmine ilk darbeyi vurması ve bağımsızlık savaşına hayranlıkla bakılması, Türkiye'nin Batı ile iş birliğine kompleksiz girmesi, iç buhran ve hükümet darbesi gibi sarsıntılar geçirmemesi.¹ Bu noktada yazısında propaganda konusuna değinen Yalçın, bazı politik çevreler tarafından Türkiye'nin Arap aleminde Batı emperyalizmi ile işbirliği yaptığı, askeri paktlara girdiği, Arapların düşmanlarıyla özellikle İsrail ile işbirliğine gittiği, İngiltere ve İsrail ile gizli antlaşmalar yaptığı, Bağdat Paktı'nın bu şekilde ortaya çıktığı, Türkiye'nin İsrail'i tanıyarak ona nefes imkânı verdiği, Türkiye'nin Batı emperyalistleri tarafından vasıta olarak kullanıldığı, Türkiye'nin Hatay'ı haksız şekilde gasp ettiği gibi konularda Türkiye aleyhine propaganda yapıldığını ifade eder. Yine,

¹ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 11 Şubat 1965, s. 5.

bazı gazetelerin “İskenderun meselesi halledilmedikçe, Türkiye bizden hiçbir netice bekleyemez. İskenderun bizim için İsrail davası kadar önemlidir. İlgili hükümetlerce ele alınmalıdır” görüşlerini yazdıkları, hatta Şam’daki basın toplantısında, Hatay’da Arap haklarının çiğnenmesi hakkında ne düşünüldüğünün sorulduğu, Arapça konuşulmasına izin verilmediğinin iddia edildiğini belirtir.¹

Bu noktada sözü İsrail’e ve İsrail’in oynadığı role getiren Yalçın, İsrail’in tutumunun aleyhteki havayı bir hayli körüklediği, Türkiye ile sınırlı ilişkilerini her fırsatta büyük gösterdiği, bölgedeki tek önemli müttefikinin Türkiye olduğunu ifade ettiği, bu şekilde Araplara karşı bir şekilde sinir harbi yaptığı, Arap aleminin kışkırtılmasına sebep olduğu, Arapların bundan dolayı Türkiye-İsrail ticaretinin az olduğuna inanmadıkları, Süveyş Harekatı sonrası Türkiye’nin İsrail’i protesto ettiğini ve büyükelçisini çektiğini pek çoğunun bilmediği, Türk basınında İsrail ile ilgili çıkan tek satır yazının bile Arap gazeteleri tarafından hemen alındığı, Batı taraftarı bir gazetede İyi Niyet Heyetinin basın toplantısına detaylı yer verilmesine karşın yazının ortasında Türkiye’nin İsrail’den fosfat alıp Ürdün fosfatını almadığının yazıldığına dikkat çeker.²

Yazısında Türkiye’den Arap ülkelerinin ne beklediklerine yer veren Yalçın, Arapların öncelikle Türkiye’nin İsrail ile kurduğu her türlü ilişkiyi ilk fırsatta kesmesini istediklerini, Türkiye’nin İsrail’i tanınması, temsilci ataması, ticareti, normal devlet olarak görmesi, dahası İsrail’i tanıyan tek Müslüman devlet olmasına karşın Yunanistan’ın İsrail’i tanımamakta sebat gösterdiği ve bunu yaparak Arap kamuoyunu olumlu etkilediği, Türkiye’nin İsrail’i tanımaktan vazgeçtiği an hatasını tamir ederek dostlarının gönlünün kazanacağını belirtir. Yalçın, her

¹ Nilüfer Yalçın, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 11 Şubat 1965, s. 5.

² Nilüfer Yalçın, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 11 Şubat 1965, s. 5.

ülkenin özel problemleri ile o ülkenin Türkiye'ye karşı tutumu arasında bazı ilintiler olduğuna da dikkat çeker.¹

Arap Birliği üyesi olan bu devletlerin diğer devletlere karşı politikalarının o devletlerin Arap menfaatleri ile ilgili davranışlarına göre ayarlandığını ve müşterek karar alındığını belirten Yalçın, Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın Türkiye'ye karşı tutumlarındaki detayları anlatır. Bu bağlamda Irak'tan söz eden Yalçın, bu ülkenin en büyük sorunlarından biri olan Barzani İsyanı noktasında Türkiye'nin sınırlarını kapamasının Irak'ta memnuniyet yarattığı, bunun dışında Irak'ın iki ülke arasındaki İsrail pürüzünün ortadan kaldırılmasını arzu ettiğini, genel olarak bakıldığında Irak'ın Türkiye'ye karşı olumlu bir tutumunun olduğunu belirtir. Kuveyt'ten söz eden Yalçın, İsrail'e karşı Türkiye'nin tutumu konusunda gerçekçi, iyi niyetli ve rahat bir tutuma sahip olan Ortadoğu devletinin Kuveyt olduğundan söz eder.²

Ürdün bahsinde Türkiye aleyhine cereyanları önlemeğe çalıştığı, iki ülke arasındaki İsrail anlaşmazlığının kaldırılmasını arzuladığından söz eden Yalçın, Suriye'nin ise problem oluşturduğunu, iç sorunları olduğu gibi, Kahire-Şam çekişmesi de yaşandığını, özellikle Hatay konusunun siyasete alet edildiğini, İskenderun'un gasp edilmiş Arap toprağı olarak görüldüğünü ve sonuç olarak Türkiye aleyhtarı politikalara en fazla maruz kalan ülkenin Suriye olduğunu belirtir. Bu nedenle Suriye konusunda ihtiyatlı bir iyimserliğin şart olduğunu savunur. Son olarak Lübnan'dan söz eden Yalçın, bu ülkenin Türkiye ile dost geçinme siyaseti izlediğini; fakat kendisi üniter yapıda olduğu için Kıbrıs Meselesi'nde federatif bir Kıbrıs çözümünü istemediğini ifade eder.³

¹ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 12 Şubat 1965, s. 5.

² Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 13 Şubat 1965, s. 5.

³ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 14 Şubat 1965, s. 5.

Yalçın, Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yön verirken dikkat edeceği hususları ise maddeler halinde şöyle sıralar:¹

1. Bölgede siyasi ortam istikrarlı değildir. Batıya karşı şüphe ve güvensizlik vardır. Batı ile iş birliği yapmak felaketle sonuçlanır düşüncesi hakimdir. Türkiye'nin ilişkileri, paktları, ekonomik antlaşmaları aleyhte tez olarak kullanılmaktadır.
2. Arap ülkelerinin nihai amacı siyasi ve iktisadi birliktir. Bağımsız üçüncü bir blok teşkilidir. Buna engel olacak dostluk anlaşma tekliflerine karşı koymaktadırlar.
3. Sosyalist doktrine karşı eğilim, milliyetçi sosyalizm söz konusudur. Bu, siyasi ve ekonomik bağımsızlık için gerekli görülmektedir.
4. İsrail Meselesi milli ve vazgeçilmez bir davadır. Dış politikalarında görünüşte baş rolü oynamaktadır.

BM Siyasi Komisyonun 17 Aralık 1965 Tarihli Kararı

Türk Dışişleri ve Hükümet yetkililere göre, heyetler gittiği her yerde samimi bir kabul görmüştür. Heyetlerin mesailerinin ilgili ülkelerle ilişkileri geliştirmek için temel teşkil edeceğine inanılmıştır.² Hükümette Başbakan yardımcılığı görevini icra eden Süleyman Demirel, 8 Mayıs 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı bütçe konuşmasında, İyi Niyet Heyetlerinin ziyaretlerinin olumlu etkileri yalnız Afrika'da görülmemiş, Asya ve Latin Amerika gibi eskiden beri iyi ilişkilerin sürdürüldüğü ülkelere de giden İyi Niyet Heyetlerinin, bu ülkelerle olan temaslara yeni bir hız ve canlılık getirdiklerini söylemiştir.³ Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Bayülken 24 Haziran 1965 tarihli konuşmasında "*İyi Niyet Heyetlerinin çalışmalarının Türkiye için daha müsait bir ortam hazırladığını*" düşündüklerini paylaşmıştır.⁴

¹ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri ", *Milliyet*, 15 Şubat 1965, s. 5.

² *Dışişleri Belleteni*, S. 4, (Ocak 1965), s. 65.

³ *Dışişleri Belleteni*, (8, Mayıs 1965), s. 71.

⁴ *Dışişleri Belleteni*, S. 3, (Ekim-Aralık 1964), s. 61.

BM Siyasi Komisyonu, Kıbrıs konusunda 32 Afrika ülkesi ile Yugoslavya'nın verdiği karar tasarısını 17 Aralık 1965 tarihinde kabul etmiştir. Tasarı hakkında, ABD, Arnavutluk, İran, Pakistan, Libya ve Türkiye aleyhte oy kullanmış, 51 ülke çekimser kalmış, 47 lehte oy verilmiştir. Karar alınırken, tarafsız ülkelerin Kahire Konferansı'nda benimsedikleri kararlar, Kıbrıs arabulucusu Plaza'nın raporu ve Kıbrıs hükûmetinin verdiği muhtıra dikkate alınmıştır. Bütünüyle Türkiye aleyhinde olan bu tasarı oylamasında çekimser oyların sayısının yüksek olması dikkat çekicidir. Üç maddelik karar şöyledir:¹

"1. Birleşmiş Milletler Teşkilatının eşit haklara sahip üyesi sıfatı ile Kıbrıs Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler yasasına göre, hükûmran ve bağımsız bir ülkedir ve bu ülkeye yabancı müdahalesi kabul edilmez.

2. Bütün devletler Birleşmiş Milletler yasası ve özellikle bu yasanın ikinci maddesinin dördüncü paragraflarına uyarak Kıbrıs Cumhuriyetini hükûmranlık, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeğe ve bu ülkeye herhangi bir müdahalede bulunmaktan imtina göstermeğe davet edilir.

3. Güvenlik Konseyinde 4 Mart 1964 tarihinde alınan karar gereğince bu ülkedeki arabuluculuk görevinin devam ettirilmesi tavsiye edilir".

Bağlayıcı bir niteliği olmaması ve kesinleşmesi için BM Genel Kurulu'nda üçte iki bir çoğunlukla kabul edilmesi gerekli olan bu karar, yine de Türkiye'nin uluslararası platformlarda ne kadar yalnız olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²

BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonu'nda Türkiye aleyhine alınan bu karar sonrası, 4 Ocak 1966'da gazetecilerin Başbakan Demirel'e yönelttiği *"Asya-Afrika devletlerinin Kıbrıs konusunda aleyhimizdeki tutumunun müsebbibi sadece İyi Niyet Heyetlerimiz midir?"* şeklindeki soruya Demirel şöyle cevap vermiştir:

¹ "Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı", *Milliyet*, 18 Aralık 1965, s. 1.; "B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarını Onayladı", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s. 1; Müezzinoğlu, *a.g.e.*, s. 126-127.

² Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 172.

“Afrika ve Asya’da istiklalini yeni kazanmış olan devletler Kıbrıs meselesini kendi iç bünyeleri ve kendi meseleleri zaviyesinden değerlendikleri için 31¹ devlet tasarısını desteklemişlerdir. Bununla beraber bu devletlerin çoğu müzakereler sırasında antlaşmalara sadakat prensibinin önemine işaret etmiş ve antlaşmaların ancak ilgili tarafların rızası ile değişebileceğini belirtmekten geri kalamamışlardır”.

Demirel’in bu sözlerinden anlaşılan, BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonu’nun kararının topyekûn aleyhte olmadığı, Kıbrıs bağlamında Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşmalarını destekleyen ve onlara riayete davet eden bir içeriğe de sahip bulunduğu.

Melek Fırat, İyi Niyet Heyetleri girişiminin hiçbir alt yapı hazırlığı yapılmadan ortaya konulduğunu ve bu nedenle başarısız olduğunu belirtmiş, başarısızlığının en önemli göstergesinin BM Siyasi Komisyonu’nun kararı olduğu üzerinde durmuştur. Fırat’a göre, Türkiye 1965’ten sonra İyi Niyet Heyetleri gibi etkisiz yöntemlerle değil, doğrudan kendi dış politikasında yaptığı değişiklikler yoluyla hedef ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermiştir. ²

Sonuç

İyi Niyet Heyetleri, Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinden meydana gelen, uluslararası siyasette üçüncü bir blok olarak gerek bölgesel konferanslarda gerekse BM Genel Kurulu’nda adından söz ettiren ve önemli siyasi bir ağırlığı olan ülkelere Kıbrıs Meselesi’nde Türkiye’nin tezlerini anlatmak ve Türkiye’ye desteklerini temin etmek amacıyla ortaya konulan bir dış politika girişimi olmuştur. Burada özellikle ABD’nin Türkiye’ye Kıbrıs konusunda beklenen desteği vermemesi hatta Johnson Mektubu’nda olduğu gibi Türkiye’ye

¹ Aslında 32’ler tasarısı olarak bilinmektedir. Tasarı 22 Asya-Afrika ülkesi ile Yugoslavya tarafından hazırlanmış, 32 ülke tarafından imzalandığı için 32’ler tasarısı olarak adlandırılmıştır. Kıbrıslı Rumların iddialarını destekleyen bu tasarı dışında, Afganistan’ın liderliğini yaptığı Türkiye’nin tezlerini destekleyen bir de 4’ler tasarısı bulunmaktadır. Bkz. “B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarıyı Onayladı”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s. 1.

² Fırat, *a.g.e.*, s. 171-172.

buyurgan bir tavır alıp, Türkiye'nin hak ve menfaatlerini görmezden gelmesi, Türk politika yapıcılarını dış politikada farklı arayışlara itmıştır. Bu doğrultuda yine BM ve NATO ittifakına bağlı kalmakla beraber, uzun süredir ihmal edilen başta Arap Dünyası olmak üzere Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile yakınlaşma sürecine girilmiştir. Çok yönlü dış politika olarak da ifade edilen bu anlayış sonucu sosyalist blok ülkeleri ile ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin çok yönlü dış politika takip etmekten siyasi, iktisadi ve kültürel olmak üzere pek çok alanda önemli faydalar beklediği açıktır. Asya, Afrika, Latin Amerika ve Arap ülkelerine yedi iyi niyet heyeti gönderilmiştir. Heyetlerin temaslarından hem Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerinin desteklenmesi hem de ilgili ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi noktasında önemli kazanımlar elde edilmesi beklenmiştir. Gerek heyetler gerekse dışişleri başta olmak üzere Hükümet, bu ziyaretlerin oldukça olumlu geçtiği bilgilerini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Ortadoğu Heyeti içinde yer alan Nilüfer Yalçın, üç hafta süren ziyareti hakkında Milliyet Gazetesi'nde bir yazı dizisi yayınlamıştır. İzlenimlerini ve görüşlerini bu yazılarında paylaşmıştır. Genel olarak Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye nasıl baktıkları, özel olarak bu ülkelerin Türkiye ile hangi özel sorunlara sahip oldukları üzerinde durmuştur. Ziyaretin bölge ülkelerinde oldukça iyi karşılandığı ve ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adım teşkil ettiğini belirten Yalçın, Arap ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerinde en önemli pürüzün ve engelin, Türkiye'nin Filistin konusunda Arap Dünyası'na yeteri kadar destek vermemesi, İsrail'i tanıyıp ilişkilerini sürdürmesi olduğu görüşlerini paylaşmıştır.

Büyük beklentilere ve olumlu izlenimlere rağmen 17 Aralık 1965 tarihinde BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonu'nda yapılan oylamada, Kıbrıs Rumları'nın tezlerini destekleyen bir kararın ezici bir çoğunlukla kabul edilmesi ve karar lehinde oy verenlerle çekimser kalanların büyük kısmının İyi Niyet Heyetlerinin ziyaret ettiği ülkeler olması, İyi Niyet

Heyetleri girişiminin başarısız olduğu değerlendirilmesinin yapılmasına neden olmuştur. Buna karşın şimdiye kadar ihmal edilen ülkeler grubuna yönelik bu girişimin, yine de olumlu bir adım olduğu, ilişkilerin gelişmesine temel teşkil ettiği, ilgili ülkelerin Türkiye’den ne gibi beklentilerinin olduğunun ve ilişkilerin gelişmesi için neler yapılması gerektiğinin öğrenilmesi bakımından, önemli kazanımlar sağladığı da önemli bir görüştür. Tabiki yıllarca Türkiye tarafından ihmal edilen ülkelerin dış politikalarının ve Türkiye’ye bakışlarının bir ziyaret sonucu hemen değişmesini beklemek aşırı bir iyimserlik olur. Bilindiği gibi Türkiye bu yıllarda takip etmeye başladığı çok yönlü dış politika sonucunda zamanla birtakım kazanımlar elde etmiş mesela Kıbrıs konusunda daha fazla destek görmeye başlamıştır. Dolayısıyla İyi Niyet Heyetleri girişimleri belki kısa vadede kazanım sağlamamış ama bir zeytin dalı uzatılması anlamına gelmiş, ilerisi için Türkiye’ye bilgi ve tecrübe kazandırdığı gibi ikili ilişkilerin geliştirilmesi için de temel teşkil etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: Tarih: 163- 73-9, Tarih: 27.02.1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 164- 15-17, Tarih: 20.04.1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 144- 86-15, Tarih: 13.10.1956.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 183- 7-9, Tarih: 30.01.1965.

Dışişleri Belleteni, S. 3, (Ekim-Aralık 1964).

Dışişleri Belleteni, S. 4, (Ocak 1965).

Dışişleri Belleteni, S. 5, (Şubat 1965).

Gazete Yazıları, Kitap ve Makaleler

“İyi Niyet Heyeti Dün Irak Cumhurbaşkanı Arif ile Görüştü”, *Milliyet*, 29 Aralık 1964, s. 7.

“Suriye Kıbrıs İçin Self-Determinasyonu Desteklediğini Belirtti”, *Milliyet*, 14 Ocak 1965, s. 1.

“Türkiye’nin Arap-İsrail Politikası”, *Milliyet*, 16 Ocak 1965, s. 1.

Yalçın, Nilüfer, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 10-15 Şubat 1965, s. 5.

“B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarıyı Onayladı”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s.1.

“Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı”, *Milliyet*, 18 Aralık 1965, s. 1.

Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Fırat, Melek M., *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Müezzinoğlu, Ersin, “Ortadoğu İle İlişkiler”, *Darbeden Muhtıraya Türk Dış Politikası*, (Latif Pınar vd.), İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019.

